DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ | YIL: 22 | SAYI: 89 | MAYIS, HAZİRAN, TEMMUZ 2019 | ISSN: 1303-7242

BALKANLAR - I

DOĞUBATI

DOĞU BATI

DOĞUBATI

DOĞUBATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ

BALKANLAR - I

89

DOĞUBATI
ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ
Yaygın süreli hakemli yayın.
ISSN:1303-7242
Sayı: 89
Doğu Batı Yayınları
adına sahibi
ve
Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış
Sayı Editörü: Ahmet Özcan
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Bilal Akın
Dış İlişkiler Sorumlusu: Harun Ak
Ankara Temsilcisi: Fatih Yavuz Bakır

Onur Kurucuları: Halil İnalcık, Şerif Mardin

Yayın Kurulu
Oğuz Adanır, Ali Akay, Simten Coşar, Özcan Doğan, Kurtuluş Kayalı,
Ahmet Özcan, Armağan Öztürk, Özgür Taburoğlu, Ali Utku, Aytaç Yıldız

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos
aylarında yayımlanır.
Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması
yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları
Yönetim Yeri
Kültür Malı. Becerikli Sok.
20/5 Kızılay/Ankara
Tel: 0 (312) 425 68 64 / 425 68 65
İstanbul Şube
Narlıbahçe Sokağı, Ozhekim Han,
No: 1/8 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 0 (212) 243 47 11
e-mail: dogubati@dogubati.com
www.dogubati.com

Kapak Tasarımı
Harun Ak

Baskı:
Tarcan Matbaacılık
Aralık 2019

Sertifika No: 15036

Ön Kapak Resmi: Šibernik
Arka Kapak Resmi: Dubrovnik

İÇİNDEKİLER

BALKAN TARİHYAZIMI

Maria Todorova 11
Balkanlar: Keşiften İcada

Mehmet Hacısalihoğlu 47
Geçmişle Bitmeyen Kavga:
Balkanlarda Tarih ve Tarihyazımı

Ema Miljković 75
Balkanlardaki Osmanlı
Mirası: Sırbistan'daki Osmanlı
İmparatorluğu, Osmanlı
İmparatorluğu'ndaki Sırbistan

Emrah Özdemir 85
Balkanlarda İsyan Hareketleri ve
Osmanlı Devletinin Tutumu

MİLLET,
MİLLİYETÇİLİKLER VE DİN

Çağla D. Tağmat 105
19. Yüzyıl Sonlarında Balkanlarda
Yunan Milliyetçiliği:
"*Şehit ve Kahramanların Kanı*"
[Μαρτύρων και ηρώων αίμα]

Caner Sancaktar 127
Sırp Milliyetçiliği: Merkeziyetçilik
ve İrredentizm Siyaseti

Kadir Albayrak 147
Balkanlarda Gnostik ve Düalist
Heretik Bir Dinî Akım:
Bogomilizm

SİYASET

Hatice Yazgan 163
Yugoslavya Nostaljisinden Avrupa
Birliği Sürecine: Batı Balkanlar ve
Avrupa Birliği İlişkileri

Hasip Saygılı 183
Kosova Örneğinde Rumeli
Osmanlı Mirasına Bakış

Hasan Oktay 203
Balkanlarda Yeni Bir
Rekabet Modeli

EDEBİYAT

Pınar Üre 213
Kayıp Zamanın Peşinde:
Konstantin Nikolayeviç
Leontyev'in Kurmaca Metinlerinde
Balkanlar Tahayyülü

Saadet Çetin 235
Cumhuriyet Döneminde
Balkan Edebiyatlarından
Yapılan İlk Tercümeler

GÖÇ

Bülent Yıldırım 251
Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçlerin
Demografik Verileri ve Analizi
(1877/78-1989)

SİNEMA

Ali Özuyar 273
Balkanlarda Erken Dönem
Osmanlı Aleyhtarı Propaganda
Filmleri (1903-1916)

Balkanlar Siyasi Haritası.

BALKANLAR

Hemen her Osmanlı subayının evinde Makedonya'dan bir hatıra vardır. Bu anılar anlatıla anlatıla askerlerin ve İttihatçıların romanını oluştururlar "Ben Manastır dağlarında eşkıya takibinde iken... "Bu eşkıyalar Osmanlı ordusuna ve padişahına isyan etmiş Balkanlı şairler, filozoflaşmış komitacılar ve hiçbir zaman azalmamış" haydutlar"dır. Ve karşı tarafı temsil ederler. Balkanlarda savaşlar içinde birbirlerini öldürerek kaynaşan bu insanlar daha sonra Vidin'de, Sofya'da, Rusçuk'ta, Atina'da isimlerini ve heykellerini taşıyan sokaklardan ve meydanlardan geçerek bir tarih oluşturacaklardır. Ve Osmanlı subaylarının belleklerini ve de emeklilik hikâyelerini dolduracaklardır.[1]

II. Meşrutiyet sonrası atmosferde Osmanlı subaylarının taşıdığı yukarıda ifade edilen izler, anlatılanlar ve yazılanlarla toplumun ortak belleğinde buluşacaktır. Sadece subaylar değil, neferler, göçle gelenler ve orada kalanların oluşturacağı Balkanlar tahayyülü Türkiye'yi o coğrafyaya en azından tarihte buluşacak şekilde sımsıkı bağlamıştır. Osmanlı fetihleri daha çok Balkanları hatırlattığı gibi, kaybedilen topraklar ifadesi de Balkanların kaybıyla ayrı bir anlam bulur. II. Meşrutiyet iktidarı "Yaşasın Selanik" diye bağıranlar karşılığında "Yaşasın Firzovik ve Üsküp" diye bağıranların sesleriyle yükselmişti.[2] Bu seslerin ardından gelen Balkan Savaşları kayıpların belki de en dramatik olanını getirecekti. Yüzyıllardır Osmanlı ülkesinin

Balkanlar sayısının hazırlanmasında Sn. Murat Sedat Sert'e katkıları için teşekkür ederiz.

[1] Tarih Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. III, İstanbul 1989, s. 13.

[2] Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri-İkinci Meşrutiyetin İlanı*, Ankara 1999, s. 14.

bir parçası olan Balkan coğrafyası, vakti zamanında Anadolu'dan gelmiş olan parçalarını yeniden geldikleri yere gitmeye zorlamıştı. Üstelik yüzyıllardır oranın yerlisi durumuna gelecek kadar yaşamış oldukları hesaba katılmadan. Nihayetinde sınırlar değişmişti, böyle olsa bile kaybedilen bu toprakların hatırası kadar orada kalanlar da, bundan sonraki süreçte diplomatik çerçevede olsa bile yüzyılı aşkın bir süre unutulacak gibi değildi. Oradan gelenler gibi orada kalanlar da Osmanlıdan Cumhuriyet'e uzanan hatıralarıyla birlikte kaldı.

Balkanlar sadece Türkler ve onlardan ayırımı zor halkların hafızasının tarihsel bir parçası değildir, fakat Türkiye'de Balkanlar üzerine oluşan literatürün ana hatlarını tarih metinlerinin oluşturması Türklerin Balkanlarla ilgili hafızada güç bulan varlığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Tarih yazılarının çokluğu Türkiye'nin genel bibliyografyası içinde doğal bir sonuç olarak durmaktadır. Balkanlarda olup bitenlerin tarihsel referansları geçmişte de bugün de o coğrafyadaki, dinî, kültürel, siyasal ve toplumsal yapı oluşumunun kaynağı olmuştur. Üç cilt olarak yayınlanacak olan Balkanlar sayısı bu gerçekliği dikkate alarak oluşturulmuştur.

Ahmet Özcan

Balkan Tarihyazımı

Corcova, Romanya 2016.

Fotoğraf: Mihai Ciama.

BALKANLAR: KEŞİFTEN İCADA

Maria Todorova

Balkanların derinlerinde bir zamanlar Çekoslovakya'nın ötesinde ve altında olan şey yatar. Bu şey, öyle söylenir ki, [büyük] güçlerin kötü niyetleriyle döşenmiş bir tür cehennemdir.[1]

20. yüzyılın başı itibarıyla, Avrupa, kendi *Schimpfworter* repertuvarına, bir başka deyişle aşağılamalarına, yüzyıllarca geriye giden eski geleneklerinden daha kalıcı olduğu ortaya çıkacak olan yeni bir kavram eklemişti. "Balkanlaştırma" sadece geniş ve yaşayabilir siyasi birimleri ifade eder hale gelmekle kalmadı, aynı zamanda kabilesel, geri kalmış, ilkel ve barbar olan ile eşanlamlı olan bir sözcüğe dönüştü. Bu kavram, başta Amerikan akademisinde olmak üzere, en son temel ilkeler dâhilinde, tamamen bağlamından koparılmış ve paradigmatik olarak bir dizi sorunla ilişkilendirilegeldi.[2] Agnes Heller'in ileri sürmüş olduğu üzere, eğer Avrupalı kimliği

---

Çeviri: Soner Torlak.

[1] John Gunther, *Inside Europe* (New York: Harper and Brothers, 1940), 437.

[2] Dolayısıyla bizler de "Berkeley'deki California Üniversitesi'nde, Rektör Chang-Lin Tien'in toplumun genelinde mevcut olan Balkanlaştırma üzerine kara kara düşündüğünü" okuyorduk (Ellis Cose'un Haynes Johnson'ın *Divided We Fall: Gambling with History in the Nineties* kitabı üzerine New York Times Book Review'daki inceleme yazısı [27 Mart 1994]: 11). Benzer şekilde, Rice Üniversitesi'nde çokkültürcülük üzerine yapılan heyecan verici bir akademik tartışmada, Alman ve Slav çalışmaları alanında profesör olan Eva Thompson, çokkültürcülük müfredatını ortak bir kimlik yaratmanın bir aracı değil, Amerikan halkının Balkanlaştırılması olarak gördüğünü dile getirmişti (Sallyport [Aralık 1991]: 33).

"ötekilerin başarısının tanınması" ile niteleniyorsa, o halde "Batı ve Doğu miti, uygarlığın barbarlıkla yan yana bulunmasından ziyade bir uygarlığın bir başkasıyla bir arada bulunmasıdır" ve "Avrupalı (Batılı) kültürel kimliği hem etnomerkezci hem de etnomerkezci-karşıtı olarak tasavvur edilegelmiştir."[3] Eğer Avrupa sadece ırkçılığı değil aynı zamanda ırkçılık-karşıtlığını, sadece kadın düşmanlığını değil aynı zamanda feminizmi, sadece Yahudi düşmanlığını değil aynı zamanda bunun inkârını da üretmişse, o halde "Balkanizm" olarak adlandırılabilecek olan şey henüz kendi tamamlayıcı ve yüceltici antitezini bulmuş değildir.

"Şarkiyatçılık", Edward Said tarafından şu tarifle ortaya konmuştu: "Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir: Kısacası Şarkiyatçılık, Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yol [olarak tartışılabilir ve çözümlenebilir]."[4] Özellikle sadece "söylem" kavramını değil, bilginin iktidar ile olan ilişkisine odaklanan yaklaşımını da tevarüs ettiği[5] Foucault'dan ilham alan Said, "Doğu"nun "öteki" olarak özselleştirilmesinin tehlikelerini ifşa etmiştir. Bu konuda, ikiliğin hegemonik tarafı olarak "Batı"nın özselleştirilmesi (ya da daha doğrusu, kendini-özselleştirmesi) ile daha az ilgilenilmiştir. Tahmin edildiği üzere, Said'in kitabına verilen yanıtlar fazlasıyla kutuplaşmıştı: Modernleşme teorisyenleri ve klasik liberaller şiddetli biçimde eleştirildi;[6] ancak aşırı uçlardan kaçınmaya ve Said'in ve şarkiyatçılığın ötesine geçmeye dönük bir girişim olarak ciddi ve incelikli bir epistemolojik eleştiri de söz konusuydu.[7] İktidar ve temsil çalışmaları da Foucault'yu aşan bir gelişme kaydetmiştir.[8] Gene de geliş-

[3] Agnes Heller, "Europe: An Epilogue?" *The Idea of Europe: Problems of National and Transnational Identity*, ed. Brian Nelson, David Roberts ve Walter Veit (New York: Berg, 1992), 14.

[4] Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978), 3. *Slavic Review* 53, no. 2 (Yaz 1994).

[5] Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972- 1977* (New York: Pantheon Books, 1980), *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews* (Ithaca: Cornell University Press, 1977).

[6] Bkz. örneğin, David Kopf, "Hermeneutics Versus History," *Journal of Asian Studies* 39, no. 3 (1980). Bernard Lewis ile gerçekleştirilmiş hararetli bir fikir alışverişi yakın zamanda bir makaleler derlemesi olan şu kaynakta özetlenmiştir: Bernard Lewis, "The Question of Orientalism," *Islam and the West* (New York: Oxford University Press, 1993), 99-118. Said'in teorisine dönük tepkilerin yer aldığı bir araştırma için bkz. Robert A. Kapp, "Introduction: Review Symposium: Edward Said's Orientalism," *Journal of Asian Studies* 39, no. 3 (1980).

[7] Bkz. özellikle, Jayant Lele, "Orientalism and the Social Sciences," *Orientalism and the Postcolonial Predicament: Perspectives on South Asia*, ed. Carol A. Breckenridge ve Peter van der Veer, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993), 45-75. Gene bkz. Ernest Gellner'in Said'in son kitabına yönelik eleştirisi, *Culture and Imperialism in The Times Literary Supplement*, 19 Şubat 1993; gene bkz. Said'in yanıtı, *The Times Literary Supplement*, 4 Haziran 1993.

[8] Stephen A. Marglin ve Frederique Appfel Marglin, ed., *Dominating Knowledge: Development,*

kin ve vasat itirazlara karşın, "şarkiyatçılık" akademik sözlüklerdeki yerini korumuştur. Kavramın devam eden yankısı muhtemelen en iyi şekilde sosyal bilim ve tarih öğrencilerinin "kendi akademik disiplinlerinin tahakküm örüntülerini yeniden üretmekteki rolüne" yönelik artan farkındalıklarıyla açıklanabilecektir.[9] Burada farkına varılan şey, "sömürgecilik eleştirilerinin gerçekte bizi sömürgecilik-sonrası (ya da yeni-sömürgeci) bugüne getiren bilginin evrimi üzerine bir yoruma izin vermiyor oluşudur."[10] Sömürgecilik bağlamının dışına düşen tahakküm ve bağımsızlık eleştirileri de, Balkanlar örneğinde olduğu gibi, böyledir. Fakat "Balkanizm", şarkiyatçılığın bir alt türünden,[11] "bir Balkan temasının şarkiyatçı bir çeşitlemesi"nden[12] ibaret değildir. Sömürgeci bir geçmişin yokluğu (karşılaştırmalarda haddinden fazla kullanılan bir çıkarım olmasına karşın) [Balkanlar açısından] tek fark, hatta temel fark değildir. "Balkanizm" "Şarkiyatçılık"tan bağımsız biçimde gelişmiştir ve belirli yönlerden, kısmen Güneydoğu Avrupa'nın (ya da Balkanların)[13] jeopolitik olarak yakın ya da Ortadoğu'dan ayrı olarak kabul edilmesi nedeniyle, ona karşı ya da ona rağmendir. Balkan Hıristiyanlığı, onu İslâm'ın karşısına yerleştirmekte ve Batılı Hıristiyan dünyasının haçlılık potansiyelini beslemektedir. Balkanların (Ortodoks) Hıristiyanlığını "Doğu despotizmi", doğası gereği Avrupalı-olmayan ya da Batılı-olmayan bir şey olarak gösteren pek çok betimlemeye karşın, İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki sınır, temel sınır olarak görülmeye devam etmektedir. Dahası 19. ve 20. yüzyıllar boyunca inşa edilmiş olan Balkan öz-kimlikleri, her

---

Culture and Resistance (Oxford: Clarendon Press, 1990); James Clifford, "On Orientalism," *The Predicament of Culture: Twentieth Century Ethnography, Literature and Art* (New York: Cambridge University Press, 1988), 255-76; S. P. Mohanty, "Us and Them: On the Philosophical Bases of Political Criticism," *Yale Journal of Criticism* 2, no. 2 (1989): 10-31.

[9] Carol A. Breckenridge ve Peter van der Veer, "Orientalism and the Postcolonial Predicament," 1.

[10] *Age.*, 2. Bu farkına varış, genellikle Hindistan ve diğer sömürge örnekleri üzerine yapılmış çalışmalar temelinde olmuştur: Raymond Schwab, *The Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and the East, 1680-1880* (New York: Columbia University Press, 1984), *La Renaissance Orientale*'in İngilizce çevirisi (Paris, 1950); Wilhelm Halbfass, *India and Europe: An Essay in Understanding* (Albany: State University of New York Press,1988); Sara Suleri, *The Rhetoric of English India* (Chicago: The University of Chicago Press, 1989); Ronald Inden, *Imagining India* (Oxford: Blackwell, 1990).

[11] "Balkanizm"in benim duyduğum farklı bir kullanımı ve tanımı daha vardır. 1932'de Konrad Berkovici Balkanizmi doğudaki topraklarında Avusturyalılar tarafından teşvik edilen kendine özgü bir hükümet sistemi olarak değerlendiren popüler bir tarih risalesi olan *The Incredible Balkans*'ı (New York: Loring and Mussey, 1932) yayımlamıştır (217 ve devamı).

[12] Bu ifade kuşkusuz Milica Bakić-Hayden ve Robert Hayden tarafından kaleme alınmış olan harika makalenin başlığından doğru yapılan bir tür açımlamadır, "Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics," *Slavic Review* 51, no.1 (Bahar 1992): 1-15.

[13] Bu metinde, "Güneydoğu Avrupa" ve "Balkanlar", her ne kadar birtakım farklar içerse de, anlamdaş sözcükler olarak kullanılmıştır.

durumda "Doğulu ötekiler"e karşıttır: o coğrafyanın kendi içindeki bölgeler ve ülkelerin kendi tarihsel geçmişlerindeki (genellikle Osmanlı dönemi ve Osmanlı mirası) topraklarının yanısıra coğrafi sınır komşuları, örneğin Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye.[14] Ben burada özel olarak Balkanizmin bu iki tarafından ilkine odaklanacağım: onun dışarıdan inşasına.

Coğrafi olarak Avrupa'nın ayrılmaz parçası olmakla birlikte gene de kültürel açıdan "öteki" olarak inşa edilmiş olan Balkanlar, zaman içinde açığa vurulan bir dizi siyasi, ideolojik ve kültürel hayal kırıklığının nesnesi haline gelmiş ve inşa edilmiş olan bir olumlu ve kendi kendini takdir eden bir "Avrupalı" ve "Batı" imgesine karşı olumsuz karakteristikler havuzu olarak iş görmüştür. Balkanizm kavramı, kullanışlı bir biçimde, "Batı"yı ırkçılık, sömürgecilik, Avrupamerkezcilik ve Hıristiyan hoşgörüsüzlüğü suçlamalarından muaf tutar: Balkanlar neticede Avrupa'dadır, beyazdır ve büyük bir çoğunlukla Hıristiyandır.

(Balkanlar ve Kuzey Amerika haricinde Avrupa'nın kendisini açıkça adlandırdığı biçimiyle) "Uygar dünya"[15] ilk sıkıntısını Balkan savaşları (1912-1913) süresince bölgede yaşanan olaylar nedeniyle değil, bizzat bölgenin kendisi nedeniyle yaşayacaktı. Bu uzak Avrupalı yarımadada gerçekleşen barbarlıkların haberleri sel gibi akmaya başladı ve güç kazanmakta ve yerleşik hale gelmekte olan barış hareketlerinin dikkatini çekmekteydi. Carnegie Uluslararası Barış Vakfı, "Balkan savaşlarının nedenlerini ve gidişatını soruşturmak üzere" (Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan sekiz tanınmış siyasetçi, profesör ve gazeteciden oluşan) bir komisyon kurdu.[16] Bu komisyonun 1914'te yayımladığı rapor[17] Balkan anlaşmazlığının tarihsel köklerini ayrıntılı biçimde değerlendirmiş, savaşın ekonomik, toplumsal

[14] İç şarkiyatçılık üzerine, bkz. Milica Bakić-Hayden ve Robert Hayden, "Orientalist Variations on the Theme 'Balkans." 'Tarihsel boyut üzerine, bkz. Maria Todorova, "The Ottoman Legacy in the Balkans," *The Ottoman Legacy*, ed. L. Carl Brown (yayın aşamasında).

[15] Siyasal doğrucu ifadelerin, özellikle bunun ya akla gelen "uygar Batı"nın ya da "uygar dünya"nın yanıtı olduğu Afrika'ya ya da Balkanlara yönelik coğrafi anlamdaki "uygar ve uygar olmayan" ikiliğine tatbik edilmemesi ilginçtir. (Birincisi için bkz. Dışişleri Bakanı Laurence Eagleburger'in 29 Nisan 1994 Salı günü yayımlanan *MacNeil/Lehrer Haber Saati*'ndeki Ruanda üzerine yorumları; ikincisi için sayısız örnek vardır ki bunlardan biri, yakın tarihte, 1 Mart 1994'te *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'da Bosna'da uçuşa yasak bölge kararının uygulanması üzerine yorumlarıdır.)

[16] Komisyonun Fransa'dan gelen üyeleri: Senatör Baron d'Estournelle de Constant ve avukat ve milletvekili Justin Godart; ABD'li üye: Columbia Üniversitesi'nden Profesör Samuel Hutton; Büyük Britanyalı üyeler: *The Economist* editörü Francis Hirst ve gazeteci H. N. Brailsford; Rus üye: Tarih Profesörü ve Duma Üyesi Pavel Miliukov; Alman üye: Hukuk Profesörü Walther Schiicking; ve Avusturya-Macaristanlı üye: Kamu hukuku profesörü Joseph Redlich.

[17] Carnegie Uluslararası Barış Vakfı, Müzakere ve Eğitim Dairesi, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*. (No. 4, 1914).

ve ahlâki sonuçları ve bunların uluslararası hukuk ile ilişkisinin yanısıra savaşan farklı devletlerin bakış açılarını ve niyetlerini ortaya koymuştur. Rapor, Baron d'Estournelle de Constant'ın kaleme aldığı barış hareketinin temel ilkelerini tekrarlayan bir giriş bölümüyle başlamaktadır: "Bizleri 'her koşul altında barış için sızlanıp durmakla' suçlayanlar için her zaman söylemiş olduğumuz şeyi bir kez daha tekrar edelim: Köleliktense savaş, savaştansa arabuluculukla uzlaştırma, arabuluculukla uzlaştırmadansa barışma."[18] De Constant, I. ile II. Balkan Savaşları arasında bir ayırımı da dillendiriyordu: Birincisi savunma amaçlıydı ve bir kurtuluş savaşıydı, "şiddete karşı yüce bir protesto ve genel olarak güçlüye karşı zayıfın protestosuydu... ve bu nedenle de ihtişamlıydı ve bütün uygar dünyada destek buldu."[19] Ancak ikincisi, "hem kazananın hem kaybedenin maddi ve manevi olarak kaybettiği" bir yağma savaşıydı. Fakat kazanan da kaybeden de "sonunda inanılmaz değerde zenginlikleri, yaşamları ve kahramanlığı kurban ettiler. Kurban edilen bu şeyleri, yol açtığı bedelleri ve geleceğe dönük yarattıkları tehlikeyi protesto etmeksizin, kınamaksızın öylece onaylayıp geçemeyiz."[20] Komisyon, bölgenin yakın siyasi geleceği konusunda iyimser olmaksızın şu sonuca varıyordu:

> O halde uygar dünyanın Balkanlardaki görevi nedir?... Her şeyden önce, kazanç sağlamak adına bu ulusları sömürmeye bir son vermesi gerektiği açıktır. Bu ulusları arabuluculukla uzlaşma anlaşmaları yapmaya teşvik etmeli ve bu anlaşmaların şartlarına uyulmasında ısrarcı olmalıdır. Uygar dünya, bütün uluslararası ihtilaflara dönük hukuki bir uzlaşma arayışında olarak iyi bir örnek teşkil etmelidir.[21]

Bizzat de Constant da şunları yineliyordu:

> Raporumuzda yer verilen bu uzun infazlar, cinayetler, boğmalar, ateşe vermeler, katliam ve vahşet listesindeki gerçek suçlular, tekrar söylüyoruz ki, Balkan halkları değildir. Burada merhamet öfkeye galip gelmek zorundadır. Kurbanları kınamamızı beklemeyin... Gerçek suçlular, çıkarları ya da hevesleri uğruna savaşın kaçınılmaz olduğunu ilân ve kendilerinin bunu önlemeye gücü olmadığını iddia edip bu sonuca yol açanlardır.[22]

1993 yılında, Carnegie Vakfı, bir araştırma heyeti kurmak yerine, "Balkan Savaşlarının Nedenlerini ve Gidişatını Araştıran Uluslararası Komisyon

[18] *Age.*, 1.
[19] *Age.*, 4.
[20] *Age.*, 4-5.
[21] *Age.*, 273.
[22] *Age.*, 19.

Raporu"nu bu başlığın başına pek anlamlı olmayan bir biçimde "Öteki Balkan Savaşları" ibaresini de ekleyerek yeniden basmakla yetindi.[23] Gene bu baskıya, 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği ve 1960'lı yıllarda Yugoslavya büyükelçiliği yapmış olan ve SSCB'ye karşı ABD çevreleme politikasının fikir babası olmasıyla tanınan George Kennan'ın kaleme aldığı bir giriş yazısı eklenmişti. "Balkan Krizleri: 1913 ve 1993"[24] başlıklı bu giriş yazısından önce, Carnegie Vakfı başkanı Morton Abramowitz'in 80 yıllık raporu yeniden ele almaya dönük neredeyse tesadüfen bulduğu fikrini anlattığı iki sayfalık bir önsözüne yer veriliyordu. Bu fikir, "başkalarının da bu raporu okuma imkânına sahip olması gerekiyor. Bu rapor, Balkanlarda yaşanan bir çatışmanın bir kez daha Avrupa'yı ve uluslararası topluluğun vicdanını yaraladığı bir zamanda, 20. yüzyılın bu alacakaranlık on yılında yaşanan pek çok hikâyeye yer veren bir belgedir" sözlerinden anlaşıldığı üzere ona makul geliyordu.[25] Abramowitz, Kennan'ı iki olay arasında en iyi biçimde köprü kurabilecek ve (başta 20. yüzyıl boyunca Balkanlar yüzünden vicdanı yaralanmış gibi görünen) uluslararası topluluğun vicdanına yol gösterebilecek kişi olarak görmektedir. "Hepimiz şimdi onun öngörüsünden, kendinden emin tarih anlayışından ve isabetli tarzından faydalanıyoruz"[26] demektedir Abramowitz.

Kennan'ın giriş yazısı/makalesi, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Güney Avrupa'daki yeni uluslararası hukuki davranış kodları yaratmanın peşinde olan barış hareketlerine dair övgüyle başlamaktadır. O dönemde uluslararası silahsızlanma konferansı toplanmasına yönelik girişim her ne kadar Rus çarı II. Nicholas'tan gelmişse de bu "zamanın Rus hükümet yapısının karakteristik kafa karışıklıkları üzerinden hazırlanmış... ham bir hevesti... ciddi bir girişim değil."[27] Gene her ne kadar ciddi değildiyse de, iki Hague Barış Konferansı'nı ve diğer uluslararası girişimleri gerçekleştiren barış yanlılarınca "coşkuyla kabul görmüştü." Ciddi adamlar ile hevesli oğlanları birbirinden ayıran, böylece soğuk savaş ikiliklerini geriye dönük şekilde özselleştiren bu giriş yazısı, yeni yüzyılın başının tarihsel bağlamını, Balkan savaşlarının nasıl patlak verdiğini ve ardından gelen Carnegie komisyonunun raporunu şöyle tarif ediyordu:

---

[23] *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect*, George Kennan'ın *A New Introduction and Reflections on the Present Conflict* başlıklı giriş yazısıyla (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1993).

[24] Giriş yazısı, ABD'deki entelektüel modaları belirlemese de pek çok şekilde kayıt altına almaya çalışan *The New York Review of Books*'ta bir makale olarak ayrıca yayımlanmıştır (*New York Review of Books* XL, Sayı 13 [15 Temmuz 1993].

[25] *The Other Balkan Wars*, 1.

[26] *Age*.

[27] *Age*., 3.

> Bu raporun 1993 dünyası için önemi, öncelikle ele aldığı aynı Balkan dünyasında bugün süregiden içler acısı duruma tuttuğu ışıkta yatmaktadır. Bu raporun en büyük değeri, bu çağın insanlarına bugünün sorunlarının ne kadarının derin köklere sahip olduğunu ve ne kadarının sahip olmadığını gösteriyor oluşudur.[28]

Kendi inancını "Historia est magistra vitae" [Tarih hayatın öğretmenidir] özlü sözüne yer vererek de teyit eden Kennan'ın giriş yazısının ikinci kısmı, yaklaşımı "aynı Balkan dünyası" gafında ifadesini bulan şekilde, geçmişle olan benzerlikleri ve bu benzerliklerden alınacak dersleri analiz etmektedir.[29] Yeni kurulmuş olan Balkan devletleri, liderleri "bir yönetim olarak uyruklarından kısmen daha ılımlı ve düşünceli" olan monarşiler olarak özetlenmektedir. "Bu devletlerin iktidarları," neyin kural neyin kuraldışı olduğu anlaşılmaz hale gelecek şekilde "genellikle deneyimsiz ve ele avuca sığmaz parlamento organları eliyle anlaşmazlıklara gömülmektedir."[30] Bulgar Çarı Ferdinand, namı diğer "Kurnaz Ferdinand", Konstantinapol'e bir fatih olarak girmek yönündeki vahşi (Balkan değil, Orta Avrupalı ama özellikle de Saxe-Coburg-Gothalı) arzularını gerçekleştirmek adına, kendisine verilen daha iyi tavsiyelere karşın, ülkesini II. Balkan Savaşı'na sürükledi; sonuçta tacını kaybetti ve o ele avuca sığmaz parlamento organı onun Bulgaristan'a bir daha asla ayak basmamasına hükmetti. "Ilımlı" Mi-

---

[28] *Age.*, 9.

[29] Daha düşük bir "kendinden emin tarih duygusu"na sahip tarihçiler bu türden bir dondurulmuş tarihsel imgeye karşı kısmen kuşkucu yaklaşacaktır; tarihsel ayrıntıya yönelik titiz bir dikkate saip tarihçiler ise bu görünürde önemsiz olan hatalardan rahatsız olacaktır. Bu anlamda Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın hepsinin de 20. yüzyılın başında yeni devletler olarak ortaya çıkmış olduğu söylenmektedir. Fakat Sırbistan özerkliğe giden yolculuğuna 1804'te başlamış, 1830'da tam özerklik kazanmış ve 1878'de de Karadağ ile birlikte tam bağımsızlık kazanmıştır; Romanya 1859'da birleşmiş ve kısa bir zaman sonra uluslararası planda resmen tanınmıştır. Bulgaristan 1878'de kurulmuş ve fiilî bağımsızlığını 1908'de ilân etmiştir ki böylece Kennan'ın iddiasına teknik olarak uyan tek ülkedir. Yunanistan'ın bu dört devlet arasında adının anılmamış olması nedeniyle (Kennan Yunanistan'ın 1830'da kurulduğunu gayet iyi bilmektedir), bu açıklama, 20. yüzyılın başı itibarıyla bir dizi bağımsız Balkan devletinin var olduğu yönünde bir genelleme olarak da yorumlanamaz (4).

Dahası Yunanistan, her ne kadar Balkan ittifak sistemi içinde kritik bir rol oynadığı gayet iyi biliniyorsa da, gene Balkan savaşlarının patlak verişine dair betimlemede ona yer verilmemiştir. Bunun yerine, "düşmanlıklar ilk savaşta Balkan Slavları tarafından başlatılmıştır" iddiasını okumaktayız (6).

Balkanları Bizans mantığıyla birleştirmekten bahsetmek ise, hem tarihsel hem de kavramsal olarak bir saçmalıktır. Güneydoğu Avrupa, Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altındaydı ve zaten Bizans devletinin kendisi, farklı kabileler, en başta da farklı zamanlarda kendi bağımsız Ortaçağ devletlerini kurmuş olan Slavlar tarafından birleşerek kurulmuştu. "Balkanlar"dan bir Osmanlı-öncesi yapı olarak bahsetmek, bir gazeteci için affedilebilir olan fakat bir tarihçide genellikle cehalet olarak kabul edilecek biçimde anakronistik bir tutum sergilemektedir (13).

[30] *The Other Balkan Wars*, 4.

lan Obreoniç, 1885'te Sırbistan'ı Bulgaristan ile savaşa soktu ve ülkesinin küçük düşmesine neden oldu;[31] ve Kennan aslında tipik Balkan şiddetini teşhir etmek adına, kraliyet soyundan gelmeyen son acınası Obrecović olan Alexander'a yönelik 1903'teki vahşi suikastı da kullanabilirdi.[32] Son olarak, Romanya'nın Hohenzollern-Sigmaringen hanedanı, özellikle annesi 1924 tarihli bir *Time* dergisi sayısının[33] manşetine göre "her anlamda tam bir kraliçe", Viktoria'nın torunu ve Waldorf Astorların sıkı dostlarından biri güzeller güzeli Kraliçe Marie olan melodramdan fırlamış II. Carol öncekinin kısmen vücut bulmuş halleriydi.[34]

Diğer yandan, [Kennan'ın giriş yazısında] Balkan *irredenta*sına,* ihtişam ve başka bölgeleri topraklarına katma hayallerinin açıklaması bir cümlede özetlenmektedir: "Yakın tarihten çok şey kazanmış bir halk için nerede duracağını bilmek zordur."[35] Bu yeni kurulan Balkan ülkelerinin, çoğunlukla küçük Alman prensliklerinin "ılımlı" rehberliği altında onların Batı Avrupalı "kanaatkâr" emperyal davranış modellerini taklit etmesinin bahsi geçmemektedir. Yeniden yayımlanan rapora dönük "savaşa katılan çeşitli hükümetlerin siyasi motivasyonlarını analiz etmeye yönelik hiçbir girişimde bulunmamaktadır"[36] sözleriyle eleştirel yaklaşan Kennan'ın giriş yazısı, gene de Balkan savaşlarının nedenlerine ilişkin kendi görüşünü şu şekilde özetlemektedir:

> Balkan savaşlarına katılmaya dönük en güçlü motive edici etken, din değil, saldırgan milliyetçiliktir. Fakat bu milliyetçilik, kendisini savaş meydanında da gösterdiği üzere, büyük ihtimalle uzak bir kabilesel geçmişten miras alınan daha derin karakter özelliklerine dayanmaktadır... Bu bugün de devam etmektedir... Bizim burada karşı karşıya olduğumuz şey, önceki çağların, sadece Türklerin egemen olduğu çağların de-

[31] Bu olay, George Bernard Shaw tarafından, bir Balkan teması üzerine kendine özgü "barışçı" kavramsallaştırmasını ortaya koymak üzere kullanılmıştır.

[32] Z. A. B. Zeman ("The Balkans and the Coming War," *The Coming of the First World War*, ed. R. J. W. Evans ve Hartmut Pogge von Strandmann [Oxford: Clarendon Press, 1988]) meseleyi kavramıştı. Zeman, açık bir biçimde, esas meselenin, 1908'de Bosna-Hersek'in ilhakı değil, birtakım gizli saklı ekonomik sürtüşmelerden, milliyetçilikten ya da devlet aklından ziyade uygar Avusturyalıların itiraz edeceği biçimde tapuyu devretmenin kendine özgü huzursuzluğu olduğu düşüncesini ortaya koyarak Avusturya ile Sırbistan arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil eden beş yıl önce, 1903'te Belgrad'da gerçekleşen kanlı askerî darbe olduğunu iddia etmektedir.

[33] *Time*, 4 Ağustos 1924.

[34] Bir melodrama uygun biçimde, Simon ve Schuster yakın zamanda Kraliçe Marie: Hannah Pakula üzerine bir melodramatik yaşamöyküsü yayımladılar, *The Last Romantic: A Biography of Queen Marie of Romania* (New York: Simon and Schuster, 1984).

* *Irredenta*: Yabancı ülkelerin yönetimleri altındaki soydaşlar öne sürülerek gerçekleştirilen yayılma siyaseti. (ç.n.)

[35] *The Other Balkan Wars*, 4.

[36] *Age.*, 6.

> ğil, daha da önceki çağların gelişmelerinin, Avrupa kıtasının güneydoğu bölgelerine Avrupalı-olmayan karakteristiklerinin pek çoğunu koruyacak biçimde bugüne kadar süregelen bir Avrupalı-olmayan uygarlık çıkıntısıyla hücum etme etkisine sahip olduğu yönündeki acı gerçektir.[37]

Kennan'ın I. Dünya Savaşı'ndan tam bir yıl önce kaleme alınmış olan ilk rapora giriş niteliğindeki makalesini okuyan biri, kavramsal hatalarını görmezden gelse bile onun ahlâki saldırısını anlayışla karşılayabilecektir: O zamanlarda, ufak bir çabayla *belle époque** sonsuza kadar sürecek gibi görünüyordu. Diğer taraftan, Kennan iki dünya savaşının katliamlarını çok iyi bilmektedir. Gene her ne kadar barut fıçısına kıvılcımın Balkanlardan sıçradığı teknik olarak su götürmese de, Balkanların I. Dünya Savaşı'nın nedeni olduğunu iddia edecek ciddi tarihçi sayısı çok azdır.[38] Muhtemelen Balkanların II. Dünya Savaşı'na görece geç ve istemeye istemeye katılmış olması nedeniyle, Kennan bu savaştan bahsetmez: "Pekâlâ, işte 1993'teyiz. Sekiz yıl boyunca bu Avrupa bakiyesinde yaşanan muazzam değişimler ve Balkanlarda yaşanan daha muazzam kanlı çatışmalar, bu coğrafi bölgenin Avrupa açısından ortaya çıkardığı sorunu pek de değiştirmedi."[39]

Gene de Balkan katliamlarının boyutları arasında açıkça Avrupalı-olmayan bir şeyler vardır. II. Dünya Savaşı'nın ardından, "bu ruh halleri [düşmanlık] Balkan halkına has bir şey değildir... bunlarla diğer Avrupalı halklarda da karşılaşılabilir... Fakat bütün bu ayırımlar, göreli ayırımlardır. Mesele, Balkan halklarında bu kendine özgü niteliklerin ve bahsini etmiş olabileceğimiz diğer niteliklerin uygunsuz şekilde hâkim oluşudur" sözlerini sarf etmek, en azından etnomerkezci bir yaklaşımdır.[40] İnsanın Yahudi Soykırımı'nın barbarlığın "uygun" hakimiyetiyle nedeniyle mi yoksa "uygunsuz" hâkimiyeti nedeniyle mi gerçekleşip gerçekleşmediğini sorası geliyor. Yahudi Soykırımı kuşkusuz elli yıl önce gerçekleşti fakat iki Balkan savaşı daha da önce vuku buldu; ayrıca, Kennan makalesini iki Balkan savaşı boyunca savaşın bütün taraflarında var olan kayıpların iki katının yaşandığı "hızlı ve temiz" Körfez Savaşı operasyonundan sadece bir yıl sonra kaleme almıştı.[41] Balkanların Avrupalı olup olmadığı, bir akademik

---

[37] *Age.*, 11, 13.

* Tr. Güzel Dönem. 1871'deki Prusya-Fransa savaşının sonundan 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar olan dönem. (ç.n.)

[38] Bu yöndeki son girişimlerden biri Joachim Remak'ın makalesidir, bkz. "1914-The Third Balkan War: Origins Reconsidered," *Journal of Modern History* 43 (1971): 364-65. Bayrağı yakın zamanda bir kez daha Z. A. B. Zeman devralmıştır, bkz. "The Balkans and the Coming War."

[39] *The Other Balkan Wars*, 12-13.

[40] *Age.*

[41] Savaşan Balkan devletleri için, bkz. aynı Carnegie raporu, 395, 243. Bu rapor, hastalıktan kaynaklı kayıpları, sivil nüfusun yerinden edilmesini vb. hesaba katmamaktadır. Ancak aynı kriter, Kürt nüfusun kayıplarını, Irak'ın altyapısı üzerindeki etkileri, açlığı, çocukların yaşadığı

ve siyasi tartışma konusu olabilir fakat bu bölge barbarlık konusunda kesinlikle tek örnek değildir.

Burada niyetim sadece bir başkasının ahlâki saldırısına dair bir başka ahlâki saldırıda bulunmak değil. Şunu soruyorum: Balkanlara ilişkin böylesi değişmez bir imgenin sürekliliği nasıl açıklanabilir? Tarihçiler, Balkan yarımadasında çarpıcı değişimler yaşandığının farkında olsalar da, bir coğrafi-kültürel varlık olarak Balkanlar üzerine geliştirdikleri anlatımlar, kurgudan kasıtlı bir biçimde tarihsel zamanın dışına konumlandırılmış güçlü bir simge olarak yararlanan bir söylemle dolup taşmaktadır. Peki, bir coğrafi adlandırma nasıl olup da tarihin, uluslararası ilişkilerin, siyaset biliminin ve bugünlerde de genel entelektüel söylemin en güçlü pejoratif tasarımlarından birine dönüşebildi? Sırasıyla tartışacağım üç nedeni var gibi görünüyor: Birincisi, masum hatalı yaklaşımlar gelenek olarak aktarılan eksik coğrafi bilgiden kaynaklanmaktaydı. İkincisi, bu tamamen coğrafi adlandırma sonradan yüzyılın başında "Balkan" sözcüğünün pejoratif içerimlere sahip olacağı şekilde siyasi, toplumsal, kültürel ve ideolojik imalarla doluydu. Üçüncüsü, tasarımın nesnesinden tamamen kopması durumu gerçekleşmiş ve sonuçta pejoratif kullanım daha da gelişmiş olur. Gerektiği kadarıyla, (özellikle 1989'dan sonra) coğrafi bölgeye dönük pejoratif tasarımın tersine ve geçmişi de kapsayan biçimde yüklenmesi söz konusu olmuştur.

Batı Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının kendi başlarına ayrıksı bir fizyonomisinin olduğunun farkına varması ve bu bölgeye sadece Osmanlı toprakları ya da arkeolojik alanlar olarak değil, farklı bir şekilde ilgi göstermesi ancak 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl boyunca gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, Batı Avrupalı devletler, başta da Büyük Britanya ile Fransa arasındaki ticaret artıyordu; antik kalıntılara yönelik süregiden bir ilgi söz konusuydu; ve Napoléon savaşları seyyahların Batı Avrupa'yı ve Batı Akdeniz'i (özellikle de Büyük Gezi söz konusu olduğunda) gezmekten alıkoyuyor ve onları "Doğu"ya seyahate sevk ediyordu. Diğer yandan, Balkan nüfuslarının 18. ve 19. yüzyıllar boyunca siyasi bağımsızlığa dönük yoğunlaşan faaliyetleri, o zamana kadar Osmanlı ya da Türk Hıristiyanları adı altında sınıflandırılmış olan bu nüfuslara yönelik bir ilgiye yol açacaktır. Bölgeye yönelik görüşler, kutuplaşan bir biçimde bu nüfusların savunulmasına ya da şeytanlaştırılmasına yol açarak romantizm ve/veya reel politiğin renklerine bulanmıştır. Yunan bağımsız-

savaş travmasını vb. içermeyen Körfez Savaşı zayiatı için de uygulanmıştır. Kuşkusuz Körfez Savaşı'na yönelik hiçbir zaman resmî bir rakam yayımlanmamıştır ve Amerikan medyasının bu hikâyeyi unutmuş olması da ilginçtir. Iraklı kayıpları hesaplamaya dönük tek girişim de hızla susturulmuştur, bkz. Theodore Draper, "The Gulf War Reconsidered," *The New York Review of Books*, 16 Ocak 1992; ve "The True History of the Gulf War," *age.*, 30 Ocak 1992.

lığı taraftarlığı, sonrasında gerçekliklerle birlikte hayal kırıklığının izleyeceği biçimde, 1820'li yıllarda Avrupa'yı kasıp kavuruyordu; Türk-sevgisi ve Slav-korkusu, büyük güç siyasetinin ve özellikle de Rusya'ya yönelik 19. yüzyıldaki tutumların doğrudan yansıması olarak Türk-korkusu (ya da daha doğrusu İslâm-korkusu) ile Slav-sevgisinin yarattığı ayna-görüntü fenomenleri ile birlikte rağbetteydi.

Seyahat edebiyatı Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllar süresince moda bir tarz iken, seyyahların kayıtlarının Britanya'da romandan sonra en fazla tercih edilen kitaplar olduğuna kuşku yoktur. Bu kayıtlar İngiliz edebiyatının önemli bir kısmını oluşturmuş ve "sehayat edebiyatı her ne kadar en yüksek nitelikteki tür olmasa da ve aslında ayrı bir edebiyat türü olarak adlandırılamasa da, gene de bir İngiliz edebiyatı tarihi haklı bir biçimde bu türden kitaplara ayrı bir yer ayırır çünkü bu yazın tarzı ulusal tercihleri ve ulusal karakteri belki de başka hiçbir tarzın olmadığı kadar ifade etmekte ve etkilemektedir."[42] Açıkça görüldüğü zere, coğrafi keşif bölgenin eşzamanlı olarak icadıyla el ele gitmekteydi ve bu ikisi aslında birbirinden ayrılmaz süreçlerdi. 1794 yılında, "antik ihtişamın harabeleri", o zaman Cambridge'den henüz mezun olan John Morritt'i Avrupa'yı kat edip Konstantinapol'e ve oradan da Truva, Athos Dağı ve Atina'ya sürükleyecekti. Morritt, Şipka geçidini kat ettikten sonra, kız kardeşine hislerini şu şekilde açıklıyordu: "Klasik topraklara ayak basmak üzereyiz. Bulgaristan'ı Romanya'dan ayıran (antik Trakya), bir sonraki gün geçtiğimiz ve artık yerini "Bal.Kan" adı almış olsa da aslında antik Haemus'tan kalır yanı olmayan bir kişilik olan antik bir dağın eteğinde uyuduk."[43] Kuşkusuz bu "Levant çılgın"ın ve Dilettanti Cemiyeti'nin gelecekteki önde gelen üyelerinin "Klasik topraklar" üzerindeki bugünü hatırlatan her şeyden rahatsız olmuş olmaları gerekirdi; gene de sonrasında yaşananlar eksiksiz biçimde kayda geçirilmiştir. Bu, Bulgaristan'ı doğudan batıya doğru kesen ve Tuna'ya paralel devam eden sıradağların "Balkan", Türkçesiyle "ormanlık dağ" olarak adlandırıldığı ilk örneklerden biriydi.

Popüler ve etkili seyahat kayıtlarını "Avrupa'nın Çeşitli Bölgelerindeki Bazı Seyyahların Özetlenmiş Anlatımları" adıyla 1669'da yayımlamış olan Edward Brown da dâhil hemen hemen bütün önceki seyyahlar, sadece antik bir terim olan "Haemus"u kullanmışlardı.[44] Brown sözlerine, antik yazarla-

[42] *The Cambridge History of English Literature* (New York: Cambridge University Press, 1922), XIV, 255.

[43] John B. S. Morritt of Rokeby, *A Grand Tour: Letters and Journeys 1794-96*, ed. G. E. Marindin (Londra: Century Publishing, 1985), 65.

[44] John Burbury Gent, *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard, From London to Vienna, and thence to Constantinople; In the Company of his Excellency Count Lesley, Knight of the Order of the Golden Fleece, Councellor of State to his Imperial Majesty,*

rın izinden giderek, sıradağların Sırbistan'ı Makedonya'dan ayıran biçimde batıya doğru devam ettiğini ve Haemus'un farklı isimler altında Pontus Euxinus (Karadeniz) ile Adriyatik arasında uzandığını söyleyerek devam ediyordu.[45] 19. yüzyıldan itibaren "Haemus" ve "Balkan" isimleri birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılacaktı;[46] 1820'lerden sonra "Balkan" ismi, henüz kullanılan tek terim olmamakla birlikte tercih edilir hale gelmişti.[47] 1827 yılında, Robert Walsh, daha önce yapılan hatayı tekrarlaya-

---

etc. And Extraordinary Ambassadour from Leopoldus Emperour of Germany to the Grand Signior, Sultan Mahomet Han the Forthe (Londra: T. Collins, I. Ford and S. Hickman, 1671); *Early Voyages and Travels in the Levant. II. Extracts from the Diaries of Dr. John Covel*, 1670-1679 (Londra: Hakluyt Society, 1893); *Travels in Turkey and Back to England By the Late Reverend Learned Edmund Chishull* (Londra: W. Boyer, 1747); Adam Neale, M. D., "An Itinerary from London to Constantinople in Sixty Days; Taken in the Suite of His Excellency, the British Ambassador to the Ottoman Porte in the Year 1794," *A Collection of Modern and Contemporary Voyages and Travels: Containing, I. Translations from foreign languages, of voyages and travels never before translated. I. Original voyages and travels never before published. III. Analyses of new voyages and travels published in England* (Londra: R. Phillips, 1805-1809); *Travels through Some Parts of Germany, Poland, Moldavia and Turkey* (Londra: Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1818); W. M. Leake, *Travels in Northern Greece* (Londra: J. Rodwell, 1835).

[45] Edward Browne, M.D., *A Brief Account of Some Travels in divers Parts of Europe, Viz. Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola and Friuli. Througha great part of Germany, and The Low Countries. Through Marca Trevisana, and Lombardy on both sides of the Po. With some observations on the Gold, Silver, Copper, Quick-Silver Mines, and the Baths and Mineral Waters in Those Parts. As also, the Description of many Antiquities, Habits, Fortifications and Remarkable Places.* Eklemelerle 2. basım (Londra: Benj. Tooke, 1685).

[46] John Galt, *Voyages and Travels, in the Years 1809, 1810, and 1811; containing Statistical, Commercial, and Miscellaneous Observations on Gibraltar, Sardinia, Sicily, Malta, Serigo, and Turkey* (Londra: X. T. Cadell & W. Davies, 1812); William Macmichael, *Journey from Moscow to Constantinople: In the Years 1817, 1818* (Londra: J. Murray, 1819); Kaptan Charles Colville Frankland, *Royal Navy Travels to and from Constantinople, in the years 1827 and 1828: or Personal Narrative of a journey from Vienna, through Hungary, Transylvania, Wallachia, Bulgaria, and Roumelia, to Constantinople; and from that city to the capital of Austria, by the Dardanelles, Tenedos, the Plains of Troy, Smyrna, Napoli di Romania, Athens, Egina, Poros, Cyprus, Syria, Alexandria, Malta, Sicily, Italy, Istria, Carniola, and Styria* (Londra: H. Colburn, 1829).

[47] Robert Walsh, *Narrative of a Journey from Constantinople to England* (Londra: F. Westley and A. H. Davis, 1828); Bay James Edward Alexander, *Travels from India to England; comprehending a visit to the Burman Empire, and a journey through Persia, Asia Minor, European Turkey, &c. In the years 1825-26. Containinga chronological epitome of the late military operations in Ava; an account of the proceedings of the present mission of the Supreme Government of India to the Court of Tehran, and a summary of the causes and events of the existing war between Russia and Persia; with sketches of natural history, manners and customs, and illustrated with maps and plates* (Londra: Purbury, Allen and Co., 1827); Kaptan James Edward Alexander, *Travels to the Seat of War in the East, through Russia and the Crimea, in 1829. With Sketches of the Imperial Fleet and Army, Personal Adventures, and Characteristic Anecdotes* (Londra: H. Colburn and R. Bentley, 1830); Binbaşı Sayın George Keppel, *Narrative of a Journey across the Balkans, by the Two Passes of Selimno and Pravadi; also of a Visit to Azani, and other Newly Discovered Ruins in Asia Minor, in the Years 1829-1830* (Londra: H. Colburn and R. Bentley, 1831).

rak Haemus'un Venedik Körfezi'nden başlayarak Karadeniz'e 500 mil boyunca uzandığını yazıyordu; bugün, diye ekliyordu Walsh, bu sıradağlar "zor dağ" anlamına gelecek biçimde "Balkan" olarak adlandırılmaktadır.[48] "Balkan" isminin bütün yarımadayı kast eden biçimde kullanılması, Walsh'un bölgedeki piskoposların hepsinin Balkanların kısmen güneyinde ve çoğunlukla kuzey kısımlarında âyin dili olarak Yunancayı kullanan Yunanlar olduğundan bahsettiği 1827 yılında gerçekleşmiştir.[49] Gene de o dönemde bölge halen daha yaygın biçimde "Helen yarımadası", "Yunan yarımadası", "İliryalı yarımadası", "Bizans Yarımadası", "Trakya" vb. olarak adlandırılmaktaydı. 1878 Berlin Kongresi'ne kadar, bu bölgeye ilişkin sıklıkla kullanılagelen adlandırmalar, "Avrupa Türkiyesi", "Avrupa'daki Türkiye", "Avrupa'daki Osmanlı İmparatorluğu", "(Avrupa) Levant'ı" ve yüzyılın başı itibarıyla da "Kuzey Slav yarımadası", "Kuzeydoğu Avrupa yarımadası", "Akdeniz yarımadası(nın parçası)", "Tuna Avrupası(nın parçası), "Doğu Avrupa('nın parçası)" ve "Güneydoğu Avrupa" idi. Osmanlı yöneticilerine göre bu bölge, tam anlamı "Rum toprağı", yani Yunan toprağı anlamına gelen biçimde "Rum-eli" idi.[50] "Balkan" sözcüğü her ne kadar Morritt'in klasik olana koşullanmış kulaklarını tırmalasa da, 16. yüzyıldan başlayarak 17., 18. yüzyıllara ve 19. yüzyılın büyük kısmına uzanan bölgeye yönelik tanımlar belirli bir ima içermemektedir ve olguya dayalıdır.

"Balkan" isminin (Güneydoğu Avrupa isminin yanısıra) en fazla kullanılan tabirlerden biri haline gelmesinin nedeninin belirli bir coğrafya ile hiçbir ilgisi yoktur.[51] Alman coğrafyacı August Zeune, 1809 yılında "Balkan yarımadası (*Balkanhalbeiland*) terimini kullanan ilk kişiydi: "Kuzeyde, bu Balkan yarımadası, kuzeybatıya doğru küçük İstirya yarımadasındaki Alplere katılan ve doğuya doğru iki kol halinde Karadeniz'de biten uzun Balkan ya da eski adıyla Albanus, Scardus, Haemus sıradağları ile Avrupa'nın geri kalanından ayrılmaktadır."[52] 1830'lu yıllarda, Fransız jeolog ve coğrafyacı Ami Boue, yaptığı seferler sonucunda bu algıyı inandırıcı ve kesin biçimde doğrulamıştır.[53] Gelgelelim "Balkan yarımadası" ya da kısaca

[48] Robert Walsh, *Narrative of a Journey*, 104-5.

[49] *Age.*, 112-14.

[50] Karl Kaser, *Südosteuropdische Geschichte und Geschichtszvissenschaft* (Viyana: Böhlau, 1990), 91-92.

[51] Balkan dağı hakkındaki coğrafi düşüncelerin evrimi üzerine yararlı bir inceleme için, bkz. *age.*, 94-95.

[52] August Zeune, *Goea: Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung* (Berlin: Wittich, 1808). Alıntı ikinci basımdandır (Berlin: Ferdinand Diummler, 1811), 11.

[53] Ami Boue, *La Turquie d'Europe ou observations sur la geographie, la geologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clerge, l'histoire et l'état politique de cet empire* (Paris: Arthus Bartrand, 1840).

"Balkanlar" tabiri yüzyılın başı itibarıyla giderek daha fazla kullanılmaya başlanmış ve bir coğrafi ifadeden ziyade bir siyasi ifade olarak yerleşik hale gelmiştir.[54] 1922 yılında, Sırp coğrafyacı Jovan Cvijić, terimin hatalı biçimde kullanıldığının farkında olmakla birlikte, aynı terimi kendisi de yarımada üzerine yaptığı önemli çalışmasında kullanacaktır.[55]

Bölgenin kültürünü nesnel biçimde tarif ediyor izlenimi veren erken tarihli çalışmalardan biri, Henry Blount'un 1636'da yayımlanan ve bölgeye iki yıl önce yaptığı seyahati anlatan "Levant'a Seyahat"idir.[56] Oxford Trinity College'ın kurucularından birinin oğlu ve oldukça iyi eğitim görmüş bir avukat olan Blount, pek çok yönden, bilgiye sadece deneyim yoluyla erişilebileceğini ve genelleştirmelerin sadece gözleme dayandırılabileceğini kabul eden Bacon'ın ampirist felsefesinin bir tür fiilen vücut bulmuş haliydi. Blount bu düşünceye sadık bir biçimde şu fikirdeydi:

> Türklerin Dinini, Âdetlerini ve İlkelerini, (bir yolcudan ziyade oranın bir sakininin yapabileceği bir şey olarak) eksiksiz biçimde olmasa da, daha çok onlara dönük bu endişeyi, yani Türk tarzının inandırılmış olduğumuz şekilde tamamen barbar bir şey mi yoksa bizden daha az iddiaya sahip olmayan biçimde bizlerinkinden farklı türden bir uygarlık türü mü olduğu endişesini giderebilecek bir şey olarak gözlemlemeye karar verdim.[57]

Blount sadece İslâm konusunda önyargısız olmakla kalmıyor, bir hayranlığı ifade ederek şunları da söylüyordu:

> Osmanlılara[58] [hayranlık duyuyorum] çünkü Türkler eyleme geçmek konusunda mükemmel olan yegâne modern halktır ve İmparatorlukları çok hızlı bir biçimde Dünyayı fethetmiş ve daha önce kimsenin yapmadığı şekilde kendi sağlam kurumlarını yerleşik hale getirmiştir; onların bu en çok övündükleri zamanlara dikkatle bakan birinin Türklere ilişkin daha iyi bir manzara bulamayacağı düşüncesindeyim.[59]

---

[54] Karl Kaser, *Südosteuropdische Geschichte*, 96.

[55] Orijinal metin Fransızca yayımlanmıştır: Jovan Cvijić, *La peninsule balkanique: geographie humaine* (Paris: A. Colin, 1918); 1922'de Sırpça çevirisi yayımlanmıştır: *Balkansko poluostrvo i juznoslovenske zemlje* (Belgrad, 1922).

[56] *A Voyage into the Levant. A Brief relation of a Journey, lately performed by Master H. B. Gentleman, from England by the way of Venice, into Dalmatia, Slavonia, Bosnah, Hungary, Macedonia, Thessaly, Thrace, Rhodes and Egypt, unto Gran Cairo: with particular observations concerning the moderne condition of the Turks, and other people under that Empire* (Londra: Andrew Crooke, 1636).

[57] *Age.*, 2.

[58] Çoğu diğer seyyah gibi Blount da onları Türkler olarak adlandırmıştır.

[59] *A Voyage into the Levant*, 2.

Blount'a göre:

> Şayet kendilerinden önceki dünyayı alt edebilen bir Ruh ile doğan herhangi bir insan ırkı varsa, bence o ırk Türklerdir... Yüce gönüllükleri, kısmi bir cömertlik söz konusu olsa da, mağrur bir küstahlık ile yozlaşmaya eğilimlidir: Türk tarzı işte budur, boyun eğmeyenlere karşı acımasız ve dolayısıyla vahşice davranmakta ve bu nedenle vahşi olmakla itham edilmektedir; fakat böyle olmasa da, sürekli nezaketle karışık bir aşağılamayla karşılaşır. Onların adına ve kanaatime göre, şu âna kadar gördüğüm budur.[60]

Blount, Türklerin kendisini köle olarak satmasından sürekli korkmakla birlikte, şu sonuca varıyordu:

> Bu durum hariç tutulduğunda, Türk yaradılışı cömert, sevgi dolu ve dürüsttür; sözünü tutmamak şöyle dursun, elini göğsüne, sakalına ya da başına götürür gibi yapar ya da onların deyişiyle ekmeğini benimle bölüşür; eğer yüz canım olsaydı, hele de eğer bu kişi Moralı, Arap ya da Mısırlı değil özbeöz Türk olsaydı, onun bir sözü üzerine kendimi tehlikeye atardım.[61]

Ancak Blount her ne kadar ilk görevinin "Türkler"in önyargısız bir gözlemini yapmak olduğunu düşünüyorduysa da, yaptığı diğer açıklamalar başka türden harekete geçirici nedenleri açık etmektedir. Giriş yazısında söylediği üzere, onun ikinci büyük görevi:

> Kendimi bir dereceye kadar Yunanlar, Ermeniler, Frenkler ve Çingeneler gibi Türklerin idaresinde yaşayan diğer topluluklar hakkında, fakat özellikle hem tabiatları gereği hem de kurumsal olarak diğer hepsinden daha muhalif bir ırk olan Leviler hakkında, kendilerini insanlığın geri kalanından inatçılıklarını, hor görülmelerini ve şöhretlerini sürdürerek ayrı tutmalarını takdir edecek bir biçimde bilgi edinmekti.[62]

Blount'un peşinde olduğu ve tarif ettiği imparatorluk, kendisinin duygudaşlık kurabildiği bir efendi ulustu; Blount, bir efendi olmakta olan ulustan yola çıkıp bir efendi ulusa saygı gösterisinde bulunmaya gitmişti. Bu tema, Britanya gezi edebiyatında ve sonrasında Batılı habercilik kaynaklarında yaygın bir temaydı: bu türden çalışmalar genellikle Osmanlı yöneticilerine karşı duygudaşlık ile İslâm karşıtlığı arasında bir gerilimi dışa vururken, bunlardan ilki genellikle galip gelmekteydi.

---

[60] *Age.*, 97.
[61] *Age.*, 103-4.
[62] *Age.*, 2.

Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi ırklar ile karşılaşmak da karmaşık tepkilere yol açmıştır. Klasik eğitim almış pek çok ziyaretçi, müze arketiplerinin canlı örneklerini görmenin peşindeydi. Bu kişiler, kısmen çarpıcı fiziksel benzerliklerin söz konusu olmaması fakat çoğunlukla klasik anlamlarda algılanan şeylerin yokluğu nedeniyle genellikle hayal kırıklığına uğruyorlardı. Hüsrana uğramış Yunan hayranlığı,[63] 1796'da Mora yarımadasında kahkaha atan, dans eden ve birbiriyle güreşen Yunanları izleyerek "Aman Tanrım! Eğer özgür bir Antik Yunana, diğer tarafta talihi çok kötü giden biri değilse, bir anlığına bu türden bir sahneyi bir kez olsun izletme şansımız olsaydı, kendi zamanına geri dönmek için yalvaracağına eminim"[64] sözlerini sarf eden Morritt'tekinden daha çaresiz biçimde dile getirilmiş değildir. Bu türden acımasız hükümlerden sadece genç kadınlar merhametli bir biçimde hariç tutuluyordu. Aksine genç kadınlar, Yunan ırkından en ufak bir umudu olmayan aynı Morritt tarafından aşırı derecede güzel olarak tasvir ediliyordu:

> Kuşkusuz bana seyyahların genellikle Yunan güzelliklerine hak ettikleri gibi övgüyü sunup sunmadığını soracaksınız. Aslında sunuyorlar; ve eğer burada bizimle birlikte olsaydınız, bana göre, herhangi bir balo salonunda gördüğünüz yüzlerden uzak ara güzel olan köyümüzün güzel kadınlarının yüzlerini görme şansına sahip olacaktınız. Hepsi de güzel gözlere ve dişlere sahiptir fakat esas güzellikleri, yüz ifadelerinin güzelliğidir... Bu, benim hayatımda neredeyse hiç görmediğim bir tatlılığın ve zekânın ifadesidir ve hiçbir ressamın yansıtamayacağı bir zarafet ve canlılık ile farklılaşmaktadır... Bununla birlikte, bu kadınların şık elbiseleri içindeki görünümleri, bizlere köylülerin o en bayağı düşüncelerini vermemektedir; ve onların tavırlarının ve görgülerinin zarafetine dâhil olduğumuzda, kendimizi kılık değiştirmiş hanımefendiler arasındaymış gibi görmeye başlarız.[65]

Bu açıklamalar, doğal olarak Yunan kadınlarının fiziğinin erdemlerinden ziyade aydınlanma ile romantizm arasındaki geçiş süresince klasik eğitim almış İngiliz aristokratlarının fantezileri hakkında daha açıklayıcıdır; gene bu açıklamalar, pek çok kayıtta da açığa vurulan belirgin bir sınıfsal tavrın oldukça açık bir dışavurumudur. "Kılık değiştirmiş" asalet, Yunan kadınlarının niteleyici özelliğidir; asaletin yokluğu ise Yunan erkekleriyle ilgili birincil şikâyettir. Morritt, Atina'da "yoksul ve Yunan olan, yani bir araya

[63] Hüsrana uğramış Yunan hayranlığı, Antik Yunan ile sürekliliğin olmamasını veya Antik Yunan'ın modern mirasçısının yozlaşmış durumunu ya da balo salonlarındaki beklentiler ile keskin gerçeklik arasındaki uçurumu resmeden pek çok çalışmanın konusu olagelmiştir.

[64] John B. S. Morritt of Rokeby, *A Grand Tour*, 245.

[65] *Age.*, 109.

geldiklerinde bir adamı her zaman bir alçak yapan iki duruma da sahip olan" Britanya konsolosunun evinde kalmıştı.[66] Gene Yunanlar hemen her zaman hilebaz ve hırsız olarak tarif edilirken, hırsızlıktan fiilen bahsedilen tek yer, Britanyalıların antik bilyelere el koymasına ilişkin bir rapordur: "Bazılarını çaldık, bazılarını satın aldık ve sarayımız bunlarla süslendi."[67]

Morritt'in Yunanların Türk efendilerine dönük tarifi ise Yunanlara yönelik tarifiyle taban tabana zıttır: "Bütün uluslarda beyefendilerin olduğunu düşünmeye başladım. Bu Ağalar oldukça rahat yaşıyorlar. Evleri geniş, güzel ve iklime uygun... Pek çok ata sahipler, atıcılıktan ve başıboş gezmekten hoşlanıyorlar ve nereden baksanız üç ila dört yüz kişiden oluşan hizmetkârlara sahipler."[68] Morritt, Tesalya ve Boeotia'daki Yunanları ve Yahudileri iğrenç bulmuştu ve "tıpkı her yerde İngilizleri soruşturduğum şevkle Türkleri de soruşturdum... Sizi temin ederim ki Türkler benim inandığımdan çok daha onurlular, eğer bu topraklar Yunanların ve Rusların elinde olmuş olsaydı, neredeyse yaşanmaz bir yer olurdu."[69]

Bu görüş bir yıl sonra tekrar edilecektir:

> Buradaki Türklerle ve özellikle de bizi makamına çağıran, bize av eti gönderen, bizim için av partileri düzenleyen, bize köpekler, atlar vb. veren ve oldukça neşeli ve içten bir dost olan şehrin valisi ile aramız çok iyi. Yanına sık sık gidip pipo içiyoruz ve protokolde en iyi yerde ağırlanıyoruz. Müslümanları gerçekten sevmeye başlıyorum. Cahillerse, bu onların hükümetinin ve dininin suçu fakat daha önce bu kadar yardımsever ve daha mert bir halk görmediğimi hep söyleyeceğim. Tavırları, en yüksek konumdakinden en düşük konumdakine kadar lordların ve efendilerin tavrı ve nezaketleri de birebir ilişkilerden başlayarak oturaklı ve içten; ben gerçekten bir Yunanı gurursuz yardakçılığı için neredeyse yanımdan kovacak kadar İngiliz kanı taşıyorken, onlar ise nezaketle yaklaşıyorlar.[70]

Blount örneğinde bir efendi ulusun bir efendi olmakta olan ulus tarafından bilinçsizce tanınması söz konusu olabilecekken, burada ise bu durum bilinçli şekilde ve açıkça söylenmektedir. 19. yüzyıl, ticaret ve artan siyasi, askerî, dinî ve eğitsel faaliyetler yoluyla Balkan nüfusları ile daha yoğun ve daha düzenli temasların sağlanmasını beraberinde getirmişti. Böylece

[66] *Age.*, 171.
[67] *Age.*, 179.
[68] *Age.*, 136.
[69] *Age.*, 156.
[70] *Age.*, 180.

seyyahların kayıtları, genellikle çok daha doyurucu bir bilgi sağlamakta ve derin öngörüleri ve samimi insani duygudaşlıklarıyla öne çıkmaktaydı.[71]

Bu seyyahların kayıtlarının tonu ile dış politikanın ana çizgileri arasında karşılıklı bir ilişki kurmak mümkündür. 18. yüzyılın ortasına kadar, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler esasen ticariydi ve yüzyılın sonuna doğru ise giderek diplomatik ilişkiler ağır basacaktı;[72] o zamana kadar Büyük Britanya hiç kuşku yok ki dünyadaki önde gelen endüstriyel ve ticari ulus haline gelmişti. Britanya, Napoléon'un yenilgisi ve denizaşırı topraklarının genişlemesinin ardından, en büyük sömürgeci güç olmuştu ve dış politikası da "Pax Britannica"yı sürdürmeyi ve güçlendirmeyi amaçlıyordu. Avrupa'da, bu politika, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl itibariyle kritik halkalarından biri haline geldiği "güçler dengesi" sistemini sürdürmek üzere uygulanmaktaydı. 1830'lu yıllarda, Rusya'nın Avrupa'da merkezî bir figür olarak ortaya çıkmasıyla ve Osmanlılardan topraklar almasıyla birlikte, Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ve dokunulmazlığının korunmasını kendi dış politikasının temel bir unsuru olarak benimsedi.[73] Bununla birlikte, seyyahların kayıtları da, genellikle resmî devlet çizgisini yansıtacak biçimde yazarlarının siyasi görüşleriyle ciddi biçimde lekelenecekti. Önde gelen Türk-hayranı ve takıntılı Russophone David Urquhart[74] gibi aşırı devlet politikası yanlıları dışında, 19. yüzyılın Britanyalı seyyahları, Barbara Jelavich'in doğru bir deyişiyle, "genelde doğru olarak kabul edilen ne varsa" onu tarif etmişlerdi.[75]

Gelgelelim, dış politikanın karşılıklı etkileşimi, seyyahların söylemi ve kamuoyu düşüncesi karmaşıktı. Seyyahların kayıtları zaman zaman kamuoyu düşüncesini resmî dış politikanınkinden farklılaştıracak biçimde şekillendiriyor ve böylece dış politikada geçici de olsa önemli kaymalar yaşanmasına katkıda bulunuyordu. Bu türden etkilere bir örnek, Georgina Mackenzie ve Adelina Irby tarafından 1861 ilâ 1863 yılları arasında Balkanlara ve özellikle Bulgaristan'a gerçekleştirdikleri kapsamlı gezinin sonrasında kaleme aldıkları "Avrupa'daki Türkiye'nin Slav Şehirlerinde-

[71] W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*; Richard Clogg, "Benjamin Barker's Journal of a Tour in Thrace (1823)," *The University of Birmingham Historical Journal XII*, Sayı 2 (1971): 247-60; Robert Walsh, *Narrative of a Journey from Constantinople*; George Keppel, *Narrative of a Journey across the Balkans*.

[72] Sarah Searight, *The British in the Middle East* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1969), 16-20.

[73] Maria Todorova, *Angliya, Rossiya i Tamzimat* (Moskova: Nauka, 1983), 48-51.

[74] David Urquhart, *Turkey and Its Resources* (Londra: Saunders and Oatley, 1833).

[75] Barbara Jelavich, "The British Traveller in the Balkans: The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces," *The South-East European Review* XXXIII, Sayı 81 (Haziran 1955): 412.

ki Geziler" başlıklı popüler kitaptı. Bu kitapta,[76] tanınmış bir eğitimci ve dilbilimci, biyografi yazarı ve ilk Bulgarca dilbilgisi kitabının yazarı olan Rila Manastırı başrahibi Neophyt Rilski ile gerçekleştirilmiş bir sohbet de yer alıyordu. Neophyt Rilski, ziyaretçilerinin ona Fransa'nın Karadağ Çetinya manastırının Müslümanlar tarafından yıkılmasına izin vermeyeceğini söylemesi üzerine şöyle haykırıyordu: "Fransa, belki vermez fakat İngiltere verir!" Kadın ziyaretçi de bu sözlere "İngiltere tarafından Slav Hıristiyanlara dönük sergilenen ilgisizlik, büyük ölçüde İngiltere'nin bu halklara yönelik cehaletinden –gerçekten onların adını daha önce hiç duymamış olmasından– kaynaklanıyor." yanıtını veriyordu.[77] Neophyt'in tepkisi, büyük güç siyasetinin anlaşılmazlıklarına dair farkındalığını ortaya koyuyordu: "Ancak, çocukları istedikleri yere seyahat etmekte ve istedikleri şeyi yayımlamakta özgür olan bu kadar güçlü bir ülkenin, Türkler ile bu denli yakın ilişkide olduğu bir ülkedeki Hıristiyanlara yönelik böylesi derin bir cehaleti sürdürmek durumunda olması ne kadar acı."[78]

Mackenzie ve Irby'nin çalışması, 1877'deki ikinci basımının önsözü William Gladstone tarafından yazılacak denli etkili olmuştu: "Hepimiz, isteyerek ya da istemeyerek, Osmanlı İmparatorluğu meselesini ele alırken tâbi ırkların durumuna bakmayı reddedemeyeceğimizi artık kabul ediyoruz."[79] Basını "Bulgaristan'da süregiden Türk zorbalığının fazlasıyla bulunan kanıtlarını sistemli bir şekilde sümen altı etmekle" suçlayan Gladstone, sözlerini "korku krallığının bu mutsuz [Osmanlı] vilayet[in]de devam ettiği genel olarak bilinir hale gelmiştir" diyerek bağlıyordu.[80] Gladstone aynı zamanda Bosna Hersek'in tamamen yalnız bırakılmasını kınıyordu:

> [Bosna Hersek'te] nüfusun üçte birinden fazlası sürgün ya da evsizdir; bu insanların çok büyük bir kısmı (bugün öğrendiğimize göre) ya günde bir kuruşluk bir ödenekle geçinecek ya da geri dönerek bir ayıp olarak karşılanan sefalet uçurumuna düşmektense bir an önce kıtlığa ve salgın hastalığa giden yola düşmeye ya da onları Türk ismine sanki bu ismin ayrılmaz eklentileriymişçesine giderek daha fazla tâbi hale geti-

[76] *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*, Bayan Muir Mackenzie ve Bayan Irby (Londra: Bell and Daldy, 1867).

[77] G. Muir Mackenzie ve A. P. Irby, *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe with a Preface by the Right Hon*, W. E. Gladstone, M.P., Genişletilmiş 2. basım (Londra: Daldy, Isbister and Co., 1877).

[78] *Age.*

[79] *Age.*, VIII.

[80] *Age.*, XI. Buradaki atıf, 1876'da bütün Avrupa'da şiddetli protestoları kışkırtan ve 1877-1878 Rus-Türk savaşının patlak vermesi sonucunu doğuran Bulgaristan'daki Nisan ayaklanmasının kanlı biçimde bastırılmasına yapılmaktadır.

> ren bitmek bilmez ve yürek parçalayıcı vahşi tecavüzleri tekrar tekrar yaşamaya zorlanmaktadır.[81]

Gladstone'un tutumu, Britanya'nın Bulgaristan'a ya da Bosna'ya müdahale etmesini içermiyorsa da, onun üyesi olduğu Liberal Parti'yi iktidara getiren 1880 yılı Midlothian seçim kampanyasına etkide bulunmuştur. Gladstone siyasi konuşmalar üzerine yapılan gazete haberlerinin öneminin ve gücünün farkındaydı ve (bir yandan uzaktaki nüfuslar ile içten bir biçimde duygudaşlık kurarken) ahlâki bir dış politikanın gerekliliğine odaklanarak Balkan meselesini ustalıklı bir şekilde istismar edecekti.[82] Balkan geçmişinden alınabilecek bir ders varsa, o da kesinlikle büyük güç dış politikasında "kadim düşmanlıklar"dan daha çok ülke içi zorunluluklarla alâkalıdır.

Siyasi çareler bir tarafa, Balkanlara dönük algıların, aynı zamanda birbirleriyle çelişen biçimde dönüşmüş olduğu açıktır. Gene de Gladstone gibi kişilerin etkisine karşın, hâkim basmakalıp bir söylem varlığını sürdürmüştür; bu söylemin kamuoyuna ne kadar nüfuz ettiği ise, her ne kadar önemli ve ilgi çekiciyse de, bu makalenin konusu değildir. Önemli olan şey, bu söylemin kendine özgü siyasi ve sınıfsal önyargısıyla birlikte aktarılmış olmasıdır. Bu aktarım, meseleyi söylem analizi üzerinden ve güç kullanımı çerçevesinde ele almayı gerektirmektedir.

Burada iki ayrı örüntü söz konusudur: Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlardaki gelişmelerin değerlendirildiği aristokratik mercek; diğeri ise, genel hatlarıyla burjuva diyebileceğimiz mercektir. Aristokratik önyargı, önceleri Osmanlı kudretine sunduğu saygı ve sonrasında imparatorluğun yıkılışına dönük gösterdiği küçümseyici tavrıyla ayırt edilmekteydi. Bu küçümseyici tavır, büyüklüğün ihanetiyle pişmanlık göstermiş ve imparatorluğa ve otoriteye dönük köklü bir kabul sergilemiştir: 19. yüzyıl Avrupası'nın (başta Britanya'nın) yönetici seçkinleri için, İslâm-karşıtı, köktenci Hıristiyan (temelde Püriten) retoriğe karşın, kendilerini yeni kurulan Balkan devletlerindense Osmanlı yöneticileri ile özdeşleştirmek (ki gerçekten de özdeşleştirmişlerdi) daha kolaydı.[83] Pek çok Batı Avrupalı, aslında Osmanlı devletinin köylülüğe yönelik genel tutumunu paylaşıyordu: [Köylülük,] korunmalı ve esirgenmeliydi. Balkanlara dönük ikinci örüntü, 19. yüzyıl boyunca gelişti. Çizgisel, evrimsel düşünceye ve ilerici/gerici, ileri/geri, kentsel/kırsal, sanayileşmiş/tarımsal, rasyonel/irrasyonel, tarih-

---

[81] *Age.*, XII.

[82] Bkz. Richard Shannon, *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1976* (Hamden: Nelson, 1975); Richard Millman, *Britain and the Eastern Question, 1875-1878* (Oxford: Clarendon Press, 1979).

[83] İlk yaklaşımlar için, bkz. Brandon H. Beck, *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715* (New York: Peter Lang, 1987).

sel/tarihsel-olmayan vb. gibi ikiliklere dayanan bu düşünce tarzı, Rebecca West tarafından şu şekilde özetlenmiştir:

> 19. yüzyıl İngiliz seyyahları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan uyrukları üzerine, onların pis ve cahil, (sıklıkla, tuhaf bir biçimde, yoksul insanlar oldukları için) açgözlü, dalkavuk, misafirperver olmayan ve (gene sıklıkla, tuhaf bir biçimde, ezilmiş insanlar oldukları için) kaba saba oldukları gerekçesiyle olumsuz bir düşünce ortaya koyma eğilimindeydiler. Seyyahlar, bu insanları, iğrenç koktuklarını, taşkınlık yapacak derecede cin içtiklerini ve kaba saba ve nezaketsiz olduklarını düşündükleri Lancashire ve Yorkshire'daki yeni sanayi cehennemlerinin sakinlerine yaptıklarına benzer şekilde hor görüyorlardı. Seyyahlar, tıpkı bu talihsiz hemşehrileri üst ve orta sınıf üyesi hayırseverler tarafından misyonerlik faaliyetlerinin nesneleri haline getirildiğinde memnun olmaları gibi, bu konuda da memnundular çünkü Hıristiyan Slavlar, kişisel alışkanlıkları itibarıyla nazik, kendini yetiştirmiş, cömert, onurlu, misafirperver ve aşırı derecede görgülü olan Türklerin vesayeti altındaydılar.[84]

İmparatorluk, ilerlemeye yönelik esaslı bir ayak bağı olarak reddedilirken,[85] köylülüğe dönük genel küçümseme azalmamıştı. Fakat değişime uğramıştı: Artık köylülük, aristokrasinin neredeyse merhametli himayesiyle bir araya gelerek, geçmişteki ekonomik ve toplumsal düzenin bir kalıntısı, mazide kalmış geleneklerin ve inançların nadir bir örneği ve bir tür mahzeni olarak görülüyordu. Eşitlikçi köylü toplumlara yönelik aristokratik önyargı, olanca muğlâklığıyla birlikte, rasyonel kent kültürü eliyle batıl, irrasyonel ve geri kalmış bir kırsal gelenek olarak görülen şeylere dönük bütünlüklü bir reddiyeye dönüştürüldü. Bu şiddetli reddiye, en aşırı biçiminde, örneğin 19. yüzyıl sosyalistleri arasında görülene benzer en aşırı biçiminde, açıkça köylülüğün yok olacağı öngörüsünde bulunuyor ve bu "Völkerabfälle"nin[86] ulusal var olma haklarını yok sayıyordu. Ancak köylülüğün hor görülmesi, genel olarak halk türkülerine, halk masallarına, örf, âdetlere ve özel olarak bunların Balkan versiyonlarına yönelik son derece etkili bir takıntının önüne de geçmiyordu. Etnografya, Herderci felsefe ve 19. yüzyıl romantizminin güçlü bir yan ürünü olarak, köy yaşamıyla il-

[84] Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon* (New York: Penguin Books, 1969), 1095.

[85] Rebecca West'in tanıklığıyla (*Age.*, 1089), "İmparatorluklar hakkında daha yeni yeni kuşkucu hale geldim. Çocukluktan bu yana bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde onların değeri üzerine düşünüp taşınıyordum çünkü dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük imparatorluklarından birinin vatandaşı olarak doğdum ve ona karşı öfkeli bir eleştirmen olarak büyüdüm."

[86] Roman Szporluk, *Communism & Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List* (New York: Oxford University Press, 1988), 169-92.

gili çok geniş bir bilgi hazinesini saklar hale geldi; ancak bunu köylünün yararına değil, *Volk* (Halk) uğruna yaptı. Folklor [halkbilim] heveslileri, köylülerin bilgisinin değil, köylüler hakkında bilginin peşinde olma eğilimindeydi. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında şekillenen Balkanlar üzerine akademik araştırmalar, ağırlıklı olarak romantizmden ve evrimcilikten etkilenmişti. Romantizm, Alman akademik geleneğinin son derece merkezinde yer alan biçimde folklora ve dile düşkünlüğü vasiyet etmiş; Darwinci sınıflandırma da, özellikle Anglosakson geleneğinde, Balkanları sağlam bir biçimde uygarlığın doğuşuyla temellendirmişti.

Bu miras, en açık şekilde, Balkanların temel meselelerin kenarında kaldığı tartışmalarda bile kendisini gösterdiği oluyordu. 21 Nisan 1894'te Londra'daki Avenue Tiyatrosu, George Bernard Shaw'ın *Plays Pleasant*'ında [Hoş Oyunlar] yer alan ilk oyunu sahneye koydu. *Arms and the Man* [Silahlar ve Kahraman] oyununun ilk gösteriminde "Bir Romantik Komedi" alt başlığı konmuştu; fakat muhtemelen seyircilerin bu alt başlığı doğrudan anlamıyla anlaması nedeniyle daha sonraki oyunlarda bu alt başlık "Bir Anti-Romantik Komedi" olarak konacaktı.[87] Shaw, Sidney Webb'den kendisine senaryosu için iyi bir savaş bulmasını istemişti. Webb "o güne kadar yapılmış bütün savaşları zihninde taramak için iki dakika düşündü ve ardından bana istediğim şeyin Sırp-Bulgar savaşı olduğunu söyledi."[88] Savaş esasen Sırbistan'da geçmesine karşın, Shaw karakterleri Bulgar olarak değiştirdi çünkü Londra'da yaşayan ve zamanında Bulgar donanmasına komutanlık yapmış bir amiral ona Bulgarların yaşamını ve düşüncelerini betimleyen bilgiler sunabilirdi.[89] Oyunun ilk gösteriminden bir hafta önce, Shaw, *The Star* gazetesinde kendi kendisiyle yaptığı bir söyleşi yayımladı. Kendisine *Arms and the Man* oyununun Adelphi melodramı üzerine bir hiciv olup olmadığını soran hayalî kişiye şöyle bir açıklamada bulunuyordu:

> Bulgaristan bir anlamda Adelphi Tiyatrosu gibidir. Bu ülkenin gül bahçelerinde bol bol romantik hayal ve Don Kişotvari ideal filizlenmektedir. Bütün bunlar "Arms and the Man"de hak ettikleri yeri aldılar ve onların gerçekliklerini, gerçek hayatta yapıp ettiklerinden ne daha iyi ne de daha kötü biçimde sunmuş değilim.[90]

Shaw, "Kahraman kimdir?" sorusuna da şu yanıtı veriyordu:

---

[87] Martin Meisel, *Shaw and the Nineteenth-Century Theatre* (Princeton: Princeton University Press, 1963), 186.

[88] "Ten minutes with Mr. Bernard Shaw" (*Today*'de yer alan bir soru cevap yazısı, 28 Nisan 1894); *Bernard Shaw, Collected Plays with their Prefaces* içinde (New York: Dodd, Mead and Company, 1975), I: 481.

[89] *Age.*, 481-82.

[90] *Age.*, I: 475-76.

> Bulgaristan'da herkes kahramandır. Bay Gould, Balkan yiğitliğinin vücut bulmuş hali olacaktır –Bay Gould'un elindeki parçalara olağanüstü bir dokunuşla neler yapabileceğini biliyorsunuz. Seyirci, kendi gözde kahramanı olarak onu ya da onunla karşılaştırıldığında Batı Avrupa'nın daha yüksek uygarlığının soğukkanlılığının, aklıseliminin, etkililiğin ve toplumsal eğitiminin vücut bulmuş hali olan Bay Yorke Stephens arasında bir tercih yapabilir. Bir de Bay Welch var tabii... Ona da Bulgaristan'ın etnolojisini, yerli ırkların kendine özgü âdetlerini ve önyargılarını ve de askerî sistemlerinin tuhaflıklarını açıklama görevi düşüyor. Bay Welch böylece diğer karakterlerin katıldığı daha hafif sahneler için muazzam bir bilimsel arka plan sunuyor.[91]

Bay Welch, bir âdeti, eleştirmenlerin sonrasında itiraz edeceği şekilde şöyle açıklıyordu:

> PETKOFF [kahvesi ve sigarası elinde] Bu modern âdetlerde çok ileriye gitmek gerektiğine inanmıyorum. Bu kadar çok yıkanmak sağlık için iyi olamaz: doğal değildir bir kere. Filibe'de her sabah uyandığında soğuk su ile banyo yapıp duran bir İngiliz vardı. İğrenç! Bütün bu tür şeyler İngilizlerin başının altından çıkıyor: iklimleri onları o kadar pisletiyor ki sürekli kendilerini yıkamak zorunda kalıyorlar. Benim babama bak mesela! Hayatında bir kez olsun banyo yapmadı ve doksan sekiz yaşına girdi, Bulgaristan'daki en sağlıklı adam. Haftada bir yıkanmayı anlayabilirim fakat günde bir yıkanmak olayı gülünç bir aşırılığa kaçırmak demek.[92]

Shaw, eleştirmenlerin onu saygısız bulması sonrasında, "Bulgaristan'daki sabuna ve suya yapılan belirli atıfları" hatırlatarak kendisine yönelik alaycılık ve kabalık suçlamalarını boşa düşürmek için elinden geleni ardına koymayacaktı. Shaw, yapmak istediği şeyin:

> "Bulgarların 1885'teki uygarlık düzeyini ve onları Londra'nın kirli havasında ne kadar yıkanırsak yıkanalım bizlerden çok daha temiz kılan temiz havaya ve temiz giysilere sahip olmalarına karşın büyük batı şehirlerinin yıkanma alışkanlıklarını hijyenik nedenlerle değil, kültürün ve uygarlığın benzersiz törenleri olarak benimsemiş olduklarını seyircinin önüne getirmek," olduğunu söylüyordu.[93]

---

[91] *Age.*, I: 477.

[92] *Age.*, I: 417.

[93] "A Dramatic Realist to His Critics," *The New Review*, Temmuz 1894. Tekrar basım: *Age.*, I: 506.

Shaw "Bu gerçeklik parçasının Bulgar ulusuna yönelik bir hakaret anlamına gelecek şekilde yorumlanmasına" üzülmüştü.[94] Shaw'ın başlı başına Bulgar meselesiyle çok az ilgili olduğuna ve daha çok romantik budalalıklar ile çıplak gerçeklik arasındaki karşılaşmaya dönük büyük felsefi meselelerle ilgili olduğuna kuşku yoktur. Fakat Shaw, oyuna, seyirci onun "gerçek dünya"sı ile "eleştirmenlerin sahne dünyası" arasında bir ayırım görmesin diye, Bulgarların kendi ülkelerinin birliğini sağladıktan sonra ışgalci Sırplara karşı savaşta beklenmedik bir zafer kazandığı 1885'teki tarihî ânın kısa bir özetiyle başlamıştır. Bu zafer "Bulgarları altı aylığına kahraman bir ulus yapmıştır."

> Fakat Bulgarlar, Türklerin hâkimiyetindeki yüzyıllar süren esaretinden henüz kurtulduklarından fakat bu sefer de barbarlıktan arınmaya ya da isterseniz uygarlık hastalığına yakalanmaya başladıklarından diyelim, oldukça cahil kahramanlardı... Gene Batı uygarlığına dönük çabaları, savaşa dönük çabalarıyla oldukça benzerdi –yani yol gösterici, romantik, cahilce.[95]

Sahnedeki dünya ise "fazlasıyla demokratik İsviçre uygarlığından profesyonel bir asker... buradaki güldürü, kuşkusuz İsviçrelinin bilgisi ile Bulgarların yanılsamalarının çarpışmasından doğuyor" şeklinde sunuluyordu.[96] Romantizme karşı gerçeklik alegorisi, bir diğer alegoriyle daha da derinleşiyordu: gerçekçi bilgiye karşı teatral önyargılar: "İşbu dramatik düzende, Bulgarlar birer dramatik eleştirmen, İsviçreli ise onların varlık dünyasını işgal eden gerçekçi oyun yazarıdır ve güldürü ise, gerçekçi oyun yazarının ortaya koyduğu gerçeklerin sahnelenen toprakların önyargılarıyla çarpışmasının güldürüsüdür."[97] Shaw, *Arms and the Man* oyununun çerçevesini, "Gladstone'a bu Balkan prensliklerini Türklerin despotluğundan kurtarma ve sefil bir biçimde köleleştirilmiş bu eyaletleri umut veren ve yürekli birer küçük Devlete dönüştürme çağrısında bulunma ilhamını veren" siyasi ve dinî idealizm ile alay etmek üzere çizmiştir. Shaw'ın düşüncesine göre, bu ne kadar erken gerçekleşirse, "romansın siyasetteki ve ahlâk kurallarındaki samimiyetsiz adından başka bir şey olmayan ve bana etikteki ve dindeki romans kadar itici görünen idealizm" için o kadar iyi olacaktır.[98] Shaw, "bir Liberal Devrim ya da iki [kavramın] ikiyüzlülüğüne karşı giriştiği sert bir tartışmada şu sözleri sarf edecektir:

---

[94] *Age.*, I: 507.
[95] *Age.*, I: 490.
[96] *Age.*
[97] *Age.*, I: 490-91.
[98] *Age.*, I: 385.

> Bundan böyle soygun, açlık, hastalık, suç, içki, savaşlar, zulüm ve açgözlülüğe uydurma bir ihtişam atfeden ve uygarlığın insanları, bu türden şeylerin birer ilerleme, bilim, ahlâk, din, vatanseverlik, emperyal üstünlük, ulusal büyüklük ve gazetelerin adını koyduğu bütün diğer şeylermişçesine aptalca numara yapmaya iten uydurma ahlâk kurallarıyla ve uydurma doğruluklarla yetinemem.[99]

Kuşkusuz, Shaw hiçbir zaman özel olarak Bulgar hassasiyetlerine saldırma niyetinde olmamıştı. Fakat dört yıl sonra, 1898'de oyunlarının kitap olarak ilk basımının önsözünde, özellikle Bulgar başbakan Stambolov'a dönük dehşet verici suikastı, "Batı uygarlığının kölelikten kurtulup henüz doğmakta olan ateşli ırklar tarafından ilk defa taklit edilmesinin teatral doğası üzerine olan tiyatro oyunumun doğruluğunun yeterince heyecan verici bir teyidi" olarak hatırlatmadan da duramayacaktı.[100] Shaw'ın mesajı Bulgaristan'da açıkça anlaşılmıştı: *Arms and the Man* oyunu bu ülkede hiçbir zaman Shaw repertuvarının sevilen bir parçası olmadı; 1920'lerde Petriç kasabasında gerçekleştirilen bir temsil, Makedonya devrimci örgütü üyeleri tarafından yarıda kesilmişti.[101] Ancak bu mesaj, Balkan seyircilerini kızdıran sabun ve su gibi ıvır zıvır şeylerden dolayı değildi. Shaw, Bulgar askerlerinin irrasyonel cesareti ve cehaletiyle kesin biçimde dalga geçmişti. Aslında gerçek savaş meydanında, sahnenin aksine, umutsuz bir davayı parlak bir zafere dönüştüren şey, gözükara kararlılık ve aşırı adanmışlıktı.[102] Balkan devletlerinin hepsi de 19. yüzyılın tutkulu ve gözükara milliyetçiliğin ürünleriydi. Shaw'ın rasyonalizminin doğası gereği romantik olan ideolojiye hiç tahammülü yoktu; bu "anti-romantik güldürü" Balkanların özüne karşı cepheden bir saldırıydı.

1880'ler Bulgaristanı, Avrupa'da en azından bir tane daha edebî/teatral çabaya ilham verecekti. 1887'de Leipzig'de yayımlanan "Bulgar Kralını Umursuyor musunuz? 'Evet' Demek İsteyen Herkese Bir Uyarı Olarak Adanmıştır"[103] başlıklı bir kitapçık, sonraki 31 yıl boyunca Bulgaristan'ın yöneticisi olacak olan Saxe-Coburg ve Gotha Prensi Ferdinand'ı hedefliyor gibi görünüyordu. Julius Stettenheim'ın yazdığı kitapçık dört bölümden oluşuyordu: "Säikkingen Trompetçisi ya da Bulgar Sorununun Çözümü" başlıklı on beş dakikalık bir opera; "Muckeniç ve Bulgaristan" başlıklı Prens Ferdinand'a yönelik Berlin lehçesiyle kaleme alınmış bir dizi hi-

---

[99] *Age.*

[100] *Age.*, I: 384.

[101] Richard J. Crampton, *A Short History of Modern Bulgaria* (New York: Cambridge University Press, 1987), 103.

[102] 1885 olaylarının ve savaşın kısa bir tarihsel arka planı için, bkz. *age.*, 28-31.

[103] Julius Stettenheim, *Bulgarische Krone gefallig? Allen denen, welcheja sagen zvollen, als Warnung gewidmet, Zweite Auflage* (Leipzig: L. Freund, Buch-und Kunst-Verlag, 1888).

civ mektubu ve "Yakıcı Sorunun Çözümüne Dair" ve "Bulgar Derlemesi" başlıklı iki kısa parça. Kitapçığın açık bir siyasi mesajı vardı: Güneydoğu bölgesi, Rusya'nın kendi çıkarları için kullandığı geri kalmış ve başıbozuk bir yerdir; buraya en iyi şekilde uygar Alman prenslikleri göz kulak olabilir: "Bulgaristan'a sadece en temel ihtiyaçlarınızı götürün. Değerli neyiniz varsa Coburg bankasının emanetine koyun. Yanınıza en fazla üç giysi, iç çamaşırı, tıraş takımınız, pek çok dolu silah, bir yemek kitabı, bol bol böcek ilacı ve kullanılmış bir kral asası alın. Oraya varır varmaz, size yılın ilk çeyreği için avans ödemelerini sağlayın."[104] Shaw'ın bakış açısı aydınlanmış bir rasyonalite ve sosyalist tahammülsüzlük iken, Stettenheim'ın ise düzensizliği ve huzursuzluğu alaya aldığı açıktır. Stettenheim'ın adını Shaw ile birlikte anmaktan tereddüt etmek mümkünse de, gene her ikisi de aynı çizgisel evrimciliği ortaya koymakta, ancak ikisinden hiçbiri bir yirmi yıl kadar sonrasında söz konusu olan hakaretamiz küçümsemeye başvurmamaktadır.

Böylelikle, 19. yüzyılın sonu itibarıyla, Balkanlara yönelik, tam karşılığı olmamakla birlikte genel hatlarıyla aristokratik ve burjuva olarak adlandırılabilecek olan iki algı örüntüsü söz konusuydu.[105] Bu örüntüler sonraki dönemler boyunca varlığını sürdürdü ve bazen tam anlamıyla bazense değişikliğe uğrayarak, sık sık da iç içe geçerek sonraki nesiller tarafından da yerleşik hale getirildi. Makedonya meselesi yarımadanın çalkantılı bir bölge olarak ününe katkıda bulunurken, "Balkanlaştırma" kavramının sonuç olarak bölgesi için olumsuz bir imge yerleşik hale gelecek biçimde türetilmesi, Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı süreçlerinde olmuştur. Ancak bu imgeye yeni bir özellik de eklenmiştir artık: Şiddet. Batı Avrupalılar, açıkça "Doğulu" olan barbarlıklardan, özellikle de kazığa oturtmaktan her zaman dehşete düşmüşlerdir. Bu ceza biçiminden hemen hemen bütün seyyahlar tarafından söz edilmiş,[106] bu cezanın yabanıllığı –Vlad Tepeş'in[107] onu ölümsüz Drakula kişiliğine dönüştürmesine yol açan biçimde– asık suratlı Batılıların imgelemini canlandırmıştır. Gene de [bölgeye dönük] ilk betimlemeler, bunları yapanların kendilerinde algıladıkları herhangi bir ahlâki üstünlüğü yansıtmamış ve bölgede yaşanan vahşet hiçbir zaman özsel

[104] *Age.*, 22.

[105] Kuşkusuz, sosyalistleri de bu başlığın altına yerleştirmek bir ironidir fakat buradaki burjuva ifadesi, kentli, rasyonel, sanayileşmiş vb. en geniş anlamıyla anlaşılmalıdır.

[106] Thomas Glover, Fynes Moryson, Peter Mundy, Henry Blount, vb. tarafından aktarılan kazığa oturtma cezaları.

[107] Bkz. Radu Florescu, *Dracula, Prince of Many Faces: His Life and His Times* (Boston: Little, Brown, 1989), ve *Dracula, a Biography of Vlad the Impaler*, 1431-1476 (New York: Hawthorn Books, 1973); Bkz. aynı zamanda ed. Kurt W. Treptow, *Dracula: Essays on the Life and Times of Vlad Tepes* (New York: Columbia University Press, 1991).

genetik kusurlara atfedilmemiştir. Balkanların Ana Motifi olarak şiddet, aslında Balkan savaşları sonrasına ait bir olgudur. Rebecca West'e göre:

> Şiddet, işin gerçeği, Balkanlarla ilgili tek bildiğim şeydi: Güney Slavlarıyla ilgili tek bildiğim şeydi. Bu bilgileri, Liberalizme ilk ilgi duyduğum dönemin anılarından, bu kitapçıklar ormanından düşen yapraklardan edinmiş, eskici dükkânlarının en tozlu köşelerindeki metinlerden ve sonrasında da "Balkan" terimini barbarın yabanıl bir türü anlamına gelen şekilde hakaretamiz bir terim olarak kullanan Fransızların önyargılarından derlemiştim.[108]

İki dünya savaşı arası dönem süresince "Balkan" sözcüğüne eklenen 19. yüzyıl düşüncesinden devşirilmiş bir başka yön daha vardı: Irksal yön. Irkçılığın kurucu babalarından birkaçını burada anmak gerekirse, Gobineau ve Chamberlain'in çıraklarından biri olan Hermann Graf von Keyserling, çevresinde 1920'li yıllarda Darmstadt'ta insanları öz-kavrayışa yönelik yaratıcı bilgi yoluyla kurtarma amacıyla bir okul da kurulacak şekilde (Schule der Weisheit) öz-bilgi felsefesi ve kültürel psikolojisi alanlarında etkili bir kişilikti. Keyserling, 1928 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'nde "Avrupa" adıyla çevrilip yayımlanan,[109] biri Balkanlara ayrılmış on iki bölümden oluşan "Das Spektrum Europa"yı yayımlayacaktı:

> Balkanların başka topraklarda yaşayan bizler için önemi nedir?.. Neden "Balkanlaştırma" sözcüğü neredeyse her zaman kesin biçimde anlaşılıyor ve kesin biçimde uygulanıyor?.. Görebildiğim kadarıyla bu sözcüğün simgesel anlamı, iki başlangıç noktasından hareketle en iyi şekilde kavranabilecektir; birincisi, Balkanların Avrupa'nın cephaneliği olduğu yönündeki genel olarak kabul gören açıklamadır. İkincisi ise, tuhaf bir biçimde basit ve uzlaşmaz bir ırksal düşmanlık olgusudur.[110]

Yunanlara, Rumenlere ve Türklere dair uzun uzadıya betimlemeler yapan (Sırplar, Bulgarlar ve Arnavutlar, dikkate değer olmayan "ilkel savaşçılar ve soyguncu ırklar"dı) Keyserling, Balkanları şu şekilde özetlemiştir:

> Günümüzün Balkanları antik zamanların Balkanlarının bir karikatüründen başka bir şey değildir. Bu türden bir Balkan ruhu, sonu gelmeyen bir çatışma ruhudur. Burada yerleşik olan ilkel ırklar, herkesin herkesle giriştiği ilkel bir çatışma manzarası arz etmektedir. Fazlasıyla yetenekli ve eğitimli uluslar ve bireyler açısından ise bu manzara, bir mücadele

[108] Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon*, 21.
[109] Count Hermann Keyserling, *Europe*, çev. Maurice Samuel (New York: Harcourt, Brace and Company, 1928).
[110] *Age.*, 319.

> ruhu olarak belirmektedir. Fakat kendi başına Balkanların dünyasını saran ruh, ilkel gelişim gücüdür.[111]

Aynı yılda, 1928'de [1927] Stockholm'de yayımlanan İsveççe bir kitabın İngilizce baskısı Amerika'da piyasaya çıkmıştır.[112] Balkanları, Mısır'ı ve Kutsal Topraklar'ı "Doğu'nun ruhu"nu bulma arayışıyla baştanbaşa dolaşan bu kitabın yazarı Marcus Ehrenpreis, yanındaki diğer seyyahları şu şekilde eleştiriyordu:

> Hiçbir şey öğrenmiyorlar ve geriye yanlarında sadece kıymetli eşyalarını, çektikleri fotoğrafları ve şişkin otel faturalarını getiriyorlar... Doğu bu şekilde gezilmez! Eğer Doğu'nun ruhundan bir şeyler kazanacaksınız, ona tuhaf bir ülkeymiş gibi değil, evinize –kendinize– dönüyormuş gibi yaklaşın... Uygarlığı getiren biri gibi onu hor görmek yerine, ona bir öğrenci gibi alçakgönüllülükle ve anlayışlı bir şekilde yaklaşın.[113]

Bu ruh, kitabının "Yeni Balkanların Bir Ucundan Diğerine" başlıklı ilk bölümünde ise dikkat çeken bir biçimde yoktu:

> Şark, Prag'daki Masaryk tren istasyonunda halihazırda açık seçik görülmektedir. Kahire'deki Ezher'in ya da Hayfa'nın kahvehanelerinden birindeki gerçek Şark'tan değil, Levantenlik olarak bilinen başka bir Şark biçiminden, tarifi zor bir şeyden –Doğu'nun ruhtan yoksun bedeninden– bahsediyoruz. Buradaki, elde ufalanan bir Şark'tır ne fes ne peçe ne de Kuran'ın olduğu, kendisinden hain bir asker kaçağı gibi kaçan bir Şark'tır: kendi geçmişiyle bağını bile isteye koparmış ve kadim mirasını reddetmiş yapay, değersiz bir Yeni Şark'tır.[114]

Bu ("hakiki Doğu" ile karşılaştırılan) Levant'ın sakinlerine dönük betimleme ise onların ırksal yozlaşmasına tanıklık etmektedir:

> Hal ve tavırlarında tuhaf bir şeyler vardır, gürültülü, fazlasıyla fevri ve çok sabırsızdırlar... Acayip bir şekilde, alınları her yandan dar, donuk gözlere, kepçe kulaklara, kalın dudaklara sahip şaşırtıcı tipler görürsünüz... Balkanlar ile Akdeniz arasındaki bölgelerdeki Levanten tipi, psikolojik ve toplumsal olarak hakikaten de bir "arada kalmış tip", Doğulu ile Batılının bir bileşimi, çok-dilli, kurnaz, yüzeysel, güvenilmez, maddiyatçı ve en önemlisi gelenekten yoksun bir tiptir. Bu gele-

---

[111] *Age.*, 321-22.

[112] Marcus Ehrenpreis, *The Soul of the East: Experience and Reflections*, çev. Alfhild Huebsch (New York: Viking Press, 1928). Orijinal metin Stockholm: Hugo Gebers Forlag tarafından 1927'de yayımlanmıştır.

[113] *Age.*, 208-9.

[114] *Age.*, 11.

> nek yoksunluğu, Levantenlerin düşük entelektüel ve bir dereceye kadar ahlâki niteliğini açıklıyor gibi görünmektedir... Manevi anlamda, bu yaratıklar evsizdir; artık ne Şarklıdır ne de henüz Avrupalı. Kendilerini ne Doğu'nun kusurlarından kurtarmış ne de Batı'nın herhangi bir erdemini edinmiştir.[115]

Hem Keyserling hem de Ehrenpreis'in çalışmasında, yol yordam bilen efendi derebeyleri ile onların yaltakçı uyrukları arasındaki eski ikilik kuramsal olarak rasyonel hale getirilmektedir: Balkanların "melez" sakinleri, ırksal ve kültürel olarak sadece Batı Avrupalılar açısından değil, Doğulu öteki açısından da aşağı bir konumdadır.

Kuşkusuz, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin simgesi olan Gavrilo Princip'in sıktığı kurşunlar, bölgeye yönelik neredeyse bütün değerlendirmeler üzerinde kalıcı bir iz bırakmıştır. John Gunther'in oldukça popüler "Avrupa'nın İçinde" kitabı Amerikan duygularını şu şekilde özetliyordu:

> Balkan yarımadasındaki bu sefil ve mutsuz küçük ülkelerin dünya savaşlarına yol açan çatışmalar yaşamak konusunda yapabildikleri ve yaptıkları şeyler, insan ve siyasetin doğasına yönelik kabul edilemez bir hakarettir. Yolları çamurla kaplı ilkel bir köy olan Saraybosna'da 1914'te yaşanan bir olay yüzünden elli binden fazla Amerikalı genç hayatını kaybetti. Balkan siyasetinin iğrenç ve neredeyse tiksindirici homurdanmaları, Batılı bir okura pek de anlaşılır gelmeyecek şekilde, halen daha Avrupa'nın barışı ve belki de dünya barışı açısından hayati önemdedir.[116]

Kitabın bu bölümü, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından yeniden basılacaktır. Hitler'in Alman siyasetindeki homurdanmalarının, sırf o Batılı diye okurlara anlaşılır gelmesi mümkün müdür peki? Kabul edilmelidir ki, II. Dünya Savaşı'nın da Balkanlar nedeniyle gerçekleştiğini ileri sürecek kadar ileri gitmek zorlama bir adım olacaktır. Fakat elli yıl sonra birisi sonunda bu adımı atacaktı: Açıkça 1990'ların Bayan Rebecca West'i olmaya hevesli Robert Kaplan, "Balkan Hayaletleri" kitabında "örneğin, Nazizm Balkan kökleri olduğunu ileri sürebilir. Hitler, Güney Slav dünyasına benzer şekilde etnik hınçların üreme alanları olan Viyana'nın köhne otellerinde, bu kadar bulaşıcı biçimde nasıl nefret edileceğini öğrenmiştir" sözlerini sarf etmektedir.[117]

---

[115] *Age.*, 12-13.

[116] John Gunther, *Inside Europe*, 437.

[117] Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey through History* (New York: St. Martin's Press, 1993), XXIII. Kaplan'ın bu talihsiz ve gösteriş meraklısı kitabı yıkıcı (ve harika yazılmış) bir eleştiri almıştır, bkz. Henry R. Cooper, Jr. *Slavic Review* 52, no. 3 (Güz 1993): 592-93. Gene bu kitaba yönelik ciddi itirazlar için, bkz. Noel Malcolm, "Seeing Ghosts," *The National Interest*,

İki dünya savaşı arası dönemde, başta Almanya olmak üzere Balkanlar üzerine kayda değer yoğunlukta akademik araştırma yapılıyordu ve bölgede pek çok Balkan enstitüsü kurulmuştu.[118] Ancak 1918'den sonra, "Balkan yarımadası" tabirinin kullanımı, coğrafi açıdan yetersiz kalması ve çok fazla değerle yüklü olması nedeniyle eski yaygınlığını yitirdi. Mathias Bernath'a göre, "Güneydoğu Avrupa" giderek "artık geçersiz hale gelmiş olan Tuna monarşisi ile Osmanlı Balkanları arasındaki zamanında var olan tarihsel-siyasal ikiliği ortadan kaldıran tarafsız, siyasi ve ideolojik olmayan bir kavrama" dönüşüyordu.[119] Ancak 1930'lu ve 1940'lı yıllarda, Naziler tarafından kendi yeni düzenlerinde *Wirtschaftsraum Grossdeutschland Südost* haline gelmek üzere "Südosteuropa" [Güneydoğu Avrupa] tabiri benimsenecekti.[120]

Nihayet Balkanlar imgesine yeni bir özellik, yeni bir şeytan, yeni bir öteki olarak komünizm, Balkan *Kulturraum*'unun [kültürel alanının] en önemli iki temsilcisi olan Yunanistan ve Türkiye'yi dışarıda bırakacak biçimde bu bölgeye girdiği II. Dünya Savaşı sonrasında eklendi. 1970'li yıllardan itibaren, (Doğu) Orta Avrupa'nın kimliği üzerine yapılan tartışmalar sayıca arttı ve giderek daha yüksek perdeden tartışılır hale geldi.[121] Sovyet-

---

Sayı 32 (Yazı 1993) ve bkz. Kaplan ile Malcolm arasındaki hararetli fikir alışverişi, *The National Interest*, Sayı 33 (Güz 1993).

[118] Bkz. *Petnadeset godini institut za balkanistiska, 1964-1978: Istoricheska spravka i bibliografiya* (Sofya: CIBAL, 1979); Nikolay Todorov, *Razvitie, postizheniya i zadachi na balkanistikata v Bilgariya* (Sofya: CIBAL, 1977).

[119] Mathias Bernath, "Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin," *Forschungen zur osteuropdischen Geschichte* (Wiesbaden: O.Harrassowitz, 1973), 142.

[120] Karl Kaser, *Südosteuropäische Geschichte*, 106. Kaser'in bu kısa fakat oldukça değerli incelemesi dışında, şu son derece önemli kitap dışında bir kaynak yayımlanmış değildir, Michael Burleigh, *Germany Turns Eastward: A Study of Ostforschung in the Third Reich* (New York: Cambridge University Press, 1988).

Pek muhtemeldir ki, "Güneydoğu Avrupa" tabirinin Naziler tarafından kullanılmış olması, Yugoslav coğrafyacı Josip Roglic'in "Güneydoğu Avrupa Yarımadası" tabirinin kullanılması çağrısında bulunmasına benzer yeniden kullanımı yönündeki girişimlere karşın, bu tabirin kullanılmak istenmemesine yol açmıştır (alıntı George W. Hoffman, *The Balkans in Transition* [Princeton: D.Van Nostrand Company, 1963], 11-12). Öte yandan, Phoenix'te AAASS'nin [Amerikan Slav Çalışmaları Geliştirme Derneği] 1992'deki yıllık toplantısında "Balkanlar Güneydoğu Avrupa Haline Gelebilir mi? Güncel Bir Değerlendirme" başlıklı bir panel düzenlendiğinde, bu girişim, bunun iki dünya savaşı arası dönemde zaten denenmiş bir senaryo olup olmadığı sorusu ortaya çıkacaktır.

[121] Orta Avrupalı kimliğine ilişkin bir teori için, bkz. Jenő Szűcs, "Three Historical Regions of Europe," John Keane, ed., *Civil Society and the State: New European Perspectives* içinde (New York: Verso, 1988); Timothy Garton Ash, "Does Central Europe Exist?" *The New York Review of Books*, 9 Ekim 1986; Ferenc Feher, "On Making Central Europe," *Eastern European Politics and Societies* 3, Sayı 3 (Güz 1989) ve özellikle George Schopflin ve Nancy Wood'un editörlüğünü yaptığı ve o zamana kadarki bütün ilgili başlıklara atıfta bulunan makale derlemesi, *In Search of Central Europe* (Cambridge: Polity Press, 1989).

ler Birliği vesayetinden özgürleştirici kopuşları rasyonelleştirme ve meşrulaştırma niyetinde olan ideologlar, bölgeyi Katolik ve Ortodoks, Bizans ve Batı gibi karşıtlıklar üzerinden okuyorlardı. Orta Doğu Avrupa'nın statüsü "Batılı değerler"in bulanık toprakları seviyesine düşürülürken, Balkanlar ise, Rusya ile birlikte, Asyalı değilse de yarı-Asyalı, "Hal-Asien", "Vahşi Avrupa", "Öteki Avrupa"[122] ya da yeni icat edilen ve görünüşte tarafsız bir tabir olan "Avrasya" olarak anılmaya başlandı. Bir siyasetçi olan Vaclav Havel, uygarlığın fay hatları terminolojisini kullanarak NATO adına bölgeyi kapsamayacak bir politikayı savunuyordu:

> Eğer... NATO işlevselliğini korumak istiyorsa, kapılarını hiç kimseye öyle birdenbire açamaz... Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya –ve Avusturya ve Slovenya da dâhil– açıkça Avrupa uygarlığının Batılı çevresine aittir. Bu ülkeler onun değerlerini benimsemiştir ve aynı geleneklere yaslanmaktadır. Dahası, bitişik ve değişmez Orta Avrupa kuşağı, hem geleneksel olarak çalkantılı Balkanlar hem de demokrasinin ve piyasa ekonomisinin gerçekleşmek adına ancak yavaş ve sancılı bir kopuş yaşadığı büyük Avrasya bölgesi ile sınırı belirler.[123]

Öncesinde bir aydın olarak tanınan eski dışişleri bakanlarından Laurence Eagleburger de aynı şeye işaret ediyordu: NATO'nun Bosna krizi ile ilişkili sorumluluklarından ve güvenilirliğinden bahsederek, örgütün son derece diri olması ve "kimin içeride kimin dışarıda olması gerektiğine dair açık bir mesaj verecek şekilde" Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin (açıkça Slovakya'nın değil) örgüte dâhil edilmesi gerektiğini belirtiyordu.[124] Balkanlara yönelik, Avrupalı kurumların aşırı genişlemesinin, bu ayrıcalıklı kulübün üyelerinin seçkinliğini tehlikeye düşürdüğü yönündeki bugünlerdeki söylem, bu anlamda tamamen açıktır.

Başladığımız yere geri döner ve Kennan'ın önsözünü gene Kennan'ın sonsözüyle bağlarsak, onun makalesinin ancak bu "açık mesaj" ışığında anlaşılır hale geldiğini söyleyebiliriz. Bu makaleden duyulan şeyler, daha eski bir dönemin kendine özgü ve iyi bilinen melodisinin bazı taze doğaçlamalar içeren motifleridir. Bu söylem, 19. yüzyıl Viktoryen böbürlenmesiyle süslenmiş eski aristokratik Avrupalı paradigmanın Amerikalı bir asilzade versiyonundan başka bir şey değildir. Gene bu söylem, düzenli uygarlığın

---

[122] Bkz. örneğin, Karl-Emil Franzos, *Aus Halb-Asien* (Leipzig: Verlag von Knopf und Hartel, 1878); Harry de Vindt, F. R. G. S., *Through Savage Europe, Being a Narrative of a Journey (undertaken as Special Correspondent of the "Westminster Gazette," Throughout the Balkan States and European Rusiia* (Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1907); E. Garrison Walters, *The Other Europe* (Syracuse: Syracuse University Press, 1988).

[123] Vaclav Havel, "New Democracies for Old Europe," *The New York Times* (17 Ekim 1994): E 17.

[124] *MacNeil-Lehrer News Hour*, 7 Şubat 1994.

barbarlık, arkaik eğilimler, geri kalmışlık, önemsiz didişmeler, uyumsuz ve beklenmedik davranış, yani "kabilecilik" üzerindeki üstünlüğüne yönelik evrimsel bir inancı dışa vurmaktadır. Kennan'ın "kabilesel" tabirini kullanması, Balkanları, Afrikalıların sıklıkla indirgendiği daha düşük bir uygarlık kategorisine sevk etmektedir. Afrika ve Asya, Elie Kedourie tarafından, onların sözüm ona siyasi geleneğine dayanarak, kabile yönetimi mirası ve Doğu despotizminin mirası olarak sınıflandırılmıştır.[125] Kabile toplumunun merkezî özelliği, onun ilkelliği, karmaşıklıktan yoksunluğu ve dolaylı olarak, zayıflığıdır. Bu toplum, "modernleşmenin gelişmiş ve karmaşık bir hukuk ve siyasal temsil sistemine dönük talebi ile" karşılaştığında, "ancak tiranlık bataklığına saplanır";[126] dahası bu tiranlık, girişkenliği ve girişimciliği dışarıda bırakan içkin bir edilgenliği zorunlu kılan "doğulu" bir tiranlıktır. Halkların (toplumsal ve teknolojik) karmaşıklık ve etkinlik mefhumlarına dayanarak bu şekilde sınıflandırılması, öncelikle basın tarafından miras alınmış emperyal bir söylemin temel bir ilkesidir.[127] Bu sınıflandırma, aynı zamanda, "uygar dünya"nın aksi takdirde daha "akıl sahibi" halklara gösterdiği herhangi bir sorumluluğu ya da basit bir duygudaşlığı da imkânsız hale getirir. Bu anlamda, Kennan'ın giriş yazısı "Ne yapmalı?" sorusuna yanıt vermek üzere, "hiç kimse –tek tek hiçbir ülke ve hiçbir ülkeler grubu– hararetli halklarını hizaya getirmek ya da onları sakinleşene kadar düzende tutmak ve onların sorunlarına daha düzenli bir tarzda yaklaşmaya başlamak adına bütün o kafası karışık Balkan bölgesini işgal etmek istemediğini ya da bu arzuda olmaması gerekir" diyerek sona ermektedir.[128]

Balkanlara dair bugünün söylemi, Batı'nın Türkiye'ye yönelik politikasında bir kaymayı da yansıtmaktadır. 20. yüzyıldan önce, Türklere yönelik belirsiz bir tutum mevcuttu: yöneticisi ile muhtemelen bilinçdışı bir duygudaşlık söz konusuyken, her ne kadar resmî politikalarda yansımasını bulmasa da, en azından Britanya'da Hıristiyan dindaşlara yönelik bir sempati de söz konusuydu. Özellikle Britanya, Rus karşıtıydı ve kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'nu bir müttefik ve Rusların güneye ve doğuya daha fazla yayılmasına karşı bir engel olarak yanında tutmak zorunda olduğuna inanmıştı.

Bu jeopolitik şekillenme, Amerika Birleşik Devletleri tarafından pek çok biçimde miras alındı ve Türkiye, soğuk savaş dönemi Sovyet-karşıtı

[125] Elie Kedourie, *New Republic*, 17 Aralık 1984. Alıntı: David Spurr, *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration* (Durham: Duke University Press, 1993), 71.
[126] David Spurr, *The Rhetoric of Empire*, 72.
[127] *Age.*, 61-68, 73.
[128] *The Other Balkan Wars*, 14.

ittifakında önemli bir unsur haline geldi. Fakat artık herhangi bir belirsizlik söz konusu değildi: Balkanlar artık Hıristiyan değil, komünistti. Bunlara ek olarak, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Türkiye de dâhil herhangi bir toplumu beyaz, Hıristiyan ya da Avrupalı olmamakla eleştirmek gayrimeşru hale gelecekti.

Kennan'ın giriş yazısı, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Balkanlardaki rolüne ilişkin vurguyu azaltmaktadır: Bugünkü sorunlar, Balkanların "uzak kabilesel geçmişi"nden kaynaklanmaktadır ve "açıkça sadece yüzyıllar süren Türk hâkimiyetine değil, daha önceki zamanlara da uzanan" köklere sahiptir. Son olarak, "Türklere çok yüklenmemek gerekir"; nihayet "bir anlamda, [Balkanlar] Türk yönetimi altındayken bağımsızlıklarını kazanmalarından sonraki döneme göre daha fazla barış söz konusuydu. (Bu, Türk yönetiminin bütün diğer bakımlardan daha sonrasında gelenden daha üstün olduğu anlamına gelmemektedir.)"[129]

En son çok-uluslu imparatorluk olan Sovyetler de dâhil imparatorlukları yeniden değerlendirmek yerinde olacaktır.[130] İmparatorluklar için kullanılan "ayrıksı, anormal" gibi sıfatlar, akademik yazında muhtemelen kullanışsız hale gelecektir.[131] Gene Balkan siyasetçileri ve aydınları açısından, kendilerini bir şeytanlaştırılmış öteki'ye karşı tanımlamak adına ve bu örnekte kelimenin tam anlamıyla şarkiyatçılığa başvuracak şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkiye'yi kendi bütün talihsizlikleri ve kötü yönetimleri için birer günah keçisi olarak kullanmak da kesinlikle yerinde olmayacaktır.[132] Fakat Kennan Balkanları özselleştirmiştir: Herder'in "Volkgeist"ını Kaplan'ın "Balkan hayaletleri"ne dönüştürmüştür. Roland Barthes, kolektif temsillerin ve düşünce tarzlarının dondurulabildiğini, iktidar, basın ve egemen değerler eliyle hareketsiz tutulabileceğini belirtmiştir.[133] David Spurr, üçüncü dünya örneğinde basın, sömürgeci çağ boyunca oluşturulmuş normatif uygarlık görüşlerine sadık kalırken, bu türden görüşlerin sonuçlarını antropolojinin ve kültürel eleştirinin sorgu-

---

[129] *Age.*, 14-15.

[130] Bkz. örneğin, William Pfaff, "The Absence of Empire (Eastern and Balkan Europe)," *The New Yorker* 68, Sayı 25 (10 Ağustos 1992).

[131] "Ayrıksı/anormal" ifadesi, örneğin Laurence Lafore tarafından *The Long Fuse: An Interpretation of the Origins of World War I* (New York: J. B. Lippincott Company, 1971) kitabında, savaşın esas nedeninin Sırp milliyetçiliğiyle birlikte Avusturya'nın yaklaşımı olduğunu açıklamak üzere rastgele kullanılmıştır: hattâ kitabın ikinci bölümünün başlığı "Avusturya Ayrıksılığı/Anormalliği"dir.

[132] Bu konu ayrı bir çalışmayı hak etmektedir ve benim bazı çalışmalarımın da konusudur. Bkz. Maria Todorova, "Die Osmanenzeit in der Bulgarischen Geschichtsschreibung seit der Unabhaingigkeit," *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, ed. Hans Georg Majer (Münih, 1989), 127-61; "The Ottoman Legacy in the Balkans," *The Continuing Ottoman Legacy*, ed. L. Carl Brown (yayına hazırlanıyor).

[133] Roland Barthes, "Bichon chez les negres," *Mythologies* (Paris: Editions du Seuil, 1957), 72-73.

lamış olduğunu ortaya koymuştur.[134]Bu türden bir sorgulama, muhtemelen sömürge-olmayan durumunun onları postkolonyal eleştirinin ve kültürel eleştirinin ilgi alanının dışına çıkarması ve Balkan, genel olarak da Avrupa antropolojisinin kısmen bu disiplinin kıyısında kalmış olması nedeniyle, Balkanlara yöneltilmemiştir.[135]

Kennan, benim emperyal bir jeopolitik süreklilik olarak tanımladığım şey dâhilinde bir bağlama oturtulması durumunda, [Balkanlara yönelik] bir basmakalıp yaklaşımlar geleneğinin rehinelerinden biri olarak görülmeyecektir (ya da en azından, tek rehine olarak görülmeyecektir). Kuşkusuz Kennan, "Balkancı" metinler ile, Wolfgang Iser'in sözleriyle, bütün okurlar bütün yazılı metinlerle nasıl bir ilişkiye sahipse öyle bir ilişkiye sahiptir. Iser'in düşüncesine göre, bir metin temsil ettiği dünyanın parantezine alınmıştır ve "parantezlerin içinde olan şey, normalde ilişikli olduğu gerçeklikten ayrılmaktadır." Her iki dünya arasında –biri metnin alıcısını, diğeri metnin dünyasını etkileyen– çift katlı bir ikilik üreten bir sürekli salınım söz konusudur.[136] Bu ikilik, esasında bir sahnelenmiş söylem olması nedeniyle edebiyatta kurgusallığı estetize etmeye hizmet ederken, felsefi (ya da diğer) söylemdeki kurgu ise örtülü kalır ve böylece pratik uygulamanın kurallarına tâbi olabilir, belirli bir amaca dönük olarak tasarlanabilir, tek kelimeyle yanlışlanabilir.[137] Aslında, "şarkiyatçılığın ortaya çıkardığı zorluk, tam da karmaşık metin-dışı ve söylemsel-olmayan imalara ve sonuçlara sahip bir söylemsel oluşumun ortaya çıkardığı zorluktur."[138] Bunlara kaynaklar da eklenebilirdi. Bu bakış açısına göre Kennan, güç siyasetinin sözcüsü olmanın yanısıra önemli bir mimardır. Yetkili makam ve merciiler, bilinçli ve kasti bir şekilde temsilî ya da siyasi menfaat açısından uygun mevcut temsil türlerini şekillendirebilirler. Iser'in sözleriyle bu, muharrik tarafından gerçekleştirilen bir "niyet-kaynaklı seferberlik"tir.[139] Kennan, bu anlamda, "şeyleri yapmak üzere uyguladığımız şiddet olarak söylemin" gücü olarak bilgi ile şeylere dayattığımız bir pratik arasındaki karmaşık ve diyalektik bir zincirleme reaksiyonun kesişim noktasındaki ya

[134] David Spurr, *The Rhetoric of Empire*, 73.

[135] Balkanlar üzerine yapılan akademik çalışmalar, her ne kadar Balkanizm hastalığına karşı tam bir bağışıklık geliştirmemiş olsalar da, genel anlamda halihazırda bu hastalığın belirtilerine direnmektedirler.

[136] Wolfgang Iser, *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989), 238-39.

[137] *Age.*, 240-41.

[138] Carol A. Breckenridge ve Peter van der Veer, "Orientalism and the Postcolonial Predicament," *Orientalism and the Postcolonial Predicament*, 5.

[139] Wolfgang Iser, *The Fictive and the Imaginary: Chartering Literary Anthropology* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993), XVII.

da tam da ortasındaki kişilere bir örnektir.[140] Gene bu, (siyasi) iktidarın bilgi karşısında bir adım geriye çekildiği –ki bu ikisi birbirine "sıkı bir şekilde bağlıdır"– bir şekillenmeydi.[141] Soysal psikoloji alanında John French ve Bertram Raven, toplumsal iktidarın altı temeli olduğunu ileri sürüyordu: zorlama gücü, ödüllendirme gücü, meşru güç, çekim gücü, uzmanlık gücü ve bilgisel güç.[142] Uzmanlık gücü, hedef –yani seyirciler ve okurlar– tarafından failin üstün güce ve beceriye sahip olduğu algısına sahip olunmasına; bilgisel güç, tamamen mesajın niteliğine, inandırıcılığına ve mesajın iddiayı ileri sürmesinin mantığına dayanmaktadır. Kennan gibi kişilerin kullandığı uzmanlık gücü ve bilgisel güç ise, onun failliğinin ikili bir hedefe sahip olması nedeniyle bir çifte sorumluluk eliyle arttırılmakta ve aynı zamanda bir çifte sorumluluk taşımaktadır: Karar alıcılar ve kamu. Keskin siyasi gerçeklerle karşı karşıya olan ve akademinin sınırlarında ve en ılımlı araçlarıyla çalışan bir kişinin, uzman otoritenin bilgisel gücünü devirmeyi ummaktan başka seçeneği yoktur.

Balkanlar, keşif ve icat eliyle kötü muamele görmüştür. Balkanizm ve onun öznesi, "Balkanlar"ın "Batı" ve "Avrupa"nın karşıtı ve "Balkanizm"in de "Batı uygarlığı"nın karanlık ötekisi olarak konumlandırıldığı bir söylem alanına hapsedilmektedir. Balkanlar, Doğuya yönelik dağınık bir hakaretamiz örüntünün parçası ve "Şarkiyatçılık" da kendini özselleştiren "Batı" ve "Avrupa" için gerekli olan öteki olduğunda, bunların olumlu bir biçimde yeniden keşfedilmesine dönük bir olasılık da söz konusuydu. Doğunun ve şarkiyatçılığın bağımsız birer anlam değeri olarak yeniden keşfedilmesiyle birlikte Balkanlar, Avrupa'nın esiri, uygarlığının karşıtı, alter egosu ve içindeki karanlık tarafı olmaya terk edilmiştir.

---

[140] Michel Foucault, *L'Ordre du Discours* (Paris: Gallimard, 1971), 55; Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*, çev. A. M. Sheridan Smith (New York: Pantheon Books, 1972), 229.

[141] Michel Foucault, "Space, Power and Knowledge," *The Cultural Studies Reader*, ed. Simon During (New York: Routledge, 1993), 169.

[142] Bu analiz için en kullanışlı olanlar, son ikisi [uzmanlık gücü ve bilgisel güç] ve özellikle de bu ikisinin arasındaki ayırımdır. Bkz. J. Richard Eiser, *Social Psychology: Attitudes, Cognition and Social Behavior* (New York: Cambridge University Press, 1986), 39; Alice H. Eagly ve Shelly Chaiken, *The Psychology of Attitudes* (Orlando: Harcourt, Brace Jovanovich, 1993), 635-36.

Le Petit Journal gazetesinin "Doğu Sorunu" Özel Sayısı, 1908.

GEÇMİŞLE BİTMEYEN KAVGA: BALKANLARDA TARİH VE TARİHYAZIMI

Mehmet Hacısalihoğlu*

GİRİŞ

Balkanlar ve tarih; bu iki kelime yan yana kullanıldığı zaman bölgeyle ilişkisi veya bölgeye ilgisi olan herkesin aklına onlarca kavram ve önyargı gelir. "Balkanlar tüketebileceğinden fazla tarih üretiyor" sözü bunlara örnektir.[1] Balkanların eski devirlerden beri bir "barut fıçısı" olduğu[2] Avrupalı tarihçiler arasında yaygın bir kanaattir. 1990'lardaki çatışmalardan sonra dünyanın herhangi bir yerinde çatışmalar yaşandığında birçok Batılı siya-

* Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

[1] Churchill'e atfedilen ve çok sık alıntılanan bu sözün İngiliz mizahçı H. H. Munro (Saki) tarafından Girit için "the people of Crete unfortunately make more history than they can consume locally" şeklinde söylendiği, fakat daha sonra farklı şekilde yayıldığı belirtilmektedir. Keith Brown, *The Past in Question: Modern Macedonia and Uncertainties of Nation*, Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2003, önsöz.

[2] *Pulverfass Balkan*, eds. Penka Angelova, Judith Veichtlbauer, Ingbert: Röhrig, 2001; *Der Balkan: Friedenszone oder Pulverfass*, eds. Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil, Valeria Heuberger, Bern vd. Peter Lang, 1998.

set bilimi uzmanı buralar için "Balkanlaşma" (*Balkanisation*) kavramını kullanmıştır. Bu kavramlar ve olumsuz yargılar içeren ifadeler genellikle Batı ve Orta Avrupa'da üretilmiştir. Bütün bu söz ve kavramların özünde ifade edilmek istenen şudur: Balkan halklarının genel olarak tarihle ve kendi tarihleriyle aşamadıkları sorunları vardır. Bu konu o kadar çok vurgulanmıştır ki nihayet Maria Todorova *Imagining the Balkans* (Balkanları Tahayyül Etmek)[3] kitabıyla dünyadaki, özellikle Batı'daki Balkan imajını incelemiş ve eseri birçok dile çevrilerek dünya tarih literatüründeki yerini almıştır. Bu çalışmada irdelemeyi amaçladığımız Balkanlardaki tarih meselesi ve sorunların daha iyi anlaşılması için yazılmış çok sayıda kitap ve makale mevcuttur.[4]

Türkiye açısından bakıldığında aslında Balkanlar ve Balkan halkları hakkında fazlaca olumsuz bir algı söz konusu değildir. Balkanlar veya Osmanlı'dan kalan kavramla "Rumeli" Türklerin yaşadığı veya yüz binlerce göçmenin geldiği güzel bir memlekettir. Bosna göçmenleri, yani Boşnaklar, Bulgaristan göçmenleri, Makedonya göçmenleri, Kosova ve Arnavutluk göçmenleri, yani Arnavutlar, Yunanistan'dan gelen mübadiller, Girit göçmenleri gibi alt gruplara ayrılan Rumeli veya Balkan göçmenlerinin terk etmek zorunda kaldıkları güzel bir yurttur Balkanlar. Balkanlar aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu ve büyüdüğü yerdir. Türkiye'nin batısında, Türkiye ile Avrupa arasında bir köprüdür Balkanlar. Kısaca Türkiye'den bakıldığındaki Balkan algısı ile Batı'dan bakıldığındaki algı aynı değildir.[5] Örneğin Almanya'dan bakıldığında, "aşağıdan, Güneydoğu Avrupa'dan gelen" "Yugo"lar (eski Yugoslavya göçmenleri), "Kosovo-Albaner" (Kosova Arnavutları) veya doğudan gelen "Polyak"lar (Polonyalılar) gibi olumuz içerikle yüklü kavramlarla karşılaşırız.[6] Oysa aynı göçmenler Türkiye'den bakıldığında

[3] Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, yeni basım, Oxford: Oxford University Press, 2009.

[4] Gunnar Hering, "Die Osmanenzeit im Selbstverständnis der Völker Südosteuropas", *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, ed. Hans Georg Majer, München: Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, s. 355-380; Wolfgang Höpken, "'Vergangenheitsbewaeltigung' in Südosteuropa – Chancen oder Last?", *Journal of Politics and Society*, 48 (1999), s. 613-628.

[5] Türkiye'de Balkan algısıyla ilgili kısa bir değerlendirme için bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, "'89 Göçü' İle İlgili Tarihyazımı ve Kamuoyu Algıları", *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, BALMED, 2012, s. 62-66.

[6] Avrupa'da Balkan imajı hakkında bkz. Todorova, *Imagining the Balkans*; Aynı yazar, "The Balkans: From Discovery to Invention" *Slavic Review*, 53:2 (1994), 453-482; Raymond Detrez, "Die Sündenböcke Europas", *Krautgarten. Forum für junge Literatur*, 38 (2001), 73–77; Mark Mazower, *The Balkans. A Short History*, Londra, Modern Library Chronicles, 2000; Oliver Jens Schmitt, Michael Metzeltin, "Das Südosteuropa der Regionen", *Das Südosteuropa der Regionen*, Eds. O.J.Schmitt, M. Metzeltin, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015, s. 7-35; Holm Sundhausen, "Der Balkan: Ein Plädoyer für Differenz", *Geschichte und*

Boşnaklar, Arnavutlardır ve bu topluluklar –Arnavutların inatçılığını bir kenara bırakırsak– genellikle güzel, çalışkan ve medeni insanlardır. Bir tek Türkiye'nin kendi iç siyasetindeki kamplaşmada Türk modernleşme sürecine şüpheyle bakan siyasal İslâmcı kesimin başta Mustafa Kemal Atatürk'e karşı antipatisini ifade etmek üzere tüm Balkanlardan gelenler için olumsuz anlamda kullandığı "suyun öbür yakasından gelenler" kavramı ve bu bağlamdaki olumsuz algı mevcuttur. Ama bu genel olumlu Balkan algısını değiştirecek bir kapsamda olmayıp Türkiye'deki iktidar-muhalefet ilişkileri ve siyasi tartışmalarla sınırlıdır.[7]

Bu bilgiler ışığında öncelikle Balkanlar ve tarih konusunu ele alırken Batı'daki algıyı dünyanın tamamına genelleştirmenin doğru olmadığının altını çizelim. Genellikle batıdan doğuya ve kuzeyden güneye doğru seyreden iki farklı olumsuz algı zinciri içerisinde Balkan coğrafyasının Avrupa'nın hem doğusunda hem de güneyinde olduğunu ve doğrudan iki olumsuzluk zincirinin kesişme noktasını oluşturduğunu unutmamalıyız. Sırf coğrafi klişeler açısından bile Balkanlar Avrupa'nın en olumsuz zincirini oluşturmaktadır.[8] Türkiye açısından ise Balkanlar kuzeybatıda, yani coğrafi klişeler zincirinin en olumlusunda yer almaktadır.

Bu değerlendirme yazısında ele alacağımız temel konu Balkanların doğuda ve batıda nasıl algılandığı sorusu değildir. Asıl amaç Balkanlara kendi içinden bakarak Balkan halklarının tarihle ilişkisini anlamaya ve değerlendirmeye çalışmaktır.

Balkanlar tarih problemi açısından bir laboratuvar niteliğindedir. Çalışmada esas olarak şu sorulara odaklanılmaktadır: Gerçekten Balkan toplulukların tarihle ciddi problemleri var mıdır? Dünyadaki başka topluluklar gibi onların da "Vergangenheitsbewältigung" (geçmişi aşma, geçmişle baş etme)[9] sürecine ihtiyaçları bulunmakta mıdır? Balkanlarda tarihle yüzleşme süreçleri yaşanmış mıdır? Elbette Balkanlar dünyadan tamamen bağım-

---

Gesellschaft, 29 (2003), 608–624; Ulf Brunnbauer, "'Europa' und der 'Balkan': Fremd- und Selbstzuschreibungen", Osteuropa-Institut, Einführung in die Geschichte Südosteuropas, Vorlesung, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=e160c5a2-9020-a457-2f2c-78ee765bb069&groupId=252038

[7] Mehmet Hacısalihoğlu, "Das Griechenlandbild im Lexikon Türk Ansiklopedisi", *Yüksek Lisans Tezi*, Münih Ludwig-Maximilians-Universitaet, 1996.

[8] Batı'nın olumsuz Doğu algısı için bkz. Edward Said, *Orientalism*, New York: Pantheon, 1987. Hindistan örneği için bkz. Pradeep Chakkarath, "Stereotypes in Social Psychology: The 'West-East' Differentiation as a Reflection of Western Traditions of Thought", *Psychological Studies*, April 2010, s. 1-8. https://www.researchgate.net/publication/226147287_Stereotypes_in_social_psychology_The_West-East_differentiation_as_a_reflection_of_western_traditions_of_thought

[9] Bu kavramın Türkçe karşılığı hakkında görüşler için bkz. Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma. Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 5. basım, İstanbul: İletişim, 2016.

sız bir örnek oluşturmamaktadır. Örneğin Türkiye'de de tarihle ilişki başlı başına incelenmesi ve analiz edilmesi gereken bir konudur.

Aşağıda önce problemi tanıma ve tanımlama çabasını, ardından da problemin kökenlerine inme –analiz etme– denemesini bulacaksınız.

BALKANLARDA TARİH SORUNUNUN TEŞHİSİ VE TANIMI: BİRKAÇ ÖRNEK

Balkan halklarının tarihle ilişkisini tanıma sürecinde yaşadığım veya karşılaştığım, dikkatimi çektiği için de unutmadığım, sorunu anlamaya çalıştığım süreçteki tecrübelerimden bazılarını burada paylaşarak Balkanlar ve tarih sorununu tanımlamaya çalışacağım.

Almanya'da yüksek lisans ve doktora hocamla ilk tanıştığımda ve beni doktora öğrencisi olarak kabul sürecinde 1993 yılı başlarında bana "Tek bir şartım var. Burada Yunan öğrencilerim var. Onlarla iyi geçinmeniz gerekir!" şeklinde bir ifade kullanmıştı. Açıkçası Türk-Yunan sorunlarından haberdardım, ama aynı bölümde okuyacağım Yunan öğrencilerle aramızda büyük bir sorun çıkabileceği aklımdan bile geçmemişti. Açıkçası bu uyarıyı gereksiz bulmuştum ve bunu da doktora hocama "Bizim Yunanlarla bir sorunumuz yok" şeklinde ifade ettim. Birkaç hafta sonra öğrendim ki aynı üniversitede bir Yunan öğrenci sınava gireceği salonda bir Türk öğrenci var diye sınavı boykot edip salonu terk etmiş. Hayatında hiç karşılaşmadığı bir Türkle bir Yunan öğrencinin nasıl bir problemi olabilirdi ki aynı sınav salonunu kullanamayacak kadar büyük bir husumet veya öfke duysun? Bunu anlamak epey zordu. Ama doktora hocamın beni neye karşı uyardığını artık anlamaya başlamıştım. Demek ki ortada benim henüz bilmediğim ve öngöremeyeceğim bir problem vardı.

Bosna'daki çatışmalar bittikten sonra Münih'e yakın bir göl kenarında Tutzing'de 1996 yılında Balkanlarda din konusu üzerine düzenlenen bir sempozyuma[10] Münih'te ikamet eden bir Sırp metropolit de davet edildi. Metropolit konuşmasında herkesi güldüren bir anekdot anlattı: Münih'te bir Türk genç ile Sırp genç yakın arkadaşlarmış. Günün birinde karşılaştıklarında Sırp genç Türke sağlam bir yumruk indirip onu yere sermiş. Türk toparlanıp ayağa kalkmış ve şaşkın bir şekilde "Ne oldu, neden böyle yaptın" diye sorunca Sırp arkadaşı "Siz bizim kralımız Lazar'ı öldürdünüz" demiş. Türk, "Ne zaman, nerde?" diye şaşkınlıkla sormuş. Sırp "1389 Kosova Meydan Savaşı'nda" demiş. "Ama o 600 sene önceydi" demiş Türk. Bunun üzerine Sırp "Fark etmez, ben dün öğrendim" diye cevap vermiş. Bu anekdotla Sırp metropolit sorunların önemli bir parçasının tarih ve tari-

[10] Sempozyum sonrası çıkan yayın için bkz. *Religion und Gesellschaft in Südosteuropa*, ed. Hans Dieter Döpmann, Münih: Südosteuropa-Gesellschaft, 1997.

hin araçsallaştırılması olduğunu ifade ediyordu. İşin ilginç tarafı bu tespiti yapan kişinin Balkanlarda tarihin araçsallaştırılmasının öncülüğünü yapan bir kilisenin, Sırp Ortodoks Kilisesinin mensubu olmasıydı.

Nitekim bu sempozyumdan tam bir yıl önce 11 Temmuz 1995'te Srebrenica'da Ratko Mladić birliklerine orada yaşayan Boşnakları katletme emrini vermeden önce verdiği röportajda "Dayılara karşı mücadeleden sonra nihayet burada yaşayan Türklerden intikam alma zamanı geldi" demişti.[11] Bu ifadede iki şey saklıydı: 1. Ortada tarihte yaşanan bir olayın intikamı vardı; 2. intikam alınacak kişilerin "bu bölgenin Türkleri" olduğunu söylüyordu, oysa bu kişiler yerli Boşnaklardı. Ratko Mladić kimden neyin intikamını alıyordu? Bu durum da en az Yunan öğrencinin aynı salonda bir Türk var diye sınav salonunu terk etmesi kadar gizemliydi. Nihayet 11 Temmuz 1995'te Srebrenica'da yaşanan katliam tarihe Srebrenica Soykırımı olarak geçti.[12] Bu soykırımda yaklaşık yüz civarında Yunan gönüllü de yer almıştır. Mladić'in demeci ve yaşanan soykırım tarih algısının şartlar değiştiğinde ne kadar tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine de işaret etmektedir. Tarih algısı –elbette başka faktörlere ek olarak– Sırp metropolitin anekdotundaki gibi bir yumruk darbesiyle sınırlı kalmamış, Srebrenica'da binlerce insanın başlarına kurşun sıkılarak katledilmelerini beraberinde getirmiştir.

Bu gizemi çözebilmek için ilk bakmamız gereken yerlerden biri okullardaki tarih ders kitaplarıdır. Bunun için de Balkan ülkelerinde kullanılan dilleri öğrenmek gerekir. İlk incelediğim ders kitapları Yunan tarih ders kitapları oldu. Yunan tarih ders kitaplarında; bizde "İstanbul'un Fethi" olarak anlatılan olay, "Konstantinopolis'in Düşüşü" olarak ele alınmaktadır. Türklerin şehri ele geçirişi, katliamlar ve tahribat anlatıldıktan sonra olayla ilgili efsaneler verilmektedir. Bunlardan biri "Mermer Kral" hikâyesidir. Buna göre Türkler şehre girdiğinde son Bizans imparatoru 11. Konstantin'i bir melek alıp bir kuyuya götürmüş ve kral orada mermere dönüşmüş. Günün birinde gene aynı melek gelecek, krala savaşta kullandığı kılıcı verecek, kral Altın Kapı'dan şehre girecek, Türkleri kızıl elmaya kadar sürecek, "öyle bir katliam olacak ki hayvanlar kanda yüzecek" şeklinde metin sona ermektedir. Bu hikâyeyle açıkça Türklere karşı yapılmak istenen toplu bir katliam, soykırım düşüncesi öğrencilere empoze edilmektedir. Ders

[11] Interview Ratko Mladić, 11 Temmuz 1995, Srebrenica, https://www.youtube.com/watch?v=U0_Tp66MYRU

[12] Bosna-Hersek'in 1993'te başvurusu üzerine Uluslararası Adalet Divanı 26 Şubat 2007 tarihli kararında Srebrenica'da yapılan katliamı soykırım olarak tanımladı, fakat Sırbistan'ın bu soykırımdan doğrudan sorumlu olmadığına karar verdi. Ayrıca Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi birçok kişiyi soykırım suçunu işlemekle mahkûm etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Ozan Erözden, *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti: Yugoslavya Deneyimi*, Ankara: Dost Kitabevi, 2017, s. 172.

kitabında bir de ağıt yer almakta, ağıtta ağlayan Kutsal Maria'dan bahsedilmekte ve "Çok ağlama kutsal Maria, bir gün gelecek Konstantinupolis tekrar bizim olacak" ifadesi yer almaktadır.[13] Bunlara benzer başka hikâyeler ders kitaplarında çoğu kez efsane olduğu belirtilmeden yer almaktadır ve günümüzde de ders kitapları bu şekildedir. Ders kitapları ve bunları aratmayacak dehşet verici hikâyelerle dolu yardımcı kitapların etkisiyle yetişmiş[14] hassas bir Yunan gencinin bir Türkle aynı salonda sınava girmek istememesinin gerekçesini, yani o Yunan gencinin psikolojisini sanırım anlamaya başlamıştım artık. Nitekim Srebrenica'da Yunan gönüllülerin de bulunması ve Ratko Mladić'in "Türklerden intikam" almasına ortak olması da şaşırtıcı değildir.

Bunun yanında İstanbul ve Fatih Sultan Mehmed konusunun Yunanistan'da halk arasında yaşayan birçok efsane ve karmaşık bir imaja sahip bir konu olduğunu belirtmek gerekir. Yunan tarihçi G. Manousakis 1996'da Tutzing'de bana "Fatih Sultan Mehmet ölmeden önce Hıristiyan olmuş ve öldüğünde elinde bir haç varmış. Türkler elindeki haçı almak için çok uğraşmışlar ama başaramayınca onu kimsenin bulamayacağı bir yere gömmüşler. Sultanın mezar yeri biliniyor mu?" diye sormuştu. Ders kitaplarındaki hikâyeler ve bizzat karşılaştığım ve buraya bir kısmını aktardığım örnekler Yunanistan'da meselenin bireysel bir sorun değil, sistematik bir sorun olduğunu göstermektedir.

Romanya'dan da bir örnek vereyim. 2006'da Bükreş'te bulunduğum bir dönemde büyük bir sergi düzenlenmiş ve serginin dev gibi bir afişi hazırlanmış, afişte Vlad Tsepeş (Kazıklı Voyvoda), elini yukarı doğru kaldırmış, parmakları sivri kazıklar şeklinde resmedilmiş ve bu kazıklara oturtulmuş Osmanlı Türkleri tasvir edilmiş. Medeni bir ülkede bu kadar vahşi ve gayriinsani bir sergi afişini bağdaştıramadığım gibi anlamakta da güçlük çekmiştim. Bu nasıl bir husumetti ve bu afişle kimden neyin intikamı alınıyordu?

Buna benzer örnekler ve tecrübeleri diğer Balkan ülkeleri için de vermek mümkündür. 2007 yılı Nisan ayında Alman tarihçi Ulf Brunnbauer ve doktora öğrencisi Martina Baleva "Batak Katliamı" üzerine Sofya'da bir sempozyum düzenleyerek bir sergi açmak istemişlerdir. Proje "Feindbild Islam - Geschichte und Gegenwart antiislamischer Stereotype in Bulgarien am Beispiel des Mythos vom Massaker in Batak" (Düşman İmajı

[13] Yunan ders kitapları hakkında bkz. Lory-Gregory Koullapis, "Die Darstellung der Osmanischen Geschichte in den Schulbüchern Griechenlands und der Türkei. Gemeinsamkeiten und Unterschiede zweier gegenseitiger Nationalismen", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, LMU-München, 1993, s. 38-39; Betül Ayanoğlu, "Türk ve Yunan Tarih Ders Kitaplarında Öteki", *Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

[14] Esra Özsüer, *Türkokratia: Arupa'da Türk İmajı*, İstanbul: Kronik, 2018.

olarak İslâm – Batak Katliamı Efsanesi Örneğinde Bulgaristan'da İslâm Karşıtı Klişelerin Tarihi ve Güncel Durumu) başlığını taşımaktaydı. Bu başlıkta Batak'ın bir "efsane" olarak tanımlanması Bulgaristan'da büyük bir tepki seline neden olmuş, devlet başkanı, başbakan, bakanlar ve geniş halk kitlelerine kadar büyük bir tepkiye ve protestolara yol açmıştır. Batak Katliamını inkâra yeltendikleri ileri sürülerek organizatörler tehdit edilmiş, baskı altına alınmış ve hattâ toplantıyı destekleyen Bosch Vakfı olduğu için Bosch ürünlerine karşı boykot çağrıları bile yapılmıştır. Bir sempozyumun Bulgaristan'da bu kadar büyük bir ulusal histeriye neden olması tarihçi camiasını da şaşırtmış ve konu hakkında müstakil çalışmalar kaleme alınmıştır.[15]

Bu örnekler daha çok Ortodoks Hıristiyan Balkan halklarının Türklere ve diğer Müslüman topluluklara, Osmanlı yönetimine karşı olumsuz algılarını içermektedir. Fakat bu madalyonun yalnızca bir yüzünü göstermektedir. Ortodoks toplulukların kendi aralarında da benzer ön yargıları ve tarihle ilgili şiddetli çatışma konuları bulunmaktadır. Balkanlarda tarih problemini tanımlamak için bunlara da örnekler vermek yararlı olacaktır.

Bulgar milli tarihi ile Makedon milli tarihi anlatımında her iki tarafın da milli kahraman olarak gördükleri tarihî şahsiyetlerin ve olayların büyük çoğunluğu kesişmektedir. Bulgarlar aynı kişi ve olayları Bulgar milli tarihi olarak ele alırken, Makedonlar bu konuları milli Makedon tarihi olarak değerlendirmektedir. Ortada ciddi bir tarih paylaşım kavgası vardır. Bu yalnızca Ortaçağ ve geç Ortaçağ dönemi için değil, 20. yüzyılın başı için de geçerlidir. Makedonya'nın en önemli milli kahramanı olarak kabul edilen devrimci Gotse Delçev Bulgar tarihyazımında Bulgar milli kahramanı olarak anlatılmaktadır. Bütün bu kavganın da üzerinde Bulgarlar Makedon diye bir ulusun bulunmadığını, onların aslında Bulgar olduğunu iddia etmektedir. Bu tartışmalar 1992'de Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilânında sonra uzunca bir süre Bulgaristan ve Makedonya arasında siyasi bir çatışma konusu olmuştur ve siyasi ilişkilerini etkilemiştir.[16]

Aynı zamanda Yunan tarihyazımı ile Makedon tarihyazımı arasında benzer bir tarih paylaşım kavgası yaşanmaktadır. Makedonların tarihsel Makedonya ve Makedon tarihini sahiplenmesi Yunan tarihçiler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Büyük İskender ve Makedonların günümüz Makedonlarıyla bir ilişkisinin bulunmadığını, onların Yunan tarihinin

[15] Klaus Roth, "'... Wenn unvorsichtige Hände unsere Heiligtümer anfassen' - Vom Umgang mit historischen Mythen in Bulgarien", *Südosteuropa-Mitteilungen*, 6/2009, s. 17-29; Plamen K. Georgiev, *Self-Orientalization in South East Europe*, Wiesbaden: Springer, 2012, s. 113-116.

[16] Gotse Delçev hakkında farklı yorumlar için bkz. Mersiya Makdermot, *Svoboda ili Smırt. Biografiya na Gotse Delçev*, Sofya: Nauka i Izkustvo, 1979; *Gotse Delçev. Prilozi za Likot i Revolutsionernata Deynost*, ed. Manol Pandevski vd., Štip: Društvo za Nauka i Umetnost, 1986.

bir parçası olduğunu belirten Yunan tarihçiler Makedon tarihçileri yağmacı olarak suçlamış, tarihlerinin çalınmasına izin vermeyeceklerini ilân etmişlerdir.[17] Bu çatışma siyasi bir çatışmaya dönüşmüş ve nihayet 2018 yılında Makedonya Cumhuriyeti'nin adını "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirmesi ile aradaki siyasi sorun çözülmeye çalışılmıştır.[18] Bu şekilde Makedonya'nın tamamına yönelik bir hak iddiası ortadan kalkmış olacaktır. Fakat tarihçiler arasındaki paylaşım kavgası devam etmektedir.

Sırplar ve Hırvatlar arasında Bosna üzerine farklı tarih tezleri çatışmaktadır. Müslümanlar, yani Boşnaklar Sırplar tarafından zorla Müslümanlaştırılmış Sırplar olarak görülmüştür. Bu teze göre bölge Sırp toprağıdır ve milli özelliği Ortodoks Hıristiyanlık olan Sırplığa ihanet etmiş ve Müslümanlığı kabul etmiş Sırplar bulunmaktadır. Bu şekilde Boşnakların ayrı bir millet olduğunu kabul etmezler. Aynı şekilde Hırvatlar da Bosna'da zorla Müslümanlaştırılmış Hırvatlar görüşüyle hareket etmişlerdir.[19]

Kosova için de farklı tezler bulunmaktadır: Sırplar Kosova'yı Sırp kültürünün ve medeniyetinin "beşiği" olarak görürken Arnavutlar burayı eski bir Arnavut yurdu olarak resmetmektedir. Kendilerinin Balkanların kadim halkı İllirlerin torunları olduğunu, Slavların ise Balkanlara çok daha sonra geldiğini ve yerleştiğini belirterek bölgenin asıl sahiplerinin kendileri olduğunu iddia etmektedirler.[20]

Bu bahiste son olarak Arnavutlara değinelim. Osmanlı yönetiminde yoğun bir şekilde yer almış ve büyük çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlar da Osmanlı dönemine karşı olumsuz bir algıya sahiptir. Osmanlı yönetimini Arnavutluk'ta "Türk işgali" olarak adlandırmakta ve Türklerin Arnavutları zorla Müslümanlaştırdığını iddia etmektedirler. 2013 yılında Kosova ve Arnavutluk'ta tarih ders kitaplarında Osmanlı döneminin anlatımı hakkında yoğun tartışmalar yaşanıyordu. Bu dönemde Tiran'da bulunuyordum ve birçok basın yayın kuruluşunun Osmanlı dönemiyle ilgili sorularına muhatap olmuştum: Osmanlı yönetimi sizce Türk işgali değil midir? Arnavutları Türkler zorla Müslüman etmedi mi? İskender Bey Türklere karşı Arnavut bağımsızlığını savunmadı mı? Bu sorulara daha ziyade kısa ve genel kamu-

[17] Loring Danforth, *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton: Princeton University Press, 1995.

[18] "Makedonya'nın adı artık 'Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'. Makedonya'nın isminin Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmesini öngören anayasa değişikliği resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi", https://www.ntv.com.tr/dunya/makedonyanin-adi-artik-kuzey-makedonya-cumhuriyeti,4bLzDYYwuUyD_ICDma_TUA

[19] Ayrıntılar için bkz. Noel Malcolm, *Bosnia. A Short History*, Londra: Macmillan, 1994 (Türkçe ve Almancaya da çevirilmiştir); Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

[20] Peter Bartl, *Albanien*, Regensburg: Friedrich Pustet, 1995, s. 18-19; Oliver Jens Schmitt, *Die Albaner. Eine Geschichte zwischen Orient und Okzident*, Münih: Beck, 2012, s. 16-18.

oyunun daha rahat takip edebileceği şekilde cevaplar vermeye dikkat ettim: Eğer Balkanlarda Osmanlı yönetimine "Türk işgali" derseniz, bu durumda Balkanlarda "Arnavut işgali" de demeniz lazım. Çünkü Osmanlı yöneticileri ve komutanlarının önemli bir kısmı Arnavuttu, şeklinde bir açıklama yaptım. Daha sonra bu yorumumu Yunanistan'da bir medya kuruluşu Yunancaya çevirerek "Balkanlarda Arnavutlar da işgalciydi" başlığıyla yayımlamış.[21] Belli ki Yunanların hoşuna gitmiş bu yorum. Amacım Arnavutların Osmanlı yönetiminin bir parçası olduğunu vurgulamaktı. İskender Beyle ilgili bir soruya da İskender Bey bir Osmanlı sancakbeyi kadar güce sahip değildi. Ondan çok daha önemli Arnavut Osmanlı paşaları vardı. Onları neden Arnavut tarihine dâhil etmiyorsunuz, diye bir açıklama yaptım. Bunu "Türk tarihçi: İskender Bey bir sancakbeyinden daha önemsizdi" şeklinde manşet yaptılar[22] ve "Bir Türk nasıl milli kahramanımıza hakaret eder" "hem de Arnavut topraklarında" şeklinde sert tepkilere yol açtı. Sözlü tacizler dışında saldırıya uğramadığım için şanslıydım. Röportajlardan birinde "Türkler bizi zorla Müslümanlaştırmadı mı" sorusuyla karşılaşınca bu sefer ben yorgunluğun ve bıkkınlığın da etkisiyle kışkırtılmış hissettim ve "zorla ya da isteyerek, Müslüman oldunuz ve bugün de bununla yaşamak zorundasınız!" deyince röportajı yapan gazeteciler kahkahayı basarak "bunu yayımlayamayız!" dediler ve kaydı kestiler. Bu anekdot –her ne kadar eğlenceli bir anı gibi görünse de– Arnavutların da tıpkı Yunan, Bulgar, Sırp, Rumen toplulukları gibi Osmanlı yönetimiyle ilgili ciddi bir algı probleminin olduğunu göstermektedir. Elbette ki tespit yalnızca bu hatıralara dayanmamaktadır. Bu sorun üzerine tetkikler yapılmış ve bizzat yürütücülüğünü yaptığım araştırma projesine de konu olmuştur.[23]

Buraya kadar seçilmiş örnekler ve anekdotlarla resmetmeye çalıştığım Balkanlar ve tarih sorununun takip eden bölümde neden veya nelerden kaynaklandığını anlamaya ve açıklamaya çalışacağım.

---

[21] "Tourkos Istorikos: Oi alvanoi itan to idio kataktites me tous Tourkous, giati dioikisan tin Othomaniki Autoratioria", 10 Haziran 2013, http://www.pelasgoskoritsas.gr/2016/01/historiani-turk-shqiperia-pushtuese.html

[22] "Sipas historianit turk, Skënderbeu më pak i rëndësishëm se#uvernatori më i vogël", 10 Haziran 2013, https://www.academia.edu/11377005/Interview_of_Albanien_newspapers_and_tv_channels_with_M._Hacisalihoglu_on_the_image_of_the_Ottoman_Empire_in_Albania_in_Albanian_language_

[23] Bkz. "Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Türk İmajı", *TÜBİTAK 1001 Projesi*, No. 110K571, https://www.academia.edu/31381077/Balkan_ve_Karadeniz_%C3%9Clkelerinde_G%C3%BCncel_Tarih_Ders_Kitaplar%C4%B1nda_Osmanl%C4%B1_T%C3%BCrk_%C4%B0maj%C4%B1

BALKANLARDA TARİH PROBLEMİNİN SİYASİ KAYNAKLARI

Balkanlarda tarihle ilişkinin sorunlu, hattâ çok sorunlu bir şekilde olmasının temel nedeni siyasidir diyebiliriz. Yukarıda özetlediğimiz tarih tartışmalarının hemen hepsinin temelinde siyasi bir mücadele yatmaktadır. Balkan ülkelerinde hüküm sürmüş olan ve halen devam eden siyasi iradelerin ortaya koyduğu politikaların bir ürünü olarak tarih sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktayız.

İlk olarak Türk-Yunan tarih sorununa bakalım: Yunanistan 1830'da bağımsızlığını kazandıktan sonra yaklaşık otouz yıl boyunca Bavyera kralının oğlu Otto tarafından yönetildi. Bavyera'dan gelen bir heyetle devlet teşkilâtı kurulduktan sonra Yunan ileri gelenleri krala karşı bir darbe girişiminde bulunarak meşruti monarşik bir yönetim kurulmasını sağladılar. Bu şekilde Yunan siyasetçiler yeni kurulmuş bu devletin yönetiminde başbakan ve bakan olarak ön plana çıkmaya başladılar. 1840'lı yıllarda başbakanlık yapan Kolettis Yunanistan'ın en büyük dış politika hedefi olarak "Megali İdea" (Büyük Ülkü) diye adlandırılan Büyük Yunanistan hedefini ortaya koydu. Buna göre eski Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar uzanacak bir Helen devleti kurulana kadar bu politika takip edilecekti. Megali İdea hiçbir temeli olmayan bir hayal değildi. Ege kıyıları, Trakya, İstanbul, Pontos diye adlandırılan Karadeniz kıyıları ve şimdiki Bulgaristan'ın Karadeniz sahillerinde yoğun bir Rum nüfus mevcuttu. Rumlar bu bölgelerin çoğunda çoğunluk oluşturmuyordu ama onların varlığı Megali İdea'nın gerçekleşmesinin altyapısını oluşturacaktı. Bu politikanın bir ürünü olarak nihayet 1919-1922 yılları arasında Yunan ordusu İzmir'den başlayarak Batı Anadolu topraklarına, Doğu Trakya'ya girdi. Siyasi hedefi bu şekilde Osmanlı Devleti'nin aleyhine genişlemek olan bir devletin Osmanlı geçmişine ve o dönemde devam eden Osmanlı yönetimine karşı olumlu bir bakış geliştirmesi düşünülemezdi. Osmanlı yönetiminin düşman olarak resmedilmesi gerekiyordu ki tam olarak bu yapıldı. 1923 Lozan Antlaşması ve Türk-Yunan nüfus mübadelesinden sonra Megali İdea'nın en azından nüfus bakımından temelini oluşturacak altyapı ortadan kalktı. Fakat bu tarihten sonra da Yunan siyaseti gençliğine bu "Büyük Ülkü"yü farklı şekillerde vermeye devam etti.[24] Reel bir zemini kalmayan bir siyasi hedefin yaşatılmasından nasıl bir beklenti olabilirdi?

Soğuk Savaş döneminde Türk dışişleri bakanı Yunan mevkidaşına Yunan ders kitaplarındaki Türk düşmanlığı propagandasından şikâyet etmiş.

[24] Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, cilt I, New York: Cambridge University Press, 1984, s. 254-264; Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim, 1994.

Bunun üzerine Yunan mevkidaşı, "Bakın, şimdi gençliğimize bir hedef göstermemiz lazım. Eğer onlara bir hedef göstermezsek sonra başka yollara giderler, komünist olurlar" şeklinde Türk düşmanlığı propagandasını meşrulaştırmak isteyen bir açıklama yapmıştı.[25] Yunan Dışişleri Bakanı'nın söylediği rivayet edilen sözde kastedilen şuydu: Megali İdea'nın gerçekçi olmadığını biz de biliyoruz ama gençliğimizi başka akım ve fikirlerden korumak için, yani onları oyalamak amacıyla bu fikri vermeye devam ediyoruz. Bu yoruma göre "Megali İdea" ve Osmanlı karşıtlığı 1923'e kadar bir siyasi yayılma ülküsüyken, ardından bu ülkü soğuk savaş döneminde komünizme karşı Yunan milliyetçiliğini konsolide etmekte kullanılan bir enstrüman haline gelmişti. Bu şekilde tarih aynı zamanda kimlik siyasetinin en önemli unsurlarından biri olarak işlevini sürdürüyordu.

1990'ların başında yaşanan Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yukarıda da işaret ettiğimiz tarih görüşleri de siyasi bir çatışmanın meşruiyetini oluşturmaya hizmet ediyordu. Elbette ki bu tezler yeni üretilmiş tezler değildi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Sırbistan'daki tarih eğitiminde egemen olan görüşlerin devamıydı. Fakat bu görüşlerin varlığı sayesinde, siyasi çatışmalar başladığında meşruiyet zemini hazırdı. Bu görüşlerin siyasetin ürünü ve aracı olduğunu anlamak için Yugoslavya'nın nasıl kurulduğunu hatırlamak gerekiyor.

Sırbistan Osmanlı'dan bağımsız olmadan önce toprakları Belgrad ve çevresiyle sınırlıyken 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları ile Niş ve çevresini de topraklarına dâhil ederek bağımsızlığını ilân etti. Bu şekilde Sırbistan sınırlı özerklik kazandığı 1812 ya da 1817 yılından itibaren ve özellikle geniş bir özerk beylik haline geldiği 1830'dan itibaren topraklarını genişletmeyi ve güçlü bir Balkan devleti olmayı siyasi bir hedef olarak belirlemişti. Hattâ 1878'den sonra bağımsızlığının ilk on yıllarında Selanik'i bile sınırlarına dâhil etmeyi hayal edebiliyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetiminde bulunan Voyvodina, Hırvatistan, Bosna-Hersek (1908'e kadar Avusturya-Macaristan'ın işgalinde), Osmanlı yönetimindeki Kosova, Yeni Pazar (1908'den sonra tekrar Osmanlı yönetiminde) ve Makedonya toprakları Sırbistan'ın genişleme siyasetinin coğrafyasını oluşturmaktaydı. 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914-1918 I. Dünya Savaşı sonucunda Sırbistan bu siyasi genişleme hedefine çok büyük ölçüde ulaştı. Balkan Savaşlarında Osmanlı'dan Kosova ve Makedonya'nın en önemli kısımlarından birini aldı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılınca Voyvodina, Bosna-Hersek, Hırvatistan, hattâ Slovenya Sırbistan'ın eline geçti. Bu

[25] Bu anekdot Yıldız Teknik Üniversitesinde konferans veren bir Yunan gazeteci tarafından anlatılmıştır.

süreçte Karadağ da Sırbistan'ın kontrolü altına girdi. Öyle ki 1878'deki küçük Sırbistan beyliği 1918'de bir Sırp imparatorluğuna dönüştü.[26]

Fakat bütün bu toprakları Sırbistan adıyla bir arada tutmak ve bunun meşruiyetini sağlamak mümkün olmayacaktı. Özellikle Katolik Hırvat ve Slovenleri bu siyasi yapıda Sırp adı altında tutmak gerçekçi bir hedef olmazdı. Bu nedenle I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adıyla bir çeşit federatif bir devlet kuruldu. Böyle bir siyasi oluşumun fikri altyapısı da hazırdı. Güney Slav Birliği (Yugoslavyacılık) düşüncesi daha 19. yüzyıldan beri mevcuttu. Sırp kralının yönetiminde ve merkezi Belgrad olan bir federasyon Sırp siyasi hedeflerine en yakın ve sürdürebilir olanıydı. Bu süreçte Voyvodina ve Kosova'da Sırp egemenliği ve bu toprakların Sırp ulusunun bir parçası haline gelebilmesi için her türlü deportasyon veya asimilasyon politikalarına başvuruldu.[27] 1928'de devletin adı doğrudan Yugoslavya Krallığı oldu. II. Dünya Savaşı'na kadar Sırp hegemonyasında bir Güney Slav Devleti var oldu. II. Dünya Savaşı ve Alman işgaliyle dağılan bu devletin yerine Hırvat asıllı Josip Broz Tito liderliğinde Sosyalist bir federe devlet kuruldu. Tito bu yeni devleti 6 Slav devletinden oluşan bir federasyona dönüştürdü. Her ne kadar bu yeni devlette Arnavutlar (Kosova'da) ve Macarlar (Voyvodina'da) Slav olmadıkları gerekçesiyle kurucu unsurlar olarak kabul edilmemişlerse de Sırpların dışında 5 farklı Slav ulusu eşit statüde kurucu unsurlar olarak tanındı. Yeni devletin merkezi de Sırpların başkenti Belgrad'dı ve Sırpların eşitler arasında birinci, asıl kurucu unsur olma özellikleri devam ediyordu. Ama diğer unsurlara tanınan geniş özerklik ve eşitlik Sırp milliyetçiliğinin siyasi hedefleriyle örtüşmüyordu. Artık Sırp hegemonyası söz konusu olamayacaktı. Tito'nun 1980'deki ölümüne kadar uzanan süreçte yeni anayasalarla Macarlar ile Arnavutların ve Bosna-Hersek'teki Müslümanların (Boşnakların) durumu de iyileştirildi ve bu şekilde Yugoslavya Federasyonu'nda Sırpların dışında yedi özerk yapı ortaya çıktı.[28] Sırpların kılıçla ele geçirdikleri ve kısmen Sırp nüfusu da barındıran bu topraklarda barış zamanında ve bizzat Belgrad'dan çıkan siyasi kararlarla Sırp egemenliğinin zayıflatılması veya kaybedilmesi Sırp milliyetçi hedefleriyle örtüşmemekteydi. Bu düzenin günün birinde bozulacağı kesindi ve bu dağılma sürecinde Sırp milliyetçilerinin siyasi hedeflerinin meşruiyet zeminini oluşturacak tarih görüşleri hep taze tutuldu.

---

[26] Jelavich, *age.*, s. 193-204, 238-347, 352-361; Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011; Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

[27] Noel Malcolm, *Kosovo. A Short History*, New York: New York University Press, 1999.

[28] Monika Beckmann-Petey, *Der jugoslawische Föderalismus*, München: R. Oldenbourg, 1990, s. 36-74.

Nitekim Tito'nun ölümünden sonra Sırpları mağdur edilmiş, haksızlığa uğramış bir millet olarak tanımlayıp onlara hak ettikleri yeri kazandırmayı vaad eden Sırp milliyetçisi Slobodan Milošević'in devlet başkanlığına getirilmesi tesadüf değildir. Milošević Yugoslavya'nın henüz dağılmasından önce Kosova ve Voyvodina'nın özerkliklerini sınırlandıran kararlarla Sırp milliyetçiliğinin siyasi hedeflerini gerçekleştirecek uygulamaları başlattı. SSCB'nin dağılışı Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin birbiri ardına yıkılması Yugoslavya'nın da dağılma sürecini beraberinde getirdi. Bu süreçte Sırp milliyetçilerinin hedefi bu dağılmadan mümkün olduğunca en büyük payla çıkmaktı. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile elde edilmiş olan topraklar ve egemenlik Sırpların hakkı ve doğal sınırları olarak görülüyordu. Bu sefer de Katolik Slovenler ve Hırvatların Sırp egemenliğine alınmasının imkânsızlığı ortadaydı. Ama geri kalanlar pekâlâ egemenlik altında tutulabilirdi ve bunun için Sırp milliyetçilerinin kontrolüne geçen Yugoslavya ordusu yeterince güçlüydü. Ayrıca Sırp milliyetçiliği bizzat Sırp nüfusun da yaşadığı topraklarda (Voyvodina'da kalabalık bir Sırp nüfusu, Bosna-Hersek'te nüfusun üçte biri, Kosova'da ise çok daha az) hak iddia ediyordu. Bu Sırp milliyetçilerinin bakış açısına göre haksız bir işgal sayılamazdı. Nihayet Sırpların yaşadığı toprakların birleştirilmesi, bunun için de bazı bölgelerin Sırp olmayan unsurlardan arındırılması ve Sırp anavatanına bağlanması gerekiyordu. Yugoslavya'nın dağılma sürecindeki çatışmaların özünde bu vardır.[29]

Bütün bu siyasetin uygulanabilmesi için de güçlü meşruiyet kaynaklarına, güçlü tarih yorumlarına ve iddialara ihtiyaç vardı. Her savaş aynı zamanda bir propaganda savaşıdır. Nitekim Bosna'da çatışmalar yaşanırken Münih'e kapalı bir seminere konuşma yapmak üzere gelen bir Amerikalı araştırmacı Bosna-Hersek'teki Sırplar "şeriat rejimine karşı mücadele ediyor" demişti. Kastettiği Alija İzetbegović'in liderliğindeki Bosna-Hersek yönetiminin bir şeriat devleti kurmak istediği ve Sırpların da bu şeriat dayatmasına karşı kendilerini savunduklarıydı. Bu argüman "Avrupa'nın ortasında bir şeriat devletine göz mü yumacağız" düşüncesinin yaygın bir şekilde dillendirildiği Avrupa kamuoyuna uygundu ve Avrupa'nın Bosna-Hersek meselesine geç müdahale etmesinde dikkate alınması gereken etkenlerden biridir. Ama sırf böyle bir gerekçe yeterli olmazdı. Tarihsel argümanlar da gerekiyordu ki bu argümanlar zaten tarih öğretimi, Ortodoks kilisesi ve diğer kanallarla kesintisiz olarak verilmişti ve hazırdı.

[29] Tanıl Bora, *Yugoslavya. Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 2. basım, İstanbul: Birikim, 1995, s. 140-147; Leslie Benson, *Yugoslavia. A Concise History*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 141-154.

Ratko Mladić'in katliam emrini vermeden önce söylemiş olduğu "Nihayet bu bölgenin Türklerinden intikam alma zamanı geldi" sözüne tekrar dönecek olursak, bu sözden Mladić ve adamlarını kendileriyle aynı dili konuşan aynı devlet çatısı altında yaşamış oldukları komşularını gözünü bile kırpmadan infaz edecek bir psikolojide olduklarını anlıyoruz. Peki, hangi tarihi olay(lar) veya hikâye(ler) onları bu psikolojiye sokmak için araçsallaştırılmıştı? Siyasi iktidarlar siyasi hedeflerine ulaşmak için günün birinde buna ihtiyaç olacağını elbette ki hesaplamıştı. Şimdi Sırpları gerektiğinde Boşnakları (veya Arnavutları) öldüren bir caniye dönüştürebilecek bu tarih algısını açıklamaya çalışalım.

Sırp tarih mitinin önemli halkalarından birinin 1389 Kosova Meydan Savaşı (*Koso Polye*) olduğunu Sırp genci ve Türk genciyle ilgili anekdotla belirtmiştim. Fakat hikâye bununla sınırlı değil. Sırplar kendilerini Ortaçağda Hıristiyan Avrupa dünyasını barbar Türklere karşı korumak için bir ön duvar (*antemurale christianitatis*) olarak görmektedir. Nihayet 28 Haziran 1389'da Sırplar bu uğurda can vermiş ve Sırp kralı Lazar hayatını kaybetmiştir. Bundan sonra yüzyıllar süren Türk esareti başlamış ve Sırplar karanlık dönemde her türlü kötü muameleye maruz kalmış, köleleştirilmiş ve zorla Türkleştirilmiştir. Bu zorla Türkleştirilen Sırplar şimdiki Müslüman Boşnaklardır ve onlar Sırplığa ve Sırp dinine ihanet ederek "Türk" olmuşlardır (*poturcima*). 1690'larda Kosova'daki Sırp Patriği (İpek Patriği) bölgedeki Sırpları da yanına alarak kuzeye Voyvodina'ya göç etmiştir. Bu şekilde Kosova'daki Sırp nüfusu azalmış ve Türk idaresinde Arnavutlar oraya gelip yerleşmiş, nüfus çoğunluğunu bu şekilde ele geçirmişlerdir. Sırp dini, kültürü, gelenekleri, meslekleri ve ekonomisi bu karanlık dönemde ezilmiş, bastırılmış ve geri gitmiştir. Sırplar Batı Avrupa'daki gelişmelerden koparılmış ve bu yüzden hâlâ devam eden geri kalmışlığın temelleri atılmıştır. Nihayet Sırplar 1804'te Türk esaretine karşı başkaldırıp isyan ettiğinde Türkler Sırpları cezalandırmak için öldürdükleri Sırpların başlarını keserek bunlardan bir kelle kule (*qele kula*) yapmışlardır. Türklerin Sırplara karşı yaptığı katliamların sembolü budur.[30]

İşte Srebrenica'da Mladić'in sözünü ettiği "dayılar" Sırpları baskı altında tutup ezen Yeniçerilerin liderleridir. Bosna'daki Boşnaklarla savaşmak Mladić için yüzyıllar boyunca devam eden "Türk boyunduruğuna" karşı savaşmakla eş anlamlıdır. Oradaki Müslümanlar da Sırpları katledip kelle kuleleri yapan Türklerdir. Bu nedenle onların katledilmesi de mübahtır.

[30] Sırp tarih ders kitapları için bkz. Gencer Özcan'ın "Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı / Türk İmajı" başlıklı projedeki rapor. Ayrıca bkz. Mehmet Alpargu, Zeynep İskefiyeli, "Sırp Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı", *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli vd., Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2013, s. 1411-1414; Dubravka Stojanovic, *Populism The Serbian Way*, Belgrad: Peşçanik, 2017, s. 153-165.

Ayrıca bu boyunduruğun izleri olan camiler ve diğer dinî eserlerin tahrip edilip yok edilmesi de mübahtır. Sonuçta caniler ve karanlık bir dönemin izleri birlikte yok edilmektedir. Özetle Mladić ve adamlarının akıllarındaki tarih algısı bu şekildedir. Bu algı siyaset tarafından bilinçli olarak devam ettirilmiş ve kritik bir anda siyasi bir hedefi gerçekleştirirken işlevselliğini ispat etmiştir. Aksi takdirde Srebrenica'nın hikâyesi farklı bir şekilde gelişebilirdi.

Aynı şekilde "Sırp kültürünün beşiği" olarak Sırp milliyetçileri ve Sırp kilisesi tarafından tarif edilen Kosova'daki Arnavutlar da aynı soğukkanlılıkla katliamlara ve tehcire maruz kalmıştır. Sonuçta "Sırp medeniyetinin beşiği" tekrar Sırplara mâl edilecektir. Ancak silahlı bir NATO müdahalesi Sırpları durdurabilmiştir. Aksi takdirde Sırp milliyetçileri hedeflerini kesin olarak sağlayana kadar durmak niyetinde değildi. Günümüzde de Sırp milliyetçilerinin siyasi emel ve tarih öğretileri sona ermiş değildir ve devam etmektedir. Bu tarih öğretisi uygun şartlar vaki olduğunda tekrar devreye sokulmak üzere yaşatılmaktadır.

Balkanlarda Tarih Sorununun Kaynağı Olarak Kimlik Siyaseti

Balkan halklarının kültürü birçok yönüyle (dil veya din-mezhep bakımından) ortaklıklar içermektedir ve karşılıklı asimilasyonlara müsaittir. Bu nedenle Balkanlardaki hemen her ulus asimile olmama ve asimile etme ikilemi arasında bir kimlik siyaseti gütmektedir. Asimile olmamak için kendi kimliğini bu benzerlik ve ortaklıklara karşı da koruma altına alma ihtiyacı söz konusudur. Bunun da en kolay yolu ötekileştirme, kalın sınırlar çizme, farklılıkları vurgulama, yeni farklılıklar üretme ve bütün bunlara tarihî argümanlar üretme yoluna gitmektedir. Bu kimlik siyaseti kendi kimliğini korumak ve başka kimliklere asimilasyonu engellemek için kullanılmaktadır. Öte yandan asimile etmek için buna hizmet eden tarih tezleri üreterek gerekli asimilasyon politikaları takip edilmektedir.

Ayrılıkları vurgulayan kültür siyasetine örnek vermek gerekirse, örneğin Yugoslavya'da Sırp-Hırvat-Boşnak toplumlarının kullandıkları dil neredeyse bütünüyle aynıdır. Din ve mezhep bazında ayrılmış olan bu topluluklar Yugoslavya'nın dağılma sürecinde farklı uluslar olarak büyük bir çatışma içine düşmüşlerdir. Bu süreçte başta Hırvatlar olmak üzere Boşnaklar ve Sırplar kullandıkları dilde farklılıkları ön plana çıkaran bir dil siyasetine yönelmişlerdir.[31] Oysa Tito yönetimi altında bir Yugoslavya kimliği yaratılmak istenmiş ve farklılıklardan ziyade ortaklıklar vurgulanmaya çalışıl-

[31] Miloš Okuka, *Eine Sprache - viele Erben: Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien*, Klagenfurt: Wieser Verlag, 1998.

mıştı. Ama bu, o dönemde de milliyetçilerin istediği bir şey değildi. Alttan alta bu politikaya karşı direnmiş ve nihayet 1980'de Tito'nun ölümünden sonra açık açık milliyetçi projelerini ön plana çıkarmaya başlamışlardı.

Başka bir örnek Bulgaristan ve Makedonya Cumhuriyeti meselesidir. Bulgarca ve 1945'ten itibaren standartlaştırılmış Makedonca temelde birbirine çok yakındır. Bununla birlikte Makedonca oluşturulurken Bulgarca ile ortaklıklarını en aza indirmek, bu yolla Makedoncanın varlığını ve devamını konsolide etmek hedeflenmiştir. Bu farklılaştırma çabası o kadar ileri gitmiştir ki her iki dilin alfabesi de Kiril alfabesi olmasına rağmen aynı ses için kullanılan harflerde bile farklılığa özen gösterilmiştir. Bulgarca "ya" yerine Sırp alfabesindeki gibi "ja" kullanılması buna bir örnektir. Hattâ Bulgarca "ı" harfi Makedoncada da ses olarak bulunmasına rağmen alfabede yoktur. Bunlar gibi çok sayıda örnek sıralanabilir. Bunun da ötesinde Makedoncada Türkçe, Sırpça, hattâ Yunanca kelimelerin atılması için özel bir gayret gösterilmemiş, yabancı kelimeleri arındıran Bulgarca dili ile bu yolla da farklılığını vurgulamıştır.[32]

Dili "yabancı kelimelerden arındırma" konusunun Balkanlardaki şampiyonu Yunanistan'dır. Kimlik siyasetinin önemli bir parçasını oluşturan dil siyaseti 1830'lardan itibaren önemli bir tartışma konusu olmuştur. Osmanlı Rumlarının konuştuğu, çok sayıda Türkçe ve diğer Balkan dillerinden etkilenmiş olan dil "Barbar" etkiler altında kalmış halk dili (*dimotiki*) olarak reddedilmiş, bunun yerine "arındırılmış" bir dil (*katharevusa*) icat edilmiştir. Resmen bu dil bazı kesintilerle birlikte 1974'e kadar Yunanistan'ın resmî yazışma ve eğitim dili olarak hizmet etmiştir.[33] Halk dili ile arındırılmış dil arasındaki fark o kadar büyüktü ki insanlar ancak okul eğitiminden sonra bu dili anlayıp kullanabiliyordu. Münih'te bir Yunan öğrenci arkadaşımın dedesiyle tanıştığımda kendisi henüz çocukken 1923'te mübadele ile Yunanistan'a göç ettiklerinde "arındırılmış" dildeki radyo haberlerini anlamadıklarını ve sıklıkla radyodan Türkçe haber dinlediklerini anlatmıştı. İç siyasette sağ kesim "arındırılmış" dil taraftarı iken sol kesim "halk dili" yanlısıydı. Ülkedeki iç çatışmalar, örneğin 1945-1949 iç savaş döneminde, 1960'lardaki siyasi rekabet döneminde iki taraf arasında dil konusunda da çatışmalar yaşanmıştı. 1968'de darbeyle iktidara gelen cunta

[32] Christian Voss, "The Macedonian Standard Language: Tito - Yugoslav Experiment or Symbol of 'Great Macedonian' Ethnic Inclusion?", *Language Ideologies, Policies and Practices: Language and the Future of Europe*, ed. C. Mar-Molinero, P. Stevenson, New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 118-132.

[33] Anna Frangoudaki, *Glossa kai ideologia: kinoniologiki prosengisi tis ellinikis glossas*, Athens: Odysseas, 1987; Robert Browning, "Greek Diglossia Yesterday and Today", *International Journal of the Sociology of Language*, 35 (1982), s. 49-68; Peter Mackridge, "Byzantium and the Greek Language Question in the 19th century", *Byzantium and the Modern Greek Identity*, ed. David Ricks, Paul Magdalino, Londra: Ashgate, 1998, s. 49-62.

hükümeti "arındırılmış" dili zorla dayatmış ve "halk dili"ni yasaklamıştı. Bu durum 1974'de askerî yönetimin yıkılması ve demokrasiyle geçişle birlikte değişmiş ve 1982'de "halk dili" resmen Yunanistan'da yazışma ve eğitimde kullanılan dil haline gelmiştir. Ama dikkat etmek gerekir ki yüzyılın üzerinde devam eden bu dil kavgasında "halk dili" arındırılmış dilden ve Eski Yunancadan çok sayıda kelime almış ve "yabancı" unsurlar, genellikle Türkçe kelimeler dilden çıkarılmış, nihayetinde halk dili de epeyce "arındırılmış" bir dil haline gelmiştir.

Yunanistan'daki bu dil siyaseti sürecini Yunanlar Türklere asimile olmaktan korktuğu için dillerini farklılaştırmaya çalıştı diyerek açıklayamayız. Bunun az da olsa bir etkisi olmuştur şüphesiz. Fakat Türklerden farklı olmanın temelinde farklı dinlere mensup olmak daha büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim anadili Yunanca olan Girit Müslümanları mübadeleyle Türkiye'ye göç ettirilmiş, anadili Türkçe olan "Karamanlılar" Ortodoks Hıristiyan oldukları için Yunanistan'a gönderilmiş ve bunlar gittikleri devletin kültürüne asimile olmuşlardır.[34] Demek ki Yunanistan'daki arındırılmış dil politikasını açıklamak için daha farklı noktaları da dikkate almak gerekmektedir. Bu konuyu açıklayabilmek için de gene tarih algısı devreye giriyor.

Avrupa'da Rönesans Eski Yunan'ın keşfi demektir. Rönesans'la birlikte Batı medeniyetinin kaynağı olarak eski Yunan medeniyeti kabul edilmiş ve "yeni" Yunanlar da bu eski Helenlerin torunları olarak görülmek istenmiştir. Yunan milliyetçiliği ilk ortaya çıktığında bu akıma öncülük eden iki önemli isim vardır: Rigas Velestinlis ve Adamantios Korais. Bunların her ikisi de Yunanlığı tanımlarken antik Helenlere dayanmış ve Batı'daki rönesans algısına uygun bir Yunan kimliği tasavvur etmişlerdir. Ardından Alman romantizmi ve "Filhelenizm" (Helen dostluğu) akımları da Osmanlı yönetimindeki Rumları "eski Helenlerin barbarların esareti altındaki torunları" olarak tasvir etmişlerdir. Nihayet 1821'de başlayan Yunan ayaklanmasından 1830'daki bağımsızlığa giden süreçte Batılı güçlerin manevi ve maddi katkıları yadsınamaz. Bu şartlar altında bağımsızlığını kazanmış ve o zamana kadar kendisi "Romios" (Rum, yani Romalı) olarak adlandırmış bu topluluk, kendisini Eski Yunan'a atıfla artık "Helen", devletini de "Hellas" (Ellada) olarak adlandırmıştır. Batı'nın ve Yunan devrimcilerinin gözünde Yunanistan'ın kurulması antik Helenlerin yeniden dirilişi, yeniden doğuşu gibidir.[35] Böyle bir ulusun Türkçeyle karışmış ve "barbarlaşmış"

[34] Evangelia Balta, *Gerçi Rum İsek De Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz. Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
[35] Herkül Millas, *age.*; Edgar Hösch, *Geschichte der Balkanlaender. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, Münih: C. H. Beck, 1993, s. 141-145, 167-170.

bir dil kullanması bu nedenle kabul edilemezdi. Bu nedenle halen kilisede yaşatılmış ve "yabancı" etkilerden korunmuş olan "katharevusa" benimsenmiştir. Eski Yunanca ile mevcut Yunanca arasındaki fark artık o kadar büyüktü ki hiçbir şekilde bütünüyle Eski Yunancaya dönüş söz konusu olamazdı. Fakat "katharevusa" kabul ettirmesi zor da olsa imkânsız değildi. Bu nedenle böyle bir yol izlenmiştir.[36]

Özetleyecek olursak; Yunanistan'daki dil siyaseti de bir kimlik siyasetinin sonucuydu ve bu siyaset gerçekte var olan değil de Avrupa'nın görmek istediği bir Yunan ulusu yaratmak için takip edilmişti. Peki, bu şekilde ne olacaktı? Türklere daha uzak, ama Avrupa'ya daha yakın bir Yunan ulusu inşa edilmiş olacaktı.[37] Nitekim bu çok kolay olmadı, ama günümüzden bakacak olursak büyük ölçüde başarıldığını söyleyebiliriz.

Kültürel yakınlık ve asimile etmek veya asimile olmamak siyasetine bir başka örnek de Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olan Balkan Ortodokslarının patrikhaneyle olan ilişkileridir. Osmanlı döneminde dinî aidiyet kimliğin –en azından resmî olarak– en önemli belirleyicisiydi. Ortodoks bir Bulgar, Sırp, Arnavut, Rumen vb. hepsi "Rum milleti"nin mensubuydu.[38] 19. yüzyıldan itibaren milliyetçi akımların da etkisiyle "Rum" kavramı "Helen" kavramına doğru dönüşürken[39] Yunanca konuşmayan Balkan toplulukları da bundan etkilendi. Yunanistan özellikle Makedonya Meselesinde binlerce örneğini görebileceğimiz gibi Rum patrikhanesine mensubiyeti Yunanlığa asimilasyon için bir araç olarak kullanmak istemiştir ve kullanmıştır da. Osmanlı'ya karşı ayaklanan Moralı Yunanların önemli bir kısmının Arvanid (Arnavut) olması, hattâ ilk Yunan milliyetçisi olarak kabul edilenlerden Rigas Velestinlis'in Ulah (Romence konuşan bir top-

[36] Dil sorunuyla ilgili ayrıca bkz. Aslı Çete, "18. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Yunanistan'da Dil Sorunu ve Ulusal Bireyin İcadı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1 (Haziran 2019), s. 85-98.

[37] Genel olarak dil ve ulus inşası hakkında bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İ. Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1993, s. 83-98. Türk ve Yunan milliyetçilikleri hakkında bkz. Umut Özkırımlı, Spyros A. Sofos, *Tarihin Cenderesinde Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik*, çev. S. Tekin, Ö. Bülbül, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınevi, 2013.

[38] Osmanlı millet sistemi hakkında bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik, 2004; Benjamin Braude / Bernard Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, 2 cilt., New York ve Londra: Lynne Rienner, 1982; Michael Ursinus, "Millet", *Encyclopaedia of Islam* (2. basım). Leiden: Brill 2012.

[39] Millet sisteminin 19. yüzyılda milliyetçilikle etkileşimi için bkz. Dimitris Stamatopoulos, "From Millets to Minorities in the 19th – Century Ottoman Empire: An Ambiguous Modernization", *Citizenship in Historical Perspective*, ed. S. G. Ellis, G. Hálfadanarson, A.K. Isaacs, Pisa: Edizioni Plus - Pisa University Press, 2006, s. 253-273. Ayrıca Pashalis Kitromilidis'in çalışmalarına bkz. *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy: Studies in the Culture and Political Thought of Southeastern Europe*, Londra: Routledege, Variorum Collected Studies, 1994.

luluk) olması gibi örnekleri sıralayabiliriz. Nitekim kilisenin olduğu gibi patrikhanenin açtığı modern cemaat okulları da Yunanca eğitim vermekte, Yunan kimliğini aşılamaktaydı. Millet-i Rum'a mensup olmanın Yunanlığa asimilasyonu beraberinde getirdiğini gören diğer Ortodoks Balkan toplulukları buna karşı kalın çizgiler çekmeye çalışarak bu asimilasyonu durdurmaya çalışmışlardır. Hattâ Bulgar milliyetçiliğinin ilk önemli hamlesi Bulgarları Rum patrikhanesinden bütünüyle koparacak yeni bir kilise kurma girişimi olmuştur. "Eksarhlık Kavgası" diye adlandırılan zorlu bir süreçten sonra nihayet Bulgarlar 1870'te ayrı bir Ortodoks millet olarak tanınmış ve halen Rum patrikhanesine bağlı olup Bulgarca konuşan Makedonyalı toplulukları patrikhaneden koparmak için yoğun bir mücadeleye girişmişlerdi. Makedonya Sorunu diye adlandırılan meselenin özünde de bu mücadele vardır.[40] Bulgar-Makedon komiteleri Bulgarca/Makedonca konuşan ve patrikhaneye tâbi olan Makedonyalıları patrikhaneden ayrılıp Bulgar Eksarhanesine bağlanmaları için yalnızca tehdit etmekle kalmamış, bu uğurda sayısız cinayetler de işlemişlerdir. Bütün bunlar Yunanlığa asimile olmamak için başvurulmuş yöntemlerdir.

Buna karşılık Yunanistan da Makedonya'da kendi eliyle kurduğu bir komite aracılığıyla patrikhaneden zorla çıkarılan veya gönüllü olarak çıkan Bulgar/Makedon, Ulah, Arnavut gibi topluluklara karşı gerektiğinde silah zoru kullanmış ve cinayetler işlemiştir. Makedonya örneği bu asimilasyon kavgasının ilginç bir tezahürüdür ve Balkanları anlamak için bir anahtar niteliğindedir.[41] Nitekim Balkan Savaşlarından sonra Yunanistan'ın eline geçen Makedonya topraklarında yaşayan Slavların Metaksas döneminde isimleri zorla değiştirilmiş, kimlikleri yasaklanıp baskı altına alınmış ve zorla asimilasyon sürecine tâbi tutulmuşlardır. Günümüzden bakacak olursak bu asimilasyon sürecinin büyük ölçüde başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Yunanca konuşan ve patrikhaneye tâbi olan bir topluluğun yeni kurulmuş bir Balkan devletinde başka bir ulusa asimilasyonu ise neredeyse mümkün değildi. Bu nedenle örneğin Bulgaristan'ın sahil kasabalarının birçoğunda Ortodoks nüfusun çoğunluğunu oluşturan Rumlar asimile edilmeye çalışmak yerine doğrudan zorla göçe tâbi tutulmuş veya göç etmeleri için her türlü yola başvurulmuştur.[42] Hattâ bu süreçte köken itibarıyla Bulgar olup Rumca eğitim ve kilisenin etkisiyle Rumlaşan Filibeli tekstilci Gümüşgerdan ailesi bile Bulgaristan'da kalmak yerine Yunanistan'a göç

[40] Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, çev. İ. Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 45-387

[41] Adanır, *age*., s. 125-143; Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İ. Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 100-128.

[42] Mehmet Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878 den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul: Bağlam, 2008, s. 54-56.

etmeyi tercih etmiştir.[43] Bu şekilde Bulgaristan'ın Rumlara ve Rumlaşmış Bulgar asıllılara (Gırkomani) yönelik asimilasyon politikası başarısız olmuş, mübadele veya zorunlu göç ettirme yoluyla ülke onlardan "arındırılmıştır".

Buna karşılık Bulgaristan sınırları içinde kalan Pomaklar için durum farklı olmuştur. Pomaklar Müslüman olmakla birlikte büyük ölçüde Bulgarcayla örtüşen bir Slav dili konuşmaktaydı. Bulgar milliyetçileri Pomakların zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduğu tezini ileri sürerek onları asimile etme yoluna gitmiştir. İlk asimilasyon denemesi Balkan Savaşlarında Rodopları ele geçirir geçirmez Bulgar yönetiminin Pomakları zorla vaftiz edip camilerini kiliseye dönüştürmesi olmuştur.[44] Bu zorla din ve milliyet değiştirme politikası savaş sonrasında Osmanlı Devleti ile başlayan ittifak görüşmeleri sürecinde sonlandırılmıştı. Fakat Bulgar siyasetinin Pomaklara yönelik asimilasyon hedefi değişmemişti. Rejim değişse de bu siyasi hedef sabit kalmıştı. Nitekim Jivkov yönetiminde 1970'lerin başında yeniden zorla isim değiştirme politikası ile Pomakların isimleri Bulgarcalaştırıldı. Direnenler Belene Kampı'na gönderildi.[45] Okullarda ve diğer basın yayın kuruluşlarındaki yoğun propagandanın ve baskıların yardımıyla Bulgaristan Pomakların asimilasyonunda kısmen başarı elde etti diyebiliriz. Günümüzden bakıldığında Bulgaristan'da azınlık haklarını ele alan çalışmalarda bile Pomaklar "Bılgarite Myusyulmani" veya "Bılgarite Mohamedani", yani "Bulgar Müslümanlar" olarak tanımlanmaktadır.[46]

Fakat bu politikayı 1984 Aralık-1985 Şubat döneminde Türklere yaygınlaştırmak hem dil, hem din farkı ve Bulgaristan'ın yanıbaşında bir Türk ulus devletinin varlığı gibi nedenlerle gerçekleştirilebilir bir temele sahip değildi. Buna rağmen Jivkov ülkede tek bir azınlık bırakmamak ütopyasına uygun olarak bu adımı attı. Bu hamlede Pomaklar için kullanılan aynı tarihsel argümanı kullandı: "Türk boyunduruğu döneminde zorla Türkleş-

[43] Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, "Textile Trade in Bulgaria in the Mid-19th Century and the Gümüşgerdan Family", *Living in the Ottoman Ecumenical Community, Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, ed. V. Costantini, M. Koller, Leiden: Brill, 2008, s. 181-200, s. 197.

[44] Pomakların zorla Hıristiyanlaştırılması hakkındaki belgeler için bkz. Veliçko Georgiev / Stayko Trifonov, *Pokrıstvaneto na Bılgarite Mohamedani 1912-1913: Dokumenti*, Sofya: Akad. İzdat. Marin Drinov, 1995. Ayrıca bkz. Ahmet Akgün, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve 'Zavallı Pomaklar' Adlı Bir Risale", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (13) (Mayıs 2001), http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m1.pdf. Ayrıca bkz. Ömer Turan, "Rodoplarda 1878 Türk-Pomak Direnişi ve Rodop Komisyonu Raporu", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 34/1-2 (Ankara 1998), s. 129-156.

[45] R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, 2. basım, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 199; Victor D. Bojkov, "Bulgaria's Turks in the 1980s: A Minority Endangered", *Journal of Genocide Research*, 6 (3) (Eylül 2004), s. 343-369.

[46] Örnek olarak bkz. Evgeniya Kalinova, İskra Baeva, *"Vızroditelniyat Protses". Bılgarskata Dırjava i Bılgarskite Turtsi*, Cilt 1, Sofya: Dırjavna Agentsiya "Arhivi", 2009, s. 28.

tirilen Bulgarları asıllarına döndürüyoruz."[47] 1988 yılında bu tarih tezini tüm propaganda imkânlarıyla destekleyen bir sinema filmi bile yapıldı: Vreme Razdelno (Ayrılık Zamanı). İngilizceye "Time of Violence" (Zorbalık Zamanı) olarak çevrilen bu sinema filmi Bulgaristan'dan yaşlı, genç, çocuk tüm Bulgarlara seyrettirilmiş, korkunç işkence sahneleriyle tüm Bulgaristan gözyaşlarına boğulmuştu. Filmin ana teması zorla Müslümanlaştırma idi.[48] Bu şekilde Jivkov Bulgaristan'ın Türk veya Müslüman azınlık sorununu nihai olarak çözen lider olarak tarihe geçmek istiyordu. Fakat bilindiği gibi bu politika Jivkov'un elinde patlayan bir bombaya dönüştü ve 1989'da ilk devrilen sosyalist liderlerden biri oldu. Günümüzde Bulgaristan'da milliyetçiler Jivkov'u milli bir kahraman olarak anmakta ve onun "Ortaya koyduğumuz eseri kimsenin boyamaya/kapatmaya gücü yetmez" şeklindeki sözü alıntılanmaktadır. Jivkov'un eseri Bulgaristan'daki bütün azınlıkları asimile edip veya göçe zorlayıp "arınmış" bir Bulgaristan yaratmaktı. Jivkov'dan önceki ve Jivkov'dan sonraki Bulgar milliyetçilerinin de hedefi bu idi. Ama bu cesur adımı Jivkov attığı için milliyetçilerin kahramanı olarak görülüyor.[49]

Bulgaristan'daki Jivkov rejimi ve Türkleri asimilasyon siyasetine benzer başka bir başarısızlık örneği de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya Krallığı) döneminde Kosova'daki Müslüman Arnavutlara yönelik asimilasyon politikalarıdır. Bu politikalar da gerçekçi bir temele dayanmadığından başarısız olmuştur. Bu başarısızlık üzerine Sırp yönetimi Kosova Arnavutlarını "Türkler" olarak Türkiye'ye göç ettirmek üzere 1938 yılında Türkiye ile bir göç anlaşması imzalamış, ancak bu anlaşma II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine uygulanamamıştır.[50] Bu örnek de Balkanlarda asimile edilemeyen azınlıkların göç ettirilmesi girişimine bir örnektir.

---

[47] Konu hakkında bkz. Neriman Ersoy-Hacısalihoğu, Mehmet Hacısalihoğlu (ed.), 89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, İstanbul: BALKAR, BALMED, 2012; Ali Eminov, Turks and Other Muslim Minorities in Bulgaria, Londra: Routledge, 1997; Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclise Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgarian Oppression in historical Perspective*, Ankara: yayınevi yok, 1989.

[48] Lyudmil Staykov tarafından yapılan bu film 28 Mart 1988'de gösterime girmiştir. https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9iZy53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvJUQwJTkyJUQxJTgwJUQwJUI1JUQwJUJDJUQwJUI1XyVEMCVCRCVEMCVCMF8lRDAlQkQlRDAlQjAlRDElODElRDAlQjglRDAlQkIlRDAlQjglRDAlQjU

[49] Bulgaristan'da milliyetçi çevreler Jivkov'un resimlerini duvarlarına, örneğin Provadi'de "Mehana Voyvodi" (Voyvodalar Meyhanesi) isimli restoranın duvarına asarak "Tova, koeto nie postroihme, vie ne mojete i da go boyadisate" (Bizim inşa ettiğimiz şeyi, siz boyayamazsınız) sözünü alıntılamaktadırlar. Bundan kasıt uyguladığı etnik temizlik ve zorunlu asimilasyon politikasıdır. Böylece milliyetçilerin bunu olumlu bulduğu ve bundan gurur duyduğu anlaşılmaktadır.

[50] Nurcan Özgür-Baklacıoğlu, *Dış Politika ve Göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*, İstanbul: Derin Yayınları, 2010, s. 457-465.

Asimilasyon politikalarında yer isimlerini değiştirme siyasetlerinin de önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Bu siyaset de Balkan ülkelerinin neredeyse tamamında karşımıza çıkmaktadır.[51]

Asimilasyon korkusu ve buna karşı tarihin araçsallaştırılmasına bir örnek olarak günümüz Kosova Cumhuriyeti ve Türkiye ile ilişkilerine bakabiliriz. Yukarıda Kosova Arnavutlarının Yugoslavya Krallığı döneminde maruz kaldığı asimilasyon baskılarına ve bu politikaların başarısız olduğuna kısaca değinmiştik. Fakat Kosova Arnavutları ile Türkiye'nin ilişkisine baktığımızda aynı durumu görmemekteyiz. Kosova Arnavutları Türkiye'ye göç ettikten sonra büyük ölçüde hızlı bir şekilde Türklerle kaynaşmışlardır. Hattâ Yugoslavya yönetimindeki Kosova'da bile Arnavutların önemli bir kısmı Türkçe konuşmuş ve azımsanmayacak bir kitle kendisini Türk olarak tanımlamıştır. Ortak din, tarih ve kültürel yakınlık, ayrıca maruz kalınan baskılar karşısında kader birliği ve Türkiye'nin bir çeşit anavatan fonksiyonu taşıması Arnavutların Türk kimliğine asimilasyonunu teşvik eden, etkileyen faktörler olmuştur. Bu "Türkleşme tehdidi"ne karşı mücadele edebilmek için hem Arnavutluk'ta hem de Kosova'da kullanılan temel araçlardan biri tarihtir. "Türklük" ve "Arnavutluk" arasına kalın bir çizgi çekmek için ötekileştirme kaçınılmaz görünmekte ve bunun için de tarih öğretimi ön plana çıkmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz Tiran'daki röportajlarda Osmanlı algısı tartışmalarında karşılaştığımız görüşlerin arka planında bu asimile olma korkusunun da bulunduğunu düşünebiliriz.

Osmanlı yönetimine ısrarla "Türk işgali" denmesi, İskender Bey'in en önemli tarihî kahraman olarak Türklere karşı mücadelelerinin abartılı bir şekilde anlatılması, "zorla Müslümanlaştırılma" söylemi gibi birçok tarih görüşü ile Osmanlı yönetimi ve Türk kültürü ile Arnavutlar arasına kalın bir çizgi çekilmeye çalışılmaktadır.

Arnavut devletlerinin bu endişesini geçen yıllarda daha yoğun olarak çalışmaya başladığım İstanbul Kosova Kültür Merkezi üzerinden de gözlemleme fırsatı buldum. Türkiye'deki Arnavutlara Arnavutça öğretmek ve Arnavutluk ve Kosova ile ilişki kurmalarını sağlamak amacıyla yürütülen dil kursu, panel gibi etkinlikler yanında yılda bir kez ve her kişinin yalnızca bir sefer katılabileceği bir Arnavutluk, Kosova gezisi düzenlenmektedir. Bu geziye ayrıca bölgeyle ilgili çalışan hocalar ve Arnavutça öğrenen, ama Arnavut asıllı olmayan öğrenciler de davet edilebilmektedir. Gezide önce Arnavut kültürünün merkezi olarak Tiran ziyaret ediliyor. Ardından İskender Bey'in kalesinin bulunduğu Kruya ve İskender Bey Müzesi, Draç (Dur-

[51] Mehmet Hacısalihoğu, Gencer Özcan, "Balkanlar'da Yer İsimlerini Değiştirme Siyaseti: Avusturya, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye Örnekleri", *Türk Tarihinde Balkanlar / Balkans in the Turkish History*, ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2013, s. 1327-1354.

res) ve İşkodra ziyaret ediliyor. Oradan Kosova'nın başkenti Priştine'ye geçiliyor ve Kosova'da Prizren, Firzovik (Ferizaj) gibi yerler, Kosova'da Sırp yönetimine karşı mücadelenin sembolü Adem Yaşari'nin ve diğer şehitlerin mezarı ziyaret ediliyor. Fakat ziyaret edilen yerler arasında Sultan Murad'ın türbesi yok. Seyahate katılan Türkiye Arnavutlarının sorularına rağmen bunun seyahat planında öngörülmediği belirtiliyor.[52] Benim bulunmadığım seyahatlerden birinde Arnavut Gençlik Birliği başkanı olarak geziye katılan bir Arnavut genç İşkodra Kalesi'ni gezerken tarihî bilgiler vermiş ve "burada çok Türk kanı döktük" şeklinde bir cümle sarf etmiş. Bu da geziye katılanlar arasında rahatsızlığa yol açmış. Çünkü Türkiye'de yaşayan Arnavutlar orada resmedilmeye çalışılan böyle bir Türk-Arnavut karşıtlığı görmüyor ve görmek de istemiyor. Katıldığım seyahatte Diaspora Bakanlığını da ziyaret edip Bakan yardımcısıyla bir toplantı yaptık. Bakanlıkta dikkatimi çeken noktalardan biri farklı ülkelerde (özellikle Orta ve Batı Avrupa ülkelerinde) yaşamış ve meşhur olmuş Arnavut asıllı kişilerin resimlerinin duvara asılmış olmasıydı. Buna karşılık Türkiye Arnavutlarından hiç kimsenin fotoğrafı yoktu. Hiç olmazsa Arnavut asıllı olduğunu şiirinde de ifade eden ve Türk istiklal marşının yazarı Mehmet Akif Ersoy'un fotoğrafı duvara asılabilirdi.

Seyahatte veya kültür merkezindeki ana konulardan biri de Kosova'da Türkçe konuşanların aslında Türk olmadığı, Arnavut oldukları tartışmasıydı. Nitekim Kosova'da yaşayan Türklerin en çok şikâyet ettiği konuların başında Arnavutların kendilerine sürekli olarak "siz Türk değil, Arnavutsunuz" baskısı gelmektedir. Bu şekilde Kosova yönetimi bir yandan Türk kimliğine asimile olmayı engellemeye çalışmakta, öte yandan Türk kimliğine asimile olanları veya Türk olanları da Arnavut kimliğine asimile etmek istemektedir. Bu tavır Arnavut kimliğini korumak ve sağlamlaştırmak siyasetinin bir parçası olarak görülebilir. Bu tavrın bir ürünü olarak İstanbul'daki Kosova Kültür Merkezi'nde gen çalışmaları hakkında yarı bilimsel bir konferans bile organize edilmiş, ABD'deki gen araştırma merkezlerinden birine test yaptırmak üzere tükürük göndererek test yaptırmış ve testin sonucunu sosyal medya üzerinden "Artık Arnavut olduğumu kesin olarak tespit ettim, bundan sonra bunun için ne gerekiyorsa yapacağım" mealinde paylaşımlar yapılmıştır. Bu örneklerden de görüleceği üzere siyasi ve diplomatik olarak iyi yürüyen ilişkilere rağmen Arnavut-Türk ilişkisi asimile olmama ve asimile etme ikilemi üzerine inşa edilmiştir. Buradan yola çıkarak Arnavutlar arasında olumsuz bir Osmanlı-Türk imajı propagandası bu kimlik siyaseti bakımından kaçınılmaz görülmektedir. Ders ki-

[52] Zeyneb Gökçe, "Kosova Kültür Merkezi ile Arnavutluk ve Kosova Gezisi", *Balkar Bülten*, sayı 2/2018 Güz, s. 69-72.

taplarında revizyon taleplerinin bir türlü karşılık bulamaması ve mevcut olumsuz imgenin devam etmesinin ana sebeplerinden birinin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Özetleyecek olursak, kültürel yakınlık ve kimlikler arasında keskin çizgilerin bulunmaması Balkan ülkelerinde birbirini ötekileştiren tarih görüşlerinin mevcudiyetinin ve devamının dayanaklarından biridir. Geçmişte Ortodoks Hıristiyan Bulgar, Arnavut, Ulah, Sırp, Rumen kimliği ile Rum Yunan kültürlerinin yakınlığı, Türk-Arnavut kültürlerinin yakınlığı, Sırp-Hırvat-Boşnak dillerinin aynı oluşu, Bulgar-Makedon dilleri ve kültürünün aynı/yakın oluşu gibi etkenler kendi kimliğini konsolide edebilmek adına dil ya da din kardeşini şeytanlaştıran bir tarih anlatımı üretmeyi beraberinde getirmiştir. Şüphesiz bu açıklama tarih sorununu açıklamak için tek etken değildir, ama önemli etkenlerden biridir diye düşünüyorum.

DEĞERLENDİRME: BALKANLARDA TARİH PROBLEMİ ÇÖZÜLEBİLİR Mİ?

Şimdiye kadar yapmaya çalıştığım analizde Balkanlarda mevcut devletler ve siyasetlerini ele alarak tarihle bitmeyen kavganın bu siyasetlerin bir ürünü olduğunu ifade etmeye çalıştım. Ama bir analiz düzeyi olarak bu açıklama yeterli midir? Elbette ki hayır. Tarihle kurulan bu ilişkinin Balkanlarda böyle bir şekil almasının daha derin kaynaklarını da analiz etmeye çalışmak gerekir.

Balkan halklarının uluslaşma süreçleri ve kurulan devletlerin tasarladıkları geniş sınırlar, bu sınırların gerçekleştirilememiş olması veya ele geçirilen toprakların elde tutulabilmesi, kendilerine yakın azınlık topluluklarının asimile edilmesi veya başka bir Balkan ulusuna asimile olmayı engellemek gibi çok sayıda –temelde siyasetle ilgili– nedenlerle Balkanlarda tarihin dünyadaki başka bölgelerden belki daha fazla araçsallaştırıldığını gördük. Bu sorunların 19. yüzyılda olduğu gibi 21. yüzyılın başlarında da farklı örneklerle birlikte devam ettiğini gözlemledik. Bütün bunların arka planında Balkan ulus devletlerinin aralarındaki sınırların henüz tam mânâsıyla oturmadığı ve Balkanlardaki ulusal kimliklerin de henüz tam mânâsıyla konsolide olmadığı, ulusal sınırlar ve kimlik mücadelesinin farklı boyutlarda ve değişen mekânlarda devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu rekabet ve endişeler devam ettiği sürece de tarihin olumsuz anlamda araçsallaştırılması devam edecektir.

Bu rekabet ve endişelerin azalması veya bütünüyle ortadan kalkması Avrupa Birliği üyeliği gibi uluslar üstü bir çatı altında bir araya gelmeyle mümkün olabilir mi veya ne kadar mümkün olabilir sorusunun ayrıca ele alınması gerekir. Birliğe üye olan Yunanistan ve Bulgaristan'daki ge-

lişmelere bakarak bir değerlendirme yapacak olursak, AB üyeliğinin bu iki ülkede tarihle ilişkide radikal bir değişikliği beraberinde getirmediğini söyleyebiliriz. Belki Balkan ülkelerinin tamamının birliğe üye olması sonrasında AB'nin olumlu etkisi daha fazla hissedilecektir. Fakat bu da kısa vadede gerçekleşecek bir süreç gibi görünmemektedir.

KAYNAKÇA

"Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Türk İmajı", TÜBİTAK 1001 Projesi, No. 110K571, https://www.academia.edu/31381077/Balkan_ve_Karadeniz_%C3%9Clkelerinde_G%C3%BCncel_Tarih_Ders_Kitaplar%C4%B1nda_Osmanl%C4%B1_T%C3%BCrk_%C4%B0maj%C4%B1

"Makedonya'nın adı artık 'Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'. Makedonya'nın isminin Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmesini öngören anayasa değişikliği resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi", https://www.ntv.com.tr/dunya/makedonyanin-adi-artik-kuzey-makedonya-cumhuriyeti,4bLzDYYwuUyD_ICDma_TUA

"Sipas historianit turk, Skënderbeu më pak i rëndësishëm se#uvernatori më i vogël", 10 Haziran 2013, https://www.academia.edu/11377005/Interview_of_Albanien_newspapers_and_tv_channels_with_M._Hacisalihoglu_on_the_image_of_the_Ottoman_Empire_in_Albania_in_Albanian_language_

"Tourkos Istorikos: Oi alvanoi itan to idio kataktites me tous Tourkous, giati dioikisan tin Othomaniki Autoratioria", 10 Haziran 2013, http://www.pelasgoskoritsas.gr/2016/01/historiani-turk-shqiperia-pushtuese.html

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, çev. İ. Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Akgün, Ahmet, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve 'Zavallı Pomaklar' Adlı Bir Risale", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (13) (Mayıs 2001), http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m1.pdf.

Alpargu, Mehmet, Zeynep İskefiyeli, "Sırp Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı", *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Z. İskefiyeli vd., Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2013, s. 1411-1432.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İ. Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.

Aslantaş, Selim, *Osmanlı'da Sırp İsyanı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Ayanoğlu, Betül, "Türk ve Yunan Tarih Ders Kitaplarında Öteki", *Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Babuna, Aydın, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Balta, Evangelia, *Gerçi Rum İsek De Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz. Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Bartl, Peter, *Albanien*, Regensburg: Friedrich Pustet, 1995.

Beckmann-Petey, Monika, *Der jugoslawische Föderalismus*, Münih: R. Oldenbourg, 1990.

Benson, Leslie, *Yugoslavia. A Concise History*, New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Bojkov, Victor D., "Bulgaria's Turks in the 1980s: A Minority Endangered", *Journal of Genocide Research*, 6 (3) (Eylül 2004), s. 343-369.

Bora, Tanıl, *Yugoslavya. Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 2. basım, İstanbul: Birikim, 1995.

Braude, Benjamin / Bernard Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, 2 vol., New York and London: Lynne Rienner, 1982.

Brown, Keith, *The Past in Question: Modern Macedonia and Uncertainties of Nation, Princeton*, Oxford: Princeton University Press, 2003.

Browning, Robert, "Greek Diglossia Yesterday and Today", *International Journal of the Sociology of Language*, 35 (1982), s. 49-68.

Brunnbauer, Ulf, "'Europa' und der 'Balkan': Fremd- und Selbstzuschreibungen", Osteuropa-Institut, Einführung in die Geschichte Südosteuropas, Vorlesung, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=e160c5a2-9020-a457-2f2c-78ee765bb069&groupId=252038

Chakkarath, Pradeep, "Stereotypes in Social Psychology: The 'West-East' Differentiation as a Reflection of Western Traditions of Thought", *Psychological Studies*, Nisan 2010, s. 1-8. https://www.researchgate.net/publication/226147287_Stereotypes_in_social_psychology_The_West-East_differentiation_as_a_reflection_of_western_traditions_of_thought

Crampton, R. J., *A Concise History of Bulgaria*, 2. basım, New York: Cambridge University Press, 2007.

Çete, Aslı, "18. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Yunanistan'da Dil Sorunu ve Ulusal Bireyin İcadı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1 (Haziran 2019), s. 85-98.

Danforth, Loring, *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton: Princeton University Press, 1995.

Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclise Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Der Balkan: Friedenszone oder Pulverfass, eds. Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil, Valeria Heuberger, Bern vd. Peter Lang, 1998.

Detrez, Raymond, "Die Sündenböcke Europas", *Krautgarten. Forum für junge Literatur*, 38 (2001), 73-77.

Eminov, Ali, *Turks and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, Londra: Routledge, 1997.

Erözden, Ozan, *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti: Yugoslavya Deneyimi*, Ankara: Dost Kitabevi, 2017.

Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman, "Textile Trade in Bulgaria in the Mid-19th Century and the Gümüşgerdan Family", *Living in the Ottoman Ecumenical Community, Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, ed. V. Costantini, M. Koller, Leiden: Brill, 2008, s. 181-200.

Ersoy-Hacısalihoğu, Neriman / Mehmet Hacısalihoğlu (ed.), *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, İstanbul: Balkar, Balmed, 2012.

Frangoudaki, Anna, *Glossa kai ideologia: kinoniologiki prosengisi tis ellinikis glossas*, Athens: Odysseas, 1987.

Gencer Özcan, "Sırbistan-Karadağ", "Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı / Türk İmajı".

Georgiev, Plamen K., *Self-Orientalization in South East Europe*, Wiesbaden: Springer, 2012.

Georgiev, Veliçko / Stayko Trifonov, *Pokrıstvaneto na Bılgarite Mohamedani 1912-1913: Dokumenti*, Sofya: Akad. İzdat. Marin Drinov, 1995.

Gotse Delçev. Prilozi za Likot i Revolutsionernata Deynost, ed. Manol Pandevski vd., Ştip: Druştvo za Nauka i Umetnost, 1986.

Gökçe, Zeyneb, "Kosova Kültür Merkezi ile Arnavutluk ve Kosova Gezisi", *Balkar Bülten*, sayı 2/2018 Güz, s. 69-72.

Hacısalihoğlu, Mehmet, "'89 Göçü' İle İlgili Tarihyazımı ve Kamuoyu Algıları", *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul: Balkar Balmed, 2012, s. 62-66.

Hacısalihoğlu, Mehmet, "Das Griechenlandbild im Lexikon Türk Ansiklopedisi", *Yüksek Lisans Tezi*, Münih Ludwig-Maximilians-Universitaet, 1996.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul: Bağlam, 2008.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İ. Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Hacısalihoğu, Mehmet / Gencer Özcan, "Balkanlar'da Yer İsimlerini Değiştirme Siyaseti: Avusturya, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye Örnekleri", *Türk Tarihinde Balkanlar / Balkans in the Turkish History*, ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2013, s. 1327-1354.

Hering, Gunnar, "Die Osmanenzeit im Selbstverständnis der Völker Südosteuropas", *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, ed. Hans Georg Majer, München: Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, s. 355-380.

Höpken, Wolfgang, "'Vergangenheitsbewaeltigung' in Südosteuropa – Chancen oder Last?", *Journal of Politics and Society*, 48 (1999), s. 613-628.

Hösch, Edgar, *Geschichte der Balkanlaender. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, Münih: C. H. Beck, 1993, s. 141-145, 167-170.

Interview Ratko Mladić, 11 Temmuz 1995, Srebrenica, https://www.youtube.com/watch?v=U0_Tp66MYRU

Jelavich, Barbara, *History of the Balkans*, Vol. 1, New York: Cambridge University Press, 1984.

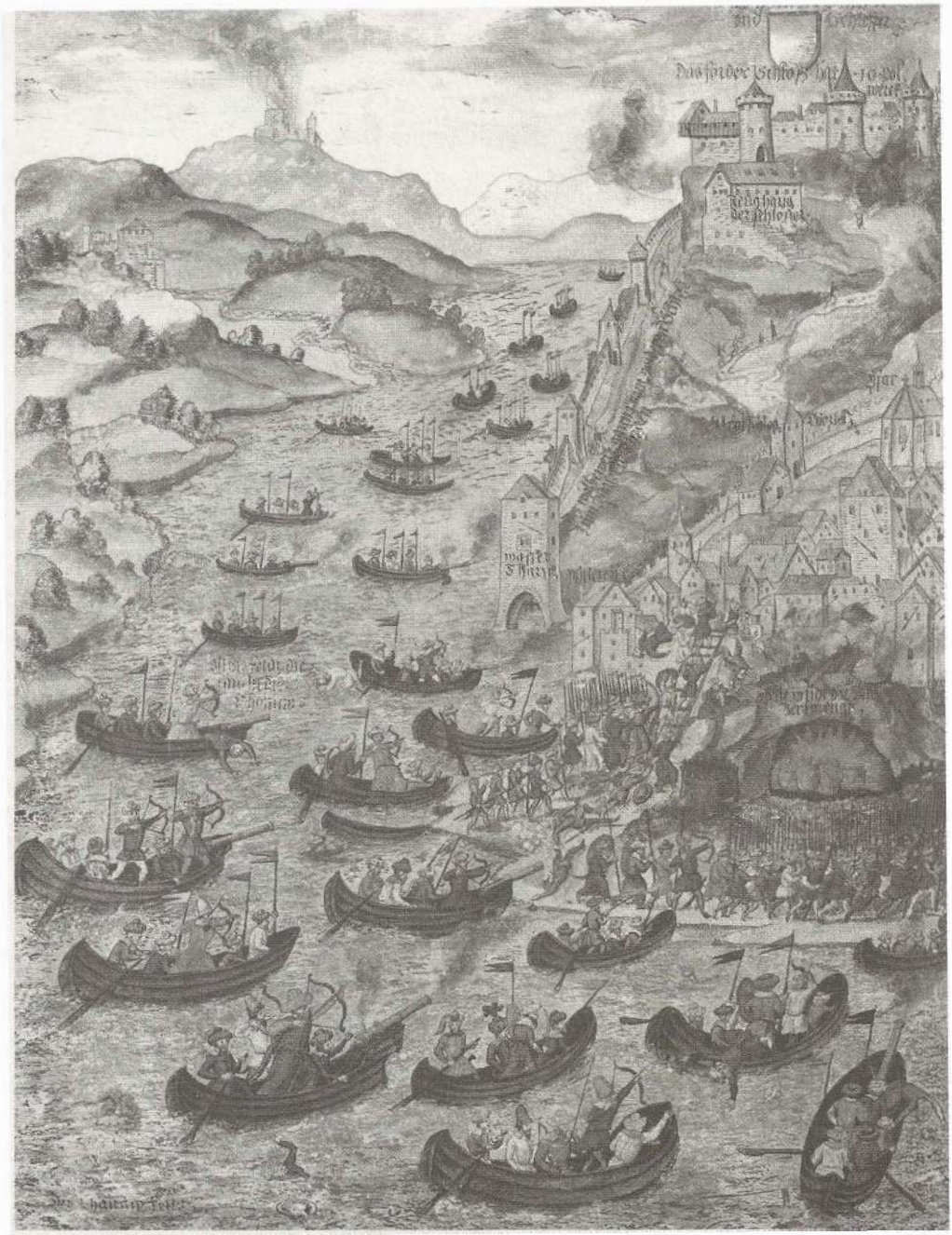
Kalinova, Evgeniya / İskra Baeva, *"Vızroditelniyat Protses". Bılgarskata Dırjava i Bılgarskite Turtsi*, Cilt 1, Sofya: Dırjavna Agentsiya "Arhivi", 2009, s. 28.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik, 2004.

Kitromilidis, Pashalis, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy: Studies in the Culture and Political Thought of Southeastern Europe*, Londra: Routledege, Variorum Collected Studies, 1994.

Koullapis, Lory-Gregory, "Die Darstellung der Osmanischen Geschichte in den Schulbüchern Griechenlands und der Türkei. Gemeinsamkeiten und Unterschiede zweier gegenseitiger Nationalismen", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, LMU-Münih, 1993.

Lyudmil Staykov, Vreme Razdelno, Sinema Filmi, 28 Mart 1988, https://www.wikizeroo.org/index.

Osmanlı'nın Belgrad Kuşatması, 1521.

BALKANLARDAKİ OSMANLI MİRASI: SIRBİSTAN'DAKİ OSMANLI İMPARATORLUĞU, OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ SIRBİSTAN

Ema Miljković*

GİRİŞ

I

Balkanlardaki Osmanlı askerî gücü, en yoğun dönemini Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) ikinci saltanatının ilk yıllarında yaşamıştı. Nobırda'nın (1455) ve sonrasında 1459'da başkenti Semendire'nin düşmesiyle birlikte Sırbistan devleti tarih sahnesinden çekilmiş ve toprakları da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmişti.

Devletlerini İslâmi ve askerî olmak üzere iki temel nitelik üzerinden tanımlayan Osmanlılar, (başta Abbasi Halifeliği olmak üzere) önceden var olmuş İslâmi devletlerin geleneklerini kabul etmekle birlikte, temelde İslâm hukuku olan *şeriat*a dayanan yeni bir idari düzen getirmişti. Osmanlı

Çeviri: Soner Torlak.

* Prof. Dr. Ema Miljković, Sırbistan Niš Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Tarih Bölümü.

yöneticileri, özellikle de Fatih Sultan Mehmed (1444-1445; 1451-1481) ve Kanuni Sultan Süleyman, yeni fethedilen topraklardaki idarenin uygun bir biçimde tanımlanması gerektiğinin yanısıra *şeriat* hukukunun[1] sınırlarının da fazlasıyla farkında bir biçimde *kanunlar* denilen dünyevi düzenlemeleri de yürürlüğe koymuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda *kanunlar*, bölgelerin yerel özelliklerine göre şekillenecek biçimde bölgeden bölgeye değişiyordu. Fethedilen topraklardaki hukuki düzenlemelerin bazılarının da bahsi geçen düzenlemelerde içerildiğini bilmek önemlidir.

Osmanlılar, aklın rolüne daha fazla vurgu yapmasıyla bilinen ve diğer üç ekolden daha özgürlükçü olan *Hanefi mezhebi*ni kabul etmişlerdi. Bu mezhep, İslâm'ın yeni bir ortamda uygulanması açısından gerekli olan hükümlerin yorumlanması amacıyla Kuran ve *Sünnet*in incelenmesinde aklın kullanılmasını gerekli kılıyordu.[2]

Sırplar, Osmanlı tarihine ve uygarlığına iki tanınmış Valide Sultan (I. Bayezid'in eşi Olivera ve II. Murad'ın eşi Mara[3]) vermenin yanısıra bazı önemli kamu görevlileri vererek de katkıda bulunmuştur. Bu görevliler arasında belki de en önde gelenlerden biri, üç padişah altında on dört yıl (1565-1579) boyunca veziriazamlık yapan ve kesinlikle 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tarihinde en önemli rollerden birini üstlenen siyasi bir kişilik olarak Sokollu Mehmed Paşa'ydı.

Osmanlı fethinin siyasi sonuçları tarih literatüründe iyi bilinmektedir ve ayrıntılı bir biçimde araştırılmış durumdadır. Gelgelelim, toplumsal ilişkilerin yapısındaki değişimler oldukça yavaş gerçekleşmiştir ve bu anlamda, Sırpların 15. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı idaresi altındaki tarihi, aynı yüzyılın ilk yarısıyla karşılaştırıldığında, bir kopuştan ziyade bir süreklilik olarak değerlendirilebilir.

15. yüzyılın ikinci yarısında Sırp topraklarında geçerli olan kanunların büyük kısmının, Sırp Ortaçağ hukukunun etkisinin yanısıra bağımsız Sırp devleti zamanından devralınan oldukça fazla hukuki düzenleme içerdiği görülebilmektedir. Bu iddianın iyi birer örneği olarak, 15. yüzyılın ikinci

---

[1] Temeli Kuran'a dayanan *şeriat* hukuku, 8. ve 9. yüzyıllarda bir hukuk sistemi olarak örgütlendi fakat yüzyıllar süresince değişen ve farklı tarihsel koşullarda söz konusu olan toplumsal ilişkilerdeki değişimle birlikte ortaya çıkan bütün durumlara yönelik uygun çözümler geliştiremeyecekti. Osmanlı yazarı Dursun Bey (15. yüzyıl sonlarında) sultanın kendi inisiyatifiyle hukuki düzenlemeler yapma hakkı olduğunu ifade ediyordu. Başka hukuk uzmanları ise *kanun*lara ancak şeriat mevcut bir soruna karşı çözüm sunmadığında ihtiyaç olduğunu fakat bu *kanun*ların da, karşılaştırma (*kıyas*) yapmanın mümkün olacağı şekilde kabul gören belirli âdetler ile uyumlu olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Daha fazla ayrıntı için bkz: D. Tanasković, *Islam dogma i život*, Belgrad 2008, 108-115; H. Inaldžik, *Osmansko carstvo (Klasićnodoba 1300-1600)*, 99-101.

[2] Daha fazla ayrıntı için, bkz: D. Tanasković, *Islam dogma i život*, 116-117.

[3] Mara üzerine daha fazla ayrıntı için, bkz. M. Popović, Mara Branković, *Eine Frau zwishcen dem Christlichen und dem Islamishcen Kulturkreis im 15. Jahrh*, Wiesbaden 2010.

yarısından başlayarak 16. yüzyılın ilk yarısını da içine alan dönemde Semendire, Alacahisar, Kilis, Bosna ve Hersek *sancak*larına (eyaletlerine) yönelik yapılan hukuki düzenlemeler gösterilebilir.

Yukarıda bahsi geçen metinler incelendiğinde, Osmanlıca ifadelerin yetersiz kalmasına bağlı olarak, Osmanlılar tarafından Slav dili kökenli düzinelerce sözcüğün kullanıldığı görülmektedir.[4] Bazı durumlarda, bu metinlerin yazarları orijinal terimleri kullanmanın en iyi tercih ve çözüm olduğunu düşünmüştür. Bu ifadeler esas olarak, *baština, Božić, vojnuk, vlah, gornina, katun, knez, komornica, lukno, poboga, primićur; zaruka* gibi Osmanlı hukuk ve devlet sistemi tarafından kabul edilmiş olan Osmanlı-öncesi kurumları tanımlamak üzere kullanılmıştır.[5]

Sırp Ortaçağ hukukunun Osmanlı hukuk sistemi üzerindeki etkisinin en iyi bilinen örneğini, 1412'de Despot Stephan Lazarević'in ilân ettiği Madencilik Kanunu sunmaktadır. Bu özel kanun, Osmanlı hukuk sistemine neredeyse hiçbir değişiklik yapılmaksızın dâhil edilmiştir.

Nobırda, Yanova, Kratova, Trepça, Rudnik, Zaplana, Brnevik ve Srebrenitsa madenlerinden bahsedilen 1536-37 tarihli madenlerle ilgili *kanunname*de, eski mevzuatın uygulanması onaylanarak hükme bağlanmıştır. Bu yeni metne eski hukuki mevzuatların çevirisi de eklenmiştir. *Kanunname*, Osmanlıcaya çevrilen fakat orijinal Sırpça (Slavca) ifadeleri ile kullanılan 50 civarında terim içeriyordu. Bu ifadelerin büyük kısmı, doğrudan madencilik üretimi ile ilişkili terimlerdi.[6]

Bu belgeler bütünü, madencilik düzenlemelerini, madencilik ilişkilerinin düzenlenmesinin yanısıra madencilik araçlarının ve üretim tekniklerinin tanımlanmasını da içerecek biçimde Sırbistan ve Bosna'daki bütün madencilik faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Gene bu belgeler, özü itibarıyla, sadece madenciliğin vergilendirilmesinin yanısıra maden çıkarma haklarına ilişkin düzenlemeleri içermesiyle, *şeriat* hukuku çerçevesinin dışında kalıyordu. *Şeriat* hukuku, madenin sahibi, kiracısı (ya da kullanım hakkına

[4] Bu ifadeler Sırp Ortaçağ hukuk sisteminden ödünç alınmıştı, dolayısıyla Osmanlı yöneticileri orijinal terimleri korumaya karar vermişti. Bkz. D. Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Belgrad 1974, 4; E. Miljković, *Posebnosti turskog jezika u prvim popisnim defterima Smederevskog sandžaka*, Istoci i utoci (Derleme), Belgrad 2009, 133-140.

[5] Bkz: İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi (= BBA), *Tapu tahrir defteri* (= TTD), 16 (1476), 1007 (1516), 978 (1528); D. Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, 14, 15, 23, 27, 36, andfurther on accordingtotheregister. Gene bkz: E. Miljković, A. Krstić, *Tragovi srpskog srednjovekovnog prava u ranim osmanskim kanunima I kanunnamama*, Srednjovekovnopravo u ogledalu istorijskih izvora, Belgrad 2009, 301-309.

[6] M. Begović, *Tragovi našeg srednjovekovnog prava, u turskim pravnim spomenicima*, Istorijski časopis 3 (1951-1952), 71-74; Idem, *Naši nazivi u turskim rudarskim zakonima iz 15. i 16. veka*, Anali Pravnogfakulteta 19/1-2 (1971) 19-25.

sahip olan kişi) ile madenciler arasındaki ilişkilere yönelik hükümler içermiyordu. Bu ilişkiler, dünyevi kanunların genel kurallarına uygun biçimde düzenlenmişti. Ancak Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki madencilik *kanunname*sinin belirli hükümlerinin İslâmi dinî hukuka doğrudan aykırı olduğunu dile getirmek ilginç olacaktır. Buna dair iyi bir örnek, madencilik üretimine ilişkin belirli yasadışı edimlerin suçlu tarafın maden çukuruna atılmasıyla cezalandırılabilmesinin yanısıra ahlâken tartışmalı kişilere de kadı önünde tanıklık etme hakkı tanıyan düzenlemedir. *Hanefi mezhebi*nin *şeriat* hukuku, içkili kişilerin, kumarbazların, boş gezenlerin ve benzeri ahlâkları İslâmi düzenlemeler ile uyumlu olmadığı kabul edilen halktan kişilerin tanıklığını kabul etmemektedir.[7] Bu nedenle, Osmanlı yöneticileri tanıklık ile ilgili olan da dâhil olmak üzere madenlerle ilgili olarak önceki geçerli kanuni düzenlemeleri tamamen devralmışlardı. Bu türden bir tutum, İmparatorluğun hukuk sisteminde birtakım uyumsuzluklara yol açsa da, devlet çıkarına en uygun olan tutumdu.

Sırp Ortaçağ mevzuatından hukuki çözümlerin devralınması, çeşitli toplumsal grupların, bunların haklarının, yükümlülüklerinin ve varsa özel mali koşullarının konumunun belirtilmesiyle, diğer bazı ilgili Osmanlı kanunlarında da görülebiliyordu. Bu etki, en açık şekilde, Eflak nüfusunun Sırp Ortaçağ devlet örgütlenmesinden devralınan bir toplumsal grup olması nedeniyle, Eflak olarak kabul edilen nüfus ile ilişkili düzenlemelerde görülüyordu (Eflak kavramı Slav dili kökenli bir kavramdı fakat Osmanlıcada da aynı şekilde korunmuştu). Özgür köylülerden ve sığır yetiştiricilerinden oluşan Eflak nüfusu Osmanlı idaresi altındaki Sırp toplumundaki ikinci temel toplumsal gruptu (ilki ve en kalabalığı ise *reaya* grubuydu).[8] Eflak nüfusu, Osmanlı devleti için askerlik hizmeti yapmaları nedeniyle önemli mali kazançlara sahipti. Bu nüfus aynı zamanda çok önemli bir sömürgeleştirme unsuruydu, bu anlamda Osmanlı idari sistemi açısından önemliydi. Eflak nüfusunun statüsü, *kanun-i eflak* adı verilen özel kanuni düzenlemelerle düzenlenmişti.

*Martolos*lar ya da *voynuk*lar gibi Bizans ve Sırp kökenli diğer bazı askerî ve yarı askerî düzenler de Osmanlı ordu sistemine dâhil edilmişti. Bunlar, Osmanlı ordu sistemi içinde, özellikle İmparatorluğun sınır bölgelerinde önemli bir konuma sahiptiler.

---

[7] M. Begović, *Tragovinaśegsrednjovekovnogprava*, 74.

[8] 15. ve 16. yüzyıl tarihli Osmanlı kaynaklarında, Eflak nüfusu bir etnik grup olarak değil, bir toplumsal grup olarak görülmekteydi. Bu konu üzerine daha fazla ayrıntı için, bkz. *Istorija naroda Jugoslavije II*, Belgrad 1960, 80-84(B. Đurđev); *Istorija srpskog naroda III/1*, Belgrad 1993, 65-81 (R. Samardžić); O. Zirojević, *Tursko vojno uređenje u Srbiji 1459-1683*, Belgrad 1974, 170-176, E. Miljković-Bojanić, *Smederevski sandžak 1476-1560, Zemlja. Naselja, Stanovništvo*, Belgrad 2004, 229-233.

II

Sırpların Osmanlı idaresi altında yaşadığı bölgelerde 15. yüzyılın ikinci yarısı boyunca gerçekleşen konumuzla en fazla ilgili olan toplumsal değişim, üst düzey Sırp soylu ailelerin güçlerini kaybetmeleri ve ne soylu kökene ne de tam toprak mülkiyetine sahip olmayan ve yeni toplumsal statülerini Osmanlı ordusunda hizmete kabul edilmiş olmaları sayesinde edinen yeni bir Sırp "elit"inin ortaya çıkmaya başlamasıydı.

Önceden üst düzey Sırp Ortaçağ soylularının Osmanlı yönetici sınıfının bir parçası haline gelmesi çok nadiren gerçekleşen vakalardı, dolayısıyla bu olgunun genel bir şey gibi değerlendirilmesi pek mümkün değildir. Öte yandan, 15. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, önde gelen Eflak şeflerinin, *knez*lerin ve *primikur*ların toplumsal düzeyde yükselmeye başladıkları görülebilmektedir. Bu süreç, 16. yüzyılın ilk yarısı boyunca en üst noktasına ulaşacaktır.

Osmanlı hukukunda *knez*lerin ve *primikur*ların sorumlulukları 1560'ta yürürlüğe konan *kanunname*den önce tam olarak belirlenmiş değildi. Fakat gene oldukça aydınlatıcı olan önceki hukuki düzenlemeler temelinde, Semendire *sancağı*ndaki *knez*lerin ve *primikur*ların görevlerinin ve haklarının 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk yarısında değişmediği söylenebilecektir. Bu görev ve hakların Osmanlı yöneticilerinin o eyaletteki ihtiyaçlarıyla uyumlu olması anlaşılabilir bir şeydir.

*Primikur*ların görevleri şunlardı: 1) Vergi toplanmasına yardım etmek; 2) kendi kontrolleri altındaki toprakları korumak; 3) nüfus hareketleriyle ilgilenmek ve plansız göçleri engellemek; 4) seferlere katılmak. *Primikur*lar, bunun karşılığında, *primikurbaştina*sı* denen vergiden muaf tutuluyordu. *Knez*ler de, *primikur*lar ile aynı görevlere sahipti, fakat onlarla ilişkili olan ek bir görevleri daha vardı: *Knez*ler, oğulları ve kardeşlerinin yardımıyla, *primikur*lar ile iletişimi sağlamak için *tekliç* (ulak) hizmeti veriyorlardı. *Knez*lere bu hizmetleri karşılığında, gene vergiden muaf olmak üzere, *tımar* ya da *knezbaştina*sı bahşediliyordu. Gene *knez*lere, *sancak beyi* tarafından toplanan ceza paralarının onda biri veriliyordu.[9] Ne yazık ki bugün elimizde olan belgeler üzerinden bu *baştina*ların ne kadar büyük olduğunu tam olarak belirleyemiyoruz fakat bazı kısımlardan anladığımız kadarıyla, bunların sıradan halkın *baştina*larının iki ilâ üç katı büyüklükte olduğu ya da büyüklükleri aynı olsa bile çok daha vasıflı toprakları içerdiği ve bu

---

* *Baştina*: Slavca kökenli "miras" anlamına gelen bir sözcüktür. Osmanlı hukuk sisteminde, gayrimüslim uyrukların kullanımına sunulan ve belirli görevler karşılığında vergi ve haraçtan muaf tutulan toprakları ifade etmek üzere kullanılmıştır – ç.n.

[9] D. Bojanić, *Jadar u XV i XVI veku*, Jadar u prošlosti, Lozniçe 1985, 84.

yöneticilerin muhtemelen örfi, geleneksel hukuka tâbi oldukları sonucuna ulaşılabilmektedir.

*Knez*ler ve *primikur*lar, yöneticilerin çıkarlarına ihanet etmeleri durumunda şiddetli biçimde cezalandırılıyorlardı. Bir Eflak şefinin işleyebileceği en ciddi suçlardan biri, idaresi altındaki bir Eflaklıyı saklamasıydı. *Primikur*, bir ihanet suçu işlemesi durumunda, Eflak topluluğunun kamusal bir üyesi olmaktan derhal men ediliyor ve *ratay*larından toplamış olduğu vergiler derhal yöneticinin gelirine aktarılıyordu. Bu durumda, o *primikur*un hizmeti artık oğluna ya da kardeşine değil, o bölgede daimi oturma izni olmayan, yeni ve önceden kayıtsız olan yerleşimciler bulabilen bir kişi tarafından devralınabilirdi; yeni *primikur*a belirli sayıda *ratay* bahşedilmekteydi. Eğer benzer bir suç bir *knez* tarafından işlenirse, unvanını ve eğer varsa tımarını terk etmek durumundaydı ve *ratay*larının durumu da görevden alınan *primikurratay*larının yukarıda anlatılan durumunun aynısı olacaktı. Suç işleyen bir *knez*, sonrasında onun kaderine karar verecek olan merkezî otoriteye de bildiriliyordu.[10]

Osmanlı yöneticileri çoğu örnekte Eflak şeflerini doğrudan kendileri seçmiyorlarsa da, belirli kişilerin ve onların ailelerinin yükselmesi yalnızca onlar sayesinde olabiliyordu. *Knez*ler ve *primikur*lar hizmetlerinde sadık olurlarsa, halkın sultanın izlediği politikaya saygı duymasını sağlamayı başarabilirlerse, Osmanlı feodal sistemine, *sipahi*ler – *tımar* sahipleri olarak dâhil edilmekle ödüllendiriliyorlardı. Bakić ailesi[11] gibi çeşitli aileler, Semendire sancağındaki diğer *knez* ve *primikur* ailelerden farklı bir konuma sahip olabilmişti.

Sırp Ortaçağ soylu ailelerinin büyük kısmı, Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesinin hemen sonrasında ya da öncesinde Macaristan'a kaçmıştı; kalanlar ise ya İslâm'ı kabul etmiş ya da Sırp halkı arasında erimişlerdi. 15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılın başlarında Eflak *knez*leri, sadece *tımar* sahibi olarak varlıklarını sürdürebilmiş olan Sırplardan oluşuyordu. Sırp toplumunun yeniden inşası ve bu toplumun içinde tamamen belirli nüfuz sahibi Eflak ailelerden oluşan yeni bir üst sınıfın yaratılması süreci başlamıştı.[12]

Sırp toplumunun yeniden şekillendirilmesi, kültürleri yukarıda bahsi geçen yapay kültürel modelin –elitist Osmanlı kültürü ile geleneksel Sırp kültürünün bileşimi– en iyi örneğini sunan zengin bir Sırp tüccarlar grubunun ortaya çıkmasıyla birlikte, 18. yüzyılda başladı. Bu toplumsal grup "çarşı"da Türklerle birlikte yaşıyor ve onlarla ticaret yapıyordu. Bu Sırp

[10] *Age.*, 85.

[11] Tarihyazımında bu aile ile ilgili oldukça geniş bilgiler yer almaktadır. Daha fazla ayrıntı için, bkz. N. Lemajić, *Bakici, porodica poslednjeg srpskog despota*, Novi Sad 1995.

[12] Bkz. N. Lemajić, *Srpski narodni prvaci, glavari i starešine posle propasti srednjevekovnih država*, Novi Sad 1999.

tüccarlar daha yüksek bir toplumsal statü sahibi olmak adına kendi gündelik yaşamlarına yönetici, hâkim Şark-İslâm kültürünün modellerini dâhil etmeye başladılar.

III

Reaya nüfus ile ilgili hukuki düzenlemelerin belirli hükümlerinde ve özellikle de belirli vergilerle ilişkili olanlarda Sırp Ortaçağ hukuk sisteminin etkisi görülebilmektedir. Ancak bu hükümler, *reaya* (Osmanlıca, رعأيي, avam – tebaa) kavramının Osmanlı'daki tarifine daha geniş bir bağlamda olmak üzere dâhil edilmiştir. Bu kavram, temel vergi yükümlülüğüne –*haraç*– dayanmaktaydı. *Reaya*, *haracı*nı ödeyerek, dinî haklarını güvenceye alıyor (kendi dinlerini koruyabiliyor ve yaşayabiliyor) ve askerî görevden muaf tutuluyordu.[13]

Hıristiyan *reaya*nın statüsü, devlet tarafından güvenceye alınan korunmayı ima ediyor, fakat aynı zamanda bu *reaya*nın imparatorluğun Müslüman nüfusuna göre tâbi konumda olduğu anlamına geliyordu. Müslüman *reaya* ile Hıristiyan *reaya* arasındaki farklar, gündelik ve toplumsal hayatın bütün alanlarında görünür haldeydi ve iki *reaya*nın bir arada yaşadığı çevrelerde sınırlamalar daha katıydı. Bu durum bir yandan kırsal nüfusu kendi topluluklarına kapanmaya zorluyor, diğer yandan Osmanlı-İslâm kültürünün kentli nüfus üzerindeki etkisini güçlendiriyordu. Eski Sırp devletinin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprağı haline gelmiş bütün eyaletlerindeki kırsal yerleşimler, ataerkil, geleneksel toplumsal ilişkileri ve kültürü muhafaza etmişti. Osmanlı yöneticileri, kırsal toplulukların iç ilişkiler alanına müdahale etmiyordu. Osmanlı yöneticilerinin önemsediği tek şey, tebaasının onlara sadık olması ve vergilerin düzenli toplanmasıydı. Dolayısıyla, kırsal topluluklar (modern bilime Jovan Cvijić tarafından armağan edilen bir ifade olan) "etnografik gerileme" dönemi yaşamışlar, yani 16. ilâ 19. yüzyıllar arasındaki dönem boyunca önemli değişimler geçirmeyen eski kültürel modelleri korumuşlardır.[14]

Diğer taraftan, Doğulu tarzda şehir merkezlerinin gelişimi, İslâm'a dönme yoğunluğunun yanısıra ulaşılan güvenlik düzeyine bağlı olarak, çoğunlukla bu yerleşimlerin fethedilmesinden yirmi ilâ otuz yıl sonrasında başlamıştır. Balkanlarda Osmanlı kent merkezlerinin (*kasaba*) gelişimi, mevcut kent merkezlerinin kentsel gelişiminin devam etmesi ya da dönemin ekonomik, iletişimsel, stratejik ve diğer koşullarından kaynaklanan biçimde

[13] Daha fazla ayrıntı için bkz. H. Inaldžik, *Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva*, Prilozi za orijentalnu filologiju 3-4 (1953) 23-55.

[14] J. Cvijić, *Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva*, Naselja srpskih zemalja I, Srpski etnografski zbornik knj. IV, Belgrad 1902, XLV.

yeni kent merkezlerinin kurulması şeklinde olmuştur. *Kasaba*nın daha küçük ölçekli Ortaçağ Hıristiyan kent merkezleri (Sırpça, *varoš*) üzerine inşa edildiği durumlarda, bu kent merkezleri yeni Doğulu kent merkezinin bir tür banliyösü haline gelmiştir. Hıristiyan *mahalle*ler, nüfuslarının İslâm'a geçmesiyle giderek yok olmuştur. Mevcut bir kent merkezinin (madencilik gibi) daha güçlü bir ekonomik temelinin olduğu durumlarda, İslâm'a geçme süreci ve onunla birlikte Doğulu tarzda bir kent merkezinin yaratılması daha yavaş gerçekleşmiştir. Güneydoğu Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyeti boyunca, bu türden kent merkezleri önemli *kasaba*lara dönüşmemiştir. Ancak Osmanlılar tarafından daha küçük ölçekli pazar yerleri ve kırsal yerleşimler üzerine kurulmuş olan yeni kent merkezleri, en başından itibaren daha güçlü bir gelişim göstermeleriyle ve daha kalabalık bir Müslüman nüfusa ulaşmalarıyla farklılık göstermişlerdir.

Osmanlı hâkimiyetinin başlaması, Hıristiyan kent merkezlerinin daha fazla gelişmesini kesintiye uğratmıştır. Kent yerleşimlerindeki Müslüman nüfusun sayısı, Türk nüfusun, Osmanlı idaresinin ve Doğulu kent merkezlerinin Sırp topraklarından yarım yüzyıl öncesinde kurulmuş olduğu Rumeli'nin doğu bölgelerinden getirilip yeniden iskân edilmesiyle Osmanlı'nın fethini izleyen birkaç on yıl içinde artmıştır. Bu topraklara göçle gelen kişiler, vasıflı zanaatkârların yanısıra askerî, idari ve dinî yetkililerdir. Bu yeniden iskân sürecine, yerini yerel nüfusun daha kitlesel biçimde İslâm'a geçtiği bir süreç alacak şekilde, 16. yüzyılın ilk yarısında son verilmiştir.[15]

Kent merkezlerinde yaşayan Sırp nüfus, yaşanan döneme bağlı olarak fakat bölgeye göre de değişen şekilde (bazen durum bir kent merkezinden diğerine değişiyordu), az ya da çok oranda, *zımmî*[16] nüfusa dönük *şer'i* sınırlamalara itaat etmek durumundaydı. Bu kurallar, şer'i vergilerin ödenmesinin yanısıra Müslüman nüfusa saygı gösterilmesini de şu şekilde emrediyordu: Sokakta Müslümanların yolundan kenara çekilmek zorunda olmak; Müslüman seyyahları üç gün misafir olarak ağırlamak zorunda olmak; yeni kiliselerin ve manastırların inşasının, yüksek sesli dinî hizmetlerin yasaklanması ve dinsel işaretlerin taşınması; sadece Müslümanlara izin verilen belirli renklerde giyinmek de dâhil Müslüman tarzı giyinmenin yasaklanması; Hıristiyanların silah taşımasının ve kullanmasının yasaklanması; Müslüman nüfus için izin verilmeyen gıdaların ve içeceklerin

[15] A. Handžić, *O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu fillogiju 28-29, Saraybosna 1980, 247-257; Sırp Ortaçağ kent merkezlerinin yok edilmesi hakkında, daha fazla ayrıntı için bkz: D. Kovačević Kojić, La destruction des villes serbes au XVe siècles, Zbornikradova, "Stadtzerstörungund Wiederaufbau, Zerstörungdurchdie Stadtherrschaft, innere Unruhenund Kriege", Bölüm 2, Bern, Stuttgart, Wien, 2000, 179-189.

[16] Zımmî: Bu terim, "korunan" nüfusu, bir başka deyişle başta Hıristiyanlar ve Yahudiler olmak üzere "bir kutsal kitaba inananlar"ı (Ar. *ehl-i kitab*) tanımlamak üzere Kuran'da geçmektedir.

satılmasının yasaklanması; Müslümanların evlerinden daha yüksek evlerin yapılmasının yasaklanması; gayrimüslim erkekler ile Müslüman kadınların evlenmesinin yasaklanması; mahkemede Müslümanlara karşı tanıklığın kabul edilmemesi...[17]

Yukarıda sayılan bütün bu yasaklar ve kurallar her ne kadar İslâm'ın gözle görülen hâkimiyeti düşüncesine vurgu yapıyorsa da, kent merkezlerinde süregiden ortak yaşam, *şer'i* kanunların sıkı biçimde uygulanması halinde mümkün olamayacak şekilde, Hıristiyanlar (bizim konumuz itibarıyla Sırplar) ile Müslüman nüfus arasında daha eşit bir yaşam biçiminin ortaya çıkmasına yol açıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kentsel yerleşimleri, bu konuda öngörülen herhangi bir kesin kural yoksa da, çoğunlukla dinî çizgiler ile birbirinden ayrılan *mahalle*lerden oluşuyordu (dolayısıyla bir kent merkezi, Müslüman *mahalle*(ler), Hıristiyan *mahalle*(ler) ve (Yahudi nüfusun yaşadığı yerlerde) Yahudi *mahalle*(ler)den oluşuyordu). Osmanlılar, Hanefi âlimi Ebû Yûsuf tarafından ileri sürülen, *zımmî* nüfusun Müslüman *mahalle*ler de dâhil olmak üzere imparatorluğun bütün kent merkezlerinde yaşamasına, dükkânlarını işletmesine, karma zanaatkâr loncalarına üye olmasına ve ticaret yapmasına tek bir koşulda –Müslüman yaşam tarzını rahatsız etmedikleri sürece– izin verilmesi yönündeki düşüncesini kabul ediyordu. Her şeyden önce, Hıristiyanlara meyhane işletmek ve Müslüman nüfusa yasaklanmış olan gıda maddelerini satmak yasaktı.[18]

Günümüze kadar korunmuş mahkeme kayıtları (*sicil*ler), kent merkezlerinde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin evlerinin birbirinden çok da farklı olmadığı sonucuna ulaşmamıza yol açacak biçimde, hem *mahalle*lerdeki ortak yaşama hem de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki canlı emlak alışverişine tanıklık etmektedir. Bu açıklamaya ilişkin bir diğer kanıt, (1930'lu yıllarda) Kragujevac'ta yaşayan Prens Miloš Obrenović evinin (*konak*) yerel Balkan paşalarının *saray*larından farkının olmamasıydı; hattâ ikisinde de *haremlik* evin geri kalanından ayrı tutulmuştu.[19]

Benzer bir durum giyim kuşam konusunda da söz konusuydu. gayrimüslin nüfusun Müslümanlarınkine benzer giyinmesine yönelik açık ve ilân edilen yasaklar, bu türden davranışların çok yaygın olduğunu göstermektedir.[20] Müslümanların o bölgenin toplumsal eliti olduğu, dolayısıyla Müslümanların giyim tarzının "yurttaşların itaatsizliği"nden ziyade "mo-

[17] A. Fotić, *Između zakona i njegove primene*, Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba, Belgrad 2005, 37.
[18] *Age*., 53.
[19] *Age*., 57.
[20] *Age*., 64-71; M. Kocić, *Orijentalizacija materijalne kültüre na Balkanu. Osmanski period XV-XIX vek*, Belgrad 2010, 361-385.

daya uygun giyinme"ye dönük bir niyetin ifadesi olduğu da akılda tutulmalıdır.

Aynı model, 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında kendilerine özel *harem*lere sahip olan bazı ayrıcalıklı Sırpların yaşamlarında görülebiliyordu. Hattâ I. ve II. Sırp İsyanları'nın bazı liderlerinin bile çok sayıda eşi ya da herkesçe bilinen metresleri vardı. Bu kişiler arasında Milenko Stojković, Jovan Mićić, Prens Miloš ve başka pek çok kişi sayılabilir.[21] Bu durum, doğulu yaşam tarzının 18. yüzyıl süresince bir toplumsal grup olarak ortaya çıkmış olan Sırp burjuvazisi tarafından ne ölçüde kabul gördüğünü göstermektedir.

Ancak Doğulu ve İslâmi maddi kültür en güçlü etkisini beslenme kültürü üzerinde göstermiş gibi görünmektedir. Osmanlı fethiyle birlikte, Balkanlardaki beslenme tarzı hızlı ve çarpıcı bir biçimde değişmişti. Bu beslenme tarzı, bugün halen daha Balkan uluslarının büyük kısmının mutfaklarının bir parçası olan biçimde [Osmanlı] yemekler[iy]le zenginleşmişti. Sırp kırsal toplumu ile Doğulu kent toplumu arasındaki sağlamlaştırılmış sınırları aşan ve daha yavaş ve daha düşük düzeyde de olsa kırsal çevrelere de yayılan şey, işte bu beslenme kültürüydü.

[21] A. Fotić, *age*., 59.

BALKANLARDA İSYAN HAREKETLERİ VE OSMANLI DEVLETİNİN TUTUMU

Emrah Özdemir*

GİRİŞ

İsyan ve isyana karşı koyma üzerine yapılan çalışmalarda genel itibarıyla Batılı ülkelerin kolonyal ülke tecrübeleri ve bu tecrübeler doğrultusunda ortaya konan tutumlara yer verilmektedir. İngiliz, Fransız ve Amerika Birleşik Devletleri'nin edindikleri politik ve askerî tecrübeler gerek başaralı gerekse başarısız örnekler üzerinden yeterince incelenmiş olmakla birlikte, Osmanlı devletinin karşı karşıya kaldığı isyan hareketleri ve bu hareketler karşısında sergilenen tutum büyük oranda ihmal edilmiştir. Her ne kadar literatürde sınırlı da olsa bu tecrübelere değinilen örneklere rastlansa da Osmanlı devleti üzerindeki bürokratik ve askerî anlamda etkilerini ele alan çalışmalar oldukça az sayıdadır. 18. ve 19. yüzyıl itibarıyla Balkanlarda yoğunlaşan bu isyan hareketleri, bölgenin sınırlarını tamamen değiştirirken, devletin bürokratik ve askerî yapısında da Cumhuriyet dönemine kadar uzanan kurumsal ve düşünsel anlamda köklü değişimlere neden olmuşlardır.

* Dr. Emrah Özdemir, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

İsyan ve isyana karşı koyma kavramları, asimetrik savaş, düşük yoğunluklu savaş, gerilla harbi ve gayrinizami harp gibi farklı kullanımları kapsayan genel bir tanımlama olarak değerlendirilmektedir. Kavramların her biri farklı dönemlerde farklı politik bakış açıları doğrultusunda kullanılmakla birlikte, ortak özellikleri zayıf olan tarafından –her ne kadar dönemsel olarak güçsüz görünse de– düzenli ordu birliklerine karşı yürütülen ve şiddet içeren politik hareketler olmalarıdır. Bu kapsamda, Balkanlarda 16. yüzyılda yerel seviyede ilkel gerilla hareketleri olarak başlayan mücadeleler, gerek büyük güçlerin kışkırtması ve himayeleri gerekse ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle 18. yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti'ne karşı kapsamlı ayrılıkçı politik hareketlere dönüşmüştür. Osmanlı bürokrasisi ve ordusu bu hareketlere karşı düzenli birliklerle giriştiği tedhiş harekatları sonucunda kısa vadeli başarılar elde etse de uzun vadede başarısız olmuştur. Bürokrasinin hantal yapısı ve kronik sorunları nedeniyle buralarda sürdürülen tedhiş harekâtlarının hem politik hem de askerî boyutlarının sorumluluğu askerler üzerinde kalmıştır. İsyan hareketleri büyük ölçüde başarıya ulaşarak Osmanlı Devleti'nden önemli ayrılıklar meydana getirmekle birlikte, bu tedhiş harekatları esnasında kazanılan bürokratik ve askerî tecrübe hem Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemini derinden etkilemiştir.

Bu kapsamda, bu çalışma tarihsel süreç içerisinde Balkanlarda ortaya çıkan isyan hareketlerini isyan ve isyana karşı koyma literatürü çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İmparatorluğun dağılma döneminde ortaya çıkan bu isyan hareketleri karşısında uyguladığı politikalar ve kazandığı tecrübeler 19. ve 20. yüzyıl Batılı devletlerin kolonyal isyan tecrübeleri ile karşılaştırıldığında oldukça önemli oldukları görülmektedir. Ancak isyan ve isyana karşı koyma literatüründe gerek isyanlar gerekse Osmanlının karşı isyan politikaları yeteri kadar yer bulamamıştır.[1] Bu bağlamda hem Balkanlarda yaşanan farklı tecrübelerin ortaya konulması anlamında hem de isyan ve isyana karşı koyma konularında Osmanlı Devleti'nin tecrübelerini de literatüre kazandırma anlamında önemli bir katkı sağlanacağı değerlendirilmektedir. Çalışma içerisinde isyan ve isyana karşı koyma hareketlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle 16. ve 20. yüzyıl arası Balkanlar ve Osmanlı Devleti'nin politik durumu değerlendirilmektedir. Daha sonra Sırp İsyanı, Yunan İsyanı, Bulgar İsyanı, Bosna Hersek, Romanya ve Makedonya'nın durumu ve Arnavutluk İsyanı temel dinamikleri üzerinden incelenmektedir. Üçüncü kısımda bu değerlendir-

[1] E. J. Erickson, *Ottomans and Armenians: A Study in Counterinsurgency*. Palgrave Macmillan, New York 2013, s. 2.

meler ışığında isyanlar karşısında Osmanlı Devleti'nin bürokratik ve askerî anlamda izlediği politikalar ve takındığı tutum analiz edilmektedir.

16. YÜZYILDAN MEŞRUTİYETE BALKANLAR

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti Balkanlardaki en güçlü dönemine ulaşmıştır. Bu başarının ardında, Devletin Yeniçeriler ve Sipahilerden oluşan disiplinli ve düzenli bir orduya sahip olmasının yanında nitelikli ve dirayetli sultanların başında bulunduğu düzenli şekilde işleyen bir idari yapı ve vergi sisteminin, merkezî idare tarafından sürdürülebilmesi yatmaktaydı. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde Batı'nın ekonomik, bilimsel ve siyasi gelişimine yabancı kalınmasının yanında, Osmanlı Devleti'nin esas yapılarından olan tımar sisteminin temellerinin sarsılması ve devşirme sistemi ile gerek yönetici ve ulema sınıfına dâhil edilen gerekse Yeniçeri ocakları ile orduya katılan liyakatli ve eğitimli devşirmeler yerine rüşvet ve kayırmacılıkla yönetim ve komutanlık fonksiyonlarının, yetersiz Türk ve gayrimüslimlere teslim edilmesi devletin zayıflamasına sebep olmuştur.[2]

Bu dönemde yaşanan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşlarının da benzer sebepler dolayısıyla kaybedilmesi 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nce Balkanlarda meydana gelen hassasiyetlere gerekli önemin verilmesini engellemiştir.[3] Osmanlı merkezî yönetiminin geniş sınırlar içerisinde idari, ekonomik ve askerî fonksiyonlarını uzun süre sürdürebilmesinin bir diğer önemli unsuru da geniş yetkilere sahip yarı-özerk yerel yöneticilerin görevlendirilmesidir. Bu yöneticilerin yönetim anlayışları ve uygulamaları arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Örneğin Mısır'da Mehmet Ali Paşa modern bir bürokratik sistem kurma üzerine yoğunlaşmışken Balkanlarda Tepedelenli Ali Paşa daha despotik ve sert bir tutum sergilemiştir.[4] Zaman içerisinde bu yöneticilerin bulundukları yerlerde otoritelerini sağlayamamaları ya da bu otorite kurma çabalarında izledikleri olumsuz politikalar da Osmanlı devletinin Balkanlarda etkinliğinin zayıflamasına neden olmuştur.

Ekonomik, politik ve askerî yönden taşrada etkinliğini yitiren devlet otoritesi, yerel yöneticilerin tutumları ve feodal yapıdan kaynaklı ekonomik sebeplerle 16. yüzyılda ortaya çıkan isyan hareketlerinde zaman içerisinde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu anlamda 19. yüzyıl, Balkan

[2] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 10.

[3] Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteen and Ninteenth Centuries*, cilt 1, Cambridge University Press, New York 1995. Y.. Özkaya, *age*., s. 14.

[4] M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New York 2008, s. 8.

halkları arasında millet bilincinin gelişmesine ve bu bilince dayanan isyan hareketlerine sahne olmuştur. Bu ayaklanmalar sonucunda 1832 yılında bağımsızlığını kazanan Yunanistan'dan sonra 1878 yılına gelindiğinde Karadağ, Sırbistan ve Romanya üç bağımsız Balkan devleti ve Bulgaristan özerk bir yönetim haline gelmiştir.

1878 sonrası dönemde ikinci dalga isyan hareketleri görülmüştür. 1880 yılında Arnavut İsyanı, 1896 Girit ve Makedonya isyanları Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda karşılaştığı bu ikinci dalga isyan hareketlerine örnek olarak verilebilir. Bu isyan hareketleri başarıya ulaşmaktan öte, ülkenin içişlerine büyük güçler tarafından müdahale edilebilmesi açısından önemli tavizlerin verilmesine neden olmuşlardır.[5] Stavrianos'a göre Balkanlarda meydana gelen bu bağımsızlık hareketleri ve isyanların yegâne sebebi milliyetçilik akımı değildir. Bu anlamda üç önemli faktörün bir arada etkili olduğunu ileri sürmektedir. Osmanlı Devleti'nin etkinliğinin azalması ve gerilemesi, Balkanlarda millet ve milliyetçilik düşüncesinin hâkimiyeti ve büyük güçlerin bölge üzerindeki çıkar çatışmaları.[6]

Zayıflayan merkezî otoritenin taşradaki temsilcileri kadılar ve defterdarlardı. Âdemimerkeziyetçi bir yaklaşımla hareket eden âyanlar ve yerel yönetim üzerindeki en önemli denetim mekanizması olan bu memurlar zaman içerisinde yozlaşan idari mekanizma gibi görevlerini yürütemez duruma gelmişlerdir. Kadılar adalet mekanizmasının işlemesindeki tarafsızlıklarını ve otoritelerini kaybetmişlerdir. Asker, zahire ve vergi toplama gibi devletin mühim işlerinin takibinde gerekli hassasiyeti gösterememişler ve âyanlar ile diğer görevlilerin ihmallerine kayıtsız kalmışlardır.[7] Devlet otoritesinin Balkanlara yeteri kadar ulaşamaması buradaki valiler ve yerel yöneticilerin haksız ve yüksek vergiler toplama girişimlerinin önüne geçilmesine engel olmuştur. Bu ağır vergiler halkı zor duruma düşürmekle birlikte başlangıçta yerel yöneticilerden yakınmalara ve devamında genel olarak Devlet idaresinden büyük çaplı hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Bu hoşnutsuzluklar halkı isyan hareketlerine karşı teşvik etmekteydi. Diğer taraftan devletin otoritesi altına almaya çalıştığı ya da cezalandırmak istediği yerel yöneticiler de devlete karşı isyan hareketlerine yönelmişlerdir.

Bu dönem içeresinde değinilmesi gereken önemli bir konu da Devletin Batılı anlamda merkezîleşme ve modernleşme çabalarıdır. III. Selim döneminde başlatılan bu çabalar, Yeniçeri isyanı sonucu hayatını kaybetmesiyle sonuçsuz kalmıştır. Ancak 1808 yılında tahta oturan II. Mahmud modern bir ordu kurmayı başararak 1815 yılında büyük âyanları ortadan kaldırmış,

[5] Erickson, *age.*, s. 9.
[6] L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart & Company Inc., New York 1958, s. 215.
[7] Y. Özkaya, *age.*, s. 9.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kapatmış ve 1830 yılında da tımar sistemi kaldırmıştır. Bu eski döneme ait askerî ve bürokratik sistemlerin ortadan kaldırılması kademeli olarak Batı tarzı bir merkezî idare sistemine geçişin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu köklü değişimler siyasi alanda olduğu kadar ekonomik ilişkilerde de önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir.[8] Tımar sisteminin kaldırılması mültezim sistemi ile devletin vergi borçlarını özel şahıslara satması şeklinde uygulamaya konulmuştur. Ancak mültezimlerin ekonomik çıkar gözeterek normalin üzerinde vergi almaya kalkışmaları da önemli düzeyde toplumsal hoşnutsuzluklara sebebiyet vermiştir. Tımar sisteminin kalkmasının ardından doğal bir süreçte ortaya çıkan çiftlik sistemi de feodal yapıyı güçlendirerek köylüler üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Dolayısıyla ortaya çıkan isyan hareketleri zor şartlarda hayatını sürdürmek durumunda kalan köylülerin bu feodal çiftlik sistemine gösterdiği bir tepki olarak da algılanabilmektedir.[9]

Devletin idari sistemi de 19. yüzyılda yeniden düzenlenerek âyanlara dayalı sistem yerine vilayet, liva, kaza, nahiye ve köy şeklinde yeniden düzenlenmiş ve bu yeni idari yapılanma içerisinde yerel meclislere de yer verilmiştir. Ancak Batılı anlamda merkezîleştirilen bu yönetim sistemini sürdürebilecek nitelikte memurların bulunmayışı önemli bir zafiyet olarak görülmektedir. Diğer taraftan büyük âyanların kaldırılmasına rağmen küçük âyanların eşraf adı altında fonksiyonlarını sürdürmeleri idari ve ekonomik açıdan geçmiş dönemin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Karpat'a göre bu modernleşme çabaları yerelde toplumsal ve etnik gruplar arasında yarı özerk yerel yöneticilere dayalı karşılıklı denge sisteminin sarsılmasına da neden olmuştur.[10] Her ne kadar işlevselliği konusunda tereddütler hasıl olsa da böyle bir sistemin ortadan kaldırılması birtakım otorite boşluklarını beraberinde getirmiştir.

Görüldüğü üzere Balkanlarda merkezî yönetimin etkinliğinin ortadan kalkması ekonomik, politik ve toplumsal anlamda önemli rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Klasik isyan ve isyana karşı koyma literatürü içerisinde silahlı başkaldırıların temel sebepleri olarak görülen bu hoşnutsuzluklar, başlangıçta yerel yöneticiler ve feodallere karşı hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 18. yüzyıl itibarıyla beliren milliyetçilik akımı, bu hareketleri derinden etkileyerek eksik olan politik karakterin eklemlenmesine ve kapsamlı isyanlara dönüşmelerine yol açmıştır.

---

[8] Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History*, Brill, Leiden 2002, s. 399.
[9] Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası: Bosna-Hersek*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, ss. 27-30.
[10] Kemal H. Karpat, "The Transformation of the Ottoman State 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, 1972, ss. 243-281.

BALKANLARDA İSYAN HAREKETLERİ

Balkanlarda görülen isyan hareketleri içerisinde en bilinenleri *haiduklar* tarafından gerilla tarzında eylemlerle karakterize edilen hareketler olarak belirtilmektedir. Bu eylemler sadece Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılmış eylemler olmayıp Macaristan'da Habsburglara karşı da benzer mücadelelere girişmişlerdir. Genel itibarıyla küçük gruplardan oluşan *haidukların*, halkın sempatisini kazanmakla birlikte kitlesel bir kalkışma hareketine girişmeyi hedeflemedikleri görülmektedir. Ortaya çıkışlarını tam anlamıyla milliyetçi bir söylemden ziyade yabancı tüccarlara karşı giriştikleri soygun ve cinayet eylemlerini meşru göstermek adına başvurulan yabancı karşıtlığı olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Asıl bağlılıkları kendi grupları ve liderlerine karşı olan bu gruplar, yabancılara karşı giriştikleri eylemler kadar kendi halklarına karşı da kanunsuz eylemlerde bulunuyorlardı.[11] Barkey'e göre Balkanlarda görülen ilk isyan hareketleri ya da *haiduk* hareketlerinde isyancılar değişken ve çoklu kimliklere sahiptirler; örneğin eski askerler, öğrenciler, topraksız köylüler, paralı paramiliter gruplar gibi yerel yönetimle sorun yaşayan farklı gruplardan oluşabilmekteydi.[12] Sosyal ve ekonomik anlamda derin eşitsizlik ve adaletsizliklerin yaşandığı toplumlarda bağımsızlıktan çok adalet arayışını amaç edinmiş silahlı isyan hareketleri olarak tanımlanan bu hareketler, Hobsbawm tarafından "sosyal haydutlar" olarak nitelendirilmektedir.[13] Bu grupların temel bir ideolojiye sahip olmamaları, rahatsızlığı yaratan sosyal yapının değişimine yönelik bir talepte bulunmamaları ve kolektif bir yapı arz etmemeleri merkezî yönetim tarafından ciddiye alınmamalarına yol açıyordu. Bu tür ilkel gerilla hareketleri Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan gibi bölgelerde *haiduk*, *martolos* veya *armatoloi* olarak farklı isimlerle adlandırılmıştır.[14]

18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî ve politik açıdan zayıflaması isyan hareketlerinin baş göstermesinde oldukça etkili olmuştur. Tımar sisteminin bozulması ile bu sistemde kırsal kesimde çalışan ve savaş zamanı asker olarak orduya katılan birçok kişi boşta kalmışlar ve yerel yöneticilerin tutumları karşısında isyan hareketlerine katılma açısından oldukça hassas bir durum yaratmışlardır. 1791-1808 yıllarında ortaya çıkan Dağlı İsyanları bu anlamda en organize isyan hareketlerinden birisi

[11] John Ellis, *A Short Histroy of Guerilla Warfare*, Ian Allan Ltd., Londra 1975, s. 45-46.

[12] Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Londra 1994, s. 22.

[13] Eric J. Hobsbawm, "Social Banditry", *Rural Protest. Peasant Movements and Social Change*, ed. Landsberger, H. W., MacMillan, Londra 1974, s. 144.

[14] Suraiya Faroqhi ve Fikret Adanır, "Introduction", F. Adanır ve S. Faroqhi, *The Ottomans and the Balkans? A Discussion of Historiography*, University of Michigan Library, Brill, Leiden 2002, s. 40.

sayılabilir.[15] 1791-1808 Dağlı İsyanları esnasında isyancılar köyleri basarak köylünün mallarını yağmalamaktaydılar. Ayrıca barınma sağladıkları köylerin etrafını ateşe vererek isyanı bastırmak için üzerlerine gönderilen kuvvetlerle savaşabilecek cüretteydiler.[16]

Haidukların direniş hareketlerine verilebilecek en önemli örneklerden birisi Karadağ bölgesinde yaşanmıştır. Coğrafi koşullar sebebiyle tam olarak kontrol edilemeyen bir bölgede faaliyet gösteren *haiduklar* tarihsel süreçte merkezî yönetimin otoritesine karşı sürekli muhalif bir tutum içerisinde olmuşlardır. Tarımsal üretimi mümkün kılabilecek arazilerin olmayışı, hayvancılık ve doğa şartlarına aşinalık yaratan çobanlık gibi alanlara yönelmelerine neden olmuştur. Bu anlamda coğrafi koşullar kadar halkın yaşam tarzı da isyan hareketlerine karşı meyilli olmalarına yol açmıştır.[17] Hobsbawm *haidukların* topraklarından edilmiş ya da serf olmak istemeyen köylülerin başlangıçta kendiliğinden daha sonra örgütlü biçimde "özgür, silahlı ve savaşçı adamlardan oluşan topluluklar ve gruplar" olarak ortaya çıktıklarını belirtmektedir.[18] Osmanlı Devleti'nin bu hareketlere karşı tutumu oldukça sert olmuş, 1713 yılında yaklaşık 120.000 kişilik bir kuvvetle nüfusu 30.000'i geçmeyen bölgelere tedhiş harekâtları düzenlenmiştir.[19]

Haidukların 16. yüzyıl itibarıyla etkin oldukları bir diğer coğrafya da Bulgaristan olmuştur. Elis'e göre 20-30 kişilik gruplar halinde dolaşan bu yapılar ağaçların yeşerdiği dönemlerde kırsalda ve dağlık alanlarda faaliyet göstermekteyken, ağaçların yaprak döktükleri ve gizlenmeye imkân vermedikleri kış mevsimlerinde yaşadıkları kasabalara dönmekteydiler.[20] Bu karakterler halk arasında farklı görünebilmek ve mistik bir gerilla imajı oluşturmak adına abartılı yerel kıyafetler giyer; kılıç, tabanca ve tüfek taşırlardı. Teoride de olsa kendilerince uymaları gereken birtakım ahlâki kuralları da bulunmaktaydı.[21] Bu kurallardan bazıları, *haiduk* hırsızlık yapmaz, kadınlara ya da masum halka zarar vermez ve yaralı hiçbir yoldaşını geride bırakmaz şeklinde ifade edilmektedir. Bulgar *haiduklar* faaliyetleri giderek artmış olup 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılda önemli eylemlerde bulunmuşlardır. 1773-1774 Rus Harbi esnasında gerek düzenli birlikler gerekse partizan unsurları olarak Osmanlı Devleti'ne karşı Rusların yanında savaşa katılmışlardır. Osmanlı Devleti'nin bu *haiduk* hareketlerine karşı tutumu gene daha öncekilerde olduğu gibi sert olmuştur. *Haidukların* eylem-

[15] Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, s. 26.
[16] Özkaya, *age.*, s. 21.
[17] Ellis, *age.*, s. 47.
[18] Eric J. Hobsbawm, *Haydutlar*, (çev. Fatma Taşkent), Logos Yayıncılık, 1990, s. 59.
[19] Ellis, *age.*, s. 47.
[20] *Age.*, s. 47.
[21] Hobsbawm, "Social Banditry", s. 144.

ler gerçekleştirdikleri bölgelerdeki yerleşim alanlarının destek vermeleri sebebiyle toplu cezalandırma yoluna gidilerek bu yerleşim yerleri tahrip edilerek o bölgede yaşayan halk Anadolu içlerine intikal ettirilmiştir.[22]

Yunanların ayrılıkçı hareketleri Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen isyan hareketlerinin bir diğer önemli örneğidir. 16. yüzyılda görülmeye başlayan isyan harekeleri küçük haydut grupları şeklinde eylemlerde bulunarak genel bir ayaklanma halini almazken 19. yüzyıla gelindiğinde ortaya çıkan milliyetçilik akımları ve ulus bilincinin etkisiyle bilinçli birer ulusal bağımsızlık mücadelesi karakterine bürünmüşlerdir. 1821-1829 yılları arasında cereyan eden Yunan Bağımsızlık Savaşı bu hareketlerin en önemlilerinden biri tanesi olarak değerlendirilmektedir.[23] Yunan çetelerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için 1821-27 yılları arasında yürüttüğü faaliyetlerde, *armotolos* ve *kleft* olarak adlandırılan iki silahlı grubun gerilla tarzı mücadeleleri şeklinde ortaya çıkmıştır. *Armotolos*, Bizans döneminden kalma bir tür ilkel anlamda jandarma yapılanması olarak tanımlanabilmektedir. Osmanlı Devleti Yunanistan'ı işgalinde bu yapıları fonksiyonlarını devam ettirmek üzere yerel otoritelerin emrine bırakmıştır. *Kleftler* ise resmî herhangi bir görevleri olmamakla birlikte, kırsalda faaliyet gösteren ve gayriresmî olarak güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunan silahlı gruplar olarak tanımlanmaktadır. Zaman zaman *armotoloslar* da *kleftler* arasından görevlendirilmiştir.[24] Bu gruplar 1821-27 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri gerilla savaşı ile Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasında önemli katkılar sağlamışlardır. *Armotolos* ve *kleftlerin* güçlenmesinde dönemin Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın izlediği isyan politikası da önemli bir etken olmuştur.[25]

Osmanlı'ya karşı isyan hareketleri içerisinde değinilmesi gereken ve en bilinen hareketlerden birisi de Bulgarlarca girişilen ayrılıkçı hareketlerdir. Genel itibarıyla bakıldığında Bulgarların Osmanlı Devleti'nden en son ayrılan halk olduğu görülmektedir. Kiliseleri üzerindeki Yunan baskısı ve yönetimde Osmanlı'nın etkinliğine karşı ayaklanma eğiliminde olan Bulgarlar, 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı yönetiminin sert tutumuna karşı tekrar fillî protesto ve eylemlere girişmeye başlamışlardır. Bu eylemler içerisinde bir grup Bulgar, birtakım kazanımlar doğrultusunda Osmanlı hâkimiyetinde kalınmasını savunurken diğer bir grup ise tam bağımsızlık taraftarıydı. 1860 yılı itibarıyla yerel yerleşimlerde ayaklanmalardan gerilla tarzı eylemlere varan eylemlerinin arttığı görülmektedir. Bu eylemlerden

[22] Ellis, *age*., s. 47.
[23] Ellis, *age*., s. 73.
[24] Ian F. W. Beckett, *Modern Insurgencies and Counter-Insurgencies*, Routledge, New York, s. 9.
[25] K. Mead, "Tepelene, Ali Pasha", R. C.Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, 2014, s. 304.

en bilineni Mayıs 1876'da "Ya bağımsızlık ya ölüm!" sloganı altında birleşen Bulgarların isyan hareketinin Panagürişte (Otlukköy) kasabasından başlayarak buldukları Türkleri katletmeye dönüşen eylemleridir. Bu hareket Osmanlı ordusunun sert müdahalesi ile bastırılmış, isyancıların bulunabileceği tüm yerleşim yerlerinde yoğun şiddet kullanılmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Bulgaristan da bu hareketlerin etkisi ve dış güçlerin baskıları sonucunda bağımsızlığını kazanmıştır.[26]

Balkanlarda isyan hareketleri bağlamında ele alınması gereken bir diğer hareket 1830-1878 arasında yaşanan Sırp isyanlarıdır. Bu isyanlar Osmanlı Devleti tarafından öncelikle yumuşaklıkla bir an önce bastırılmaya çalışılsa da asilerin iyi niyetten anlamayacak raddeye geldikleri görüldüğünde zor kullanılmak durumunda kalınmıştır. Her ne kadar kısmi başarı elde edilse de tekrarlanan isyanlar karşısında çaresiz kalınmış ve Avrupa devletlerinin müdahalelerinin de etkisiyle sonuçta başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sırbistan, Osmanlı Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile 13 Temmuz 1878'de bağımsız bir devlet haline gelmiştir.[27] Sırp isyan hareketinde gerilla tarzı eylemleri gerçekleştirmek maksadıyla bir araya getirilen gruplar *Çetnik* olarak isimlendirilmekteydi. Bu gruplar Sırbistan bağımsızlığını kazandıktan sonra da gayrinizami harp etkinlikleri nedeniyle 20. yüzyıl içerisinde bile ordunun tamamlayıcı bir unsuru olarak kullanılmışlardır.[28]

1890'larla birlikte Makedonya'da kurulan Bulgar Komitaları da isyan hareketleri açısından dikkat çekicidir. 1878 sonrasında Osmanlı idaresinde kalan bölge Manastır, Selanik ve Kosova'dan oluşmakta ve Sırp, Rum, Bulgar, Arnavut, Ulah ve Yahudiler gibi farklı etnik grupların Türklerle birlikte yaşadığı bir yerleşim yeriydi. Bu farklı etnik gruplar, Osmanlı'dan bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin bölge için karşı karşıya gelmelerinin en önemli sebebi olarak görülmektedir. Bu anlamda en dikkat çekici girişimlerin Bulgar Komitaları olduğu söylenebilir. 1893 yılında kurulan Dâhili Makedon Devrimci Örgütü (IMRO) ve 1895 yılında Sofya'da kurulan Makedon Komitası, Makedonya üzerinde Bulgar hâkimiyeti iddiasında bulunan ilk komitacılık hareketleri olarak görülmektedir. IMRO isyan taktik ve tekniklerini militan milliyetçi bir ideoloji ile birleştirerek etkili bir şekilde kullanma özelliği dikkate alındığında modern gerilla hareketinin ilk örneği olarak değerlendirilebilir.[29] Bulgaristan dışında kurulan bu Komitalar kısa süre içerisinde Makedon Devrimci Örgütlenmesi adı ile bir

[26] R. C. Hall, "Bulgarian 'Fatherland War', 1944-1945", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford. 2014, ss. 59-60.
[27] Ayşe Özkan. *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
[28] M. Milivojevic, "Cetniks", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, 2014, ss. 67-68.
[29] Mesut Uyar, "Ottoman Counter in surgency Operations in the Balkans and Crete", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, 2014, s. 213.

araya gelmişler ve 1895 yılında Bulgaristan Başbakanı Konstantin Stoilov'un yönlendirmeleri ile Makedonya'da Osmanlı'ya karşı ayaklanma kararı almışlardır. 'Çete' olarak adlandırılan küçük silahlı gruplara ayrılan komitalar 1895 yılı itibarıyla Makedonya'nın Müslüman nüfusuna yönelik kanlı eylemlere girişmişlerdir. Osmanlı yönetiminin bu tür eylemlere tepkisi sert olmuştur. Çetelerle iş birliği içerisinde olduğu değerlendirilen siviller dahi ağır şekilde cezalandırılmışlardır.[30]

1896 ve 97 yıllarında IMRO Makedonya'daki çetelerin desteklenmesine yönelik daha kapsamlı bir politika izlemiştir. Bu çetelerin askerî taktiklerle eğitilmesi ve askerî silahlarla desteklenmesi yoluna gidilerek suikast ve bombalama eylemleri şeklinde cereyan eden bir dizi terör saldırılarına yönlendirilmiştir.[31] Bu saldırılar sadece devlet kurumlarına ve onların personeline karşı değil, Müslüman ve Hıristiyan nüfusa karşı da cereyan etmiştir. Komitacılar açısından her tür şiddet kullanımı olumsuz da olsa halkın desteğinin kazanılması ve güçlü Avrupa devletlerinin dikkatini çekerek müdahalelerinin sağlanması bakımından etkili bir strateji olarak görülmekteydi. Bu çeteler kompartımanlar halinde teşkilatlandırılmış olup herhangi birinin yakalanması ya da imhası durumunda en az zararla eylemlere devam etmek esas alınmıştır. Komitacılık hareketlerinin etkinliğinde önemli rol oynayan diğer unsur, halk tarafından istihbarat, yiyecek, para, insan kaynağı ve sığınak sağlama gibi konularda gösterilen desteğin yanısıra komşu ülkelerin Osmanlı karşıtı politikaları gereği hareketlere destek vermeleri olduğu söylenebilir.[32]

Bulgar Komitacılarınca Ekim 1902 yılında Cuma-i Bala'da da önemli bir isyan girişiminde bulunulmuştur. Osmanlı yönetiminin hızlı hareket etmesi ile isyan hareketi Selanik bölgesinin kuzeydoğu kısmı ile sınırlandırılmıştır. Bu durumu takiben Bulgar çeteleri 1902 ve 1903 yıllarında daha örgütlü bir eylem hareketliliğine girmişlerdir. Bulgar Komitalarınca başlatılan önemli isyan hareketlerinden birisi de 1903 İlinden isyanı olarak bilinmektedir. Bu isyan hareketi kapsamında birçok Müslüman köyü tahrip edilerek çok sayıda yerel halk katledilmiş, demiryolları, telgraf hatları, hükümet konakları ve jandarma karakollarına saldırılarda bulunulmuştur. Bu cüretkâr hareket Ekim ayı sonunda Arnavut redif birliklerinin sevk edilmesi ile bastırılabilmiştir.[33] Osmanlı Devleti'nin sunduğu yollar, köprüler, tüneller, gaz sistemleri gibi altyapı hizmetleri ile bankalar, kolluk birimleri ve askerî tesisleri hedef alan bombalama ve baskın tarzı eylemlere giriştik-

[30] Erickson, *age.*, s. 29.

[31] R. C. Hall, "VMRO", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, 2014, s. 325.

[32] Uyar, *age.*, s. 213.

[33] Yakup Ahbab, "Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, 1/1, 119-151.

leri görülmektedir. Bu anlamda Devleti kışkırtarak halk nazarında itibarını zedelemenin yanında Avrupa devletlerinin dikkatini çekmek de amaçlanmaktadır. 1903 yılında Komitacıların en güçlü oldukları bölge Manastır bölgesidir. Bu bölgede de iletişim hatlarına ve izole konumda bulunan polis ve jandarma karakollarına bombalı eylem ve saldırılar düzenlemişlerdir. Ayrıca Müslüman halka karşı orantısız şiddet kullanarak katliama varan saldırılar gerçekleştirmişlerdir.[34] Bu esnada 1890'lı yıllarla birlikte bölge üzerinde hak sahibi olduğunu iddia eden Sırp ve Yunan isyan hareketleri de Bulgar Komitaları kadar kanlı olmamakla birlikte benzer eylemlere girişmişlerdir.[35]

Osmanlı ordusu bu isyan hareketlerini şiddetle bastırmayı başarmıştır. Ancak uygulanan şiddetin dozu ve taktikler bölgedeki yerleşim yerlerinin ve sivil halkın da zarar görmesine sebep olmuş ve halkta Osmanlı idaresine karşı olumsuz bir kanaat oluşturmuştur.[36-a-b] Bu isyan hareketleri büyük oranda bastırılmış olsa da Balkan Savaşlarına kadar bölgede hassasiyet arz etmeye devam etmiş ve Osmanlı yönetimini Makedonya'da ordu seviyesinde büyük birlik bulundurmak zorunda bırakmışlardır.

Osmanlı Devletinin İsyanlar Karşısındaki Tutumu

Görüldüğü üzere 18. yüzyılda hissedilir seviyede büyük rahatsızlıklara sebep olan isyan hareketleri 19. yüzyılda milliyetçilik fikri ile otonomi ve bağımsızlık talep eden hareketlere dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu isyanlar karşısındaki askerî tutumu yüz bin kişilik büyük ordu birlikleri ile isyancıların üzerine yürümekten daha küçük seviyede sefer kuvvetleri ile takip harekâtı şeklinde gerçekleşmiştir. Viyana Kongresi sonrası Osmanlı Devleti'nin Avrupa Uyumu dışında bırakılması Devletin iç isyanlara karşı işbirliği içerisinde olan Avrupa devletlerinden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu isyan hareketlerine karşı Avrupa'nın desteğini kaybetmenin ötesinde İngiltere, Rusya, Avusturya gibi ülkelerin etkinlik ve çıkar mücadeleleri nedeniyle bu isyanlara taraf olmaları daha da olumsuz bir durum yaratmıştır. Örneğin Yunan isyanlarında İngiltere'nin desteği ve Sırp, Bulgar ve Rumen ayaklanmalarında da Rusya'nın tutumu isyan hareketlerinin başarı kazanmasında etkili olmuştur.[37]

---

[34] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul 1989, s. 216.
[35] Erickson, *age*., s. 29.
[36-a] Uyar, *age*., s. 213.
[36-b] Erickson, *age*., s. 30.
[37] *Age*., s. 9.

Devlet ve isyancılar arasındaki ilişki ve devletin isyanlar karşısındaki tutumu bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Merkeze yakın bölgelerde meydana gelen yerel silahlı ayaklanmalar güç kullanarak kısa sürede bastırılabilmiştir. Ancak merkezî yönetimden uzakta meydana gelen isyan hareketlerinde; küçük çaplı girişimler asayiş hizmetlerine odaklanma ve bölgeyi kontrol altına almaya yönelik yönetim politikaları ile bastırılmaya ve önlenmeye çalışılırken, daha büyük çaplı hareketlerde isyancılarla müzakere yönteminin denendiğine rastlanmaktadır.[38] Örneğin Dağlı İsyanları esnasında başa çıkılamayacağı anlaşılan isyancıların bir kısmı affedilerek âyan ya da farklı görevlere atanmışlardır. Bu durum idari ve ekonomik anlamda sorunlar yaşayan halk için bir örnek teşkil etmeye başlamış ve isyan hareketlerini teşvik edici bir durum yaratmıştır.[39]

Dağlı İsyanlarının bastırılmasında etkinlik gösteren komutan ve yöneticilerin şiddet temelli ve caydırıcı yöntemler kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Yakalanan isyancıların idam edilerek önderlerinin kesik başları İstanbul'a yollanmıştır. Bu durum isyancılara ibret olmanın ötesinde isyancıların zulümleri altında ezilen halkın devlete güvenmesini sağlayarak terk ettikleri yerlerine geri dönmelerini de amaçlamaktaydı. 19. yüzyıl başlarında âyanlar aralarındaki etkinlik ve çıkar çatışmalarında bölgedeki isyancıları birbirlerine karşı kullanmışlardır. Etki alanlarını genişletmek ve rakip âyanları ortadan kaldırmak amacıyla bu isyancıların kullanılması, isyanların bastırılmasını güçleştiren önemli unsurlardan birisidir.[40]

Bu isyan hareketleri ordunun yapısal durumu ve konuşlanmasını da önemli ölçüde etkilemiştir. 1860'lı yıllarda Osmanlı Ordusu yedi ordu şeklinde teşkilatlanmış durumdaydı. Ordunun en nitelikli askerlerinden oluşan Birinci Ordu İstanbul'da, İkinci (Tuna) Ordu Şumnu'da, Üçüncü (Rumeli) Ordu Manastır'da, Dördüncü (Anadolu) Ordu Erzurum'da, Beşinci (Suriye) Ordu Şam'da, Altıncı (Arabistan) Ordu Bağdat'ta ve Yedinci (Yemen) Ordu Sana'da konuşlu bulunmaktaydı. Bu ordunun karşısındaki en büyük tehdit Rusya ile birden fazla cephede savaşmak zorunda kalması olarak değerlendirilirken, Balkanlardaki milliyetçi ayrılık hareketleri de başa çıkılması gereken önemli bir iç güvenlik meselesi olarak görülmekteydi. Osmanlı idaresi görüldüğü üzere bu isyan hareketlerinin devletin birliğinin sürdürülmesi açısından ne kadar önemli olduğunu kavramış durumdaydı. Ancak bu isyan hareketlerinin askerî harekatlarla bastırılması sonucu kazanılacak başarının sivil yönetimle desteklenmesinde önemli sıkıntılar bulunmaktaydı. Belirtildiği üzere idari teşkilatlanmada isyan hareketleri ve

[38] Barkey, *age.*, s. 12.
[39] Özkaya, *age.*, s. 18.
[40] *Age.*, ss. 27-30.

milliyetçilik akımının kontrol altına alınmasına yönelik tedbirleri alabilme kapasitesi yetersizdi.[41] Mülki kurumlarda görev yapan kaymakam ve valiler başta olmak üzere yolsuzluk ve rüşvet oldukça yaygın bir seviyede olması nedeniyle liyakatsiz şahısların bu makamlara geldiği görülmektedir. Bu mülki idare amirleri bölgenin kültür ve yapısını yeterince tanımadıkları için yönetimlerinde zafiyetin ötesinde önemli savsaklamalar meydana gelmiştir.[42]

Bu durumda sadece isyanların kuvvet kullanılarak başarı elde edilecek olan askerî yönü değil idari yönü de dönemin en örgütlü ve kapasitesi yeterli olan kurumu olarak ordunun sorumluluğuna verilmiştir. Örgütlenme ve personel olarak her ne kadar yeterli imkân ve kabiliyete sahip olduğu değerlendirilse de, Osmanlı ordusunun bu isyan hareketlerinin politik ve ekonomik boyutu ile başa çıkabilecek yeteneği kısıtlıydı. Dolayısıyla, askerî önlemler başarılı görünse bile bölgede yaşayan Hıristiyan nüfusta hoşnutsuzluk yaratarak Rusya için onların haklarını savunma bahanesi oluşturmuş; Osmanlı topraklarına ve içişlerine müdahale fırsatı vermiştir.[43]

Balkanlarda baş gösteren isyan hareketlerinin sınırlarını değiştiren politik etkileri kadar Osmanlı ordusunun bürokratik ve askerî sistemi üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Osmanlı ordusu kuruluş döneminden itibaren sadece askerî bir yapı olarak değerlendirilmeyip aynı zamanda iç güvenlik ve kamu düzeninin sağlanması sorumluluğunu da üstlenmiştir. 1839 itibarıyla Prusya ve Fransız ekollerini takiben sadece kolluk faaliyetlerine odaklanan *Zabtiye* (Jandarma) birlikleri teşkil edilmiştir. Bu yapısal değişikliğin temelinde, askerî güç kullanarak bastırılan ya da isyan hareketi liderleri ile uzlaşmaya varılarak ortadan kaldırılan klasik isyan hareketlerinin daha sistemli ulusal bağımsızlık hareketlerine doğru evrilmesi önemli bir unsur olarak görülmektedir.[44] Özellikle Yunanistan'ın bağımsızlığı ile birlikte görülen bu yeni hareketler karşısında Osmanlı yönetimi gerek hareketleri anlamlandırmada gerekse nasıl karşı konulacağı konusunda ciddi anlamda bir boşluk yaşamıştır. Bu dönem isyan hareketleri ilk dalga olarak nitelendirildiğinde bağımsızlık kazanan devletlerin Balkanlarda Osmanlı elinde kalan topraklarda hak iddiaları üzerine destekledikleri isyan hareketleri ikinci dalga hareketler olarak görülmektedir. Bu hareketler karşısında Abdülhamid yönetimi etkili bir politika ve uygulanabilir bir strateji

[41] Mesut Uyar ve E. J. Erickson, *A Military History of the Ottomans from Osman to Atatürk*, Praeger, Santa Barbara, 2009, s. 181.
[42] Duncan McVicar Perry, *The Macedonian Cause: A Critical History of the Macedonian Revolutionary Organization, 1893-1903*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan, Ann Arbor, 1981, ss. 18-19.
[43] Uyar ve Erickson, *age.*, s. 181.
[44] Uyar, *age.*, s. 212.

geliştirememiş ve isyanlara karşı mücadele tümen ve tabur komutanları seviyesinde askerî birliklerin sorumluluğuna bırakılmıştır.[45] Hükümet ve diğer kurumların desteğinden yoksun bu askerî kadrolar isyan hareketleri ile mücadelede, doktrinal eksikliklerin de etkisiyle büyük zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Her ne kadar komuta kademesi –özellikle mektepli subaylar– nitelikli ve cesur olsalar da emir komuta etmek durumunda kaldıkları birliklerde büyük sorunlar bulunmaktaydı. Örneğin Makedon isyanına karşı kullanılan birlikler Geg Arnavutlarından oluşmaktaydı ve bu askerler disiplinsiz ve askerî terbiyeden yoksun tavırlarıyla büyük problem arz etmekteydiler. Ayrıca jandarma ve ordu birliklerinin maaşlarının düşük olması ve zamanında ödenmemesi de birlikler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktaydı.[46]

İkinci dalga isyan örneklerinden birisi de Yunanistan'ın kışkırtması sonucu 1841 yılında başgösteren Girit İsyanı'dır. İlk anda Mustafa Naili Paşa komutasında birliklerce bastırılan isyan, 1866 yılında 12.000 kişilik bir hareket olarak daha organize bir şekilde tekrar baş göstermiştir. Bu isyan hareketi de Gazi İsmail Paşa komutasında 45.000 kişilik bir birlikle bastırılmaya çalışılmış ve yaklaşık dört yıl sürmüştür. Zaman zaman tekrar küçük çaplı hareketler görülse de sona ermesinde bu günkü anlamda modernizasyona karşı koyma yaklaşımlarında "kalpler ve zihinler" olarak bilinen halk merkezli yöntemler ile askerî gücün koordineli kullanımının etkisi olduğu değerlendirilmektedir.[47] İsyana karşı koyma harekâtlarında halkın kazanılmasının önemi genç subaylarca da fark edilmesine karşın ordunun üst kademelerince halkın isyan hareketleri hakkında bilgilendirilmesi ve bu konuda yayınlar yapılması dahi engellenmekteydi. Buna karşın sahada bulunan subaylar isyana karşı koymada sadece Müslüman nüfusun değil Hıristiyanların da desteğinin önemli olduğunu fark etmişlerdir. Olumsuz anlamda da olsa örneğin Yunanların baskın olduğu bölgelerde Makedonlar ya da Bulgarlar işbirliği yapılabilecek unsurlar olarak görülmekteyken Bulgarların baskın olduğu bölgelerde de Yunanlar müttefik unsurlar olarak değerlendirilmekteydi.[48]

Osmanlı ordusundaki subaylar isyan hareketlerine karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğini gerilla tarzı taktikler ve teşkilatlanma özellikleri gösteren bu isyan hareketlerinden kendi başlarına öğrenmek zorunda kalmış-

[45] A. Kadir Varoğlu ve Mesut Uyar, "The Impact of Asymmetric Warfare on the Military Profession and Structure: Lessons Learned from the Ottoman Military", G. Caforio, G. Kümmel ve B. Purkayastha, *Armed Forces and Conflict Resolution: Sociological Perspectives*, Emerald, Bingley, 2008, ss. 49-60.

[46] Perry, *age.*, s. 18.

[47] Uyar, *age.*, s. 212.

[48] Varoğlu ve Uyar, *age.*

lardır.[49] Makedonya'da IMRO başta olmak üzere ortaya çıkan isyancı gruplara karşı benzer yöntemlerle mücadele etmek gerektiğini düşünen subaylar tarafından karşı çeteler teşkil edilmiştir. Hıristiyan çetelere karşı Müslüman nüfusun haklarını ve canlarını korumak için teşkil edilen bu çetelerin ülkenin bağımsızlığı için mücadele edebilecek örgütlenmelere dönüştürülebileceği fikrinden hareket eden İttihat ve Terakki cemiyeti üyelerince silah ve teçhizat olarak da desteklenmişlerdir. Bu çeteler, Hıristiyan çetelerin saldırılarına karşı Müslüman halk tarafından da kurtarıcı ve koruyucu olarak görülmüşlerdir (Hanioğlu, 2001: 239).[50] Bu tür örgütlemelere liderlik eden subayların en bilinen örnekleri Kolağası Resneli Niyazi Bey ve Yüzbaşı Bekir Fikri'dir. Niyazi Bey örneğinde olduğu gibi yaklaşık 100-120 kişilik gruplar halinde örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi subaylar hükümete karşı başkaldırının temel hareketlerini ortaya koymuşlar ve yönetimsel değişikliğin esasını teşkil etmişlerdir.[51]

Merkezî yönetimin ciddi ve organize isyan hareketleri karşısında subayları yalnız bırakması, onların devletin işleyiş sistemini ve problemlerini sorgulamaya başlamalarına sebep olmuştur. Bu sorgulama, isyanlarla tek başlarına başa çıkan subayların devletin geleceği için gerekeni de kendilerinin yapabileceğine yönelik bir fikre kapılmalarına sebep olmuştur. Devletin dış politikasını başarısız olarak değerlendirmekte, idarecileri kararsızlık ve basiretsizlikle suçluyorlardı. Balkanlarda yaşayan farklı etnik grupların bir arada yaşamalarına yönelik politika ve düşünce eksikliğini de isyan hareketlerin temeli olarak görmekteydiler (Bekir Fikri, 1976).[52] Diğer taraftan IMRO başta olmak üzere karşı karşıya kaldıkları isyan hareketlerinin teşkilatlanma pratikleri, tutumları, ideolojik örgütlenmeleri ve propaganda yöntemleri özellikle mektepli subayları derinden etkilemiştir. Bu etki İttihat ve Terakki teşkilatının gelişim süreci ve yapısal özelliklerinde net bir şekilde görülebilmektedir.[53]

Bu genç subay kitlesi tarafından oluşturulan Osmanlı ordusunun isyana karşı koyma doktrini temel olarak hareket kabiliyeti, gizlilik, sürpriz ve gayrinizami harbe göre yapılandırılmış küçük birliklere dayanıyordu. Bağımsız hareket edebilme kabiliyeti ve inisiyatif kullanma açısından büyük bir serbestiyete sahip bu subaylar, Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı esnasında görev aldıkları konvansiyonel harplerde büyük ölçüde uyum sorunu

[49] Varoğlu ve Uyar, *age.*

[50] M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 239.

[51] Ahmet Özcan, "Enver Pasha (1882-1922)", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, 2014, ss. 102-104.

[52] Yarbay Bekir Fikri, *Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla Grebene*, Belge Yayınları, İstanbul 1976.

[53] Uyar, *age.*, s. 214.

yaşamışlardır. İsyana karşı koyma harekâtı icra eden bir bölük seviyesinde birlikle kontrol altına alınabilen bir bölgenin düzenli harpte bir kolorduyla bile kontrol edilemeyişinin anlamlandırılamayışı, ateş gücü yüksek düşman karşısında gösterilecek harekât tarzlarının idrak edilemeyişi bu uyum problemine verilebilecek belirgin örneklerdendir.[54] İsyan hareketleri karşısında edinilen bu değerli tecrübeler düzenli muharebenin gereklilikleri ile birleştirilemeyerek özellikle I. Dünya Savaşı sırasında emir komuta sorumluluğu verilen Alman subaylarınca önemsenmemiştir. Bu nedenle Osmanlı ordu geleneği ve savaş felsefesinde isyana karşı koyma harekâtı kapsamında önemli tecrübeler bulunmasına karşın doktirnel anlamda bir kazanım oluşturulamamış, ancak subaylarca yazılan hatıratlar üzerinden kazanılan tecrübelerin değeri anlaşılabilmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde isyan hareketlerinin kökenleri 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Geniş topraklar üzerinde etnik ve kültürel olarak çok farklı toplulukları bir arada yaşatmak gibi zor bir süreci yöneten yapı, 18. ve 19. yüzyıllar itibarıyla Balkanlarda ayrılıkçı milliyetçilik akımlarının etkisi ile farklı bir isyan ve isyana karşı koyma kavramı ile karşı karşıya kalmıştır. Geçmişte karşılaşılan hareketlerde kuvvet kullanma suretiyle ve isyancılarla anlaşma yoluna gidilerek çözülen başkaldırı sorunları, bu yeni dönemde çok farklı bir karakter arz etmektedir. Ancak devletin idari yapısı bu hareketleri gerektiği şekilde anlamlandırmakta yetersiz kalmış ve bu hareketlerin sorumluluğunu ordunun üzerine yıkmıştır. Bu zorlu mücadelenin askerî boyutunu gerek kendi çabaları gerekse mücadele ettikleri çeteler ve komitaların hareket tarzlarını taklit ile öğrenen subaylar, merkezî yönetimin basiretsizliği ve geleceği görememesi karşısında eleştirel bir tutum içerisine girmişlerdir. İsyan hareketlerine kendi imkânları ile oluşturdukları birliklerle karşı koymaya başlayan bu subaylar İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında bir araya gelerek Osmanlı devlet yönetiminin yeniden şekillenmesinde büyük roller oynamışlardır.

Dönem içerisindeki İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi Batılı örneklerle karşılaştırıldığında, literatüre önemli kazanımlar ekleyebilecek bu isyan ve isyana karşı koyma hareketleri akademşk anlamda yeterli ilgiyi görememiş ve sistemli bir şekilde yazılı hale getirilememiştir. Kısmen de olsa genç subayların hatıraları üzerinden kavranabilecek bu hareketler, birliklerin karşı isyan hareketleri prensiplerine göre yeniden teşkil edilmesinden halk merkezli yaklaşımların benimsenmesine kadar birçok önemli katkı sağlayabilme potansiyeline sahiptir. Bu anlamda Osmanlı

[54] Bekir Fikri, *age.*, Varoğlu ve Uyar, *age.*

Devleti'nin son dönemlerini derinden etkileyen isyan hareketleri kazandırdıkları tecrübeler ile Milli Mücadeleyi yöneten kadroların teşkilatlanma ve siyasal mücadele yeteneklerini de olumlu yönde etkilemiştir. Osmanlı idaresinin yetersizliği ve basiretsizliği, askerî kadroların devlet idaresi ve politik süreçlerde başat aktör konumuna gelmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Ahbab, Y. (2015) "Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1/1, 119-151.

Aydın, M. (1989) "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul, 1989.

Barkey, K. (1994) *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Londra.

Beckett, I. F. W. (2001) *Modern Insurgencies and Counter-Insurgencies*, Routledge, New York.

Bora, T. (1994) *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası: Bosna-Hersek*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Erickson, E. J. (2013) *Ottomans and Armenians. A Study in Counter insurgency*. Palgrave Macmillan, New York.

Ellis, J. (1975) *A Short History of Guerilla Warfare*, Ian Allan Ltd., Londra 1975, ss. 45-46.

Faroqhi, S. ve Adanır, F. (2002) "Introduction", F. Adanır ve S. Faroqhi, *The Ottomans and the Balkans? A Discussion of Historiography*, University of Michigan Library, Brill, Leiden.

Hall, R. C. (2014) "Bulgarian 'Fatherland War', 1944–1945", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, ss. 59-60.

Hall, R.C. (2014) "VMRO", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, s. 325.

Hanioğlu, M. Ş. (2001) *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, Oxford.

Hanioğlu, M. Ş. (2008) *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New York.

Hobsbawm, E. J. (1990) *Haydutlar*, (çev. Fatma Taşkent), Logos Yayıncılık, 1990, s. 59.

Hobsbawm, E. J. (1974) "Social Banditry", *Rural Protest. Peasant Movements and Social Change*, Edited by: Landsberger, H. W., MacMillan, Londra.

Jelavich, B. (1995) *History of the Balkans: Eighteen and Ninteenth Centuries*, cilt 1, Cambridge University Press, New York.

Karpat, K. H. (1972) "The Transformation of the Ottoman State 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*.

Karpat, K. H. (2002) *Studies on Ottoman Social and Political History*, Brill, Leiden.

Mead, K. (2014) "Tepelene, Ali Pasha", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, s. 304.

Milivojević, M. (2014) "Cetniks", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, ss. 67-68.

Özcan, A. (2014) "Enver Pasha (1882-1922)", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, ss.102-104.

Özkan, A. (2011) *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Özkaya, Y. (1977) *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

Perry, D. M. (1981) *The Macedonian Cause: A Critical History of the Macedonian Revolutionary Organization, 1893-1903*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan, Ann Arbor, 1981.

Stavrianos, L. S. (1958) *The Balkans since 1453*, Rinehart & Company Inc., New York.

Uyar, M. ve Erickson, E. J. (2009) *A Military History of the Ottomans from Osman to Atatürk*, Praeger, Santa Barbara.

Uyar, M. (2014) "Ottoman Counter in surgency Operations in the Balkans and Crete", R. C. Hall, *War in the Balkans*, ABC-Clio, Oxford, s. 213.

Varoğlu, A. K. ve Uyar, M. (2008) "The Impact of Asymmetric Warfare on the Military Profession and Structure: Lessons Learned from the Ottoman Military", G. Caforio, G. Kümmel ve B. Purkayastha, *Armed Forces and Conflict Resolution: Sociological Perspectives*, Emerald, Bingley, ss. 49-60.

Yarbay Bekir Fikri (1976) *Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla Grebene*, Belge Yayınları, İstanbul.

Millet, Milliyetçilikler ve Din

1920'lerde "Büyük Yunanistan" (Magali İdea- Μεγάλη Ιδέα) idealini yansıtan bir harita. (Ulusal Tarih Müzesi, Atina).

19. YÜZYIL SONLARINDA BALKANLARDA YUNAN MİLLİYETÇİLİĞİ: "*ŞEHİT VE KAHRAMANLARIN KANI*" [Μαρτύρων και ηρώων αίμα]

Çağla D. Tağmat*

19. YÜZYILDA BALKAN MİLLİYETÇİLİĞİ

Agatha Chiristie'nin 1925 yılında yayımlanan *Köşkteki Esrar* adlı kitabının başkahramanı Antony Cade, bir Balkan ülkesi olan Herzoslovakya ile ilgili şunları söylüyordu: "Orası Balkan ülkelerinden biri değil mi? Başlıca nehirleri bilinmiyor. Dağları da öyle. Ama ülkenin dağlık olduğu kesin. Başkenti: Ekarest. Nüfus: Çoğunlukla haydutlardan oluşuyor. Eğlenceleri: Krallara suikast yapmak ve ayaklanmak. Son kralları IV. Nicholas yedi yıl önce öldürüldü. O tarihten beri cumhuriyetle yönetiliyor. Evet, ilgi çekici bir yer orası."[1]

Christie'nin kaleminden dökülen bu Balkan ülkesi tasviri, biraz cesur olmakla birlikte hiç de şaşırtıcı değildir. Hele Balkan tarihine az çok bulaşmış araştırmacılar ya da meraklıların bu betimlemeyi garipsemeleri çok da beklenmez.

* Doç. Dr. Çağla D. Tağmat, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

[1] Agatha Christie, *Köşkteki Esrar*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2004, s. 11.

Balkanlar, 19. yüzyılda alevlenen milliyetçilik akımıyla gerçekten de ilgi çekici bir bölge haline gelmişti. Bölgeyi bu denli ilgi çekici yapan unsurlar, coğrafyası, etnik çeşitliliği ve sosyal yapısının yanı sıra, bu yapı içinde şekillenen milliyetçiliğin kendini gösterme şekliydi.

Öyle ki Balkan milliyetçiliği olarak adlandırılan ve 19. yüzyılın son yarısında Avrupa'dakinden çok daha farklı bir şekilde zuhur eden bu ideolojinin başkahramanları, bu coğrafyada yaşayan halklar olmuştu. Balkanlardaki modern ulus oluşumunu tetikleyen dinamiklerden belki de en önemlisi, Avrupa veya Asya'dakinden farklı olarak şekillenen diplomatik gelişmeler ve güç dengesi faktörüydü. Öyle ki bu güç dengesi ile Balkanlardaki gelişmeler arasında sımsıkı bir bağ söz konusuydu.[2] Balkan milliyetçiliği, hemen hemen aynı döneme denk gelen Avrupa milliyetçiliğinden oldukça farklı dinamiklere sahipti. Fransız devriminden etkilenen Avrupa'da, ulusal dil asimilasyonu[3] ve halk egemenliği vurgusu ön plandaydı ayrıca etnik köken vurgusu oldukça azdı.[4] Avrupa milliyetçiliği, özellikle Almanya[5] ve İtalya örneğiyle hareket edildiğinde, birleştirici bir görünüm arz ederken, Balkanlarda tam tersi bir şekilde ayrılıkçı ve ayrıştırıcı bir eğilime bürünmüştü. Hans Kohn'un ifadesiyle evrenselci ve liberal milliyetçilik Batı'ya özgü iken, Doğu'daki milliyetçilik etnik, liberal olmayan ve tikelci bir şekilde zuhur etmişti. Yani Batı milliyetçiliği özgürleştirici iken Doğu milliyetçiliği zorlayıcıydı.[6] Elbette ki bu farklılığın da çeşitli nedenleri vardı. Balkanlardaki kültürel çeşitlilik, bölgedeki milliyetçiliğin romantizm çizgisinde seyretmesine neden olurken,[7] bu akımın taşıyıcıları, kendilerinden olan insanların yaşadıkları ve hattâ geçmişte kendilerine ait olduklarını düşündükleri coğrafyanın ellerinden alındığını düşünüyorlardı.[8] Dolayısıyla Balkanlarda gelişen milliyetçilikte '*toprak*' faktörü önplana çıkıyordu. Antony D. Smith'in de ifade ettiği gibi, mülkiyet, başka bir deyişle toplulukların bir zamanlar *atalarının* yaşadıkları, *yurt* olarak

---

[2] Anastasia N. Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri, Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 99.

[3] Bu faktör, Balkan milliyetçiliğinde de kendini gösterecektir ancak Balkanları ayrıştıran bir nitelik kazandıracaktır.

[4] Şener Aktürk, "Etnik Kategori ve Milliyetçilik Tek-Etnili, Çok-Etnili, ve Gayri-Etnik Rejimler", *Doğu Batı Milliyetçilik*, Yıl 9, Sayı 38, 2006, s. 31.

[5] Alman milliyetçiliğinin doğuşundan Fransa'nın sorumlu olduğunu söylemek mümkündür. Dağınık Alman halklarının bir araya gelmesinde Fransa düşmanlığı önemli bir rol oynamış ve yurtseverlik olgusunu tetiklemiştir. Liah Greenfeld, "Alman milliyetçiliğinin Doğuşu", *Doğu Batı Milliyetçilik II*, Yıl 10, Sayı 39, 2006-2007, s. 49.

[6] Aktaran; Ergenekon Savrun, "Balkan Milliyetçilikleri Bağlamında Sırp, Yunan ve Bulgar Milliyetçiliklerinin Karşılaştırılması", *Avrasya Çalışmaları*, Cilt 4, 2016, s. 2.

[7] M. Begüm Saatçi, "Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme Farklı Uluslar, Farklı Usuller", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 23, Güz 2009, s. 15.

[8] Saatçi, agm., s. 16.

belirlenen alanlar ve bir yere ait olma anlamında düşünüldüğünde '*toprak*', önemli bir belirleyiciliğe sahipti.[9] Dolayısıyla Balkan halkları, mülkleri olarak gördükleri ve milliyetçilik algılarını üzerine inşa ettikleri bu toprakları, bölgenin hâkimi olan Osmanlı Devleti'ne karşı girişilecek bir mücadele ile geri almak istiyorlardı.

Diğer yandan Avrupa milliyetçiliğinde anayasa, eşitlik, sekülerlik (kilise egemenliğine karşı olma) gibi eğilimler başatken, Balkan milliyetçiliğinde kilise, ulusal bir niteliğe büründürülmüş ve hattâ milliyetçi akımın taşıyıcılığında kilise papazları bile aktif rol oynamıştı.[10] Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olması akabinde (1830 sonrası), gecikmeden Patrikhaneden bağımsız olarak ulusal kilisenin oluşturulması ya da Bulgarların bağımsızlık öncesinde Bulgar Eksarhlığını kurması[11] bu noktada önemli örneklerdi.

Balkanlarda dinî sınıfın desteğini alan ve bu destekle birlikte dil faktörünü de kiliselerdeki ilâhiler aracılığıyla bir araç olarak kullanan topluluklar, bu noktada da Avrupa ile aralarındaki farklılığı ortaya koymuşlardı. Avrupa milliyetçiliğinde etkili olan ve Balkanlarda da benzer bir şekilde kullanılan dil üzerinden kurulmaya çalışılan hâkimiyet, zaman zaman milliyetçi propagandada da etkili bir silah olarak kullanılmıştı. Ancak Balkanlarda bir dil birliğinin olmaması bölgedeki milliyetçiliğin ayrıştırıcı yönünü vurgulayan bir noktaydı.

Bu noktada, bir millet tarafından konuşulan dilin saf olması ya da yabancı etkisinden temizlenmesi de büyük önem taşımaktaydı. Böylelikle o milletin kendi benliğini idrakı ve hürriyetini genişletmesi kolaylaşmış olacaktı. Öyle ki edebiyatı zayıf, kaynakları yetersiz olsa bile milletten beklenen, o dili canlandırmak ve geliştirmekti. Bunun sonucunda umut edilen ise milletin bu sağlam argümanla hürriyetini kazanması ve hattâ kazanmak için sağlam veri yaratmış olmasıydı. Başka bir deyişle bir milletin mevcudiyeti için ölçü olan dil, o milleti yaratacak, tanımlayacak ve son aşamada bir devletin kurulmasını sağlayacaktı.[12]

Almanya ve İtalya örneğinde dil, devrimci bir araç değilken, birleştirici bir niteliğe sahipti. Alman ve İtalyan liberal orta sınıfın nazarında dil, birleşik bir ulus devletin temel argümanıydı ve bu ulusların birliklerini sağlamasında bir avantajdı.[13] Elbette ki bu durum mikro düzeydeki Balkan

[9] Antony D. Smith, *Milli Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 115.

[10] Saatçi, agm., s. 19.

[11] Fikret Adanır, Bulgar Eksarhlığının kuruluşunu Bulgar ulusunun oluşumuyla aynı tarihe denk geldiğini ve literatürde Bulgarların yeniden doğuşu olarak nitelendirildiğini belirtmektedir. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 61.

[12] Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971, s. 61.

[13] Eric J. Hobsbawn, *Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit ve Gerçeklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 127.

toplulukları için de geçerliydi ancak bir bütün olarak Balkan bölgesinde ortak bir nitelik değildi. Diğer yandan Balkanların çok dilli yapısı, Avrupa ile bölgesel bir kıyaslama yapıldığında, bölge halklarının ayrışması ve yalnızca Osmanlı'ya karşı değil, kendi aralarında da çatışmaya girmesine neden olmuştu. Bir belirteç olarak değerlendirildiğinde Balkanlarda dil faktörü, oldukça önemli bir rol üstlenmiş ve milliyet tanımlamasında, konuşulan dil üzerinden bir sınıflandırılmaya hattâ millet ve nüfus yaratma yoluna gidilmişti.

Elbette ki Balkanlardaki milliyetçilik algılaması ya da uygulaması konusunda Osmanlı Devleti faktörü de görmezden gelinemez. Osmanlı coğrafyası bir bütün olarak göz önüne alındığında ilk milliyetçi faaliyetlerin ortaya çıktığı merkez Balkanlar olmuştu. 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı egemenliği altında Balkanlarda yaşayan milletler,[14] her ne kadar Osmanlı toplum yapısı içindeki yerlerini muhafaza etmiş olsalar da milliyetçilik aromasının bölgeye Adriyatik kıyılarından Tuna kanalıyla zuhur etmesiyle[15] önce Osmanlı'ya, ardından da birbirlerine karşı direnç sergilemeye başladılar. Başka bir ifadeyle Balkanlı topluluklar bir yeniden doğuş yaşamak ya da fabrika ayarlarına dönmek için çeşitli faaliyetlere giriştiler.

Bu süreçte, başka bir deyişle yüzyılın son çeyreğinde zirveye çıkan çatışmalar ile kaos ifadesinin hakkını veren olaylar ve Balkanlarda kurulmaya başlayan devletlerin her biri (Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Karadağ ve son olarak da Bulgaristan)[16] milliyetçilik fikriyle besledikleri özel ideolojilerini geliştirerek, ülke isimlerinin önüne ekledikleri '*büyük*' sıfatı ve kadim millet iddiasıyla bu coğrafyada genişlemek ve hâkim güç olmak adına bir mücadeleye giriştiler. Yunanistan bir kenara bırakıldığında Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın kuruluşunu resmîleştiren Berlin Antlaşması (1878) Balkan milliyetçiliğinde yeni bir dönemin başlamasında lokomotif görevi üstlendi.[17] Diğer yandan, milliyetçi isyanların tetiklediği bağımsızlık

[14] Sırasıyla 1364 Sırpsındığı, 1371 Çirmen, 1389 Birinci Kosova, 1396 Niğbolu, 1444 Varna ve 1448 II. Kosova Savaş ile birlikte Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti adım adım inşa edilmiştir. Edirne (1361), Filibe (1363), Niş (1375), Serez (1383), Ohri (1385), Sofya(1386), Şumnu (1388-1389), Üsküp (1392), Tırnova (1393), Vidin (1396), Niş (1428), Selanik ve Yanya (1430), Zvornik ve Srebrenica (1439), İstanbul (1453), Novo Brod (1455), Atina (1458) gibi çok sayıda önemli Balkan kenti yaklaşık bir asır içinde ele geçirilmiştir. Caner Sancaktar, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, cilt: 2, sayı:2, 2011, s. 29-30.

[15] Stefanos Yerasimos, "Türk Milliyetçiliğinin Kökenindeki Balkan Milliyetçiliği", *Toplumsal Tarih*, Sayı 15, Cilt 3, Mart 1995.

[16] Yunanistan 1821 yılındaki isyan sonunda 1829'da, Romanya, Karadağ ve Sırbistan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile ve Bulgaristan 1908 yılında bağımsız birer devlet olmuşlardı. Arnavutluk ise Balkan Savaşları sonunda, 1912 yılında kurulacak ve bu süreç tamamlanacaktı.

[17] Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 39.

süreçlerinde yaşanan kaotik ortam yerini, devletlerin kurulmasından sonra huzur ve güvene de bırakmadı. Artık Balkanlarda kurulan genç devletlerin kendi bayrakları altında toplanan halkları arasında gelişen rekabet, yüzyılın sonunda bölgenin bir kargaşa coğrafyası haline gelmesine neden oldu.[18]

BİR YUNAN *TERRA IRREDENTA*'SI OLARAK BALKANLAR

Balkan milletleri, yalnızca savaşarak ya da kan dökerek kendi *terra irredenta*larını elde etmeye çalışmıyorlardı. Elbette ki başka silahları da vardı. Stefanos Yerasimos'un *ideoloji cephaneliği* olarak adlandırdığı bu araçlar dil, din, ırk ve tarih idi.[19] Avrupa aydınlanmasının devrimci ruhu bölgede hissedildikçe, bunu farklı araçlarla yayacak olan entelijansiya, eğitim ve din olguları üzerinden milliyetçilik temalı söylemler geliştirmeye başladı.[20] Böylelikle Osmanlı'ya karşı geliştirilecek direncin ilk harcı karılmış oldu.

Balkanlardaki Yunan mirası konusunda ilk göze çarpan metinlerden biri olan, 1797'de Régas'ın hazırladığı Anayasa açıkça, bir Balkan federasyonuna gönderme yapıyordu. İçeriğinden büyük bir Yunanistan hayalinin rahatlıkla okunduğu bu anayasa metninde vurgu yapılan nokta *bölge-toprak* iken etnik kimlik ve din konusunda ise bütünleştirici bir dil kullanılmıştı. Bu anayasada, Balkanlarda, Anadolu'da, Akdeniz Adalarında, Eflâk ve Boğdan'da yaşayan halklar, başka bir deyişle din farkı gözetmeksizin Türkler ya da Hıristiyanların, Helenlerin kültürel liderliği altında birleşmesi hedeflenmişti.[21] Dolayısıyla bu örnekte, kültür çatısı altında bir kaynaşma öngörülüyordu ve o kültür de Helen kültürü olarak belirlenmişti. Bunda elbette ki Antik Yunan mirasına duyulan güven ve yaşanan uyanış oldukça etkiliydi.

Aynı zamanda Fransız anayasasının tınılarının kuvvetlice hissedildiği Régas'ın anayasasında, evrensel eğitim ve evrensel demokrasi hedeflenmişti.[22] Başka bir deyişle Yunanlar özelinde, Balkanlarda kurulması hayal edilen Yunan devletinin parametreleri Fransız Devrimi'nden hemen sonra somutlaşmıştı ve liberal bir tınısı vardı.

Ancak Osmanlı millet sisteminin bütünleştirici yapısının bozulması ve Balkan milletlerinin kendi kiliselerini kurmasıyla evrilen fikirler, Balkanların yapısında da milliyetçi ideoloji bağlamında bir hareketlilik yarattı. İşte bu evrede, Balkan milletlerinin milliyetçiliği idrak etmekten ziyade,

[18] Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 239.
[19] Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 65.
[20] Karakasidou, *age.*, s. 100.
[21] Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 92-99.
[22] Hans Kohn, *The Idea of Nationalism a Study in Its Origins and Background*, The Macmillan Company, New York, 1946, s. 538.

zorlandığı önemli konulardan biri, bu ideolojinin altının doldurulması konusunda yaşanan problemler ve sorumluluk üstlenme sorunsalı olarak kendini göstermeye başladı. Avrupa'da bu görevi aydınlar ve kentsoylular üstlenirken, Balkan topluluklarında durum biraz daha farklıydı. Bölgenin Avrupa ile kurduğu iletken yapının önemli bir kolunu tüccarlar üstlenmiş, ancak bir fikir akımından mücadeleye dönüşen bu süreçte kentsoylu bir tabakanın eksikliği, uyanışın uygulanması sorumluluğunun tümünü din adamları ve öğretmenlerin omzuna yüklemişti.[23] İşte bu noktada Balkan milliyetçiliğinin bir diğer uzantısı olan din devreye girmeye başladı.

Antony Smith'in ifadesiyle, özellikle resmî bir eğitim sisteminin olmadığı ya da yetersiz olduğu toplumlarda, tapınaklar ve kendini bunlara adamış kişiler, peşisıra gelen kuşakların kimliklerinin belirlenmesinde mit, sembol ile hatıraların oluşturulmasını sağlıyorlardı. Bunların yorumlanması ile etnik bilginin devam ettirilmesinde de oldukça önemli rol üstleniyorlardı.[24] Smith'in bu çıkarımında, Balkanlar üzerinden okuma yaparken altının çizilmesi gereken kısım, eğitim sisteminin olmadığı ya da yetersiz olduğu topluluklar ifadesidir. Çünkü Balkanlarda eğitim konusunda bir az gelişmişlik ardından gelen mücadele mevcuttu. Ulusal bilinçlenmenin en önemli aracı olan eğitim, 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda yavaş yavaş gelişecek, bağışçılar ve cemiyetler aracılığıyla bir seferberlik halini alacaktı.

Din adamlarının milliyetçiliğin yayılması, propagandası konusunda görev üstlenmeleri ve hattâ bunu eğitimle harmanlamaları, 19. yüzyılda Balkanlardaki pek çok milletin uyguladığı bir yöntemdi. Özellikle konuya Yunan ve Bulgar toplulukları açısından bakıldığında bu benzerlik dikkati çekmekle birlikte, bölgede yaşanan kaosu açıklamak konusunda birtakım farklılıklar ile ayrışmalar halen tüm şiddetiyle devam etmekteydi.

Taşıyıcılığını din adamlarının yaptığı milliyetçilikte, mezhepsel bir örgütlenme de zamanla ön plana çıkmaya başladı. Din, dil kadar etkili bir araç olamadı ancak yardımcı bir faktör olarak vazife gördü. Zira Balkanlar uğruna çatışan birçok etnik topluluk, aynı mezhep yani Ortodoksluk paydasında birleşiyordu. Ancak bu birleşme işlevsiz bir ortak noktadan öteye gidememişti. Belki de düz bir mantıkla, Ortodoksluğun farklı toplulukları birleştirmesi beklenirken, Balkanlarda bu kıstas gene büyük bir rekabet ve ayrışmanın önünü açtı. Aynı mezhebe mensup olan topluluklar *öteki*nin kilisesini reddederek kendi *ulusal kilisesini/ eksarhlığını* kurmak ve üstünlük elde etmek çabasına girişti. Böylelikle dinsel merkezlerin isimlerinin önüne ulusal kelimesi eklenerek kiliseler de bu ideolojinin bir parçası haline

[23] Yerasimos, agm., s. 18.

[24] Antony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Dost Yayınları, Ankara 2002, s. 205.

getirildi. Dolayısıyla ister dil gibi ayrıştırıcı, isterse de din gibi birleştirici görünümlü nüanslar söz konusu olsun anlaşılan o ki Balkanlar, milliyetçilik konusunda kendi özel şart ve kıstaslarını yaratmıştı.

Konuyla ilgili bakış açısı daraltıldığında ve Yunanistan üzerine odaklanıldığında, Balkanlarda diğer devletlere oranla daha kıdemli olan bu devlet gecikmeden ulusal söylem ve teorisini geliştirmeye başladı. Yunan devleti, bazı teorik düşünceleri pratiğe daha erken geçirme fırsatı elde ederken, Balkanlarda yaşayan Rumların arkasında da sıkı bir destekçi vazifesi görmeye başladı. Yunanistan bir tarihyazımı kurgulamış, bununla da yetinmeyerek bir eğitim seferberliğine girişmişti. Aynı zamanda, milliyetçi söylem bağlamında kendine iddialı bir argüman da yaratmıştı. Yunan Fransız Partisi Başkanı Kolettis'in, 1844 yılında Yunan Meclisi'nde yaptığı konuşmada, mevcut Yunan sınırlarını olması gereken Yunanistan'ın en yoksul ve küçük parçası olarak tanımlaması ve Büyük bir Yunanistan'dan bahsederken Megali İdea (Büyük Ülkü) şeklinde bir ifade kullanması bu devlete, aramakta olduğu siyasi söylemi kazandırdı. Kolettis, konuşmasında zikrettiği Megali İdea'nın altını, Yunanistan dışında yaşayan Rumların da bulundukları bölgelerle zenginleştirerek Yunanlık ve Rumluk kavramlarını da Helen kimliği çatısı altında toplamış ve birleştirmişti.[25] Diğer yandan 19. yüzyılda yöntem konusunda farklı şekillere evrilen Megali İdea'nın, coğrafyası konusunda bir fikir birliğine varılamayacaktı.

İstanbul, Batı Anadolu, Trakya ve Balkanlar gibi belirli coğrafyalar bu ideolojinin olmazsa olmazıyken, zaman zaman birtakım genişlemeler ya da daralmalar gündeme gelmiş ve Megali İdea Yunan irredentasının önemli bir argümanı halini almıştı. Ancak amaç asla değişmezken yöntem ve üslup zaman zaman değişimler gösterecekti.

Bu ideolojinin Yunanistan'a verdiği dinamizm, bu genç ülkeyi Osmanlı'ya meydan okuyacak düzeye bile getirmişti. Batı'yla temasını henüz kuruluş aşamasından itibaren sıkı tutan, kendisini İngiltere, Fransa ve Rusya'nın güvencesi altına alan Yunanistan, Berlin Kongresi'nde somutlaştırılan *Şark Meselesi* kapsamında harekete geçmekte gecikmedi.

Megali İdea, 1897 yılında yaşanan Tesalya Savaşı'nın kıvılcımını yakarken, savaşın sonucunda yaşanan Yunan yenilgisi ise tam tersi bir şekilde bu ideolojinin uygulanabilirliği ya da gerçekleştirilebilirliği konusunda çeşitli şüpheler yarattı.[26] Yunanistan'da Balkanlar ile ilgili fikirsel aydınlanmayı ateşleyen Tesalya Savaşı'nın kaybedilmesinin, Yunanlarda yarattığı melankolik ruh hali içinde, bu kötümserliği silmek adına panzehir olarak Balkan coğrafyasındaki Makedonya bölgesi işaret edildi. Çünkü ağır bir yenilgiyi

[25] Michael L. Smith, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara 2002, s. 17.

[26] Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, ss. 67, 93.

ancak büyük bir kazanç amorti edebilirdi. Ayrıca bu savaşın ortaya koyduğu zafiyet, Balkanlardaki Bulgar sızıntısını da güçlendirdi.[27] Yenilginin Makedonya Helenizmine vurduğu darbe, Bulgar tüccarların Üsküp, Selanik ve Manastır'da faaliyetlere girişmesi ve bölgeye yayılmasına neden oldu.[28] Bu sayede Yunanistan, Balkan toprakları üzerindeki faaliyetlerine hız verirken, tüm benliğiyle kendini bu davaya adayan idealist kişiler de bireysel çabalarını esirgemediler.

Balkanlar, daha mikro düzeyde ise Makedonya coğrafyası, İon Dragumis gibi romantikler tarafından Bizans'ın yadigârı olarak görülüyor ve bir gün tekrar Yunanistan'ın olabileceği konusunda hayaller kuruluyordu.[29] Ancak bu bölge üzerinde hayalleri olan yalnızca Yunanistan değildi. Aynı zamanda, aynı coğrafya için savaşmaya hazır farklı topluluklar da vardı ve onlar da kendi milli kimliklerini inşa etmek ve Balkanları kendilerine vatan yapmak çabası içindeydiler. Bu durum da Balkanlarda hem topluluklar arasında hem de Osmanlı'ya karşı bir savaşı başlattı.

Yunanistan Balkanlar uğruna hem Megali İdea'yı güçlendirip diğer yandan da bölgede güçlü bir propaganda savaşına girerken, Bulgarlar da farklı bir şekilde geliştirmeye çalıştıkları milli kimlikleri ile Yunanların karşısındaki yerini almışlardı.

Yunanların Balkanlardaki ezelî rakibi olan Bulgarlar, Batı'dan beslenen elit bir tabakanın yoksunluğu içinde, milliyetçilik mücadelesini halk tabanlı bir hareket olarak, özellikle de komitacılığın ve çete savaşlarının öncüsü şeklinde başlatmayı ve sürdürmeyi tercih ettiler. Bu da artık bölgedeki hizip ve çatışmanın billurlaşmasını sağladı.[30] Ancak gözden kaçırmamak gerekir ki 19. yüzyılda birçok Balkan milleti bir şekilde "büyük devletlerin" koruması altına girmişti. Ancak Yunanlar antik geçmişlerinin avantajıyla özel bir ilgiye mazhar olurken, Bulgarlar görkemli bir geçmişe sahip olmadıkları ve ulusal seferberliğe daha geç başlamalarından dolayı sınırlı ölçüde ilgi gördüler.[31]

Balkanların bu iki aktörü arasında bölgenin güneyinde, başka bir deyişle Makedonya bölgesinde, kanlı çete savaşları hız kazanırken, gene aynı coğrafyada propaganda savaşları da eş zamanlı olarak yürütülmeye başlandı. Farklı iki alanda devam eden çatışmalar ve hâkimiyet kurma savaşı, bölgede gücünü kanıtlamak isteyen Yunanların ve Bulgarların giriştikleri,

[27] M. Apostolopulu- K. Hatziantoniu, *İstoria tou Elliniku Ethnous 1821-1941*, Pelakos, Athina, T.Y, s. 216.
[28] Apostolopulu- Hatziantoniu, *age.*, s. 221.
[29] Karakasidu, *age.*, s. 115.
[30] Yerasimos, agm., s. 19
[31] Todorova, *age.*, s. 175.

zaman zaman Slavların ve Arnavutların da dâhil oldukları acımasız bir rekabet haline döndü.[32]

Ancak, bu kıyasıya rekabette, Bulgarlar ile Yunanlar arasında önemli bir avantaj farkı vardı. Bu avantaj her iki taraf için de geçerliydi. Yunanistan, Balkan coğrafyasında, Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsızlığını ilân eden ilk devletti ve bu durum diğer Osmanlı gayrimüslim toplulukları için bir prototip niteliğindeydi.

Rumlar/Yunanlar gerek giriştikleri propaganda yarışında gerekse çete savaşlarında kendilerini destekleyen bir devlete sahiplerdi. İşte bu noktada Yunanistan hükümeti her türlü operasyonel planda varlığını hissettiriyordu. Öyle ki Yunanistan bu süreçte konsolosluklarını aktif bir şekilde her iki savaş, yani hem propaganda hem de sıcak çatışma için alarma geçirmişti. Öte yandan Yunanlar bölge üzerinde tarihsel bir geçmiş de inşa etmekte geç kalmamış, 'ezkaza' kaybetmiş oldukları toprakları artık bağımsız devletin sınırlarına dâhil etmek için ideologlar, silahlı destekçiler ve bürokratlar yardımıyla Bulgaristan karşısında daha güçlü durmaya çalışıyordu. Başka bir deyişle Megali İdea'yı devreye sokarak ihtiyacı olan anlarda bir acil durum düğmesi ya da cankurtaran gibi kullanıyordu.

Nihayetinde Megali İdea, tarihsel bir miras üzerine inşa edilmişti ve bu miras ile *toprak* iyi bir harçla birbirine bağlanmıştı. Çünkü tarihsel mirasların bulunduğu toprakları yeniden sahiplenmek Megali İdea'nın önemli bir umdesiydi.

İON DRAGUMİS VE "ŞEHİT VE KAHRAMANLARIN KANI" [Μαρτύρων και ηρώων αίμα] KİTABI ÜZERİNDEN YUNAN MİLLİYETÇİLİĞİ OKUMASI

Yunanistan ve Balkanlar ya da *Makedonya Mücadelesi* denildiğinde akla gelen birkaç önemli isim vardır. Balkanlarda hâkimiyet kurmak adına yaşanan düşünsel ve eylemsel çatışmalar, Yunanistan'ın bu kriterlere uygun kahramanlar üretmesi gibi bir sonuç doğurdu: *Makedonya Mücadelesi için savaşanlar*... Bunlardan bazıları sonsuz bir ulusal ateşle savaşan askerler, bazıları da bu savaşı organize eden ve sosyal propagandaları planlayan beyin takımıydı.

Kökleri Batı Makedonya'ya dayanan ve Atinalı tüccar bir ailenin oğlu olan, Atina Üniversitesi'nde eğitim gören İon Dragoumis, 19. yüzyılın sonundan Balkan Savaşlarına kadar, Yunanistan'ın *Makedonya Mücadelesi*'nin ateşli savunucusu olarak adından söz ettirenlerden yalnızca biriydi. Elbette bu süreçte yaşanan çatışmalar, Yunanistan'ın birtakım savaş kahra-

[32] Karakasidou, *age.*, s. 100.

manlarına da sahip olmasının fitilini ateşledi. Düşünsel kahraman İon Dragumis'e ek olarak, yaşanan bir çatışma esnasında hayatını kaybeden ve (İon) Dragumis'in kız kardeşi ile evli olan Pavlos Melas da Yunan tarihine bir kahraman olarak adını yazdırmayı başardı. Zira Pavlos Melas'ın adını Yunan tarihine kahraman olarak yazdıran olay onun, hayatını *Makedonya Mücadelesi* uğruna feda etmesiydi.

Pavlos Melas, Ethniki Eteria'nın kurucularından olan Mihail Melas'ın oğluydu. Aileden savaşçı bir ruha sahip olan Melas, tüccarlık yerine Megali İdea'ya hizmet etmek amacıyla askerliği seçti.[33] 1897 yılında Osmanlı Devleti karşısında yaşanan yenilgiyi bir utanç olarak görüyordu.[34] 1904 yılında Yunan gerilla biriminin askerî lideri olarak Makedonya'ya giden Melas, *Yunan Makedonya Mücadelesi*'ni örgütlemeye başladı. Selanik'teki Yunan milis hareketinin öncü isimlerinden biri haline gelen Pavlos Melas'ın, 1904 yılında Osmanlı kuvvetleriyle çıkan bir çatışmada öldürülmesi, onun Yunanların kahramanı ve *Makedonya Mücadelesi*'nin sembol ismi haline gelmesine neden oldu.[35]

Diğer yandan düşünsel ve ayrıca bürokratik açıdan eylemsel alanda adından söz ettiren İon Dragumis'in Balkanlarla haşır neşir olmasının, ailesinin Makedonya kökenli olmasıyla önemli bir bağlantısı vardı. Bununla birlikte İon, kız kardeşinin eşi olan Pavlos Melas'ın da etkisi altındaydı.[36] Atina Üniversitesi'nde Hukuk eğitimi alan Dragumis, 1899 yılından itibaren devlet kademelerinde görevler almaya başlamış ancak Makedonya'daki Yunan aktivizmi açısından üstlendiği en önemli görev, Manastır konsolos sekreterliği olmuştu.[37]

Dragumis'i benzerlerinden ayıran en önemli özelliği aldığı eğitim ve hareket tarzıydı. Belirli bir ideolojik görüşü olması ve korkusuzluğu, *Makedonya davası* için Manastır konsolosunu by-pass ederek, Selanik konsolosu Koromilas ile doğrudan iletişime geçmesine neden olmuştu.[38] Öte yandan İon Dragumis Balkanlarda giriştiği mücadelede Bulgar ve Slav karşıtlığı ile ün salmıştı. Bunun nedeni ise Bulgarları kendi ırkının altında görüyor olmasıydı. Ayrıca ona göre, Balkanlardaki Yunan milliyetçiliğinin önündeki tek engel Bulgar tehlikesiydi ve Bulgarlar uzlaşılamaz bir düşmandı.[39] Dragumis, Balkanlardaki Yunan milliyetçiliği adına yaptığı

[33] John A. Mazis, *A Man for All Seasons, the Uncompromising Life of Ion Dragoumis*, The Isis Press, İstanbul 2014, s. 63.
[34] M. Apostolopulu, K. Hatziantoniu, *age*., s. 224.
[35] Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu 1890-1918*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 111.
[36] Mazis, *age.*, s. 62.
[37] Mazis, *age.*, s. 63, 68.
[38] Mazis, *age.*, s. 68.
[39] Mazis, *age.*, s. 69.

çalışmaları şu sözlerle açıklamıştı: "Hükümetim için değil Helenizm için çalışıyorum..."[40] Onun bu bakış açısı aslında Balkanlarda giriştiği eylem ve söylemler açısından başına buyruk ya da bağımsız olduğu şeklinde bir algı yaratmaktaydı.

Bu bakış açısını, Pavlos Melas'a yazdığı bir mektubunda onunla da paylaşmış ve Balkanlardaki eylemlerini Atina'daki amirlerine sormadan gerçekleştirdiğini belirtmişti. Diğer taraftan, Makedonya'daki lojistik tedariki ve ulusal propagandanın planlanmasını üstlenmişti. Aklındaki uzun vadeli aksiyon planını ise 18 Aralık 1903'te babasına (Stefanos Dragumis) yazdığı bir mektupta aktarmıştı. Balkanlardaki Megali İdea politikasını hayata geçirmek için Yunanistan hükümeti tarafından finanse edilen bir ağ kuracağını ve bu ağın da öğretmenler ve din adamlarından oluşacağını ifade etmişti.[41] Zira bunu da uygulamaya koyarak bölgedeki Yunan propagandasını kuvvetlendirecekti.

Milliyetçiliğin önemli belirleyicilerinden biri olan *toprak* anlayışı ise onun idealinde farklı bir planla somutlaşmıştı. Zengin Yunanları, Türklerden ve Bulgarlardan toprak satın almaları ve ticari yatırım yapmaları için ikna ediyordu. Böylelikle insan ve toprak arasındaki bağı daha farklı bir yoldan sağlamış oluyordu.[42] Dragumis gerçekten de Makedonya'daki Helenizm propagandası ve planlamalarının önemli beyniydi ve bu uğurda Balkan milliyetçiliğinin tüm uyaranlarını aktif bir şekilde uygulamaya koyuyordu.

Aynı zamanda Yunan Hükümeti de Balkanlarda olan bitenleri yakından takip ediyor ve konuya büyük ihtimam gösteriyordu. Selanik konsolosu Koromilas, 1904'ten itibaren Slavlara karşı yürütülen mücadelenin sorumlusu olarak da görevlendirilmişti. Silahlı eylemler konsolosların denetiminde organize edilirken, bu süreçte gizli örgütler kurma eğilimlerinin de hız kazandığını belirtmek gerekir. Bu çerçevede özellikle *Makedonya Mücadelesi* kapsamında 1907'de Selanik Örgütü [Οργάνωση Θεσσαλονίκης] kurulmuştu.[43] "Rum davasının" düşmanları hakkında istihbarat toplamak amacıyla kurulan bu örgüt, Bulgar cemaatin önde gelen üyelerine de suikastlar düzenleyerek, aslında paramiliter bir özellik taşıdığını da ortaya koyuyordu.

---

[40] Mazis, *age.*, s. 70.
[41] Mazis, *age.*, s. 70-71.
[42] Mazis, *age.*, s. 71.
[43] Kirki Georgiadou, "Selanik'in Yunanları", Der. Gilles Veinstein, *Selanik 1850-1918*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 161.

Selanik Örgütü'nün kuruluş süreci 1905 yılında Athanasios Souliotis'in[44] Selanik konsolosu Koromilas'ı ziyaretiyle başlamıştı. Bu görüşmede Koromilas'ın gerek askerî gerekse konsolosluk nezdinde Souliotis'e ihtiyaç olmadığını söylemesine rağmen, kısa süre sonra Souliotis'e Selanik'te görev verme fikri gündeme gelmişti. Böylelikle Souliotis ordudaki görevinden ayrılarak 1906 yılında Selanik'e geldi.[45] Gizli Selanik Örgütü'nün kurucusu Souliotis, Nikolaidis kod adıyla bir Alman dikiş makinesi firmasının temsilcisi olarak Selanik'e giriş yapmıştı. Souliotis, Koromilas'ın finansmanlığında bir Yahudiden dükkân kiraladıktan sonra Bulgar Eksarhçılar hakkında istihbarat toplamak amacıyla Selanik Örgütü'nü çalıştırmaya başladı.[46]

Aynı zamanda, Balkanlardaki Yunan mücadelesinin beyni olan Dragumis, yalnızca bürokratik görevlerle bölgedeki Helenizmi desteklemek ve beslemekle yetinmiyordu. Bunların yanısıra çeşitli propaganda araçlarını da kontrol eder bir konumdaydı ve hattâ kendisi de bu propagandalara bizzat destek oluyordu. Bu bağlamda çeşitli kitaplar bile kaleme almıştı. 1902 yılında kaleme aldığı *Patika* [Το Μονοπάτι], 1902-1904 yılları arasında yazdığı *Şehit ve Kahramanların Kanı* [Μαρτύρων και Ηρώων Αίμα], 1909 yılında hazırladığı *Semadirek Adası* [Η Σαμοθράκη το Νησί], *Yaşayanlar* [Όσοι Ζωντανοί] ve 1909'da yazdığı ancak 1927 yılında yayımlanan *Helenizm Hakkında Fikrim ve Helenler* [ο Ελληνισμός μου και οι 'Ελληνες] Dragumis'in kitaplarından bazılarıydı.

Dragumis, oldukça faal bir yapıya sahipti. 1907 yılında İstanbul'da görevlendirilmişti ve görevde bulunduğu bir yıl boyunca, ideolojik görüşleri çerçevesinde kitaplar yazıyor ve Balkanlar konusundaki fikrî mücadelesine devam ediyordu.

Diğer yandan, Balkanlardaki Slavist propaganda ve geliştirilen direniş, Dragumis'in düşman algısında birtakım değişimlere neden olmaya başladı. Dolayısıyla Makedonya'da süregelen ve şiddetlenen Yunan-Bulgar çatışmaları, Dragumis ve Souliotis'in Megali İdea konusundaki fikirlerinin daha farklı bir form almasına neden oldu.

Bu bağlamda, iki ulusal merkezi (Atina ve İstanbul) tek bir projede bir-

[44] Athanasios Souliotis, Syros Adası'nda doğdu, 1874'te Atina Üniversitesi'nde hukuk öğrenimine başladı. 1895'te Atina Harp Akademisi'ne başladı ve 1900'de teğmen olarak mezun oldu. 1904 yılında gizli Selanik Örgütü'nü kurdu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonucu yalnızca politik değil sosyo-kültürel ve ideolojik olarak savaştan etkilenen bir grup entelektüel jenerasyona mensuptu. Ioannis Zelepos, "Redefining the Great Idea The Impact of Macedonian Struggle 1904-1908 on the Formation of Athanasios-Nikolaidis Oriental Idea" *Neograeca Bohemica*, 15, 2015, s. 16,18.

[45] Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1966, s. 204.

[46] Dakin, *age.*, s. 204.

leştiren Yunan Osmanlıcılığı/Helenotomanism düşüncesi güç kazanmaya başladı.[47] Başka bir deyişle, Balkanlardaki çatışmalar Rumları/Yunanları Osmanlı'ya yakınlaştırırken, bir uzlaşı pratiğinin gelişmesine de zemin hazırladı. Bu uzlaşı pratiğinde amaç Megali İdea'yı gerçekleştirmek iken uygulanacak yöntem, Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nin tek bir yönetim çatısında birleştirilmesiydi. Bu ideal ütopik olmakla birlikte Dragumis ve Suliotis açısından imkânsız görülmüyordu.

Bu anlayışı ilke edinen Athanasios Souliotis-Nikolaidis ve İon Dragoumis tarafından Selanik Örgütü [Οργάνωση Θεσσαλονίκης] model alınarak 1908 yılında kurulan gizli İstanbul Örgütü [Οργάνωσις Κωνσταντινοπόλεως], Helenizmin gücünün, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki unsurların önemli bir düzenleyicisi olacağını savundu.[48] Dolayısıyla örgüt, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun, ulusların kültürel varlığını garanti altına alacak bir iş birliği altında çok uluslu bir federasyona dönüşmesi tezini geliştirerek desteklemeye başladı.

Balkanlarda yaşanan Bulgar-Yunan çatışması, Dragumis'in halihazırda sahip olduğu Bulgar tepkisini güçlendirmekle kalmamış, onda, fikrî anlamda hattâ Megali İdea'yı gerçekleştirmek için Osmanlı'ya yaklaşma düşüncesinin filizlenmesine de neden olmuştu. Böylelikle Megali İdea, Osmanlı Devleti'yle uzlaşı yöntemiyle hayata geçirilmesi beklenen bir forma sokuldu. Bu da Modern Yunanistan tarihinde, başlangıcından sonuna kadar farklı yorumlarla çeşnilenen Megali İdea'nın bir diğer yorumu olarak kaydedildi.

Dragumis'te gelişen Bulgar karşıtlığı onun idealize ettiği fikirlere yansımakla kalmamış, kaleme aldığı eserlerde de sertçe hissedilmeye başlamıştı. Böylelikle Dragumis, propagandanın farklı bir çeşidini de devreye sokmuş oldu. Bu dönemde Balkanlarda Yunan milliyetçiliği konusunda farklı kişiler de benzer faaliyetlerde bulunuyordu.[49]

Bu çalışmaya konu olan ve Dragumis'in 1907 yılında İstanbul'da yazdığı, konjonktürel bir roman olan *Şehit ve Kahramanların Kanı*[50] Balkan-

[47] Foti Benlisoy - Stefo Benlisoy, "Millet-i Rumdan Helen Ulusuna (1856-1922)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 373.

[48] Agm., s. 70.

[49] Benzer bir faaliyet Selanik Örgütü kurucusu Souliotis tarafından da gerçekleştirilmiştir. Souliotis'in kaleme aldığı *İskender'in Kehanetleri* adlı kitap da propaganda açısından büyük önem taşımaktadır. (Bazı Yunan ve yabancı araştırmacıların eserlerinde İskender'in Kehanetlerinin bir broşür olduğu şeklinde bilgiler de mevcuttur.) İskender'in ölüm döşeğindeyken Makedonya'da daha sonra yaşanacak gelişmeler ve bölgenin Yunanların yardımıyla özgürleşeceği şeklindeki kehanetlerinin anlatıldığı kitap öğrencilere Makedonya/Yunan/Büyük İskender/ mücadele gibi kavramları tek bir bütün olarak empoze etmeyi amaçlamıştır. Karakasidou, *age.*, s. 124.

[50] Eser Türkçeye çevrilmemiştir. Bu çalışma için orijinal Yunanca basımından faydalanılmıştır. (y.n.)

lardaki Yunan milliyetçiliği konusunda ele alınması gereken bir eserdir. Dragumis'in Bulgar karşıtlığını açıkça ortaya koyduğu bu çalışması, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Balkanlardaki havayı Yunan perspektifinden okuyucuya solutan bir nitelik taşımaktadır.

Eser bir önsöz, on bir bölüm ve sonsözden oluşmaktadır. Önsözün ilk cümlesi ise şu şekildedir: "Pavlos Melas 1904 yılında bir sonbahar akşamında Makedonya bölgesinde Statiça'da[51] öldürüldü. Ve Helenler (Yunanlar) uyandı."[52] Bu cümle aslında kitabın tam olarak ne üzerine odaklandığı konusunda ipucu verir niteliktedir. Pavlos Melas'ın Makedonya davası uğruna ölümü üzerine inşa edilen önsözde bir de Helenlere hitaben çağrıya yer verilir. *Yunanistan'ın evlatları!* hitabıyla başlayan bu cümlelerde geçmiş ve o dönemin güncel nesillerinin tüm günahlarını Pavlos Melas'ın yüklendiği vurgusu yer alırken, Dragumis Yunanlara, Helenizmin evlatları şeklinde seslenerek Pavlos Melas'ın ölümünü unutmamaya çağırır.[53]

Şehit ve Kahramanların Kanı, hareketli olaylar örgüsünden oluşan bir kitap değildir. Tam aksi bir şekilde Dragumis'in Makedonya Helenizmi konusundaki düşünsel dünyasının anlaşılabileceği ve Helenizm, Balkanlar (Makedonya), Bulgarlar, Türkler, Yunan davası gibi kavramların sıklıkla kullanıldığı durağan bir eserdir. Dragumis bu düşüncelerini kitabın ana karakteri Aleksis'in ağzından ifade ederken, Yunan ulusunu da âdeta uyanışa davet eder. Bu uyanış için de işaret ettiği coğrafya Makedonya, yani daha geniş anlamıyla Balkanlardır. Bu işareti kitabın önsöz bölümündeki şu satırlardan anlamak mümkündür: "Şunu bilmelisiniz ki Makedonya'yı kurtarmak için koşarsak Makedonya da bizleri kurtaracak. İçinde debelendiğimiz pislikten, vasatlıktan ve ölümden kurtaracak bizleri. Makedonya için koşarsak kendimizi kurtarmış olacağız."[54] Bu sözlerden anlaşılıyor ki Dragumis kurtuluşu *Makedonya Mücadelesi*'nde bulmaktadır.

Kitabın ana karakteri olan Aleksis, Atina Üniversitesi'ni bitirdikten sonra vatanı olan Makedonya'ya dönmüştür. Bir iş bulmak amacıyla amcasının yanına Manastır'a giden Aleksis, burada *Makedonya Mücadelesine* dönük bir aydınlanma yaşar. Dragumis'in okuyucuya çok başarılı bir şekilde hissettirdiği bu aydınlanma ya da sorgulama, zaman zaman Aleksis'in diyaloglarından, bazen de iç sesiyle yansıtılan satırlardan açık bir şekilde hissedilmektedir.

Diğer yandan Dragumis, Aleksis'in ağzından bazı tanımlama ve tasvirleri de kendi düşün dünyası üzerinden satırlarına yansıtmıştır. Özellikle

[51] Günümüzde Yunanistan'ın Arnavutluk sınırına yakın olan ve Pavlos Melas'ın ölümünden sonra Melas adıyla anılan bir bölge.
[52] Ion Dragumis, *Martyron kai Hroon Aima*, Malliaris Paideia, (T.Y.), s. 3.
[53] Dragumis, *age.*, s. 3-4.
[54] Dragumis, *age.*, s. 5.

dikkat çekici kısımlardan biri, Dragumis'in kaleminden dökülen cümlelerde, Aleksis'in gözünden Manastır'ı şu şekilde tasvir etmesidir: "Manastır ona (Aleksis'e) bir Bizans şehri gibi göründü."[55] Böylelikle kitapta Balkanların önemli bir şehri olan Manastır üzerinden Yunanistan ile tarihsel bir bağlantı kurulur ve bir sahiplenme su yüzüne çıkar. Bölgenin Bizans mirası olduğu şeklindeki vurguların kitabın geneline hâkim olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Benzer bir Bizans vurgusu, Balkanlarda yaşanan çatışma ve ilân edilmemiş savaşın tıpkı eski zamanlarda Bizans'ın düşmanlarıyla yaptığı savaşlara benzetilmesi şeklinde okuyucuya sunulur. Bu ve benzeri Bizans vurguları, anlatımın içine serpiştirilmiş Megali İdea tınılarından sadece bazılarıdır. Bu da aslında eseri, edebî tarafının yanısıra bir propaganda malzemesi haline de getirir.

Diğer yandan, kitabın ilgi çekici bir diğer kısmı da Aleksis'in Yunan-Bulgar çatışmasına yönelik fikirlerini amcasıyla paylaşırken, bu çatışmayı bir oyun gibi düşündüğünü belirtmesi ve hattâ düşüncesini ve merakını "... kimin kazanacağını görmek için Bulgarlarla savaşmak isterdim, bu düşünce beni eğlendiriyor..." şeklinde ifade etmesidir.[56] Amcası ise ona, Bulgarların galip gelmesinin o kadar da kolay olmayacağını söyleyerek neden bunu bir oyun gibi düşündüğünü sorar.[57] Bu noktadan sonra okuyucu, Aleksis'in düşünce dünyasında bir yolculuğa çıkar.

Kitapta sıkça yer alan *Bizans* mesajıyla Dragumis okuyucusuna kadim Yunan uygarlığı hatırlatmasını yapar ve eser Dragumis'in düşüncelerinin Aleksis'in ağzından hayat bulmasıyla devam eder: "On yıla kadar buraların sahibi kimler olacak? Ben buralarda hâlâ Bizans'ı hatırlayan ve bu toprakların Yunan olabileceği umudunu taşıyan son Yunanlardan biriyim."[58] Bu satırlar esasen Dragumis'in, yarattığı kahramanını konuşturduğu ama aslında kendi fikirlerini yansıttığı cümlelerdir. Kitapta genel anlamda, Aleksis üzerinden ifade edilen düşünce, tereddüt ve ideolojik fikirlerin Dragumis'e ait olduğu şeklinde bir algı hâkimdir.

Öte yandan bu kitabın büyük ölçüde Dragumis'in Bulgar karşıtlığı üzerine inşa edildiğini söylemek de abartılı olmaz. Dragumis Balkanlarda yaşananları kendince tüm çıplaklığıyla okuyucuya ulaştırma kaygısı taşımaktadır. Dolayısıyla bu kitapla, o dönemde hâkim olan Yunan-Bulgar çatışmasının sosyal propaganda kısmına değinildiğini de söylemek mümkündür. İşte bu noktada kitap, bir roman formundan çıkarak anı ya da tarihsel

[55] Dragumis, *age.*, s. 7.
[56] Dragumis, *age.*, s. 11.
[57] Dragumis, *age.*, s. 11
[58] Dragumis, *age.*, s. 13.

bir eser kimliği de kazanır. Elbette daha önce de belirtildiği gibi propaganda ögeleri oldukça fazladır ancak bunun yanında Balkan milliyetçiliğinin dinamikleri de tüm gerçekliğiyle kitaptaki yerini alır.

Balkanlardaki Bulgar milliyetçiliğinin ayrıntılarının verildiği 'Bulgarlar/Βούλγαροι başlıklı bölümde, Bulgarların Balkanlarda nasıl örgütlendiği anlatılmaktadır. Okulların ve din adamlarının bu propagandadaki rolü Bulgarların kurduğu *sistem* olarak aktarılır.[59]

Diğer taraftan Dragumis Bulgar devrimi olarak adlandırdığı Bulgar isyanını bir tiyatro oyununa ve bu hareketin aktörlerini de birer tiyatrocuya benzeterek ironik bir şekilde eleştirir.[60] Dragumis eserinde, Bulgarlar konusunda Osmanlı Devleti'ne de gönderme yapmayı ihmal etmez. Yüzyıllar boyunca Türklerin Bulgarları korkutarak ve sindirerek[61] boyunduruk altında tuttuklarını söyletir kahramanına. Bulgarların da devlet içinde devlet (Κράτος εν κράτει) açık bir ifadeyle, bir Türk devleti içinde Bulgar devleti[62] istedikleri vurgulanır ve Türkler ile Bulgarların sahip oldukları mekanizmaların bir kıyaslaması yapılır.[63] Bu kıyaslama, Makedonya coğrafyasında Türklerin kendilerine has bir yönetim kurduğu Bulgarların ise gizli bir yönetim inşa ettikleri, Türklerin bir adalet sistemi, Bulgarların ise kendi adalet sistemlerinin olduğu ve Türklerin düzenli ordularının Bulgarların ise çetelerinin olduğu şeklinde ifade edilir. Balkanların her bölgesinde var olan çok sayıda çetenin altı koyu bir şekilde çizilir. Bu şekilde Dragumis Makedonya'nın karmaşasının resmini ortaya koymaya çalışır. Bu keşmekeş içerisinde "Peki Türkler bu durum karşısında ne yapıyor?" sorusunun cevabı ise "Türkler her zamanki gibi uyuyor"dur.[64]

Kitabın Yunanlar/'Ελληνες başlıklı bölümünde Aleksis'in Makedonya'nın karışık durumu karşısında bir şeyler yapmak istediği üzerinde durulur. Diğer bölümlerde Aleksis'in yaşadığı sorgulama süreci artık bir sonuca ulaşmak üzeredir. Aleksis, tuttuğu notlardan bir makale kaleme alır ve yayımlanması için Yunanistan'a yollar. Ayrıca yabancı basına yönelik de bölgedeki durum ile ilgili Yunanlar lehine iki mektup yazarak, Yunan haklarını savunmak adına bunların yayımlanmasını rica eder. Kitabın bu bölümünde Aleksis, *Makedonya Mücadelesi* konusunda Yunan çıkarlarını savunan ve idealize eden bir birey olarak okuyucunun karşısındadır.[65] Ancak bu girişimlerinden bir sonuç alamaması bu defa Aleksis'in algısındaki

[59] Dragumis, *age.*, s. 15.
[60] Dragumis, *age.*, s. 16.
[61] Dragumis burada terör kelimesini kullanmıştır. (y.n.)
[62] Bulgaristan 1908 yılında bağımsız bir devlet olacaktır.
[63] Dragumis, *age.*, s. 20.
[64] Dragumis, *age.*, s. 20.
[65] Dragumis, *age.*, s. 27.

Yunan milliyetçiliğini körükler. Kitabın kahramanı düşünselden aktivizme doğru bir dönüşümün içine girer.

Batı Makedonya / Δυτική Μακεδονία başlıklı bölümde ise Aleksis doktor bir arkadaşıyla yolculuğa çıkmaya karar verir. Yolculuğu Resne ve Ohri gibi Batı Makedonya'da bulunan bölgeleri kapsamaktadır. Artık Manastır'dan ayrılır ve başka şehirleri gezmeye karar verir. Bahsi geçen ve Batı Makedonya olarak adlandırılan bu bölgenin ayrıntılı tasvirlerle anlatılması, İon Dragumis'in bölgeyi çok iyi tanıdığını ortaya koyar. Aleksis ile yol arkadaşının rotası Manastır'dan çıktıktan sonra Resne ve Ohri şeklinde ilerler. Ohri konusunda satırlara yansıyan bilgi ise Bulgar Kralı Samuil'in bir zamanlar Ohri'de ikamet ettiğidir.[66]

Ohri ile ilgili verilen bilgilerden bir tanesi de burada yaşayan Hıristiyanların günlerdir evlerinden çıkmadığıdır. Bölgede yaşayan halk '*Çok acı çektik! Ama elbet bu da geçer*' demekte ve Manastır'dan gelecek haberleri merak etmektedirler.[67] Düşüncelerini kaleme alarak daha ayrıntılı düşünebildiğini öne süren Aleksis, bir akşam doktor arkadaşı ile sohbet ederken, Türklerin Yunanistan hükümetinden şikâyetçi olduğunu ve tüm fesatların sorumluluğunu Yunanlara yıktığını söyler. Aleksis'in bu konuşmada altını çizdiği bir nokta da Türklerin Bulgarlardan daha çok Yunanlardan korktuğunun vurgusunu yapmasıdır.[68] Diğer taraftan Yunanlarda da Bulgar tereddütü yok değildir. Dragumis şunu yazar: *Bulgarlar Yunan sınırına dayandığında uyanacağız ama çok geç kalmış olacağız!*[69]

Dragumis kitabında duygusal ögelere de yer vermeyi ihmal etmez. Zira kendisi de duygusal ve melankolik bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla kitaba serpiştirilen duygusal notalar şaşırtıcı değildir. Agni adlı bölümde, Aleksis Agni isimli on dokuz yaşında bir kız ile tanışır ve her geçen gün daha sık sohbet etmeye başlarlar. Agni, Kalimno adasındandır ancak ailesiyle İstanbul'a gitmiş ve eğitimini orada tamamlamıştır. Öğretmen olan Agni, Aleksis'in kadınlar hakkındaki fikirlerini değiştirmiştir.[70] Dragumis'in karmaşık hislerinin bir tezahürü olan bu bölümde, Aleksis Agni'nin kendisine İstanbul'a döneceğini haber veren mektubunu aldıktan sonra[71] onu görmeye gider ve ikili arasındaki sohbet ilerler. Bu kısımda Agni karakterinde de Dragumis'in karmaşık duygu dünyası açıkça hissedilir.

Bu sohbetlerden birinde Dragumis geleneksel Yunan halk müziğinin önemli eserlerinden biri olan Lagiarni'yi de / Λαγιαρνί kullanır. Bu şarkı-

[66] Dragumis, *age.*, s. 36.
[67] Dragumis, *age.*, s. 37.
[68] Dragumis, *age.*, s. 38.
[69] Dragumis, *age.*, s. 40.
[70] Dragumis, *age.*, s. 55-59.
[71] Dragumis, *age.*, s. 62.

nın çaldığı bir ortamda konuşan Aleksis, şarkının kendisine Türk-Yunan Savaşı (1897 Savaşı) dönemini, silahlı direnişçileri ve hırsızları hatırlattığını belirtir. Bu şarkı Aleksis'in idealize ettiği Makedonya düşüncelerini âdeta pekiştirir. Şarkının sözleri şu şekildedir:[72]

Έβγα Γκόλφω μ' στο βουνό	*Sevgili Golfo dağa çık*
έχω δυο λόγια να σου πω	*Sana söyleyecek bir çift lafım var*
Να τα πεις τ' αφέντη σου	*Efendine iletmen için*
να του κάψεις την καρδιά	*Onun canını yakmak için.*
Βγήκαν κλέφτες στο βουνό	*Hırsızlar dağa çıktı*
για να κλέψουν άλογα	*Atları çalmak için*
Κι άλογα δεν ηύρανε	*Atları bulamadılar*
προβατάκια πήρανε	*Küçük bir koyun aldılar*
Αχ αχ πήρανε το λαγιαρνί	*Ah, ah kara koyunu aldılar.*
που 'χε το χρυσό μαλλί	*Altın yünlü,*
το ασημένιο κέρατο	*Gümüş boynuzlu*
και το χρυσό κουδούνι	*Ve altın çıngıraklı.*
Προβατάκι μ', κατσικάκι μ'	*Benim küçük koyunum benim küçük keçim*
λαγιαρνάκι μ' αχ	*Ah benim kara koyunum! Onu aldılar ve gidiyorlar*
Το πήρανε και παν, άντε μανούλα μ'παν	*Ah anam! Gidiyorlar*
και πίσω δεν κοιτάν	*Ve arkalarına bakmıyorlar!*

Şarkının tarihçesi ya da hikâyesi konusunda bir bilgiye ulaşılamamış olsa da geleneksel bir Balkan dokusuna sahip olduğu ve sözlerinin Makedonya dağlarını hatırlattığı söylenebilir. İşte bu da Aleksis'in duygusallaşmasına neden olur.

Şarkı bittikten sonra herkes alkışlar ve Aleksis insanların şarkıyı içselleştirmeleri karşısında duygulanır. O sırada Agni, Aleksis'e döner ve Aleksis ona şöyle der: *Ben de bu çocuklarınki gibi entari giymek isterdim daha kısa ve dağda gerilla*[73] *olurdum. Şimdi bize ihtiyaçları var. Bunu çok isterdim. Büyük laf etmek istemem ama yapabilirsem (gerilla) olacağım...*[74]

Kitabın Terör/Τρομοκρατία başlıklı bölümünde Aleksis'in amacına ulaştığı görülür. Diğer yandan bu bölümde Pavlos Melas'ın bir karakter

[72] Şarkının sözlerinin tamamı kitapta yer almaz, yazar yalnızca bir satırına yer verir.

[73] Yunancada "antartis" olarak kullanılan kelimenin çevirisi gerilla olarak aktarılmıştır. Ancak daha açık bir ifadeyle bu kelime, dağlarda belirli bir ideoloji uğruna savaşan savaşçılar anlamı taşımaktadır.

[74] Dragumis, *age.*, s. 64.

olarak okuyucunun karşısına çıkması, Balkan tarihine hâkim bir okuyucuya, Dragumis'in her karakterini büyük bir incelikle seçtiği ve gene Pavlos Melas'a duyduğu hayranlığı hatırlatır. Dragumis, Pavlos Melas'ı unutturmamakta kararlıdır. Melas, Yunanistan'da ısrarla para toplar ve insanlar ona Makedonya konusunda ne kadar inatçı olduğunu söylerler. Ardından Pavlos, Aleksis ile anlaşarak onu direnişi organize etmesi için Kozani ve Görüce'ye gönderir. Bu noktadan sonra anlatım Bulgarlar ve Yunanlar arasındaki çatışmalara odaklanır. Diğer yandan Aleksis artık daha aktiftir. Bu bölümde geçen diyaloglardan en ateşlisi artık Makedonya'da dökülecek Yunan kanının *şehit kanı* olacağının vurgulanmasıdır.[75]

Kodes/Φυλακή adlı bölümde dikkati çeken en önemli satırlar, Makedonya'nın Yunan toprağı olduğunun ifade edilmesi ve bölge halkının da kendisini Yunan olarak tanımladığı bilgisinin verilmesidir. Diğer yandan Slav dili konuşan Yunanları tanımlayan Grekomania kelimesinin kullanılması da dikkat çekicidir. Dolayısıyla Dragumis, farklı diller konuşan Balkanlıların da kendilerini Helen/Yunan olarak tanımladığının altını çizer. Diğer yandan, Dragumis şunu da vurgular: *Tüm bu insanların aklında 'Helenizm' ile 'uygarlık' eş anlamlıdır.*[76] Dragumis'in zihnindeki bütünleşmeyi yansıtan bu cümle ise aslında Helen/Yunan varlığının, uygarlığı temsil ettiğinin altını çizmesi ya da *Helenler neredeyse uygarlık oradadır* mesajının verilmesi açısından çok önemlidir.

Kitap Pavlos Melas'ın ölümü ile sonlandırılmıştır. İon Dragumis'in Melas'a olan hayranlığını anlamanın zor olmadığı satırlar şu şekildedir: *Tüm bu zamanı yaşayan köyler, Makedonyalılar, tüm boyunduruk altındakiler ona tapıyorlar. Makedonya'da, o ölmedi. Yaşamın ötesinde hüküm sürüyor. Karaferye'de (Βέρροια) bir kız çocuğu, kendisine Yunanların kralı kimdir diye soranlara şu cevabı verdi: Pavlos Melas!*[77]

Sonuç

İon Dragumis tarafından kaleme alınan ve 19. yüzyılda Balkanlarda alevlenen Yunan milliyetçi ideolojinin bir aynası sayılabilecek *Şehit ve Kahramanların Kanı* bir edebî eser olarak düşünüldüğünde, olaylar bağlamında durağan ancak anlatım açısından güçlü bir dile sahiptir. Diğer yandan dönemin Balkan konjonktürüne uzak okuyucular için bazı müphem noktalar taşır. Kitap, dönemin ruhu ya da yazar hakkında bilgi sahibi olan okuyucular için ise aydınlatıcı niteliktedir. Bu da eseri, bir tarihsel roman olarak değerlendirildiğinde benzerlerinden ayırır. Öte yandan bu kitabı okuyan

[75] Dragumis, *age.*, s. 89.
[76] Dragumis, *age.*, s. 101.
[77] Dragumis, *age.*, s. 141.

okuyucu kurgusal anlamda ilk aşamada gerçeklikle muğlâklık arasında gidip gelebilir.

Eserde en çok vurgulanan kavramlardan biri Helenizmdir. Hattâ birçok noktada Makedonya ile Helenizm aynı potada kaynaştırılır. Başka bir deyişle toprak ile halk yapıştırılarak milliyetçiliğin en önemli iki ögesi birleştirilir.

Kitabın bir diğer mesajı da Yunanistan'ın 1897 yılında Osmanlı Devleti ile yaptığı savaş sonunda yaşadığı yenilgiden kaynaklanan vasatlık hissinin üstesinden gelme çabasıdır. Bu bağlamda Dragumis, kitabın birçok kısmında gözden kaçması mümkün olmayan mesajlar kullanır. Bunlar eserde, zaman zaman bir çağrı, zaman zaman da birlik yaratacak söylemler şeklinde kaleme dökülür. Dragumis bu vasatlığı ve sıradanlığı Aleksis üzerinden yenmeye çalışır.

Kitabın bir diğer vurgusu da Bizans üzerinedir. Çok fazla olmamakla birlikte bazı sayfalarda yapılan bu vurgularla okuyucunun Megali İdea'yı hatırlaması hedeflenmiştir. Bulgarlar ve Türkler ise Yunanlar karşısında konumlandırılmış topluluklardır. Yazar, bazı bölümlerde bu konudaki fikirsel çıkarımlarını eleştirel bir bakış açısıyla netleştirmekten de kaçınmamıştır.

Öte yandan eserin, yazıldığı dönem bağlamında (1907) incelendiğinde kurgusunun tam anlamıyla Balkanlardaki siyasi ve sosyal durum üzerine inşa edildiği barizdir. Karakterler buna göre seçilmiş ve diyaloglar da bu dönemin gündemi üzerine odaklanmıştır.

Dragumis, okuyucunun dikkatinin dağılmaması adına mevcut tartışmanın yan olaylar ya da karakterlerle dağılmasını da önlemeye çalışmıştır. Duygusal aromaların hissedildiği bölümlerde bile ideolojik özü kaybetmemiştir.

Eser başladığı noktada son bulmuştur. Başka bir deyişle Dragumis, Pavlos Melas'ın ölümü ile Yunanları uyanışa çağırdığı satırlarla başladığı kitabını, yine Pavlos Melas'ın (*Yiğit delikanlının*) hayatını kaybetmesiyle noktalamıştır.

KAYNAKÇA

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Aktürk, Şener, "Etnik Kategori ve Milliyetçilik Tek-Etnili, Çok-Etnili, ve Gayri-Etnik Rejimler", *Doğu Batı Milliyetçilik*, Yıl 9, Sayı 38, 2006.

Apostolopulu M., Hatziantoniu K., *İstoria tou Elliniku Ethnous 1821-1941*, Pelakos, Athina, T.Y.

Benlisoy Foti - Benlisoy, Stefo, "Millet-i Rumdan Helen Ulusuna (1856-1922)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

Christie, Agatha, *Köşkteki Esrar*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Dakın, Douglas, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1966.

Dragumis, Ion, *Martyron kai Hroon Aima*, Malliaris Paideia, (T.Y.).

Greenfeld, Liah, "Alman Milliyetçiliğinin Doğuşu", *Doğu Batı Milliyetçilik II*, Yıl 10, Sayı 39, 2006-2007.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu 1890-1918*, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Hobsbawm, Eric J., *Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit ve Gerçeklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

Karakasidou, Anastasia N., *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri, Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Karpat, Kemal, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Kedourie, Elie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971.

Kohn, Hans, *The Idea of Nationalism a Study in Its Origins and Background*, The Macmillan Company, New York, 1946.

Mazis, John A. *A Man for All Seasons, the Uncompromising Life of Ion Dragoumis*, The İsis Press, İstanbul, 2014.

Millas, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Saatçi, M. Begüm, "Balkan Ulusçuluklarına Dair bir Değerlendirme Farklı Uluslar, Farklı Usuller", *Karadeniz Araştırmaları*, cilt 6, Sayı 23, Güz 2009.

Sancaktar, Caner, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, cilt: 2, Sayı: 2, 2011.

Savrun, Ergenekon, "Balkan Milliyetçilikleri Bağlamında Sırp, Yunan ve Bulgar Milliyetçiliklerinin Karşılaştırılması", *Avrasya Çalışmaları*, cilt 4, 2016.

Smith, Antony D., *Milli Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

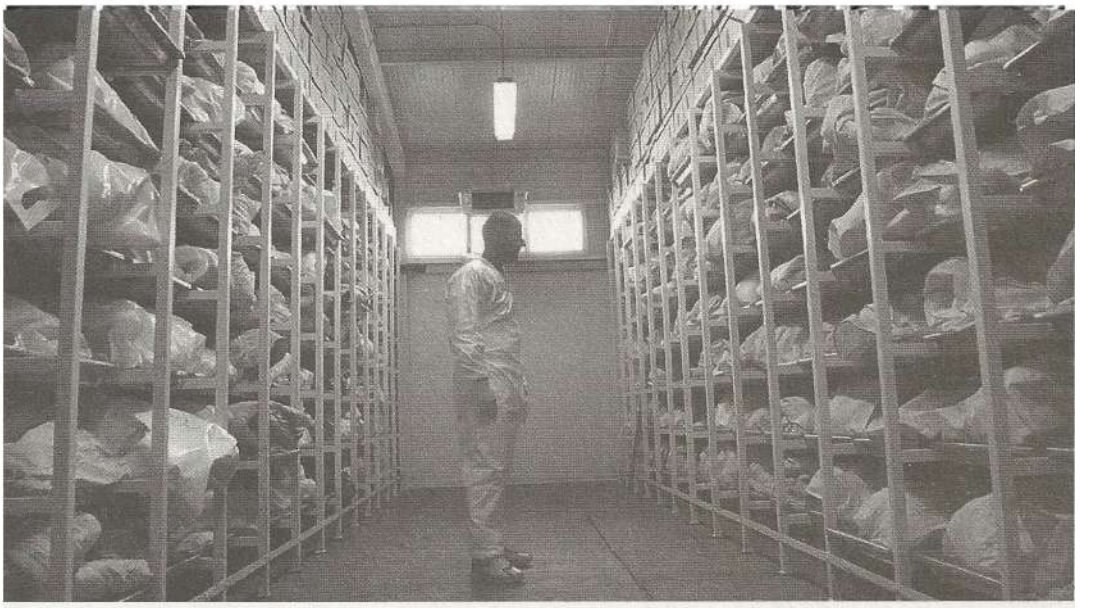
—, *Ulusların Etnik Kökeni*, Dost Yayınları, Ankara, 2002.

Smith, Michael L., *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002.

Todorova, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Yerasimos, Stefanos, "Türk Milliyetçiliğinin Kökenindeki Balkan Milliyetçiliği", *Toplumsal Tarih*, Sayı 15, cilt 3, Mart 1995.

—, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Srebrenitsa soykırımından sonra "Uluslararası Kayıp İnsanlar Komisyonu" kimlik tespiti yaparken, 1995.

SIRP MİLLİYETÇİLİĞİ: MERKEZİYETÇİLİK VE İRREDENTİZM SİYASETİ

Caner Sancaktar*

GİRİŞ

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) II. Dünya Savaşı yıllarında faşist Alman-İtalyan işgaline ve yerli milliyetçi-faşist örgütlere karşı yapılan mücadele sonucunda kuruldu. Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) liderliğinde oluşturulan Partizan Ordusu, savaş sonunda hem ülkeyi Alman-İtalyan işgalinden kurtarmayı başardı hem de Hırvat Ustaşa ve Sırp Çetnik kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Böylece Sosyalist Yugoslavya milliyetçiliğe ve faşizme karşı yapılan büyük halk kurtuluş savaşı ve siyasal mücadele sonucunda kuruldu.

Savaş sonrasında kurulan yeni Sosyalist Yugoslavya'da âdemimerkeziyetçi federal sistem uygulandı. Âdemimerkeziyetçi federal sistem çerçevesinde altı federe cumhuriyet (Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Slovenya, Makedonya, Karadağ) ve iki özerk eyalet (Sırbistan'a bağlı Kosova ile Voyvodina) oluşturuldu. Cumhuriyetlere birlikten (YSFC'den) ayrılma hakkı dâhil olmak üzere geniş yetkiler verildi. İki özerk eyaletin ise, birlikten ayrılma hakkı olmamakla birlikte kendi özerk yasama, yürütme ve yargı erkleri mevcuttu. Bunlara ilaveten sosyalist rejim, ülkedeki milletlere

* Doç. Dr. Caner Sancaktar, Kocaeli Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

ve azınlıklara anadilde eğitim dâhil olmak üzere geniş kültürel haklar ve özgürlükler sundu.

Kurucu Başkan Tito ve sosyalist rejim (sosyalist özyönetim sistemi), söz konusu âdemimerkeziyetçi federal düzenleme yoluyla ülkedeki milletleri ve azınlıkları hoşnut kılmayı, milletler arası gönüllü birlik/bütünleşme sağlamayı ve böylece ayrılıkçı milliyetçiliği engellemeyi amaçlıyordu. Bu amaç, Tito'nun ve YKP'nin meşhur "Bratstvo i Jedinstvo (Kardeşlik ve Birlik)" sloganında özetlenmişti. Fakat âdemimerkeziyetçi federal sistem ve gönüllü birlik/bütünleşme (Bratstvo i Jedinstvo) siyaseti milliyetçiliği ortadan kaldırmaya yetmedi. Ülkedeki milliyetçi siyasetçiler/gruplar devlet ve parti (YKP) içinde varlıklarını devam ettirmeyi başardılar. Kurucu Başkan Tito'nun 1980'de ölümü sonrasında milliyetçi grupların ve siyasetçilerin güçleri hızla arttı ve milliyetçi hareketler ülke genelinde yaygınlaştı. 1980'ler boyunca yaşanılan ekonomik sıkıntılar ve Doğu Avrupa siyasetinde yaşanılan gelişmeler milliyetçi dalganın kabarmasına yardımcı oldu. Böylece milliyetçi yükseliş 1990'ların başında Sosyalist Yugoslavya'yı parçalayıp yıktı. Yugoslavya'nın yıkılışının tek sorumlusu Sırp milliyetçiliği değildi elbette. Ülke genelinde güçlenen tüm milliyetçi hareketler ve milliyetçi siyasi liderler Yugoslavya'nın yıkılışında şu veya bu düzeyde rol oynadılar. Bununla birlikte Yugoslavya'daki milliyetçi hareketlerin en güçlüsü ve etkilisi Sırp milliyetçiliği oldu.

II. Dünya Savaşı yıllarında Draža Mihailović liderliğindeki Sırp Çetnik ordusu Büyük Sırp Krallığı'nı kurmayı amaçlamıştı. Fakat Komünist Partizanlar bu amacın gerçekleşmesini engellediği gibi Çetnik ordusunu yok etti. Draža Mihailović başta olmak üzere çok sayıda Çetnik siyasetçi ve komutan idam edildi, kaçmayı başaranlar ise çeşitli ülkelere sığındılar. Böylece Partizanlar/YKP Sırp milliyetçiliğine büyük darbe indirmiş oldu. Ama Sırp milliyetçiliği tamamen yok edilemedi. Sırp milliyetçileri savaş sonrasında kurulan yeni devlet içinde ve YKP bünyesinde varlıklarını devam ettirmeyi başardılar.

1945 sonrasında parti ve devlet içinde Aleksandar Ranković liderliğinde Sırp milliyetçi hizbi gelişti. Bu yıllarda kısaca "Ranković Grubu" olarak adlandırılan Sırp milliyetçi hizbin amacı, devlet ve parti yönetiminde merkeziyetçiliği arttırmak ve bu yolla Yugoslavya üzerinde Sırp hâkimiyetini güçlendirmek idi. Tito'nun devreye girmesiyle 1960'ların ikinci yarısında Ranković Grubu (Sırp milliyetçi siyasetçiler ve bürokratlar) devlet organlarından ve partiden büyük ölçüde tasfiye edildiler. Bu tasfiyeler Sırp milliyetçiliğini geçici olarak zayıflattı. Ardından yapılan yeni anayasal ve yasal düzenlemelerle âdemimerkeziyetçilik daha da arttırıldı. Yani federe cum-

huriyetlerin ve eyaletlerin siyasal, ekonomik, yargı ve sosyo-kültürel yetkileri daha da arttırıldı, merkezî yönetim organlarının yetkileri ise azaltıldı.

1980'de Tito'nun ölümünden sonra diğer milliyetçi hareketler gibi Sırp milliyetçiliği de hızla toparlanıp güçlendi. 1980 sonrasında Sırp milliyetçiliğinin liderliğini Slobodan Milošević üstlendi. Milošević liderliğinde güçlenen Sırp milliyetçiliğinin nihai amacı, sadece merkezî yönetimi (merkeziyetçiliği) güçlendirmek değil, aynı zamanda "Büyük Sırbistan"ı kurmaktı. Böylece Milošević liderliğinde Sırp İrredentizmi gelişti ve 1990'larda fiilen harekete geçti. Aslında bu, II. Dünya Savaşı yıllarındaki Sırp Çetnik hareketinin 1980 sonrasında Milošević liderliğinde dönemin yeni koşullarına göre yeniden formüle edilmesiydi. Böylece Sırp milliyetçiliği 1990'lara gelindiğinde siyasal krizin şiddetlenmesinde, YSFC'nin yıkılmasında ve savaşların yaşanmasında önemli rol oynadı.

RANKOVIĆ GRUBU: MERKEZİYETÇİLİK SİYASETİ

YKP'nin önde gelen yöneticilerinden birisi Sırp siyasetçi Aleksandar Ranković (1909-1983) idi. 1937'de Tito'nun YKP Genel Sekreteri olmasıyla birlikte Ranković, Tito tarafından YKP Merkez Komitesi'ne alındı. 1966'ya kadar Merkez Komite üyesi olarak parti içinde son derece etkili oldu. II. Dünya Savaşı yıllarında Ranković, Merkez Komite Organizasyon Sekreteri ve Güvenlik Sorumlusu olarak görev yaptı. Savaş sonrasında 1945-1963 döneminde İçişleri Bakanlığı ile Başbakan Yardımcılığı, 1963-1966 döneminde ise YSFC Başkan Yardımcılığı yaptı. Bu yıllarda Ranković, Sırbistan Komünist Partisi'nin ve Sırpların siyasal lideri konumundaydı.

1945 sonrasında kurulan yeni Sosyalist Yugoslavya'da Sırp milliyetçiliğinin liderliğini Ranković üstlendi. Ranković, kendisi gibi milliyetçi siyasetçileri ve bürokratları bir araya getirerek parti ve devlet içinde ayrı bir hizip oluşturdu. Ranković Grubu'nun temel amacı, devlet ve parti yönetiminde merkeziyetçiliği arttırmak yoluyla Sırbistan'ın ve Sırp bürokrasisinin Yugoslavya genelinde hâkimiyetini/etkisini arttırmak idi. Özellikle merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi sayesinde Kosova, Voyvodina, Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya üzerinde Sırp hâkimiyetini arttırmayı amaçlıyordu. (Barnett, 2006: 116-121; Zaninovich, 1970: 149-150).

8. YKP Kongresi 1964'te Belgrad'da toplandı. Kongrede üç temel konu gündeme alındı: Özyönetim, ekonomik problemler ve milletler meselesi. Kongrede iki rakip rapor tartışıldı: YSFC Başkan Yardımcısı Ranković'in raporu ile Sloven siyasi lider Edvard Kardelj'in raporu. Ranković Raporu, merkeziyetçiliğin ve devletçiliğin güçlendirilmesi gerektiğini savunurken, Kardelj Raporu, âdemimerkeziyetçiliğin ilerletilmesini ve devletçiliğin azaltılmasını savundu.

YSFC'de tek partili sistem mevcuttu. Sistemin tek hâkim partisi Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) idi. Bununla birlikte, YKP bünyesinde sekiz bölgesel Komünist Parti vardı. Yugoslavya Federasyonu'nu oluşturan altı federe cumhuriyetin ve iki özerk eyaletin (Sırbistan Cumhuriyeti içinde yer alan Kosova ile Voyvodina'nın) kendi bölgesel komünist partileri vardı: Hırvatistan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Slovenya, Makedonya, Karadağ, Kosova ve Voyvodina Komünist Partileri. Yani YKP içinde de âdemimerkeziyetçilik prensibi uygulanmaktaydı. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tito, 1982).

Fakat Ranković ve Sırp milliyetçiliği, sadece devlet içinde değil, YKP içinde de merkeziyetçiliğin arttırılmasını yani bölgesel parti kollarının yetkilerinin zayıflatılmasını ve merkezî parti yönetiminin güçlendirilmesini savunuyordu. Sert geçen tartışmaların sonunda 8. YKP Kongresi'nde aşağıdaki temel kararlar alındı (Osmi Kongres Saveza Komunista Jugoslavije, 1965: 230-234, 378-386):

- YKP, sosyalist özyönetimin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için çalışmalıdır.
- Gelişmiş bölgeler ile azgelişmiş bölgeler arasındaki farkı kapatmak için azgelişmiş bölgelere yardım fonları sağlanmalıdır.
- Federe Cumhuriyetlerin ve ulusların ekonomik bağımsızlıkları ve özyönetimleri güvence altına alınmalıdır.
- Devletçilik-bürokrasicilik tarafından beslenen milliyetçiliğe karşı mücadele edilmelidir. Bu amaçla âdemimerkeziyetçilik arttırılmalı, merkeziyetçilik ve devletçilik azaltılmalıdır.
- YKP'nin cumhuriyet ve eyalet teşkilatlarının özerkliği ve yetkileri arttırılmalıdır.
- Yugoslav kimliği ve kültürü geliştirilmelidir. Bu hedefe baskı ve asimilasyon yöntemleri ile ulaşılamaz. Ortak Yugoslav kimliği ve kültürü, ancak milletler arasında gönüllü işbirliği yoluyla olgunlaşabilir.

Bu kararlar gösteriyor ki, 8. YKP Kongresi, âdemimerkeziyetçilik yönünde karar alarak Kardelj Raporu'nu benimsemiş, merkeziyetçiliği savunan Sırp Ranković Raporu'nu ise reddetmiştir. Fakat Ranković liderliğindeki Sırbistan Komünist Partisi yönetimi/delegasyonu, merkezî yönetimin güçlendirilmesi yönündeki ısrarını devam ettirdi. Bu durum, âdemimerkeziyetçiliği savunan Hırvatistan ve Slovenya ile merkeziyetçiliği savunan Sırbistan arasında siyasi krizin doğmasına neden oldu (Jancar, 1976: 209).

Bu rekabet ortamında Başkan Tito, merkeziyetçilere karşı âdemimerkeziyetçileri destekledi. Tito, Ranković'i ve merkeziyetçi-devletçi hizbi,

"emekçi halkın ve özyönetimin düşmanları" olmakla ve "görevini kötüye kullanmakla" suçladı. Çünkü Başkan Tito'ya göre merkeziyetçilik-devletçilik sosyalist özyönetimin gelişimini engeller. Yapılması gereken, cumhuriyetlere ve topluma kendi kendini yönetme imkânları vermektir. Çünkü "eğer cumhuriyetler en geniş özyönetimsel imkânlara sahip olmazlarsa özyönetim normal ve doğru biçimde gelişemez."(Tito, 1982: 400)

YKP Merkez Komitesi 1 Temmuz 1966'da Brioni adasında toplandı. Toplantıda Ranković ve Gizli Polis Teşkilatı Başkanı Svetislav Stefanović, (a) görevini kötüye kullanma, (b) şahsi menfaat sağlama, (c) Gizli Polis Teşkilatı vasıtasıyla üst düzey yöneticiler hakkında yasadışı istihbarat toplama ve (ç) Kosova'da Arnavut sivillere karşı yasadışı kötü muamelede bulunma suçlarıyla itham edildiler. Tarihî Brioni toplantısında suçlu olduğuna karar verilen Sırp siyasi lider Ranković, partiden, Federal Meclis'ten ve YSFC Başkan yardımcılığı görevinden alındı. "Ranković'in sadık adamı" olarak bilinen Sırp polis şefi Stefanović ise, Federal Yürütme Konseyi'nden, Federal Meclis'ten ve Gizili Polis Teşkilatı Başkanlığı görevinden alınarak cezalandırıldı. (Zaninovich, 1970: 149-150; Barnett, 2006: 116-121; Hondius, 1968: 321-322).

Üç ay sonra başkent Belgrad'da toplanan YKP Merkez Komitesi (4 Ekim 1966), "Büyük Sırbistan Şovenizmi"ne karşı ortak mücadele etme, Yugoslavya içinde yaşayan milletler ve cumhuriyetler arası iyi ilişkiler geliştirme ve bu amaçla YKP içinde özel bir komisyon oluşturma kararı aldı (Hondius, 1968: 322).

Çok sayıda yasadışı olaylara adı karışan ve büyük ölçüde Ranković Grubu tarafından kontrol edilen Gizli Polis Teşkilatı lağvedilip yerine Devlet Güvenlik Servisi (Služba Državne Bezbednosti) oluşturuldu. Ayrıca Sırbistan Komünist Partisi içinde Ranković'i destekleyen radikaller görevden alındı, bunların yerine daha ılımlı isimler atandı: Parti Merkez Komite Başkanlığı'na Marko Nikezić ve Parti Yürütme Komitesi Başkanlığı'na Latinka Perović getirildi. Böylece Sırbistan Komünist Partisi içinde Ranković grubu tasfiye edilmiş oldu (Rusinow, 1977: 256-257).

Ranković grubunun tasfiyesi, Sırp kamuoyunda "Sırplara karşı Hırvat-Sloven komplosu", "Sırpların yenilgisi", "Hırvat-Sloven hizbinin galibiyeti" şeklinde yorumlandı (Jelavich, 2006: 422-423). Ranković grubunun tasfiyesi neticesinde parti-devlet organlarında merkeziyetçi-devletçi unsurların gücü kırılmış oldu ve âdemimerkeziyetçi politikaların/reformların önü açıldı (Barnett, 2006: 124).

Ayrıca ülke genelinde demokratikleşme yolunda önemli adımlar atıldı: Kamuoyunda parti kararlarına yönelik eleştiriler arttı/serbestleşti, partiyi eleştiren gazete ve dergi yayınları fazlalaştı, antikomünist gazete ve der-

gilerin yayınlanmasına müsaade edildi ve YKP içinde ideolojik çeşitlilik önemli ölçüde arttı. Böylece parti içinde "açık ve görece özgür tartışma ve eleştiri atmosferi" ortaya çıkıp gelişti (Rusinow, 1977: 256; Paleshoutski, 1992: 106).

MILOŠEVIĆ VE SIRP MİLLİYETÇİLİĞİNİN YÜKSELİŞİ

Josip Broz Tito liderliğinde Yugoslav komünistler milliyetçiliğe karşı mücadele ettiler. Çünkü Tito ve komünist yoldaşları, milliyetçiliğin Yugoslavya için ölüm olduğunu biliyorlardı. Nitekim YSFC, Tito'nun önderliği altında komünistlerin milliyetçiliğe karşı yaptıkları büyük savaş ve siyasal mücadele sonucunda kurulmuştu. Eğer II. Dünya Savaşı yıllarında iç savaşı komünistler kazanmasaydı (milliyetçiler kazansaydı) savaş sonrasında Yugoslavya kurulamazdı. Yani Sosyalist Yugoslavya, milliyetçilerin yenilgiye uğratılması sayesinde kurulmuştu. Dolayısıyla Yugoslavya'nın yaşaması da milliyetçiliğin yeniden güçlenmesinin engellenmesi sayesinde olabilirdi ancak.

Ülkedeki en güçlü ve Yugoslavya için en yıkıcı iki milliyetçi hareket Sırp ve Hırvat milliyetçiliği idi. Çünkü her ikisinin kendi büyük ulus devletlerini kurma amaçları vardı ve bu nedenle her ikisi irredentist karaktere sahipti. II. Dünya Savaşı yıllarında Hırvat Ustaşa ve Sırp Çetnik orduları, bu irredentist karakteri ve saldırganlığı fazlasıyla ortaya koymuşlardı. Bu nedenle Başkan Tito, özellikle Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin güçlenmesini engellemeye çalışmış ve ölümüne dek bunun için özel önlemler almaya gayret etmişti.

YKP-Partizanlar, Sırp milliyetçiliğine ilk büyük darbeyi, II. Dünya Savaşı yıllarında Çetnik ordusunu yenilgiye uğratarak ve Çetnik lider Draža Mihailović'i idam ederek indirdi. Ama savaş sonrasında parti ve devlet içinde Ranković liderliğinde Sırp milliyetçileri yeniden örgütlenip güçlendiler. Tito, Sırp milliyetçiliğine ikinci önemli darbeyi, 1960'ların ikinci yarısında Ranković Grubu'nu tasfiye ederek gerçekleştirdi. Böylece Sırp milliyetçiliği ikinci defa zayıflatıldı ve önemli ölçüde kontrol altına alındı. Ama Tito'nun ölümü sonrasında Sırbistan Komünist Partisi içinde milliyetçiler hızla güçlenip partinin kontrolünü ele aldılar. İşte bu ortamda, Draža Mihailović ve Aleksandar Ranković'ten sonra üçüncü milliyetçi lider yükselişe geçti ve Sırp siyasetini domine etmeyi başardı: Slobodan Milošević (1941-2006).

Milošević, milliyetçi söylemi son derece başarılı biçimde kullanan usta bir demagog ve hatip idi. Onun demagojik milliyetçiliği ve etkili hitabeti, 1980 sonrasında giderek ekonomik kriz içine giren ve böylece yoksullaşan Sırp halkını derinden etkiledi. Ama Milošević bunu tek başına yapmadı

elbette. Sırp lider, kendi halkını etkilemek, milliyetçileştirmek, yakın gelecekte başlayacak olan savaşlara hazırlamak ve elbette kendi iktidarını sağlamlaştırmak için milliyetçi entelektüelleri, din adamlarını (Sırp Ortodoks Kilisesi'ni) ve Belgrad medyasını büyük ustalıkla kullandı. Böylece 1980'lerde Sırbistan'da Milošević, milliyetçi entelektüeller, Sırp Ortodoks Kilisesi ve milliyetçi medya arasında güçlü bir milliyetçi cephe kuruldu.

Sırp milliyetçi cephesi, 1980'ler boyunca sosyalist özyönetim sistemine karşı neoliberal reformları ve kapitalizme geçiş sürecini savundukları için Batı Avrupa ile ABD tarafından desteklendi. Yani Batı Avrupa ile ABD, 1980'lerde Milošević'in ve Sırp milliyetçiliğinin yükselişinden hiç de rahatsızlık duymadı, tam tersine bu yükselişi destekledi. Çünkü milliyetçi yükselişin sosyalist Yugoslavya'yı yıkacağını ve bölgeyi, Batı'nın kontrolüne sokacağını gayet iyi biliyorlardı. Ayrıca tam da bu yıllarda SSCB'de ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde devletçi sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci başlamıştı. Sovyetler Birliği'nde yaşanılan değişim ve dağılma süreci, sosyalist Yugoslavya'yı parçalamak ve kendi kapitalist ulus devletlerini kurmak isteyen milliyetçileri daha da cesaretlendirdi.

Tüm bu dış gelişmeler Milošević'in yükselişini kolaylaştırdı. Yani II. Dünya Savaşı yıllarında Draža Mihailović'in ve 1945-1966 döneminde Aleksandar Ranković'in bulamadığı uygun uluslararası ortamı ve dış desteği, 1980'lerde Milošević fazlasıyla bulup iyi değerlendirdi. Ülkede yaşanılan ekonomik kriz ve yoksullaşma süreci ise, milliyetçi liderlerin çok iyi becerdikleri milliyetçi demagoji için son derece müsait bir sosyo-ekonomik ortam yarattı. Üstelik II. Dünya Savaşı'nda Mihailović'i yenip idam etmiş, 1966'da ise Ranković'i siyasetin dışına itmiş olan güçlü komünist Başkan Tito engeli de yoktu artık Milošević'in önünde. Kısacası, 1980 sonrası iç ve dış ortam, Milošević'in ve milliyetçiliğin yükselişine zemin hazırladı. Başta Milošević olmak üzere tüm milliyetçi siyasetçiler, bu müsait iç ve dış ortamı iyi değerlendirip sosyalist Yugoslavya'yı parçalayıp savaşa sürüklediler.

Milošević 1969'dan itibaren Sırbistan Komünist Partisi üyesi idi. 1973'te Sırbistan'ın en büyük enerji şirketi olan *Technogas*'ın genel direktörü ve 1978'de *Beobank*'ın (Belgrad Bank) başkanı oldu. Ekonomi alanında yıldızı parlayan genç teknokrat Milošević, aynı zamanda Sırbistan Komünist Partisi içinde de hızla yükselerek önce 1984'te Belgrad Örgütü Başkanı ve iki yıl sonra Parti Başkanı seçildi. Milošević, ilk iş olarak partideki Titoist, komünist ve anti-milliyetçi muhalifleri tasfiye etti. Sırbistan Komünist Partisi'nin tek hâkimi haline gelen Milošević Mayıs 1989'da Sırbistan Başkanı seçildi (Allcock vd., 1998: 175-176).

Parti içinde ve Sırbistan'da siyasal iktidarı ele geçiren Milošević, Tito karşıtı milliyetçi söylem kullandı. Sırbistan Başkanı Milošević, Yugoslavya parçalanma sürecine girerken partinin adını Temmuz 1990'da Sırbistan Sosyalist Partisi olarak değiştirdi ve partisini Marksist-Titoist ilkelerden tamamen koparıp radikal milliyetçiliğe yöneltti (Ćirković, 2004: 295).

Milošević liderliğindeki milliyetçi cephenin üç temel amacı vardı: Öncelikle Sırbistan içinde yönetimi merkezîleştirmek, yani Sırbistan içinde bulunan iki özerk eyaletin (Voyvodina ile Kosova) özerkliğine son vermek. İkincisi; sosyalist özyönetim sistemini tasfiye edip kapitalizme geçmek. Bu amaçla Milošević, liberal ekonomistleri ve teknokratları içeren yeni bir ekonomi danışmanları komisyonu oluşturdu. "Milošević Komisyonu" olarak da bilinen bu komisyon, 1988'de neoliberal ekonomi reform programını devreye soktu (Woodward, 1995: 106-107). Milošević yönetiminin nihai amacı ise Kosova, Karadağ, Makedonya, Bosna-Hersek ile Hırvatistan'ın Sırp yoğunluklu bölgelerini (Srpska Krajina, Slavonija) ele geçirip "Büyük Sırbistan"ı kurmaktı (Lukić ve Lynch, 1999: 155-156).

28 Eylül 1990'da kabul edilen yeni Sırbistan Anayasası, Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti adını Sırbistan Cumhuriyeti olarak değiştirdi (Lukić ve Lynch, 1999: 153-154; Lane, 2004: 178). Aralık 1990 seçimlerinde Milošević'in partisi oyların yüzde 77,6'sını alarak tek başına iktidar olmayı başardı (Pavković, 1997: 119). Milošević, Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde hem kendi siyasi gücünü arttırmak hem de Karadağ'a daha kolay hâkim olabilmek amacıyla Nisan 1992'de Karadağ ile birleşerek Sırbistan-Karadağ Federal Cumhuriyeti'ni kurdu. Sırbistan-Karadağ birlikteliği Haziran 2006'ya kadar devam edecek, bu tarihte Karadağ, referandum yoluyla Sırbistan'dan ayrılacaktır.

Milošević yönetimi, kendi halkını milliyetçileştirmek, "Büyük Sırbistan" projesi doğrultusunda harekete geçirmek ve savaşlara hazırlayabilmek için medya kanallarını büyük bir ustalıkla propaganda silahı olarak kullandı (Vejvoda, 1996: 107). 1987-1990 döneminde Sırp medyasının ana sloganı "birleşik tek Sırbistan" idi. Anti-komünizm, anti-Titoizm ve anti-Yugoslavya söylemi ve propagandası, Sırp medyasında bir moda haline gelmişti bu yıllarda (Pavkovic, 1997: 103). Yapılan yalan yanlış yayınlar ile tarih yeniden yazıldı âdeta. Milliyetçi propaganda ve yalanlar vasıtasıyla diğer milletlere yönelik nefret büyütüldü ve Sırp halkı üzerinde "kitlesel paranoya" durumu yaratıldı (Letica, 1996: 95).

Milošević'in "milli medyası", 1980'ler ve 90'lar boyunca Sırp milletini diğer milletlere karşı kışkırtıp paranoyaklaştırdı. Milošević'in kontrol ettiği Belgrad medyası, Milošević'i, "Sırp milletinin kurtarıcısı" ve "büyük milli lider" olarak tanımlayıp propaganda yaptı. Ayrıca televizyon ve

gazetelerde sık sık "Büyük Sırbistan" propagandası yapıldı. Milošević, Sırp halkına, "Büyük Sırbistan"ı kuracak olan "Büyük Milli Lider" olarak sunuldu. Bu söylem, 1980'li ve 90'lı yıllarda ekonomik kriz ve yoksulluk içinde yaşayan Sırp halkını cezp etti. Milliyetçi medya, Milošević'i ve "Büyük Sırbistan" projesini, yüksek enflasyon ve işsizlik nedeniyle giderek yoksullaşan halka bir "milli kurtuluş kapısı" olarak sundu. Christopher Bennett, Milošević'in kontrol ettiği medyanın Sırp halkı üzerindeki güçlü etkisini şöyle tarif etmiştir:

> 1980'li yıllarda Milošević Sırbistanı'nın medya saldırısı, Nazi Almanyası'nın 1930'lu yıllardaki propaganda kampanyasına çok benziyordu. Gerçekten de ana tema –bütün Sırplar tek bir Sırbistan içinde birleşmelidir– aynıydı. Aradaki büyük fark, medyanın 1980'li yıllarda 1930'lu yıllardan çok daha fazla güçlü olmasıydı ve dolayısıyla haberin ve bilginin çarpıtılma kapasitesi, 1980'li yıllarda 1930'lu yıllardakine göre çok daha büyüktü. Hitler, siyasal düşüncesini yaymak için basına, henüz çocukluk aşamasında olan film endüstrisine ve radyo dalgalarına sahipti. Milošević ise, kendisinin yeni Sırp milliyetçiliğini, televizyon yoluyla Sırbistan'daki her eve gönderme ve sindirme kabiliyetine sahipti." (Bennett, 1994: 215)

1980 sonrasında Sırp milliyetçiliğinin tek aktörü Milošević değildi elbette. Dönemin milliyetçi entelektüelleri ve din adamları da milliyetçi yükselişte (halkın milliyetçileştirilmesinde) önemli rol oynadılar. Milliyetçi entelektüeller ve din adamları siyasal arenada Milošević'e destek verdiler. Böylece milli lider Milošević, milliyetçi entelektüeller ve Ortodoks Kilise arasında güçlü bir "milliyetçi cephe" kuruldu. Bu cephe, eş zamanlı olarak hem Milošević'in siyasal iktidarını güçlendirdi, hem de Sırp halkını milliyetçileştirip yakında başlayacak olan savaşlara hazırladı.

Sırp edebiyatçı yazar Dobrica Ćosić, 1980'li yıllarda Sırp milliyetçiliğinin manevi ve entelektüel babası oldu (Silber ve Little, 1995: 32). Ćosić, sıkı bir anti-komünist, anti-Yugoslav ve anti-Titoist idi. Ćosić'in iddiasına göre, Tito liderliğindeki Sosyalist Yugoslavya bilinçli olarak Sırp milletini federe cumhuriyetlere ve özerk eyaletlere bölerek parçaladı ve zayıflattı. Dolayısıyla Sırp milleti acilen toparlanmalıdır. Bu, ancak tüm Sırpların bir çatı altında (tek bir Sırp devleti içinde) birleşmesiyle olabilir. Tüm Sırplar bunun için mücadele etmelidir. Çünkü Ćosić'e göre, Yugoslavya içinde diğer milletlerle birlikte yaşamanın Sırp milletine geçmişte herhangi bir faydası olmamıştır ve gelecekte de olmayacaktır. Öyleyse Sırplar, Ćosić'e göre, kendi devletlerini kurup kendi başlarının çaresine bakmalıdırlar (Banac, 1997: 109).

Ćosić'in de üyesi olduğu Sırp Bilimler Akademisi'nin 24 Eylül 1986'da yayımladığı meşhur Memorandum, bu dönemde Sırp milliyetçiliğinin manifestosu haline geldi. Memorandum, Sırpları, Yugoslavya içinde bir "kurban millet" olarak tanımladı ve "Sırp milli varlığının tehlike içinde" olduğunu ileri sürdü:

"Hırvatistan'da yaşayan Sırplar, Bağımsız Hırvatistan Devleti dönemi[1] hariç, bugünkü kadar büyük bir tehlike içinde olmamışlardı. Onların ulusal statülerinin çözüme kavuşturulması en öncelikli siyasal meseledir. Eğer bir çözüm bulunmazsa, sonuç, sadece Hırvatistan için değil, tüm Yugoslavya için pek çok düzeyde zarar verici olacaktır." (Memorandum'dan aktaran Silber ve Little, 1995: 31-32).

"Sırplar, elli yıldan az bir süre zarfında birbirini izleyen iki kuşak içinde iki defa fiziksel olarak yok edilmeye, zorla asimilasyona, başka dinlere dönüştürülmeye, kültürel soykırıma, ideolojik dayatmaya maruz bırakılmış ve kendi geleneklerini terk etmeye ve reddetmeye zorlanmışlardır." (Memorandum'dan aktaran Soso, 2002: 180).

Milliyetçi Sırp entelektüellere göre; YSFC içinde "maruz kalınan baskılar"dan ve "kurban millet" pozisyonundan kurtulabilmek için tüm Sırpların güçlü bir devlet çatısı altında birleşmeleri gerekir. Dolayısıyla "Memorandum, sistemli bir biçimde Sırbistan karşıtı olarak değerlendirilen Titoist siyasetin sert bir eleştirisi ve yazarlarına göre, Sırpların uğradığı baskılara karşı Büyük Sırp düşüncesini taşıyan gerçek bir manifesto idi." (Julliard, 1994: 58-59).

Sırp milliyetçiliğinin bir diğer önemli aktörü ve taşıyıcısı hiç kuşkusuz Sırp Ortodoks Kilisesi idi. Kilise, 19. yüzyılda Sırp milliyetçiliğinin oluşmasında ve gelişmesinde milli ve dini misyon üstlenmişti. Sırp Ortodoks Kilisesi'nin siyasetteki aktif rolü ve misyonu, sosyalist devrim ile birlikte çok sıkı biçimde sınırlandırıldı ve din adamları siyasetin dışına itildi. Ama 1980 sonrasında Sırp milliyetçiliğinin siyasal liderliğini Milošević üstlenirken, Sırp Ortodoks Kilisesi de Sırp milliyetçiliğinin "ruhani liderliğini" yeniden üstlendi. Sırp Ortodoks ruhban sınıfı, dini söylem ile milli söylemi büyük bir ustalıkla sentezleyip Sırp halkını milliyetçileştirdi ve saldırganlığa hazırladı (Letica, 1996: 104).

Sırp Ortodoks Kilisesi, bütün Sırpları ve Sırp topraklarını tek bir Sırbistan içinde birleştirmeyi amaçlayan irredentist Büyük Sırbistan projesinin

[1] Bağımsız Hırvatistan devleti, Almanya'nın desteğiyle faşist Hırvat Ustaşa örgütü tarafından II. Dünya Savaşı yıllarında 1941'de kuruldu ve 1945'te YKP/Partizanlar tarafından ortadan kaldırıldı. Almanya güdümlü Bağımsız Hırvatistan devleti (1941-1945), bugünkü Hırvatistan ile Bosna-Hersek bölgelerini içeriyordu ve savaş yıllarında Sırplara, Yahudilere, Boşnaklara ve Romanlara karşı etnik temizlik uyguladı. Bağımsız Hırvatistan devleti ve Ustaşa örgütü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tomasevich, 2001.

en büyük destekçilerinden birisi oldu ve bu yolda Miloševič iktidarıyla sıkı işbirliği yaptı (Hadziprodromidis, 2004: 231-232; Ramet, 1999: 110-114). Kilisenin milliyetçi irredentist siyaseti, 1989'da Sırp din adamları tarafından hazırlanan ve kamuoyuna duyurulan "Milli Program"da aşağıdaki gibi açıkça ortaya kondu:

"Tarih, bir kez daha Sırp Devleti'nden ve Sırp Kilisesi'nden, hem ülke içinde yaşayan hem de dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış bulunan bütün insanlarını bir araya getirmesini istiyor. Tarih, son bir kez daha bütün lanet olası ayrılıklar ve göçlerimizin üstesinden gelerek, birbirimizi bağışlayarak ve gizlenmiş tuzakları, işlenmiş kardeş cinayetlerini ve ölüm tarlalarını bir yana bırakıp birbirimizle uzlaşma arayarak bu halkın geleceğine hizmet etmemizi istiyor. Tüm Sırpların bugün bilmesi gereken şudur: Anavatanın yüksek çıkarları, sahip olduğumuz her türden siyasal ideolojik, bölgesel vb. ayrılıklardan önce gelmektedir" (Aktaran Banac, 1997: 110).

İRREDENTİST SİYASET: BÜYÜK SIRBİSTAN PROJESİ

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar gösteriyor ki, 1980 sonrasında yeniden yükselişe geçen Sırp milliyetçiliğinin ve Miloševič iktidarının nihai amacı tüm Sırpları ve Sırp topraklarını "Büyük Sırbistan" içinde birleştirmek idi. Bu nedenle Sırp milliyetçiliği 1980-2000 döneminde irredentist siyaset uygulamıştır. Bu irredentist siyaset, 1999'da NATO müdahalesi sonucunda Kosova'nın kaybedilmesiyle birlikte yenilgiye uğrayacak ve zayıflayacaktır.

Sırp irredentizminin hedefindeki topraklar Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya, Hırvatistan'ın Sırp yoğunluklu bölgeleri (Srpska Krajina ile Slavonija) ve tabii ki Kosova idi. Miloševič yönetimi ve Sırp milliyetçiliği ilk olarak Kosova sorununu kökünden halletmeye girişti. Amaç, merkezî yönetimi güçlendirmek suretiyle Kosova'nın özerkliğine son vermek, bölgeye tam hâkim olmak ve bölgeyi nüfus olarak Sırplaştırmak idi.

Bu yıllarda Kosova Komünist Partisi Başkanı Azem Vllasi idi. Miloševič, Vllasi'yi devirmek için Kasım 1988'de Priştine'de kitlesel gösteriler düzenledi. Miloševič'in resimlerini taşıyan göstericiler, "Kim söylüyor, kim cesaret ediyor yalan söylemeye Sırbistan küçük diye?" şeklindeki meşhur milliyetçi Sırp marşını söylediler. Gösteriler karşısında daha fazla direnemeyen Vllasi ve ekibi partiden istifa etti. Boşalan makamlara Miloševič'in adamları yerleştirildi. Sokağa dökülen Arnavut Vllasi taraftarları ise, Sırp polisi ve askeri tarafından şiddetle bastırıldı (Pavković, 1997: 104).

Ordunun yeniden örgütlenmesi adı altında Kosova Eyaleti Bölgesel Savunma Güçleri dağıtıldı (Spegelj, 2001: 15-20). 1989'da anayasa değişikliği yapılarak Kosova'nın özerkliğine resmen son verildi. Akabinde

Arnavut kurumlar kapatıldı ve önde gelen Arnavut siyasi liderler ile entelektüeller sınır dışı edildiler. Ayrıca sokağa çıkma yasağı uygulandı. Arnavutların günlük hayatları dahi sıkı polis denetimi ve baskısı altına alındı (Judt, 2009: 804-805).

Böylece merkezî Belgrad yönetimi Kosova üzerindeki hâkimiyetini ve baskısını arttırdı. Bu durum, Kosova'da 1912'den beri[2] hâlihazırda var olan ayrılıkçı Arnavut milliyetçiliğini daha da kitleselleştirdi ve radikalleştirdi. Baskılar arttıkça radikalleşen Arnavut milliyetçiliği, Kosova Kurtuluş Ordusu'nu (UÇK) kurarak silahlı mücadele başlattı. ABD ve Batı Avrupa'dan destek alan UÇK ile 1990'lı yıllarda müttefiksiz/desteksiz kalan zayıf Sırbistan arasındaki silahlı çatışmalar 1990'ların ikinci yarısında şiddetlendi. Milošević yönetimi Arnavutlara yönelik etnik temizlik uygularken, UÇK da Sırp sivilleri hedef aldı.

Durumdan vazife çıkaran ABD-İngiltere-Almanya-Fransa ittifakı, etnik temizliği önleme gerekçesiyle/iddiasıyla NATO'yu harekete geçirip Sırbistan'a hava saldırısı düzenledi. Dünyanın en büyük askerî gücü ABD-NATO karşısında savaşı kaybeden zayıf Sırp ordusu Haziran 1999'da Kosova'dan çekilmek zorunda kaldı. Akabinde bölgeye NATO ve Batılı devletler girip yerleşti. Yani Milošević'in Kosova'ya mutlak hâkim olma ve bölgeyi Sırplaştırma politikası, ABD-NATO müdahalesi sonucunda Kosova'nın kaybedilmesiyle sona erdi.

Sırp irredentizminin bir başka önemli hedefi, Hırvatistan'ın Srpska Krajina ve Slavonija bölgeleri idi. 1990'ların başında Hırvatistan'da yaklaşık yüzde 12 Sırp yaşamaktaydı. Bu nüfus, güneydeki Srpska Krajina ve kuzeydeki Slavonija bölgelerinde yaşıyordu. Büyük Sırbistan milliyetçiliğinin amacı bu iki bölgeyi Sırbistan'a katmak idi. Bu amaçla bölgede Belgrad destekli Sırp Demokrat Partisi (SDP) kuruldu. Milan Babić liderliğindeki SDP, Milošević'ten aldığı destekle Aralık 1990'da Krajina Özerk Sırp Eyaleti'ni (ÖSE) ilân etti. Bu ilânı, Doğu Slavonija ÖSE ile Batı Slavonija ÖSE'nin kuruluşu takip etti (Radan, 2002: 179).

Hırvatistan Meclisi'nin 25 Haziran 1991'de bağımsızlık ilân etmesinden sonra Aralık 1991'de Doğu Slavonija ÖSE, Batı Slavonija ÖSE ve Krajina ÖSE birleşerek Sırp Krajina Cumhuriyeti'ni (SKC) ilân ettiler. Hazırlanan

[2] 1878'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak kurulan Sırbistan Krallığı, 1912'de I. Balkan Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kosova'yı aldı. Aynı yıl Arnavutluk da Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını elde etti. Bu tarihten itibaren Arnavut milliyetçiliğinin en büyük amacı, Kosova'yı Sırbistan'dan koparıp Arnavutluk ile birleştirmekti. Bu amaçla Kosova'da 1912'den beri ayrılıkçı Arnavut milliyetçiliği canlıydı ve dönem dönem güçlenip sertleşiyordu. Arnavutluk'ta ise, 1912'den itibaren Kosova'yı ilhak etmek isteyen irredentist Arnavut milliyetçiliği mevcuttu.

anayasa, SKC'yi, "Sırp ulusunun ulusal devleti ve Krajina içinde yaşayan diğer vatandaşların devleti" olarak tanımladı (Radan, 2002: 179-180).

SKC yönetimi Sırbistan'dan aldığı destekle 50.000 kişilik bir ordu oluşturdu. Bölgeye Sırbistan'dan gönüllü savaşçılar, silah ve mühimmat sevk edildi (Allcock vd., 1998: 262). Hırvatistan topraklarında Sırp-Hırvat çatışması ilk olarak Mart 1991'de başladı. Silahlı çatışmaların başlamasında Milošević önemli rol oynadı. Çünkü Sırbistan Cumhurbaşkanı Milošević, 16 Mart'ta, "Eğer savaşmamız gerekiyorsa savaşırız. Fakat umuyorum ki, onlar (Hırvatlar) bizimle savaşacak kadar deli değillerdir. Biz eğer iyi çalışmayı ve iyi üretmeyi bilmiyorsak, en azından nasıl iyi savaşılacağını biliyoruz" açıklamasını yaparak adeta Hırvatistan'daki Sırplara taarruz emri vermişti (Cohen, 1992: 370).

Martta başlayan silahlı çatışmalar, Sırp ordusunun 18-19 Temmuz 1991'de Hırvatistan'a yönelik askeri operasyon başlatmasıyla tam anlamıyla Sırp-Hırvat savaşına dönüştü (Najetović, 2008: 55). Srpska Krajina ve Slavonija bölgelerinde yaşanılan savaşa çok sayıda silahlı Sırp çeteleri de katıldı. Büyük ölçüde Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek'ten adam toplayan bu silahlı gruplardan en tanınmışları Dragan Vasiljković çetesi, Vojislav Šešelj'in Çetnikleri, "Arkan" lakaplı Željko Ražnatović'in Kaplanları, Sarı Karıncalar ve Beyaz Kartallar adlı silahlı çeteler idi (Bora, 1991: 170-171).

Milošević yönetiminden yardım gören bu silahlı çeteler, 1992 Nisanında başlayacak olan Bosna-Hersek savaşında da yer aldılar.Çok sayıda sivili katleden Sırp çeteleri, aynı zamanda uyuşturucu ve silah kaçakçılığı yoluyla büyük paralar kazanmışlardı. Hırvatistan ve Bosna savaşları sırasında bölgede oluşan otorite boşluğu, bu çetelere, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı yapma ve böylece büyük meblağlarda "kara sermaye" biriktirme imkânı sağladı. Savaşlar bitip sular durulduktan sonra söz konusu çete liderleri ve üyeleri, savaş döneminde biriktirdikleri "kara sermayeyi", savaş sonrasında yeni oluşmakta olan piyasa ekonomisinde aklayarak yeni kapitalist dönemin "saygıdeğer işadamlarına" dönüştüler.

Savaşın ilk altı ayında Sırp kuvvetleri Hırvat ordusuna üstünlük sağladı. Ocak 1992'ye gelindiğinde Krajina ile Slavonija toprakları Sırp silahlı güçlerin eline geçmiş bulunuyordu. Fakat ABD ile AB'nin devreye girmesiyle savaş Hırvatistan'ın lehine sonuçlandı. ABD ile AB, Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanırken, Sırbistan-Karadağ Federasyonu'na ekonomik ve askerî ambargo uyguladı.

Amerikalı siyasetçi Cyrus Vance, BM Özel Temsilcisi olarak görevlendirildi ve kendi adıyla anılan barış planını hazırladı. Vance Planı, ABD ile Almanya'nın baskısı neticesinde Sırbistan tarafından kabul edildi ve 2

Ocak 1992'de taraflar arasında ateşkes antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Sırp ordusu Hırvatistan'dan çekilirken, Sırp nüfusun çoğunlukta veya azınlıkta olduğu bölgeler "silahtan arındırılmış güvenli bölgeler" ilân edildi ve buralara 15 bin kişilik BM Koruma Gücü (UNPROFOR) yerleştirildi (Radan, 2002: 180; Najetovic, 2008: 58-64).

ABD'nin silah yardımıyla güçlendirilen Hırvat ordusu, Mayıs 1993-Ağustos 1995 arasında Hırvatistan'daki SKC birliklerine yönelik dört ayrı askerî operasyon düzenledi. Operasyonlar neticesinde Krajina ile Batı Slavonija toprakları Hırvat ordusunun eline geçti. Doğu Slavonija bölgesi ise, Ocak 1998'de Zagreb'in kontrolüne girdi ve SKC silahlı birlikleri tamamen ortadan kaldırıldı (Zunec, 2001: 67-83; Allcock vd., 1998: 272).

Hırvatistan'da umduğunu elde edemeyen Sırp irredentizmi tüm gücüyle Bosna-Hersek'e yöneldi. Ama sadece Sırp ordusu ve silahlı çeteleri değil, aynı zamanda Hırvatistan ve Hırvat çeteleri de Bosna-Hersek'e ve savunmasız Boşnaklara hücum ettiler. Çünkü hem Sırp irredentizmi hem de Hırvat irredentizmi Bosna-Hersek'i ele geçirip kendi büyük devletini kurmayı amaçlıyordu. Nitekim dönemin Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tudjman ile Sırbistan Cumhurbaşkanı Milošević arasında Bosna-Hersek'i paylaşma görüşmeleri yapılmış, ama tam olarak anlaşmaya varılamamıştı (Mesić, 2001: 11-12; Cekic, 2005: 1052-1060). Bosna-Hersek'in yaklaşık yüzde 45'ini oluşturan Boşnaklar ise, Alija Izetbegović'in liderliğinde Bosna-Hersek'in ülkesel bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunuyorlardı. Böylece Nisan 1992'de üç taraf (Sırp-Hırvat-Boşnak) arasında Bosna Savaşı patladı ve Aralık 1995'e kadar şiddetlenerek devam etti.

Sırbistan'dan gelen askerî yardım sayesinde Bosna-Hersek'te Radovan Karadžić ve Ratko Mladić liderliğinde güçlü bir Bosna-Hersek Sırp Ordusu oluşturuldu. Karadžić, Bosna-Hersek'te kurulan milliyetçi Sırp Demokrat Partisi başkanı idi. Mladić ise, Bosna-Hersek'teki Sırp ordusunun genelkurmay başkanı idi. Sırbistan Cumhurbaşkanı Milošević tarafından desteklenen Karadžić-Mladić ikilisi, Sırp irredentizminin (Büyük Sırbistan projesinin) Bosna-Hersek'teki ayağını oluşturdu. Banja Luka'da toplanan Sırp meclisi, Bosna-Hersek içinde Sırp Cumhuriyeti'ni (*Republika Srpska*) ilân etti ve Karadžić'i Republika Srpska'nın Cumhurbaşkanı seçti.

Öte yandan, Hırvatistan'dan gelen askerî yardım sayesinde Bosna-Hersek'te Mate Boban liderliğinde Hersek-Bosna Hırvat Ordusu oluşturuldu. Ayrıca Herzegovina (Hersek) bölgesinde bir Hırvat Meclisi oluşturuldu ve Hersek-Bosna Hırvat Cumhuriyeti (*Hrvatsak Republika Herceg-Bosna*) ilân edildi. Hersek-Bosna Hırvat Ordusu, sadece Hırvatistan'dan silah-mühimmat yardımı almıyordu, aynı zamanda çok sayıda Hırvat çetesi ve paralı askerler de Hersek'teki Hırvat ordusuna katılmıştı. Bunlar da aynı Sırp

çeteleri gibi, sadece düşmana (Sırplara ve Boşnaklara) karşı savaşmıyor, aynı zamanda silah ve uyuşturucu ticaretinden büyük paralar kazanıyorlardı. Yani 90'lı yıllarda "savaş ile sermaye birikimi" iç içe geçti, birbirini besledi ve böylece yeni kapitalist dönemin yeni kapitalistlerini doğurdu.

Sırbistan ile Hırvatistan arasında kalan ve dışarıdan yeterince askerî yardım alamayan Boşnaklar etnik temizliğe ve soykırıma maruz kaldılar. Çünkü hem irredentist Sırp milliyetçiliği hem de irredentist Hırvat milliyetçiliği, ayrı bir Boşnak ulusunun varlığını tanımıyor ve bölgeyi ele geçirmeye çalışıyordu. Bu amaçla Sırp milliyetçiliği Boşnakları Sırplaştırmaya, Hırvat milliyetçiliği ise Boşnakları Hırvatlaştırmaya çalışıyordu. Asimilasyona direnen Boşnaklar, hem göçe zorlandılar hem de Sırp ve Hırvat kuvvetleri tarafından katledildiler. Böylece Bosna-Hersek ve Boşnaklar, 1990'ların ilk yarısında irredentist Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin kurbanı oldular (Ayrıntı için bkz. Cekić, 2005; Begic, 1997).

Bosna-Hersek Meclisi'nde bağımsızlık referandumuna gitme kararının alındığı gün, Sırp Demokrat Partisi Başkanı Karadžić, Boşnakları açıkça soykırım ile tehdit etmişti: "Seçtiğiniz yol, Hırvatistan'ı cehenneme sürükleyen aynı yoldur. Aradaki fark, Bosna'da savaş sizi daha kötü bir cehenneme sürükleyecektir ve Müslüman milleti (Boşnaklar) tamamıyla yok olacaktır" (Bougarel, 1996: 100).

Sırp milliyetçiliğine ve Karadžić'e göre Boşnaklar, tarihsel ve etnik köken itibarıyla Sırptır ve Osmanlı hâkimiyeti döneminde Müslümanlaşmışlardır. Dolayısıyla Müslüman Boşnaklar, ya tekrardan Ortodokslaşıp "öze (Sırplığa ve Ortodoksluğa)" dönmeliler ya da Bosna-Hersek'ten gitmeliler. Ayrıca Boşnaklar Türkiye'nin ajanlarıdır. Türkiye, Boşnakları kullanarak Balkanlara nüfuz etmeyi amaçlamaktadır. Sırp milliyetçiliği, Boşnaklardan nefret ettiği kadar Hırvatlardan da nefret ediyor ve onları da Bosna-Hersek'ten kovma planları yapıyordu.[3] 20 Mayıs 1995 tarihli konuşmasında Karadžić şunları söylemişti:

"Türkiye'nin Balkanlara geri dönmesine asla izin vermeyeceğiz. Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar (Boşnaklar) uzun süre birlikte yaşayamazlar. Nasıl ki Hırvatlar ve Müslümanlar birleşik bir Yugoslavya'da yaşamak istemediler ise, biz de onların devletinde (Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da) yaşamak istemiyoruz. Bir köpekle bir kediyi bir kutuda bir arada tutamaz-

[3] Sırp milliyetçiliği ile Hırvat milliyetçiliği arasındaki nefret karşılıklı idi. Hırvat milliyetçiliğine göre, Hırvat ulusunun en büyük düşmanı Sırplardır ve Herzegovina (Hersek) bölgesi Sırplar ile Boşnaklardan temizlenip Hırvatistan'a katılmalıdır. Nitekim Hırvat milliyetçiliği (Ustaşa Örgütü), II. Dünya Savaşı yıllarında Hırvatistan ve Bosna-Hersek bölgelerinde yaşayan Sırplara yönelik etnik temizlik uyguladı. Ayrıca Hırvat ordusu, 1990'larda yaşanılan savaşlar sırasında Srpska Krajina, Slavonija ve Hersek bölgelerinde Sırplara karşı etnik temizlik uyguladı.

sınız. Ya sürekli kavga ederler ya da birlikte olmaya son verirler." (Aspen Institute, 1996: 16).

Sırp ve Hırvat milliyetçiliği, 1990'lı yıllardan önce Hırvatistan'da ve ardından Bosna-Hersek'te savaştı. Ama her ikisinin ortak noktası "Boşnak ve İslâm düşmanlığı" idi. Her ikisi, Bosna Savaşı süresince şu "yalan iddia"yı ileri sürdü: Müslüman Boşnaklar, Alija Izetbegović liderliğinde Bosna-Hersek'te bir İslâm Devleti kurmak istiyorlar. Bu "İslâm Devleti projesi", diğer Müslüman devletlerden destek görmektedir. Bu projenin hayata geçmesi, sadece Sırplar ve Hırvatlar için değil, tüm Avrupa medeniyeti için büyük bir tehlikedir. Biz (Sırplar ve Hırvatlar) bu tehlikeye karşı savaşıyoruz. Sırplar/Hırvatlar, Avrupa medeniyetini radikal İslâmcılara ve Bosna-Hersek İslâm Devleti'ne karşı savunuyorlar. Bu nedenle medeni Avrupa ve ABD bize (Sırplara/Hırvatlara) yardımcı olmalıdır. (Cekić, 2005: 1050-1051; Malcolm, 1999: 342-345).

Hırvat Tudjman ve Sırp Milošević iktidarları, bu yalan iddia/iftira sayesinde Batılı devletlerden destek almayı amaçladılar savaş süresince. Ayrıca bu iftira vasıtasıyla Boşnaklara yönelik uygulanan saldırı ve etnik temizliği meşrulaştırmaya çalıştılar. Dönemin Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Izetbegović, bu yalana karşı şu cevabı vermiştir:

"Biz, bir ulus devlet yolunda değiliz. Bizim yolumuz sadece bir bağımsız yurttaşlık birliğidir. Bu, gelecektir. Bazı insanlar bunu (Bosna'yı bir Müslüman devlet yapmayı) istiyor olabilirler, fakat bu gerçekçi bir dilek değildir. Her ne kadar Müslümanlar cumhuriyet içinde en kalabalık ulus olsa da, (bu siyasi amacı haklı kılmak için) yeterli sayıda Müslüman yoktur." Ramet, 2005: 15).

Yaklaşık 3.5 yıl süren Bosna Savaşı, ABD-NATO'nun Sırp ordusuna yönelik askerî müdahalesi sonucunda durduruldu. Akabinde ABD'nin hazırladığı Dayton Antlaşması, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Alija Izetbegović, Sırbistan Cumhurbaşkanı Slobodan Milošević ve Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tudjman tarafından 14 Aralık 1995'te Paris'te imzalandı. Böylece savaş resmen sona erdi ve Bosna-Hersek yeniden dizayn edildi.[4]

[4] Dayton Antlaşması'na göre yeniden dizayn edilen Bosna-Hersek devleti, "Bosna-Hersek Federasyonu" ve "Sırp Cumhuriyeti (*Republika Srpska*)" adı altında iki yönetim bölgesini içermektedir. Ayrıca Bosna-Hersek Federasyonu içinde on kanton yer almaktadır. Her iki bölgenin ve Bosna-Hersek Federasyonu içinde yer alan her kantonun kendi yasama, yürütme ve yargı erkleri mevcuttur. Bosna-Hersek Federasyonu'nu ağırlıklı olarak Boşnaklar ve Hırvatlar, Sırp Cumhuriyeti'ni ise ağırlıklı olarak Sırplar yönetmektedir. Devleti temsil eden Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi, Boşnak, Sırp ve Hırvat olmak üzere üç üyeden oluşmaktadır. Ayrıca Bosna-Hersek'in ortak üst meclisi ve hükümeti mevcuttur. Fakat ortak meclis ve hükümet içinde de etnik temelde gruplaşma ve rekabet vardır. Yani Dayton Antlaşması sonrasında Bosna-Hersek'te etnik temelde parçalı ve son derece karmaşık bir siyasal sistem kuruldu. Ayrıca Dayton

Sonuç

Sosyalist Yugoslavya milliyetçiliğe karşı kazanılan büyük askerî ve siyasal mücadele sonucunda kuruldu. Bu nedenle II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni sosyalist rejim Tito liderliğinde milliyetçiliğe karşı önemleler aldı. Fakat milliyetçilik hiçbir zaman tamamen yok edilemedi ve her daim Yugoslavya için yıkıcı sorun/tehdit olmaya devam etti. Yugoslavya'da en güçlü iki milliyetçi hareket/tehdit Sırp ve Hırvat milliyetçiliği idi. Sırp milliyetçiliğinin nihai hedefi Büyük Sırbistan'ı, Hırvat milliyetçiliğinin amacı da Büyük Hırvatistan'ı kurmaktı. Bu nedenle Sırp ve Hırvat milliyetçiliği komşularına karşı saldırgan irredentist siyaset izledi. Sırp ve Hırvat milliyetçiliği/irredentizmi, II. Dünya Savaşı yıllarında Sırp Çetnik ve Hırvat Ustaşa ordularının YKP Partizan ordusu tarafından yenilgiye uğratılmasıyla zayıflatıldı, ama tamamen yok edilemedi.

1945 sonrasında Aleksandar Ranković liderliğinde Sırp milliyetçiliği yeniden örgütlenip toparlandı. Milliyetçi Ranković Grubu/Hizbi, parti ve devlet yönetiminde merkeziyetçiliği güçlendirmek yoluyla Yugoslavya genelinde Sırp hâkimiyetini kurmayı amaçladı. Bu durum kaçınılmaz olarak parti-devlet içinde siyasal krize yol açtı. Bu kriz, Tito'nun müdahalesiyle Ranković Grubu'nun tasfiye edilmesi sayesinde kısmen aşıldı ve Sırp milliyetçiliği geçici olarak zayıflatıldı.

Tito'nun ölümünden sonra ülkedeki tüm milliyetçi hareketler ve milliyetçi siyasi liderler yeniden yükselişe geçtiler. Bunlardan en etkilisi Sırp milliyetçiliği ve Slobodan Milošević oldu. 1980 sonrasında Milošević liderliğinde gelişip güçlenen Sırp irredentizmi Kosova, Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya ve Hırvatistan'ın Krajina-Slavonija bölgelerini ele geçirip Büyük Sırbistan'ı kurmayı amaçlıyordu. Bu amaç kaçınılmaz olarak 1990 sonrasında Kosova, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te savaşlara neden oldu. Dolayısıyla Sırp milliyetçiliği ve irredentizmi, hem Yugoslavya'nın yıkılmasında hem de Kosova, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te sert savaşların yaşanmasında büyük rol oynadı. Bu milliyetçi savaşlar, tüm taraflara zarar vermekle birlikte en büyük yıkımı Boşnaklar ile Arnavutlar yaşadı.

Sırp milliyetçiliği Kosova'yı Sırplaştırmak ve tamamıyla kontrol altına almak amacıyla Arnavutlara karşı etnik temizlik uyguladı. Sadece Kasım 1994-Ocak 1995 arasında yaklaşık 25 bin Arnavut İtalya'ya göç etmek zo-

---

Antlaşması'na göre Bosna-Hersek'e çok sayıda uluslararası örgüt (NATO, BM, AB, IMF, Dünya Bankası, EBRD, AGİT, AİHM, Yüksek Temsilcilik Ofisi vb.) girip yerleşti. Dayton Antlaşması'ndan itibaren Bosna-Hersek'i büyük ölçüde söz konusu uluslararası örgütler denetleyip yönetmektedir. Böylece Dayton Antlaşması, Bosna-Hersek'te adeta bir tür "uluslararası himaye yönetimi" oluşturdu (Dayton Antlaşması süreci, Dayton Antlaşması'na göre Bosna-Hersek'in yeniden kuruluşu ve yönetim sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Begic, 1997).

runda kaldı. Savaş süresince (Haziran 1999'a kadar) 1.3 milyon Arnavut, Sırp güçleri tarafından evlerinden uzaklaştırıldı. Bunların 800 bini Kosova'dan kovuldu. On binlerce sivil Arnavut öldürüldü ve binlerce kadına tecavüz edildi (Öcal, 2015: 5028). 865 bin Arnavut mülteci Karadağ, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Batı Makedonya'da kurulan kamplara sığınmak zorunda kaldı (Judt, 2009: 815). Buna karşılık UÇK da Kosova'yı Sırbistan'dan koparmak ve bölgeyi tamamen Arnavutlaştırmak için Kosovalı Sırpları hedef aldı ve çok sayıda sivili katletti.

Hırvatistan'daki savaşta (Srpska Krajina ve Slavonija bölgelerinde) Sırp ordusu Hırvatlara, Hırvat ordusu da Sırplara karşı etnik temizlik uyguladı. Savaş sonucunda 20 bin insan hayatını kaybederken, 55 bin insan yaralandı ve 600 bin insan evini terk etmek zorunda kaldı. Savaşın maddi yıkımı ise 22-25 milyar doları buldu (Bilandzic, 2001: 90; Cviic, 1996: 196).

Nisan 1992-Aralık 1995 döneminde yaşanılan Bosna Savaşı'nın yarattığı yıkım çok daha büyük oldu. Sırp ve Hırvat orduları Boşnaklara karşı etnik temizlik ve soykırım uyguladı. Çünkü her ikisinin amacı Bosna-Hersek'i Boşnaklardan temizleyip ele geçirmekti. Savaş süresince büyük çoğunluğu Boşnak olmak üzere yaklaşık 215 bin insan öldü (160 bin Boşnak, 30 bin Hırvat, 25 bin Sırp). Yaklaşık 50 bin kadına tecavüz edildi ve 1.5 milyon insan (büyük çoğunluğu Boşnak) evini terk etmek zorunda kaldı. Okulların yarısı, evlerin üçte ikisi ve sağlık tesislerinin üçte biri yakılıp yıkıldı. Ayrıca yaşanılan savaşlar neticesinde sanayi çöktü, üretim azaldı, işsizlik ve yoksulluk arttı, fuhuş ve organize suçlar yaygınlaştı. (Ramet, 1999: 239, 280; Naimark, 2002: 167-170).

Sırp milliyetçiliği Bosna-Hersek'i ele geçirip Büyük Sırbistan'a katmayı amaçlıyordu. Bu amaçla Sırp milliyetçiliği bölgeyi sadece nüfus olarak değil kültürel açıdan da Sırplaştırmak istedi. Bu nedenle Sırp kuvvetleri, Katolik Hırvatlara ve Müslüman Boşnaklara ait tarihî, dinî ve kültürel yapıları hedef alıp yıktı. Aynı şekilde Hırvat ordusu da Ortodoks Sırplara ve Müslüman Boşnaklara ait tarihî, dinî ve kültürel yapıları hedef aldı. Bu yıkımdan en büyük zararı Osmanlı'dan kalma tarihî eserler ve camiiler gördü. Bundaki amaç, ülkedeki Osmanlı-İslâm-Boşnak kültürel varlığını yok etmekti. Böylece Bosna-Hersek'te âdeta bir kültürel soykırım uygulandı. (TDV, 2009: 131).

Sonuç olarak milliyetçiliğe karşı yapılan mücadeleyle kurulan Sosyalist Yugoslavya, 1990'ların başında milliyetçilik tarafından yıkıldı. Elbette Yugoslavya'nın yıkılışının tek sorumlusu Sırp milliyetçiliği değildi. 1980 sonrasında ülke genelinde hızla gelişen tüm milliyetçi hareketler şu veya bu düzeyde Yugoslavya'nın yıkılışında rol oynadılar. Fakat bunlardan en güçlüsü ve en saldırganı, Büyük Sırbistan'ı kurmayı amaçlayan Sırp milli-

yetçiliği ve irredentizmi oldu. Dolayısıyla Sırp milliyetçiliğinin uyguladığı irredentist siyaset, Yugoslavya'nın yıkılışında ve savaşların yaşanılmasında büyük rol oynadı.

KAYNAKÇA

Allcock, J. B., Milivojević, M. ve Horton, J. J. (1998). *Conflict in The Former Yugoslavia: An Encyclopedia*, Denver, Santa Barbara ve Oxford: ABC-CLIO.

Aspen Institute (1996). *Unfinished Peace: Report of the International Commission on the Balkans*, Berlin: Aspen Institute.

Banac, I. (1997). "Sırbistan'da Milliyetçilik", (çev. Gencer Özcan). K. Saybaşılı ve G. Özcan (Ed.), *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar* içinde (ss. 87-116). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Barnett, N. (2006). *Tito*. Londra: Haus Publishing.

Begic, K. I. (1997). *Bosna I Hercegovina Od Vanceove Misije Do Daytonskog Sporazum, 1991-1996*, Sarajevo: Bosanska Knjiga.

Bennett, C. (1994). *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*, Londra: Hurst & Company.

Bilandzic, D. (2001). "Termination and Aftermath of the War in Croatia", B. Magas ve I. Zanic (ed.), *The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina* içinde (s. 84-91). Londra: Frank Cass.

Bora, T. (1991). *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provakasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Bougarel, X. (1996). "Bosnia and Herzegovina – State and Communitarianism", D. A. Dyker ve I. Vejvoda (Ed.), *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth* içinde (s. 87-115). Londra: Longman.

Cekic, S. (2005). *The Aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo: KULT / B.

Ćirković, S. M. (2004). *The Serbs*, Malden: Blackwell Publishing.

Cohen, L. J. (*November* 1992). "Disintegration of Yugoslavia", *Current History*, 369-375.

Cviic, C. (1996). "Croatia", D. A. Dyker ve I. Vejvoda, *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth* içinde (ss. 196-212). Londra: Longman.

Hadziprodromidis, L. (2004). *Umurstvo Jugoslavije*, Sarajevo: TKD Sahinpasic.

Hondius, F. W. (1968). *The Yugoslav Community of Nations*, The Hague: Mouton.

Jancar, B. (1976). "Yugoslavia: The Case for a Loyal Opposition under Communism", G. K. Bertsch ve T. W. Ganschow (Ed.), *Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models* içinde (ss. 205-220). San Francisco: W. H. Freeman and Company.

Jelavich, B. (2006). *Balkan Tarihi, 2. Cilt: 20. Yüzyıl*, (çev. Zehra Yavan ve Hatice Uğur). İstanbul: Küre Yayınları.

Judt, T. (2009): *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, (çev. Dilek Şendil). İstanbul: YKY.

Julliard, J. (1994). *Geliyorum Diyen Faşizm*, (çev. Zafer Üskül), İstanbul: Afa Yayınları.

Lane, A. (2004). *Yugoslavia: When Ideals Collide*, New York: Palgrave Macmillan.

Letica, S. (1996). "Genesis of the Current Balkan War", S. G. Mestrovic (Ed.), *Genocide After Emotion: The Postemotional Balkan War* içinde (s. 91-112). Londra, New York: Routledge.

Lukić, R. ve Lynch, A. (1999). *Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union*, Oxford ve New York: Oxford University Press.

Malcolm, N. (1999). *Bosna*, (çev. Aşkım Karadağlı). İstanbul: Om Yayınevi.

Mesić, S. (2001). "The Road to War", B. Magas ve I. Zanic (ed.), *The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina* içinde (s. 3-13). Londra: Frank Cass.

Naimark, N. M. (2002). *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe*, Cambridge: Harvard University Press.

Najetovic, D. (2008). *Britanska Politika u Bosni i Hercegovini, 1991-1995*, Sarajevo: DES.

Osmi Kongres Saveza Komunista Jugoslavije (1965). Beograd: Komunist.

Öcal, M. (2015). "Kosova: Bir Etnik Sorunun Anatomisi", *Yeni Türkiye, 69*, 5023-5035.

Paleshoutski, K. (1992). "National Problem in the Yugoslav Federation", K. Mancev vd. (Ed.), *National Problems in the Balkans: History and Contemporary Developments* içinde (s. 85-123). Sofya: Arges Publishing House.

Pavkovic, A. (1997). *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State*, Londra: Macmillan Press.

Radan, P. (2002). *The Break-up of Yugoslavia and International Law*, Londra: Routledge.

Ramet, S. P. (1999). *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War of Kosovo*, Boulder ve Oxford: Westview Press.

Ramet, S. P. (2005). *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rusinow, D. (1977). *The Yugoslav Experiment, 1948-1974*, Londra: C. Hurst and Company for the Royal Institute of International Affairs.

Silber, L. ve Little, A. (1995). *The Death of Yugoslavia*, Londra: Penguin Books.

Soso, J. D. (2002). *Saviours of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Spegelj, M. (2001). "The First Sphere, 1990-1992: The JNA Prepares for Aggression and Croatia for Defense", B. Magas ve I. Zanic (ed.), *The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina* içinde (ss. 14-40). Londra: Frank Cass Publishers.

Tito, J. B. (1982). *Nacionalno Pitanje i Revolucija*, Sarajevo: Svjetlost.

Tomasevich, J. (2001). *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, Stanford: Stanford University Press.

Türkiye Diyanet Vakfı (2009). *İslâm Ansiklopedisi*,Cilt 36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Vejvoda, I. (1996). "Serbian Perspective", A. Danchev ve T. Halverson (ed.), *International Perspectives on the Yugoslav Conflict* içinde (ss. 100-114). Londra: Macmillan Press.

Woodward, S. L. (1995). *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Wahington DC: The Brookings Institution.

Zaninovich, M. G. (1970). *The Development of Socialist Yugoslavia*, Baltimore ve Londra: The John Hopkins Press.

Zunec, O. (2001). "Operation Flash and Storm", B. Magas ve I. Zanic (Ed.), *The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina* içinde (ss. 67-83). Londra: Frank Cass.

BALKANLARDA GNOSTİK VE DÜALİST HERETİK BİR DİNÎ AKIM: BOGOMİLİZM

Kadir Albayrak*

GİRİŞ

Bogomillik veya literatürdeki yaygın kullanım şekliyle Bogomilizm, haddizatında kökleri Doğu'da, gövdesi Anadolu'da ve dalları Balkanlarda olan bir ağaca benzetilebilir. Doğu'daki kökleri Hindistan, Orta Asya ve İran'a; yani Hint dinlerine, Maniheizme eski Türk inanışlarına, Anadolu'daki gövdesi Pavlikanizme, Balkanlardaki dalları Bulgaristan ve Bosna Hersek'e kadar uzanır. Ortaçağda Balkanlarda Bogomilizm adıyla ortaya çıkan bu heretik dinî hareket, ana akım Hıristiyanlık olarak kabul edilen Katolik ve Ortodoks anlayışla inançsal ve düşünsel çatışmalar yaşamış, düşmanca şiddet uygulamalarına maruz kalmıştır. Bu yüzden tarih boyunca her zaman ve her yerde olduğu gibi, Bogomillere de başta cinsel sapkınlıklar olmak üzere, sayısız ithamlarda bulunulmuştur. Onların inançlarını genellikle kendilerine karşı olanların yazdıklarından öğrenmekle birlikte daha sonraki araştırmalardan sağlıklı bilgiler edinmeye başlanmıştır.

* Kadir Albayrak, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı.

Hareketin kurucusu, önceleri Ortodoks bir papaz olduğu ifade edilen Bogomil'dir. Slav dillerinde ve Boşnakçada bugün de kullanılmakta olan "Bog" sözcüğü "Tanrı", "mil" ise "sevgili, sevilen, değerli" gibi anlamlara gelmektedir. Az önce değindiğimiz üzere bu heretik dinî akım Bogomillik adlandırması dışında değişik coğrafyalarda farklı isimlerle anılmış ve bilinmiştir. Pavlikanlar, Katharlar, Albigenler, Patarenler, Torbeshi (Torbacı), Kudugeri ve Babunlar... bunların başlıcalarıdır. Bogomillik uzun yüzyıllar Balkanlarda ve Batı'da etkin ve egemen olmuş ve nihayet Fatih Sultan Mehmet'in 1463 yılında Bosna ve Hersek'i ele geçirmesiyle peyderpey tarih sahnesinden çekilmiştir. Bununla birlikte son yüzyıla kadar Balkanlarda isimsiz olarak inançlarını halk katmanları arasında sürdürmüştür. 2007 yılında ölen ünlü Fransız sosyolog ve düşünür Jean Baudrillard bir röportajda, kendisinin bir Maniheist, Kathar ve dolayısıyla Bogomil olduğunu dile getirmiştir.

Dinler tarihi açısından bakıldığında, tarihte resmî ana akım Hıristiyanlığı tehdit eden hareketlerin ilkine Maniheizm, sonuncusuna da Protestanlık demek mümkündür. Bu ikisi arasında, özellikle Ortaçağ boyunca etkili olmuş, Doğu'da ve Batı'da müntesipler kazanmış olan bir dinî hareket de Bogomilizmdir. Bogomiller, Hıristiyanların kendilerine karşı Haçlı seferleri düzenledikleri bir heretik Hıristiyan akımı olması yönüyle ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Bogomilizm, Bulgar çarı Peter (927-969) zamanında Bulgaristan'da ortaya çıkmış, 10. ve 11. yüzyılda, özellikle Bulgaristan ve Bosna Hersek olmak üzere Balkanlarda yayılmış, Fransa, İtalya ve Batı Avrupa'da etkili olmuş, Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlığa muhalif inançlar benimsemiş olan bir Ortaçağ heretik akımıdır. Kurucusu bir Ortodoks Bulgar papazı veya keşişi olan *Bogomil*dir ve "Tanrı'nın sevdiği, Tanrı'nın sevgilisi" anlamına gelmektedir. Ne gariptir ki düşmanları bunu; "*Tanrı'nın düşmanı*" demek olan "*Bogonomil*"e çevirmişlerdir. Bazı kaynaklarda hareketin kurucusu Bogomil'in Makedonya'nın Bogomil köyünde doğduğu bilgisine rastlanmaktadır ki Makedonya o dönemde Bulgaristan'ın sınırları içerisinde bulunuyordu.

Bogomillerle ilgili ilk temel kaynaklardan olan Cosmas'ın "Sermon against the Heretics" (Heretiklere Karşı Vaaz) adlı risalesinde şu bilgiler verilmektedir: "Gerçek imanlı Çar Peter'in krallığı döneminde *Bogomil* (Tanrı'nın sevgilisi) isimli bir papaz yaşamıştır. Halbuki ona *Bogunemil* (Tanrının laneti) demek daha doğru olurdu. Bulgaristan topraklarında heretik söylemi ilk başlatan o olmuştur."

Türkiye'de Bogomilizm konusunda ciddi araştırmaları bulunan Tayyib Okiç, Bogomilizmin Balkanlarda ve özellikle Bosna Hersek'te yayılışıyla ilgili olarak iki görüş ileri sürmektedir. Bunlardan *birincisi*, bölgede

özellikle Bizans'ın temsil ettiği Ortodoks Hıristiyanlığa soğuk bakan halk arasında Bogomilizmin çok yaygın olduğudur. Arap-İslâm kaynaklarına dayandırdığı *ikinci* görüşü ise, Sarı Saltık ve kolonisinden iki yüzyıl kadar önce gelip bu bölgede yerleşmiş olan İsmailî denilen Müslüman Başkırtların ve Müslüman Arap misyonerlerin faaliyetleridir. Bir kere Sarı Saltık'ın temsil ettiği İslâm'ın buralarda yayılmasından önce Bogomilizmin yerel Hıristiyan halk arasında bir ölçüde yaygın olduğu biliniyor.

Bogomilizm, Bizans ve Balkanlarda kilise, devlet, edebiyat, din ve folklor alanlarında etkili olmuştur. Tarihçilerin en çok merak ettikleri konu ise, Bogomilizmin bir fay hattı gibi Doğu'dan Batı'ya doğru yüzyıllarca etkili olması ve Ortaçağda küresel bir iz bırakmasıdır. Bogomilizmin doğup gelişmesinde değişik dinî, tarihî, ekonomik, askerî vb. etkenlerin rol oynadığı ifade edilmelidir. Aslında 7. yüzyıl sonlarında Anadolu'nun İran'a yakın bir coğrafyasında Pavlikanizm/Pavlosçuluk adı altında ortaya çıkmış olan bu hareket, zamanla Batı Anadolu'ya ve oradan da Bulgaristan, Makedonya ve Bosna Hersek'e kadar genişlemiştir. Bir Hıristiyan sapkınlığı/heresisi sayılan Bogomilizmin kökeni ve inançları kesin olarak saptanabilmiş değildir. Ancak birçok araştırmacı ve bilim insanının nezdinde bu hareketin Doğu ve Anadolu kökenli olduğuna şüphe yoktur. Nitekim Bogomillik hareketinin köklerini Gnostisizmde, 3. ve 4. yüzyıllarda Akdeniz havzasındaki Hıristiyanlıkla yarışır hale gelen Maniheizmde görenler çoğunluktadır. Buna göre bir kısım araştırmacı onun *Maniheizm*den türediğini ileri sürerken, diğer bir kısım ise *Adoptionizm*den[1] kaynaklandığını düşünmektedir. Düalist fikirler Fransa ve İtalya'ya 11. yüzyılda ulaşmıştır. Bu fikirler Katharlar, Albigenler, Patarenler, Torbeshi (Torbacı), Kudugeri ve Babunlar gibi değişik adlarla 12. yüzyılın ikinci yarısında gelişip serpilmeye devam etmiştir. Bu düalistler 13. yüzyılın başlarında Fransa'dan silinirken İtalya'da 14. yüzyıl boyunca var olmuşlardır. Birçok kişi bunlara "Batı heretikleri" demekte ve aynı zamanda kökleri Bulgaristan'a dayandığı için de "Bulgar heretikleri" adı verilmektedir. Dünyanın diğer yerlerindekinin aksine Balkanların Müslümanlaşması Türk kültürü aracılığıyla olduğundan, buna İslâmlaşma değil Türkleşme (*Turcenje*) adı da verilmiştir. Nitekim Türk tarikatlarının tarihte ve günümüzde bölgede ne kadar etkili oldukları bilinmektedir.

Tarihsel olarak Balkan Yarımadası'na İslâmiyet üç farklı zaman diliminde, birkaç yoldan yayılmıştır. 7. ve 13. yüzyıllar arasında Yarımadanın kuzeyinden inen Bulgar, Oğuz, Peçenek ve Kumanlar vasıtasıyla; 1292'den itibaren Anadolu üzerinden giren Selçuklular aracılığıyla ve 1336 ve 1354

[1] Adoptionizm 8. yüzyılda İspanya'da ortaya çıkmış olan ve İsa'nın tanrılığını kabul etmeyen, onun insani yönüne vurgu yapan heretik bir Hıristiyan akımıdır.

yıllarında gene Anadolu'dan akınlar yapan Osmanlı Türkleri yoluyla. Balkanlarda hızla yayılan, hattâ etkileri İtalya'ya kadar uzanan Bogomilizm, sadece Ortodoks Hıristiyanlığın etki alanları içinde değil, aynı zamanda Katolik coğrafyada da yaygınlaşmış ve birbirine düşman bu iki büyük Kilise örgütlenmesinin her ikisi tarafından da dışlanmıştır. Sonuçta, bölgeye yeni gelen sufi inançlara sahip Türk savaşçılar ile Bogomiller arasında rahatça iletişim kurulmuştur. Çünkü sufi inançlar da Sünnî İslâm'dan farklı olarak düalist bir evren bilgisine sahiptirler ve bunların kültürel kökleri de Zerdüştlüğe, Maniheizme ve gene düalist Şamanizme uzanmaktadır. Öte yandan, bazı tarihî belgeler İspanya'nın Cordoba şehrinden "Saqaliba" (Slav, Sloven) adında Faslı halifelerden bir grubun Balkanlar ve Filibe'deki Slavlarla bağlantılı olduklarını zikretmektedir. Nitekim Batı'da Ariusçuluğun yok olmasından uzun bir süre sonar herhangi bir heresinin görülmemesine rağmen Adoptionistlerin 8. yüzyıl başlarında İspanya'nın "Mozarabic"[2] (Müsta'rib) kilise geleneği içerisinde doğması bize göre İslâm etkisinin yabana atılamayacak ölçüde olduğunu göstermektedir. Çünkü Mozarabic litürji ilk dönemlerden 11. yüzyıla kadar İspanya Kilisesinin âyin usulü olarak uygulanmıştır. 679 yılında Hunlarla yakınlıkları olan bir Türk Tatar kabilesi olan Bulgarlar, Asparuk Han'ın liderliğinde Rusya steplerini aşarak Tuna civarına yerleşmiştir. Türkler burada 6. yüzyıldan itibaren değişik yerlerden gelen Slavlarla karşılaşmış ve bu iki ayrı ırkın bir arada kaynaşmasından da Bulgar milleti teşekkül etmiştir. Doğrusu Türkler sayıca daha az olmasına rağmen gelenekleri ve organizasyonlarıyla Slavları etkilemiş ve dönüştürmüştür. Sonuçta bölgede Slavlardan ve Türk kökenli Bulgarlardan müteşekkil bir yapı oluşmuştu. Nitekim eski Türkçede "*Bulgar*" kelimesi "karıştırmak" veya "karıştırılmış" anlamına gelmektedir. Bilindiği üzere Peçenekler 8. ve 11. yüzyılda, önceleri Balkaş gölü civarında, aşağı Sir Derya ile İdil (Volga) boylarında, sonraları Güneydoğu Avrupa ve Balkanlarda yaşamış olan göçebe bir Türk kavmidir. Peçeneklerle ilgili en eski bilgiler 745 tarihli *Tibetçe* bir belgede (Be-ça-nag) pe-ça-naglar şeklinde Uygur, Karluk ve Türgişler ile birlikte zikredilmektedirler. Peçeneklerin bir kısmı, 11. ve 12. yüzyıllarda Macaristan'da, bazı zümreleri ise Güneydoğu Avrupa, Balkanlar ve Anadolu'da yerli unsurlar ile karışarak müstakil ulus yapısını kaybetmiştir. Burada yerli unsurlarla karışarak Slavlaşan bu Peçenek bakiyesi unsurlar Hazarların Yahudi olmalarına benzer tarzda –Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlığın mücadele alanı olan bölgelerde– Asya'dan getirdikleri Manici Bogomilliğe sığınarak direnmeye çalıştılar. Dolayısıyla

[2] Mozarabic kelimesi İspanya'da Müslüman Arapların idaresi altında (8. yüzyıldan yaklaşık 1300'lere kadar) yaşamış olan Hıristiyanlara ve İspanyolların eski âyin usûlüne işaret etmektedir. Kelime "Araplaşmış" anlamına gelen "Müsta'rib"in Batıdaki kullanım biçimidir.

Bogomil Boşnakların içlerinde büyük oranda Slavlaşmış Peçenek unsurların bulunduğu ve Maniheizmin, Bogomil mezhebi olarak Avrupa'ya Peçenekler vasıtasıyla ulaşarak yeniden kendini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Dahası, *Boşnak* adı ile *Peçenek* adı arasında ilinti kurmak da mümkündür. Peçeneklerle yoğun temas halinde olan Macarlar, Peçenekleri "Basenyö", "Bisseni" diye adlandırmışlardır ki, her iki isim arasındaki benzerlik hemen fark edilmektedir. Türklerin din tarihine bakıldığında, 8. yüzyılda Uygur Türklerinin resmî dininin Maniheizm olduğu ve bu inancı 12. yüzyıla kadar sürdürdükleri görülür. Yukarıda vurgulandığı üzere, Bulgaristan ve Balkanlardaki Bogomil akımlar büyük ölçüde Maniheizm kökenlidir. Boşnaklar, Türklerin Balkan yarımadasına gelişine kadar Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlık karşısında Maniheizmi, dolayısıyla Türklerin uzantısı olan Bogomil yapıyı korumuşlardır. Bazı eserlerde Bogomillere Balkanlarda *Tondrak* adı verildiği bildirilmektedir. Gene bizim kanaatimizce bu adın Türkçedeki Tandır (Ocak; mecazi olarak ev, aile, soy, birlik) kelimesinden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer Ortaçağ heretiklerinden farklı bir karaktere sahip olan ve savaşçılıklarıyla öne çıkan, hattâ belli bir süre Divriği'de devlet bile kurmuş olan Pavlikanlar Peçeneklerle komşu olmaları hasebiyle onlardan etkilenmişlerdi. Pavlikanlar Bizans'a karşı isyan etmiş ve daha sonra bu hareket Batı'ya doğru intikal etmiştir. Bilindiği üzere Bogomiller de Pavlikanların halefleridir. Hem Pavlikan, hem Bogomil, hem de Katharlar'da görülen ikili dinsel hiyerarşik yapı Peçeneklerdeki aristokrat ve aristokrat olmayan kabile yapısına benzemektedir. Gerçi diğer Türk kitleleri arasında da "ak" ve "kara" olmak üzere iki zümrenin varlığı bilinmektedir. Ancak Pavlikanlara en yakın kavim olan Peçenek Türklerinin bu etkilemede önemli bir faktör olduğu düşünülebilir. Bütün bunlara bağlı olarak Heretisizm ve Bogomillik üzerine araştırma yapanların birçoklarının sordukları temel soru şudur: Resmî devlet dininin dışında ve köylü ortamda bir dinî hareket nasıl oluyor da bu kadar taraftar toplayabiliyor? Eğer yeni dinî hareket bir devlet dini ise, devlet bazı baskılarla insanları ismen de olsa yeni dine çekebilir ve bunların birçoğu dışarıda ayrı, kendi evlerinde ise ayrı davranabilirler. Daha önce Bulgarların devlet eliyle Hıristiyanlaştırılmasında böyle bir durum gerçekleşmişti. Ancak Bogomiller gibi devlete ve kiliseye karşı bir hareketi bu şekilde açıklamak mümkün değildir. Diğer yandan Bogomillik gibi düalist ve anti-materyalist, dünyayı dışlayıp küçümseyen bir dinsel akımın, maddî şeyleri önemseyen köylü kitleler arasında nasıl yayılabildiğinin izahını yapmak da zordur.

BOGOMİL İNANÇ ESASLARI VE AHLÂKİ İLKELER

Bogomiller Hıristiyanlıktaki teslis, yani Baba, Oğul ve Kutsal Ruh inancını kabul etmeyen, düalist, asketik ve mistik bir dinî akımdır. Yeni Ahit'in sadece bazı kısımlarını alegorik yorumlarla kabul etmişlerdir ve onlara göre en önemli bölümleri gnostik düşüncelerin yoğun olarak görüldüğü Yuhanna İncili'dir. Doğal olarak sinod ve konsillerde alınan kararlar geçersiz ve kilise sınıfı da değersiz şeylerdir. Bogomiller kilise tarafından ilân edilen kutsal gün ve zamanlara karşı çıktıkları gibi, kilisenin beyan ettiği bayram ve oruç günlerine de itibar etmemişlerdir. Eski Ahit'i ise, –özellikle Musa'ya gönderilen kısımları– şeytandan olduğu gerekçesiyle reddetmişler ve Musa, şeytanın hizmetçisi addedilmiştir. Öte yandan, Yahudi karşıtı olan Bogomiller Yahudi tanrısı Yahve'yi de şeytana dönüştürmüşlerdir. Kilisenin öğretileri ile Bogomillerin öğretileri arasındaki diğer bir önemli fark da, insanın mahiyeti/özü sorunudur. Bu konuda Kitab-ı Mukaddes beden ve ruhun her ikisinin de Tanrı tarafından yaratıldığını ifade ederken Bogomiller bedenin şeytan tarafından, ruhun ise Tanrı tarafından yaratıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu, insan kişiliğinin ruhsal yönüne öncelik veren daha iyi bir yaklaşım idi ki, fizikî ve maddî şeyler kötü prensipten çıkmıştı. Bu prensibe dayalı olarak Bogomiller, İsa'nın Tanrı benzeri bir insan değil, sadece insan bedenine bürünmüş, ama gerçekte "Tanrı kelamı", yani ruhsal bir öze sahip bir varlık olduğuna inanmışlardır. Onlar, Hıristiyanların İsa'yı Tanrı Oğlu olarak ilân etmelerine ve onu Tanrı ile aynı seviyeye çıkarmaya çalışmalarına karşı gelmişler ve İsa'nın da Tanrı'nın bir kulu ve elçisi olduğunu kabul etmişlerdir. Bu anlamda haçı da normal bir ahşap parçası saymışlar ve ayrıca onlara göre Tanrı'nın Oğlu'nun, üzerinde haça gerildiği bir âlete tapınmak da çok mantıksızdı ve bu yüzden Hıristiyanlığın sembolü olan haçı tamamen reddetmişlerdir. Dahası onlar kırıp parçaladıkları ve erittikleri haçlardan çeşitli iş aletleri yapmışlardır. Haç Tanrı'nın düşmanıdır ve Bogomiller müntesiplerine ondan nefret etmeyi öğretirler. Bunu desteklemek için de, "Eğer bir kişi kralın oğlunu bir odunla öldürse, bu odun kral için değerli olur mu?" diye sormuşlardır. Haç yerine kendi inanç simgeleri olarak ay yıldızı kullanmışlar ve mezar taşlarına da ay ve yıldızı çizmişlerdir. Ancak Bogomil ay ve yıldızının Türklerin ay ve yıldızı ile bir ilişkisinin olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Çünkü Bogomillerin inançlarına göre insanlar ölüp ruhları vücuttan ayrıldıktan sonra cennete giderken bir süre ay ve yıldızlarda kalırlar. Bundan dolayı Bogomiller, ruhların bu geçici vatanlarını kendilerine birer sembol olarak almışlardır.

Bogomiller çocuk yaştakilere vaftiz uygulamasını ve suyla vaftizi tamamen reddederler. Gerçekten de Lambert'e göre, önceden vaftiz olan

bir Ortodoks kilisesi üyesinin, daha sonra Bogomilliğe geçmek istediğinde onun, *vaftizin kötülüğünün bütün etkilerinden* kurtulması için özel bir arınma töreninden geçmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere Protestanlar da çocuk vaftizine karşıdırlar ve bazı Protestan kiliseler ruhta vaftizi benimserler. Bogomilizmde Osmanlı dönemindeki Âhi teşkilatına benzer bir yapılanma da görülmektedir. Buna göre dinsel hiyerarşi *seçkinler*, *inananlar* ve *dinleyiciler* olmak üzere üçlü bir kategoriden oluşuyordu. Bogomil dinsel kardeşliğinde kadınlar erkeklerle eşittir. Bu cümleden olarak kadınlar dua veya ibadetlere katılabilir, dinleyicilikten inananlar sınıfına, oradan da mükemmellere, yani seçkinlere kadar yükselme imkânı elde edebilirdi. İlaveten, kadınlar vaaz, organizasyon ve öğretilerine taraftar toplama gibi faaliyetlerde de aktif görev alabilirdi.

Bogomilizmde ruhban/din adamları sınıfı da yoktur. Dinî önderlik konumuna saygınlıkları, bilgileri ve inançlarıyla temayüz eden her Bogomil gelebiliyordu. Bogomiller Katolik Kilisesini put sayıyor, havarilerin gerçek varisinin kendileri olduğunu iddia ediyor, dünyevi-insani bağlardan kopmuş, yalınayak bir İsa figürü çiziyorlardı. En önemli inançlarından birisi de, bütün ruhların kurtuluşa ereceğidir. Bundan dolayı onlara göre herhangi bir "Son Gün" (Ahiret) inancına gerek yoktur. Esasen bu tarz bir inanç, kendisine itaat etmeyenleri sonsuz bir cehennem ateşiyle korkutan Katolik ve Ortodoksların gücünü ciddi şekilde sarsmış, geleneksel Hıristiyan ruhban sınıfı, heretiklere olan büyük eğilimi azaltmak için sonsuz cehennem fikrini yumuşatmak zorunda kalmıştır. Bogomiller özel mülkiyeti, lüks hayatı, evliliği, hayvansal gıdaları ve içki içmeyi kabul etmiyorlardı. Meryem'in kutsallığını ret ve kilise âyinlerini protesto ediyor, ikonlara ve haça saygı duymuyor, bunlara büyük bir nefret besliyorlardı. Anglikanlar hariç Protestan kiliselerin haça büyük bir önem atfetmemeleri, haçı kiliselerinde pek bulundurmamaları, yanlarında taşımamaları, Bakire Meryem'e önem vermemeleri ve onu kutsamamaları göz önüne alındığında onların, başta Bogomiller olmak üzere diğer heretiklerle bir etkileşim içerisinde bulunduklarını akla getirmektedir. Bazı yazarlar Bogomillerin ve Bosna Kilisesinin İslâm dini ile birçok benzerliklerinin olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin Bogomiller Tanrı ile insan arasında herhangi bir aracıyı reddetmişler, açık yerlerde veya evlerinin içerisinde hiçbir resim ve heykelcik/ikon bulundurmadan ibadet/dua etmişlerdir. Bunu günde beş defa ve dizler dua pozisyonunda bükülerek yapmak zorundaydılar. Onların önemli kutsal günleri arasında Cuma günü de yer almakta, Bektaşilerin müritlerini üç kategoride sınıflandırmaları gibi Bosna Kilisesi de müntesiplerini üç sınıfa ayırıyordu. Ayrıca Şiîlerde ve derviş tarikatlarında On İki İmam'ın bulunması gibi, Bogomillerde de On İki Havari önemli sayılıyordu.

Bogomillerin din adamları sınıfının rolü ile ilgili görüşleri özellikle çok ilginçtir. Kilisenin devamlı olarak vurguladığı gibi, bireyin din adamının rehberliği olmaksızın kendi başına kurtulamayacağı yönündeki yorumuna karşı Bogomil vaizler bir Hıristiyan ile Tanrı arasında herhangi bir aracı olmadan doğrudan bağlantı kurulabileceğini savunmuşlardır. Dini gerçek anlamda kabul etmek, din adamlarının varlığına bir ihtiyaç olmaksızın Kutsal Kitapları doğrudan okumakla olur. Çünkü hakiki din her insani vicdanın doğal bir meselesidir. Heretiklere göre birçok din adamı günahkârdır ve bu işe layık değillerdir. Dolayısıyla onların Tanrı ile inanan arasındaki aracılıklarının geçerliliği olamaz. Böylece Bogomiller *aracıların/ruhban sınıfın* zorunluluğunu reddederek, insanın bizzat Yeni Ahit'e yoğunlaşarak inancın temel prensiplerini derinden anlayabileceği ve anlaması gerektiğini öğrettiler.

Bogomillerin bu görüşleri, gerçekten de Ortaçağ Bulgar toplum yapısında okuryazar sınıfın artması, eğitim ve edebiyatın gelişmesi yönünde önemli bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla Bogomillerin bu ve benzeri inanışlarının daha sonra doğacak olan Protestanlığa öncülük ettiği kaynaklarda geniş bir şekilde irdelenmektedir. Ortaçağda Kilise Latince dışında hiçbir âyin diline müsaade etmezken, Kilise'nin heretik olarak ilân ettiği insanlar yerel dillerde kadınların bile vaazına izin vermiş, Bosna Bogomil Kilisesi, âyinlerini Latince değil Slavca icra ettiği için baskı ve zulümlere maruz kalmıştır.

Bogomil ahlâk ilkelerine göre, manevi şeyleri öne çıkarıp maddî şeylere önem vermeme önemli bir kuraldır. Onlar evlenmez, evli olanlar boşanır/boşanabilir, et yemez, içki içmez, mal-mülk sahibi olmaz, eğlence ve cümbüşten uzak dururlardı. Ayrıca kendilerini hiçbir şekilde gizlemeden muhalifleriyle her türlü sert tartışmaya girmeye hazırdılar. Başka bir deyişle bunlar alışılmış münzevî keşişlere benzemeyen, toplumdan uzaklaşmayan, insanların içerisinde kalarak Bogomilliği yaymaya, muhatabı ikna etmeye çalışan ve bu uğurda organizasyonla uğraşan kişilerdi. Öte yandan hareketin sempatizanları, onların günlük yeme ve barınma gibi konulardaki mütevazı hayatlarını görüyor; bundan da etkileniyorlardı. Aşırı yeme ve içmeden uzak, mutedil bir yeme rejimi tercih ediyor, önceliği bitkisel gıdalara veriyor, peynir, süt ve yumurta gibi besinlerden kaçınıyorlardı. İçkiye karşı tamamen olumsuz bir tavır içerisindeydiler. Şarap insana zarar vermek için Satanael (Şeytan) tarafından cennette kullanılmıştır. Âdem cennette yasak meyveyi yediğinden dolayı değil, içki/şarap içtiği için günah işlemiştir. Bogomiller aşırı yeme yasağına ilaveten lüksü, parlak şeyleri ve ipek giysileri de hoş görmezlerdi. Bazı Bizans kaynaklarında Bogomillerin keşişler gibi siyah kıyafetler giydikleri zikredilmektedir.

17. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı-Türk Devleti hakkında önemli bir

eser vermiş olan Flaman diplomat Ricaut, Poturlardan (Patarenler) bahsederken onların şu önemli inançlarına işaret etmektedir: "Bunlar İsa'nın Son Akşam Yemeği esnasında gelişini havarilere müjdelediği 'Teselli edici' Kutsal Ruh'un Muhammed olduğuna inanıyorlar. Keza Paskalya'dan elli gün sonra Kutsal Ruh'un havarilerin üzerine inmesini Muhammed'in zuhuruna bir alâmet, bir haberci görmektedirler. İncil'de Faraklit (Teselli edici) tabirinin geçtiği her üç yerde, onu, yeni peygamber olan Muhammed ile izah ediyorlar." Belli ki Poturların ecdadı olan Bogomiller, kitle halinde İslâmiyet'i kabul ederken, İsa tarafından vaat edilen o Ruh'un Muhammed olduğunu delil olarak gösteriyorlardı. Onlara göre Faraklit Muhammed demekti. Nitekim Boşnakçaya tercüme edilen İncillerde de bu kelime "Faraklit, Paraklet" şeklinde bırakılmıştır. A. Soloviev Türkler Bosna ve Hersek'i aldıktan sonra Müslüman olanlara "Poturi" denildiğini ve bunların 1660'lı yıllara kadar İncil'le Kuran'ı aynı anda okuduklarını, yani yan yana bulundurduklarını yazmaktadır.

Bütün bu inançlara ve kurallara bakıldığında Bogomilliğin Balkanlarda neşvünema bulmuş senkretik bir yapıda olduğu açıkça görülmektedir. Onun, Çin ve Hint dinlerinden olduğu kadar eski İran dinlerinden ve İslâm'dan da birçok prensipler içerdiği aşikârdır. Nitekim Rumen kozmogoni mitlerinin kökenlerini tartışan N. Cartojan, Dahnhardt'tan aktarırken M. Eliade şöyle demektedir: "...Bu motif Hindistan'dan İran'a göçmüş ve orada ikici (düalist) motifle birleşmiştir. Daha sonra, milattan sonraki ilk yüzyıllarda Anadolu'da karınca gibi kaynayan sapkın Hıristiyan mezhepleri (Gnostikler, Mandeistler, Maniciler) tarafından bu biçimiyle benimsenmiştir. Bu mezhepler Hint-İran efsanesini değiştirip, Hıristiyanca bir biçime büründürmüşler ve Bogomilcilere aktarmışlardır." Ancak bunları tarihsel olarak maddeler halinde ve kronolojik bir şekilde tespit etmek çok zordur. Biz, İslâm dininin aktif yapısını, sosyal adalete ilişkin söylemini, dünya ve ahirete yönelik dengeli mesajlarını Bogomilliği etkileyen en önemli faktörlerden birisi olarak kabul ediyoruz. Bogomilliğin doğduğu ortamı, inanç ve ahlâk ilkelerini de dikkate aldığımız da bu düşüncemizin yanlış olmadığı görülecektir. Bogomillerdeki kadına bakış ve ona verilen değer, âyinleri erkeklerle beraber icra etmesi, seçkinler seviyesine kadar yükselebilmesi gibi inanışlar bize Türklerdeki eski Şamanist geleneklerin izlerini ve etkilerini hatırlatmaktadır. Şamanist Türklerin uyguladıkları bu kadınlı-erkekli dinsel âyin ve merasimler, bilindiği üzere, Müslümanlığın kabulünden sonra da, özellikle göçebeler arasında devam etmiştir. Fuad Köprülü araştırmalarının önemli bir kısmında bu konu üzerinde durmuştur. O, başlangıçta daha Sünnî bir karakter arz eden Yesevîliğin, giderek göçebe Oğuz çevrelerinde, bu çevrelerin gerektirdiği hayat tarzına uymak zo-

runda kaldığını, böylece heterodoks bir mahiyet kazanarak geliştiğini, bu arada mesela Şamanizmden kalma kadınlı erkekli toplantıların Yesevîlikte de sürdüğünü vaktiyle göstermişti. Kadınlı-erkekli âyinlerin eski İran'da da görüldüğü ve özellikle Maniheistlerin bu tarz âyinler yaptıklarına dair tarihî bilgiler mevcuttur. Bundan dolayı Maniheistler hakkında da hasımlarınca dedikodular ve mum söndü hikâyesine benzer asılsız rivayetler çıkarılmaktaydı. Türklerin bir dönem Maniheizmi kabul ettikleri hatırlanacak olursa, eskiden mevcut bu Şamanist geleneğin İran dinine geçtikten sonra da devam ettiği ve bu hüviyetiyle Yesevîlik, Vefaîlik gibi Türkmen tarikatlarına girerek yaşadığı tahmin edilebilir. Evliliğe olumsuz bakışlarından dolayı Katharlar ve Bogomiller, düşmanları tarafından homoseksüellik de dâhil her türlü gayrimeşru ilişkiye giren kişiler olarak suçlanmışlardır. 12. yüzyıl yazarlarından biri, onların âyinlerinden birisinde sefahatin doruğuna çıkıldığını iddia ederek şöyle yazmaktadır: *Kadın veya erkek herkes karışık olduğu halde birbirlerine iyice yapışırlar ve uzun süre şehvet içerisinde kalırlar*. Bu tip sahnelerin gerçekleşmiş olması muhtemel değildir.

İşte bütün bunların sonucunda Hıristiyan dünya içeriden heretikler, dışarıdan da Müslümanlar tarafından tehdit edildiği zehabına kapılarak saldırgan bir tavır takınmış ve sonuçta, hem Müslümanlara hem de Bogomillere karşı Haçlı seferleri başlatmıştır. Böylece Kilise heretikleri ve inançsızları/ Müslümanları bilinçli bir şekilde "homoseksüeller" olarak yaftalamıştır. 1231 yılında, heretiklerin kökünü Batı Avrupa'dan kazımak için Papa IX. Gregorios engizisyon mahkemeleri kurmuştur. Engizisyoncuların kurbanlarına karşı kullandıkları en etkili suçlama homoseksüellikti.

1234 ile 1246 yılları arasında Bosna Bogomillerine karşı Macaristan ve Papalığın işbirliğiyle üç Haçlı Seferi düzenlendi. Bunlar adeta birer soykırımla sonuçlanmıştır. 1222 yılında, Bosna'yı barış yoluyla Katolik yapamayacağını anlayan ve Albigenlere karşı girişilen Haçlı Seferi'nin başarısından cesaret alan Papa, Macar Kralını Bosna'ya saldırması için kışkırttı ve bunda da başarılı oldu. Ancak Macarlar da Bosna'yı işgal etmelerine rağmen halkını Katolik yapamadılar. 1291'de Papanın emriyle Bosna'da engizisyon mahkemeleri kuruldu. İşkence ve ölümle Bosnalıların gözü korkutulmaya çalışıldı. 1319 yılında XXII. Papa John Hırvatistan Dükü Mladen Šubić'ten heretiklere karşı bir Haçlı seferi düzenlemesini istiyor ve ona şöyle diyordu: "Bütün Bosna heretiklerin pençesi altında, kiliseler yok edildi, papaz kalmadı ve kutsal âyinler icra edilemiyor." Macaristan'ın Roman-Katolik krallarının yayılmacı arzuları ve Papalığın Bogomillere ait bağımsız *Bosna Bogomil Kilisesi*'ni devamlı olarak yok etme çabaları, 12. yüzyılda Ban Kulin tarafından kurulmuş olan Bosna devletindeki siyasî durumu oldukça güçleştirdi.

BOGOMİLİZM'İN AYDINLANMA VE REFORMASYONA ETKİLERİ

Rönesans ve Reform hareketlerinin filizlenmesinde, hattâ Protestanlığın kurulmasında Haçlı savaşları boyunca, özellikle de Tapınak Şövalyeleri gibi şövalyelik tarikatları vasıtasıyla, Batı'nın Doğu ezoterizmiyle ve İslâm sufiliğiyle tanışmasının büyük rolü olmuştur. Bogomilizm, aykırı bir kiliseydi, 8. ve 9. yüzyılda Anadolu'da, 11. yüzyıldan sonra Balkanlarda ve 13.-14. yüzyılda da Fransa'da çok etkili olmuştur. Gerek Bizans gerekse Papalık onlara karşı Haçlı seferleri düzenlemiş ve yaklaşık üç milyon Bogomil ve diğerleri vahşice öldürülmüştür. Protestanlık ve Ortaçağda görülen heretik akımların temel ortak noktası, Kilise ve âyinlerin yardımıyla kurtuluşa ulaşmayı reddetmeleri olarak açıklanabilir. Diğer taraftan tarih boyunca ister Doğu'da isterse Batı'da olsun genel yapıya, büyük kilise kurumuna, geleneksel dogmalara ve kurulu düzene gösterilen tepkiler her zaman çağdaş Hıristiyanlarca bir Protestanlık hareketi olarak algılanmıştır. Örneğin Doğu Hıristiyanlığının bir yorum biçimi olan bir Nesturinin evinde ikonlara, temsilî figürlere ve resimlere rastlamak imkânsızdır. Bundan dolayı ilk bakışta Protestanları, Batı'nın Nesturileri ve Nesturileri ise, Martin Luther'den çok önce yaşamış olan "Doğu'nun Protestanları" şeklinde düşünenler olmuştur. Bu bağlamda bazı araştırmacılar Protestanlık hareketinin öncüleri olarak görülen Pavlosçuluk, Bogomillik vb. dinî hareketlerin inanç ve doktrinleriyle, Protestanların doktrinlerinin birbirine ne kadar benzediği konusunu tartışmaktadırlar. Biz de bunların tamamen birbirinin aynısı olduğu iddiasında değiliz. Mamafih aralarındaki benzerliklerin farklılıklardan daha çok oluşu bir etkileşimin olduğunu çağrıştırmaktadır. Bilindiği gibi Ortaçağ heretikleri genellikle asketik hayat tarzını öngören akımlardı. Ancak Protestanlık tam tersine asketizme değil, daha çok dünyaya önem veren bir mezheptir. Bu açıdan bakıldığında Bogomiller Protestanlara değil, bilakis Katoliklere veya Ortodokslara daha yakın bir duruş sergilemektedir. Ancak Weber bunu, Protestanlığın geçirdiği değişime bağlamaktadır. Bogomiller din adamlarını (Ruhbanlığı) ve sakramentleri reddetmelerine rağmen günahlarını birbirlerine itiraf ederlerdi. Bu da *laik din adamlığı anlayışına* zemin hazırlamıştır. Ayrıca İncil'i bireysel ve aklî olarak yorumlamaları daha sonra gelecek olan Protestanlara ışık tutmuştur. Bogomillik *sivil itaatsizliği* empoze ettiği için başta Bulgar devleti olmak üzere neşvünema bulduğu her yerde kurulu düzen için önemli bir tehdit oluşturmuştur. Bogomil öğretilerinin odak noktası Tanrı sevgisi ve Tanrı korkusu hakkında değildir. Görüşlerinde insanı merkez aldıkları için, insana sevgi ve saygıyı daha önemli saymışlardır. Bir başkasını sev-

mek, Bogomil vaizlerin dinleyicilerine titizlikle uymalarını emrettikleri bir hasletti. Bunların İslâm tasavvuf kültürü ve tarikatlardaki insan sevgisi anlayışıyla yakınlıkları ortadadır. Onların önemle üzerinde durdukları şey, görünmez âlemdeki soyut bir Tanrı değil, şeytan ve onun avanesi elinde bu dünyada işkence ve eziyet çeken insandı. Bu anlamda Bogomiller, düşünce ve hisleri, sevinç ve kederleriyle insana, yani reel yaşama daha yakındılar. Kilisenin dinî, felsefî ve ahlâki doktrininin başat özelliği olan insan ile Tanrı arasındaki ilişki Bogomiller tarafından ikinci plana itilerek, insanla insan arasındaki ilişki öne çıkarılmıştır ki bu, açık bir hümanizm örneği olarak kabul edilmiştir. Nitekim insana değer verme ve onu sevme olarak da algılanan hümanizm daha sonraları 18. yüzyılda ortaya çıkacak olan Aydınlanma döneminin en belirgin özelliğidir.

Sonuç

Dinler tarihine bakıldığında mistisizmin sosyal tedirginlik ve rahatsızlıklarla sıkı bir ilgi halinde ortaya çıktığı söylenebilir. Nerede sosyal düzenin ve şartların bozukluğundan bir nefret varsa, orada, özellikle geniş halk tabakalarında bir içe kapanma, kurtuluşu içte arama eğilimini buluruz. Rönesans ve Reform'dan önceki sosyal şartlar da benzer durumda idi ve bu, yüzyıllarca eskiye dayanan bir birikimin ürünüydü. Reform hareketleri adını alan ve Ortaçağ Katolik Kilisesinin donmuşluk ve bozulmuşluğuna karşı bir tepkiyi dile getiren bu büyük din akımı, başlıca mistisizmden beslenmiştir. Ancak Reformasyon bir din öğretisi ve kilise örgütü olarak gelişirken, ilk görüşlerini devşirdiği bu köke bağlı kalamamış, ondan uzaklaşmıştır. Mistisizm özü ve ilkesi gereği sınırları kesin olarak belirtilmiş bir dogmaya bağlanamaz, o bir gönül dindarlığıdır. Ayrıca gene mistisizm yapısı gereği bir kilise örgütünün insan ile Tanrı arasında aracılığını da reddeder. Ona göre her insan kendi kendisinin rahibidir; herkes Tanrı'yı doğrudan doğruya, aracısız olarak kendi içinde bulabilir. Heretik ideolojiler genel olarak dinî ideolojilerdir ve bunların hedefi bu dünyadan sonrasına, yani ahirete hazırlıktır. Bunların etkili olmasının nedeni taraftarlarına sundukları seçeneklerin, doğmuş oldukları dönemlerdeki Ortodoks inançlardan daha üstün ve gerçekçi manevî çözümler içermesidir. Ortaçağda da insanlar, yeni bir mutlu dönemin başlayacağı beklentisi ile heretiklere meyletmişlerdir. Esasen heresinin amacı dünyayı tamamen değiştirmek değil ihtilalci bir anlayışla kiliseyi cezalandırmak, ıslah etmek ve onu yola getirmekti. Nitekim Ortaçağ heretik dinî akımları genel olarak yandaşlarına şiddet ve kavgayı önermemiş, kiliseye karşı şiddet kullanma yoluna gitmemişler, bilakis öğretilerinde şiddeti açıkça reddetmiş, hattâ engizisyonun onlara uyguladığı korkunç katliamlarda bile bu yolu tercih etmemişlerdir.

Bogomiller Balkanlarda kimi zaman ve mekânlarda diğer Hıristiyanlar tarafından Yahudilerden daha tehlikeli görülmüştür. Buna göre bir Bogomil, bir Yahudiden daha dinsizdir. Zira bir Yahudi, pek çok yönden kötücül olsa da, Tanrı'nın yaratıcı olduğuna inanır, ama bir Bogomil, yaratılanları şeytana atfeder. Sonuç olarak Bogomilizm, özellikle Balkanlarda resmî ortodoks kurumlara ve pratiklere karşı çıkmış, bir öze dönüş hareketi olmuş ve bireysel inanca önem vermiş olması yönüyle de esasen 16. yüzyıldaki Protestanlığın doğuşuna öncülük etmiştir denebilir.

Son olarak şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Makalemizin başında Bogomillerin tarih boyunca farklı şekillerde adlandırıldıklarını ifade etmiştik. Ivo Andriç bu adlandırmalardan *Pataren*'i tercih ederken ve bunu *Bosna Kilisesi* için kullanırken, Obolensky vb. araştırmacılar Bogomillere "Torbeshi" (Torbacı) adının verildiğini söylemektedirler. Ne var ki, Bogomilizm konusunda araştırma yapan hiçbir bilim insanının bugüne kadar bu kelimenin Türkçe kökenli olduğuna temas etmemesi gerçekten çok dikkat çekicidir. Halbuki torba ve torbacı kelimelerinin Türkçe olduğu aşikârdır. Halen Türkiye'nin değişik bölgelerindeki Balkan ve/ya Boşnak kökenli insanlarla ilgili olarak halk arasında kullanılan "Allahçı" tabiri, Bogomillerle Türk kültürü arasındaki etkileşime bir işarettir. Kanaatimize göre Bogomiller yanlarında taşıdıkları torbalarla asketik/münzevi/gezgin bir hayatın gereği olarak Allah için dilenmeleri, onların daha sonra torbeshi/torbacı ve Allahçı tarzında nitelendirilmelerine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Albayrak, Kadir, "Aydınlanmanın ve Reformun Öncü Saiki Olarak Bogomilizm Akımı", *Türk Yurdu*, C. 28, S. 247, 2008.

Albayrak, Kadir, "Balkanlarda Üç Dinin Etkileşimi", *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet*", *Balkanlarda İslâm, Miadı Dolmayan Umut*, c. I, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, TİKA, Ankara 2016.

Albayrak, Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2005.

Andriç, Ivo, *The Development of the Spiritual Life in Bosnia under the Influence of the Turkish Rule*, Duke University Press Durham ve Londra 1990.

Atalay, Hamit, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Barkan, Ömer Lütfi, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yayınları, İstanbul (trz.).

Baudrillard, Jean, *From Hyperreality to Disappearance*, ed. Richard G. Smith ve David B. Clarke, Edinburgh University Press, 2015.

Brenner, Michael, *Kısa Yahudi Tarihi*, çev. Sevinç Altınçekiç, Alfa Yayınları, İstanbul 2011.

Eliade, Mircea, *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a*, çev. Ali Berktay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, 109.

Elton, G. R., *Reformasyon Avrupası 1517-1559*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 2012.

Fine, John V. A., *The Late Medieval Balkans*, The University of Michegan Press, 2000.

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, c. I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Hamilton, Janet & Hamilton, Bernard, *Bizanslı Heretiklerin Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010.

Hasluck, W. F., *Bektaşîlik İncelemeleri*, çev. Ragıp Hulusi Özden, yay. haz. Mehmet Kanar, Say Yayınları, İstanbul 2012.

http://www.etymonline.com/ 07.11.2019.

Islam at the Balkans in the Past, Today and in the Future, (ed.), Dragoljub B. Dordović-Dragan Todorović-Ljubisa Mitrović, Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion, Nisan, 2007.

İnalcık, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı* (OBİV) *Yayınları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

İzeti, Metin, *Balkanlarda Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

Lambert, Malcolm, *Medieval Heresy: Popular Movements from Bogomil to Hus*, Edward Arnold, Londra 1977.

Mazower, Mark, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, çev. Ayşe Ozil, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

Melikoff, Irene, "Bektaşî-Alevîlerde Ali'nin Tanrılaştırılması", *Tarihten Teolojiye İslâm İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Minkov, Anton, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahas Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Leiden 2004.

Obolensky, Dmitri, *The Bogomils*, Cambridge 1948.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık, Popüler İslâm'ın Balkanlardaki Destani Öncüsü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Okiç, M. Tayyib, "Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklarına Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller)", çev. Salih Akdemir, Recep Duran, *İslâmi Araştırmalar*, Sayı: 4, VI.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devlet Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTKY, Ankara 2011.

Panayotov, Alexander, *The First Jewish Communities in the Balkans and Aegean*, Sofya 2009.

Rozen, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi 1453-1566*, çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Runciman, Steven, *The Medieval Manichee*, Cambridge University Press 1999.

Soloviev, A. V., "Bogomils", *New Catholic Encyclopedia*, II, San Francisco-Londra 1967.

Wachtel, Andrew Baruch, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

SİYASET

Tito'nun portresi siyasi bir gösteriden sonra geri dönerken, 1953.
Fotoğraf: Marc Riboud.

YUGOSLAVYA NOSTALJİSİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNE: BATI BALKANLAR VE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Hatice Yazgan*

GİRİŞ

1993 yılında Bosna Hersek'te savaş devam ederken Susan Sontag Saraybosna'da *Godot'yu Beklerken* oyununu sahneledi. O dönemde Godot'yu Avrupa Birliği (AB) ya da ABD olarak gören kimileri için, yaşanan hayal kırıklıkları sonraki yıllarda "Beklediğimiz Godot Biziz" diyerek tarif edildi.[1]

Hayal kırıklıklarına rağmen bugün Batı Balkan ülkelerinin AB süreçleri devam ediyor. Yugoslavya'nın dağılması ile Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Karadağ, Makedonya, Bosna Hersek, Kosova ve bu ülkelerle birlikte Arnavutluk'un Birlik ile ilişkileri gelişmeye başladı. 2004 yılında AB'ye üye olan Slovenya'dan sonra, 2013 yılında da Hırvatistan AB üyesi oldu.

---

* Doç. Dr. Hatice Yazgan, Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

[1] Srećko Horvat, "Sonsöz, Avrupa Öldü, Yaşasın Avrupa!", *Avrupa Ne İstiyor? Avrupa Birliği ve Onun Hoşnutsuzlukları*, Srecko Horvat, Slavoj Žižek (ed.), Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 201.

Mevcut durumda bölge ülkelerinden Karadağ, Sırbistan, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk AB'ye aday ülke, Bosna Hersek ve Kosova potansiyel aday ülkedir.

Bölgede geçmiş sorunların etkisi devam etmektedir ve AB süreci, öngördüğü reformlarla bu ülkelerde ekonomik, siyasi ve sosyal değişimlere yol açmıştır. Bu makalenin amacı, Batı Balkan ülkelerinin AB süreçlerini, AB'nin genişleme politikasını da etkileyen güncel sorunlarının etkisiyle yaşadığı dönüşüm çerçevesinde değerlendirmektir. Bu çerçevede cevaplanmaya çalışılacak sorular, AB'nin genişleme politikasındaki sorunların bölge ülkelerini nasıl etkileyeceği ve bu ülkelerin gelecekte nasıl bir AB içinde yer alacağıdır.

Makalede öncelikle Batı Balkan ülkelerinin AB ile ilişkilerinin tarihçesi incelenecek ve mevcut durum ortaya konacaktır. İkinci bölümde AB politikalarının ve mevcut sorunlarının Batı Balkanlar genişlemesine etkileri tartışılacak, son olarak bölgedeki başlıca sorunlar ve AB'nin etkisi değerlendirilecektir.

Batı Balkan Ülkelerinin AB İle İlişkilerinin Tarihçesi ve Mevcut Durum

Batı Balkanları AB için önceki genişleme deneyimlerinden ayıran temel unsur, söz konusu ülkelerin yakın zamanda etnik çatışma geçmişine sahip olması ve bu çeşitliliğin bölge ülkelerinin kırılganlığını arttırmasıdır.

Yugoslavya'nın dağılması süreci, 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek'te yaşanan savaş ve 1999 yılında Kosova müdahalesi etkilerinin günümüzde de görüldüğü temel gelişmelerdir. Nitekim bölgede yaşanan geçmiş çatışma mirasının siyasi ve sosyal etkileri literatürde "geçmişle yüzleşme" kavramı[2] ile açıklanmaktadır.

Bölge ülkeleri arasında sınır ve azınlık haklarına ilişkin sorunların etkileri devam etmektedir. Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra süregelen hoşnutsuzluk, eski Yugoslavya ülkelerinin geçmişe özlemini ifade eden "Yugoslavya Nostaljisi" (*yugonostalgia*) kavramı ile ifade edilmektedir.[3] Bölge ülkeleri uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde kalmış ve kimi zaman geri kalmışlıklarının sebebi olarak Osmanlı mirasını olumsuz bir dönem olarak nitelemişlerdir.[4] Mevcut durumda, bu ülkelerin

[2] Ozan Erözden, *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti: Yugoslavya Deneyimi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2017.

[3] Maja Maksimović, "Unattainable past, unsatisfying present – Yugonostalgia: An omen of a better future?", *Nationalities Papers*, 45:6, 2017, s. 1066-1081.

[4] Şener Aktürk, "Osmanlı Devleti'nde Dinî Çeşitlilik: Farklı Olan Neydi?", *Doğu Batı*, Yıl: 12, Sayı 51, Ocak 2009-10, s. 133-135.

AB süreçleri ise, AB etkisini tanımlamak için kullanılan "Avrupalılaşma" kavramı ile açıklanabilecek gelişmelere işaret etmektedir. [5]

AB'nin bölge ile kurduğu ve 1999 yılından itibaren başlattığı kurumsal ilişkinin öncesinde Yugoslavya'nın dağılma sürecinde, 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek'te meydana gelen savaş ve 1999 Kosova müdahalesi sırasında bölge ile ilişkilerinde, AB etkisiz ve ortak tutum sergileyemeyen bir uluslararası aktör olarak ortaya çıkmıştır.[6] Nitekim AB üye devletleri Yugoslavya'nın dağılması sürecinde birlikte hareket edememiştir. Almanya, İtalya ve o yıllarda henüz AB üyesi olmayan Avusturya, Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık taleplerini desteklerken, Fransa Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Aslında bu fikir ayrılığı, AB'nin iki büyük ülkesi Almanya ve Fransa arasındaki güç mücadelesini de yansıtmaktadır. Tarihsel olarak da Hırvatistan ve Slovenya'ya yakın Almanya'nın, bu ülkelerin bağımsızlığına kavuşmasıyla Fransa'ya karşı üstünlük sağlama olanağı ve bu iki ülkenin bağımsızlığının Müslüman nüfusa sahip Bosna Hersek'in bağımsızlığını tetikleyerek Avrupa'da İslâmi hareketleri güçlendirebileceği yönündeki endişeler ile bu politikaları açıklayanlar vardır.[7] Almanya ve Fransa arasındaki bu güç mücadelesi günümüzde de bölgeye yönelik politikalarda etkili olmaktadır.

1999 yılında Kosova savaşı da NATO müdahalesi ile sona ermiş, AB gene ikincil pozisyonda kalmıştır. Ancak sıcak çatışmaların sona ermesi ile AB bölgede etkin bir aktör olmaya başlamıştır.

AB'nin Batı Balkan ülkelerine üyelik perspektifi vermesi ile sonuçlanan ve günümüzde devam eden ilişkileri, 1999 yılında oluşturulan "Güneydoğu Avrupa için İstikrar Paktı" ile başlamıştır. Söz konusu Pakt sadece Balkan ülkelerini değil, AB üye devletleri ve Avrupa Komisyonu, diğer Avrupa ülkeleri (Norveç ve İsviçre), komşu ülkeler, G-8 ülkeleri, uluslararası örgütler, uluslararası mali kuruluşlar ve bölgesel girişimlerin de yer aldığı bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. "Demokratikleşme ve insan hakları", "ekonomik yeniden yapılanma, işbirliği ve kalkınma" ve "güvenlik konuları" olmak üzere üç ana çalışma alanı olan Pakt içinde AB öncü pozisyondadır ve Pakt'ın amacı Balkan ülkelerinin AB yapılarına yakınlaştırılması olarak ortaya konmuştur. Bu durum (şartlar karşılandığı takdirde) Birliğe tam üyelik olasılığına işaret etmektedir.[8]

---

[5] Othon Anastasakis, "The Europeanization of the Balkans", *Brown Journal of World Affairs*, 2005.

[6] Gerard Delanty, *Avrupa'nın İcadı*, 2. basım, Adres Yayınları, Ankara 2005, s. 197.

[7] Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu Yugoslavya*, 2. basım, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 224-226.

[8] Bodo Hombach, "Stability Pact for South East Europe: A New Perspective for the Region", *Perceptions*, cilt 5, Eylül-Ekim 2000, s. 2-3.

Bu yapının devamında AB'nin bölge ülkeleri ile oluşturduğu politika, İstikrar ve Ortaklık Süreci (*Stabilization and Association Process*) olarak adlandırılmaktadır. Bu süreç bölge ülkelerine kriterleri karşıladıkları takdirde güçlü bir "Avrupa perspektifi" (*European Perspective*) vermektedir. Nitekim 2000 yılında gerçekleştirilen Feira Zirvesi'nde İstikrar ve Ortaklık Sürecine katılan ülkelerin AB üyeliği için potansiyel aday ülke oldukları belirtilmiştir. Avrupa perspektifi 2003 yılında gerçekleştirilen Selanik Zirvesi'nde ortaya konmuş, Mayıs 2018 tarihinde gerçekleştirilen Sofya Zirvesi'nde yinelenmiştir. İstikrar ve Ortaklık Süreci kapsamında AB bölge ülkelerini hazırlamak amacıyla İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları adı ile ikili anlaşmalar imzalamıştır. Söz konusu anlaşmalar bölge ülkelerinin Birlik mevzuatını aşamalı olarak üstlenmelerini öngörmektedir.[9]

Bölge ülkelerinin AB ile geçmişlerine bakıldığında, ülkeler arasında iş birliğinin arttırılması ve ekonomik büyümenin sağlanması yoluyla bölgenin dönüştürülmesi olarak tarif edilebilecek "Berlin Süreci"nden (*Berlin Process*) söz etmek gerekir. 2014-2018 yılları arasında AB'ye aday ve potansiyel aday ülkeler ile AB üye ülkeleri arasında başta altyapı konuları olmak üzere bölgenin ekonomik istikrarını sağlama amacıyla düzenlenen üst düzey katılımlı yıllık toplantıları ifade eden Berlin Süreci, Birliğin Bölgeye yönelik sunduğu Avrupa perspektifini de pekiştiren bir girişim olmuştur. Söz konusu süreçte, bölge ülkelerinde istihdam olanaklarının yaratılması için altyapı yatırımlarının yapılması, gençlik eğitim ve değişim programları ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla bölge ülkeleri arasında uzlaşma zemini yaratılması ve ikili anlaşmazlıklara çözüm bulunması, sivil toplum kuruluşlarının tüm bu girişimlerde aktif olarak yer alması AB'nin önem verdiği konulardır. Bölge ülkeleri arasında ekonomik ve siyasi anlamda bağlar kurularak sorunlara çözüm bulunması amacı, Berlin sürecinde "bağlantısallık" (*connectivity*) olarak adlandırılmaktadır.[10] Sözkonusu süreç tam üyelik perspektifinin gerçekleştirilmesi için somut bir adım olarak değerlendirilebilir.

Berlin süreci, her yıl gerçekleştirilen üst düzey zirvelerde bölgede, başta ekonomik refah düzeyinin yükseltilmesi olmak üzere, bölge ülkelerinde iyi yönetişim uygulamalarının yerleştirilmesi, ulaştırma ve enerji konularında iş birliği, eğitim alanında değişim programları gibi içeriklerle devam etmiştir.[11]

---

[9] Süreç ile ilgili bkz. *European Commission Western Balkans*, https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/western-balkans/ (Erişim Tarihi: 4.10.2019).

[10] European Parliament Briefing, "The Western Balkans' Berlin Process: A New Impulse for regional cooperation", *EPRS*, 2016, s. 1-3.

[11] *Age.*, s. 3-4.

AB tarafından Şubat 2018 tarihinde ortaya konan "Batı Balkanlar Stratejisi", bölgenin Avrupa'nın bir parçası olduğunu, AB ile ortak tarihî ve kültürel mirasa sahip olduğunu gelecekte de ortak fırsatlara sahip olunacağını ve zorluklarla mücadele edileceğini belirtmektedir. Bu strateji, bölge ülkelerinin geleceklerini AB'ye bağlamak için "tarihî bir fırsata" sahip olduğunu belirtmektedir. Strateji, ülkelerin Avrupa perspektiflerini pekiştirmiş, bölgede savaş ve çatışma geçmişinin üstesinden gelinmesi için reformlara vurgu yapmış, ancak üyelik kriterlerinin kapsamlı bir şekilde yerine getirilmesi için özellikle organize suç ve yolsuzlukla mücadele konularını da kapsayacak şekilde hukukun üstünlüğü ve ekonomik reformlar konusunda daha fazla adım atılması gereğini vurgulamıştır.[12]

AB'nin bölge için oluşturduğu "İstikrar ve Ortaklık Süreci" olarak tarif edilen politikanın oluşturulma sebeplerinin başında güvenlik unsuru gelmektedir. Bölgede Avrupa açısından önemli güvenlik tehditleri bulunmaktadır. Bölgeden Avrupa'ya göç akını olduğu gibi, göçmen ve mülteciler Avrupa'ya ulaşmak için Balkan rotasını kullanmaktadır. Bölge ülkelerinden Suriye ve Irak'ta terör örgütlerine katılanlar olmakta, Batı Avrupa'daki terör faaliyetlerinde kullanılan silahların bölge kaynaklı olduğu ve kimi terör örgütlerinin bölgede giderek artan düzeylerde etkin olmaya başladığı görülmektedir.[13] Bu güvenlik tehditlerinin Avrupa'ya bu denli yakın bir coğrafyada olması, AB'yi bölgede istikrarı sağlamaya yönelik tedbirlere yöneltmiştir.

Bölge ülkeleri ile ilgili AB resmî belgelerinde ortaya konan ortak sorunlar; demokratik kurumların işleyişindeki aksaklıklar, hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleştirilmesi sorunları, organize suç ve yolsuzluk, terörizm, temel hakların (ifade özgürlüğü, çocuk hakları, cinsiyet eşitliği, azınlık hakları) ihlali, kamu yönetiminde aksaklıklar, düzensiz göç, ekonomik zorluklar, ikili anlaşmazlıklardır.[14] Batı Balkan ülkeleri Müslüman nüfus da barındıran etnik çeşitliliğin olduğu ülkeler olmalarının yanısıra, nüfusları az,[15]

---

[12] European Commission, "A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans", *Communication from The Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions*, 2018, s. 1-2.

[13] EU Institute for Security Studies, "Resilience in the Western Balkans", *ISS Report* No: 36, Ağustos 2017, s. 6.

[14] European Commission, "2019 Communication on EU Enlargement Policy", *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, 2019, s. 3-10.

[15] Arnavutluk 2.9 milyon, Karadağ 0.6 milyon, Kuzey Makedonya 2.1 milyon, Sırbistan 7 milyon, Bosna Hersek 3.5 milyon, Kosova 1.8 milyon nüfusludur. Eurostat, "Spotlight on Western Balkans", https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/EDN-20180206-1 (Erişim Tarihi: 5.10.2019).

ekonomik olarak zayıf ve geçmiş yıllara göre düşme eğilimi gösterse de, işsizlik oranının AB ortalamasına göre hayli yüksek olduğu ülkelerdir.[16] Bölgeden Avrupa'ya beyin göçü bu ülkelerin önemli sorunlarındandır.[17]

AB Batı Balkan ülkelerinin temel ticari ortağıdır. Bölgede ithalatın yüzde 73.5'i, ihracatın yüzde 80.6'sı AB ile yapılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların yüzde 73'ü AB şirketleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Tüm bu görünüm ile AB bölgede büyüme ve istihdamın temel kaynağı olsa da, bölgede Çin'in de iş yaratma ve yatırım faaliyetlerinin yükselişte olduğu görülmektedir.[18] Bölgenin AB ticareti içindeki payı ise yüzde 1.4'tür. 2018 yılı verilerine göre, AB'nin Batı Balkanlardan ithal ettiği ürünler makine ve ekipman, madenler ve kimyasallar, bölgeye ihraç ettiği ürünler ise makine ve ekipman, mineral ürünleri ve kimyasallardır. 2000 yılında AB bölge ülkelerine tercihli ticaret ayrıcalıkları sağlamış, 2020 yılının sonuna kadar sürecek şekilde bu ayrıcalıklar yenilenmiş ve neredeyse tüm ihraç ürünlerinin AB pazarına gümrük vergisi ve miktar kısıtlaması olmaksızın girmesine olanak sağlanmıştır.[19] AB ile ilişkilerinde, bölge ülkelerinin Birliğe ekonomik bağımlılığı görülmektedir.

AB'nin genişleme politikası kapsamındaki Batı Balkanlar ve Türkiye için verdiği finansal ve teknik destekler, Katılım Öncesi Yardım Aracı (*the Instrument for Pre-accession Assistance*, *IPA*) kapsamında programlanmaktadır. Buna göre 2007-2013 dönemi için bu program kapsamında genişleme ülkelerine 11,5 milyar Euro, 2014-2020 dönemi için ise 11,7 milyar Euro tahsis edilmiştir. Söz konusu destekler, AB sürecinde yerine getirilmesi gereken ekonomik ve siyasi koşul gerekleri için harcanmaktadır.[20]

Mevcut durumda, AB'nin tüm Batı Balkan ülkeleri ile büyük ölçüde ticari hükümler içeren İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları yürürlüğe girmiştir. Sırbistan ve Karadağ AB üyelik müzakerelerine devam etmektedir. Karadağ'ın sürecinde 35 müzakere faslından 32'si açılmış, Sırbistan'ın ise 16

[16] 2017-2018 yılı verilerine göre işsizlik Sırbistan ve Arnavutluk'ta yüzde 12, Kosova'da yüzde 29'dur. Western World Bank Group, The Vienna Institute for International Economic Studies, *Balkans Labour Market Trends 2019*, Mart 2019. http://documents.worldbank.org/curated/en/351461552915471917/pdf/135370-Western-Balkans-Labor-Market-Trends-2019.pdf. S. XI. (Erişim Tarihi: 5.10.2019).

[17] Alida Vračić, "The Way Back: Brain Drain and Prosperity in the Western Balkans", *European Council on Foreign Relations*, Policy Brief, 2018.

[18] European Commission, "Communication on EU Enlargement Policy", *age*., s. 8.

[19] European Commission, *Countries and Regions, Western Balkans*, https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/western-balkans/ (Erişim Tarihi: 3.10.2019).

[20] European Commission, *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, Overview -Instrument for Preaccession Assistance*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/overview_en, (Erişim Tarihi: 4.10.2019).

faslı açılmıştır. AB; Kosova dışındaki bölge ülkeleri ile geri kabul anlaşmaları ve vize kolaylaştırma anlaşmaları imzalamıştır.[21]

AB sürecinde ortak bazı sorunlara yer verilse de her ülkenin kendine özgü sorunları bulunmaktadır. Her ülkenin kendi hız ve performansına göre ilerlediği AB politikası, Karadağ ve Sırbistan'ın süreçte daha fazla ilerlemesi ile sonuçlanmıştır. Sırbistan ve Karadağ'ın gerekli kriterleri karşıladıkları takdirde 2025 yılında AB üyeliği için hazır olabilecekleri AB resmî belgelerinde belirtilmiştir.[22] Kuzey Makedonya ve Arnavutluk da süreç içinde AB kriterlerinin karşılanması konusunda mesafe kaydetmiştir. Avrupa Komisyonu bu ülkeler için de müzakerelerin açılması yönünde görüş bildirmiştir. Potansiyel aday ülkeler Bosna Hersek ve Kosova ise halen daha fazla reforma ihtiyaç duyan ülkelerdir.

Balkanlardaki AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin AB üyeliğine yaklaşımları genel olarak olumludur. 2019 yılında yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre, altı ülkede kamuoyu yoklamasına katılanların yarısından fazlası AB üyeliğine olumlu bakmaktadır. Bunun yanında özellikle işsizlik ve beyin göçü bölge ülkelerinde endişe kaynağı olan temel sorunlardır.[23]

AB POLİTİKALARININ VE MEVCUT SORUNLARININ BATI BALKANLAR GENİŞLEMESİNE ETKİLERİ

1990'lı yılların sonunda bölgedeki çatışmalar sona erdikten sonra Batı Balkanlar, AB'nin öncelik verdiği ve etkili olduğu bir bölge haline gelmiştir. Bu durum, bölgenin AB'ye coğrafi yakınlığı yanında gerek AB'nin güvenlik endişeleri, gerekse bölge ülkelerinin de güvenlik ihtiyacı nedeniyle AB ve NATO üyeliklerine başvurması nedeniyledir. Bu bölümde Batı Balkan ülkelerinin AB süreci, AB genişleme politikası ve Birliğin mevcut sorunları kapsamında daha geniş bir perspektiften incelenecektir. Bu konu kapsamında AB'nin mevcut sorunları ve AB genişleme politikasının ana eksenini oluşturan "koşulluluk" ilkesi kapsamında bir değerlendirme yapılacaktır. AB'ye üye olmak için koşulların yerine getirilmesi gereği olarak tarif edilebilecek koşulluluk ilkesi bağlamında, bu bölümde cevaplanmaya çalışılacak sorular, AB'nin mevcut sorunlarının ve bölge ülkelerinin AB süreci için ortaya konan koşulların bu ülkelerde nasıl bir etkisi olabileceği

[21] Bölge ülkelerinin AB süreci için bkz. European External Action Service, "EU Engagement in the Western Balkans", *EU-Western Balkans Fact Sheet*, 2019.

[22] European Commission, "A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans", *age.*, s. 2.

[23] Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2019 Public Opinion Analytical Report*, yıl 5, sayı 5, 2019, s. 12.

ve Batı Balkan ülkelerinin gelecekte nasıl bir AB içinde yer alacağıdır.

Günümüzde AB, Birleşik Krallık'ın Birlik'ten çıkış süreci (*Brexit*) yanında özellikle Suriye'den gelen göç dalgaları, bu konunun da tetiklediği aşırı sağ hareketlerin Avrupa siyasetinde etkili olmaya başlaması ve 2008 yılından itibaren yaşanan ekonomik krizin kimi etkileri gibi çok sayıda krizle mücadele etmektedir.

Bu krizlerden en önemlisi olan Brexit gerek AB gerekse Birleşik Krallık üzerinde ekonomik ve siyasi etkileri yanında, Birliğin yapısının daha da fazla tartışılmasına yol açmıştır. Aslında AB, temellerinin atıldığı 1951 yılında Avrupa ve Kömür Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) ve ardından 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (AAET) kurulmasından bu yana, nasıl tanımlanacağı konusunda tartışmaların odağı olmuştur. Zira, yapı ve işleyiş olarak klasik bir uluslararası örgütten daha kapsayıcı politika alanlarıyla farklı özelliklere sahip olmuş, bunun yanında özellikle siyasi birlik oluşturma konusundaki irade eksikliği ve yapısal sorunlar nedeniyle bir federasyon olarak tarif edilmemiştir. Brexit AB'nin daha fazla bütünleşmeye mi, yoksa farklılaştırılmış entegrasyon olarak tarif edilen bir yapıya mı dönüşeceği ile ilgili tartışmaları tetiklemiştir.

AB üye ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarını etkilemekte, yasaların önemli bir kısmı AB tarafından belirlenmektedir. Nitekim bu durum 2016 tarihinde gerçekleşen Brexit referandumunda AB'nin ülke egemenliğini ihlal ettiği yönündeki propagandaya da malzeme olmuştur. Aslında bu durum AB'nin ülkelerin bütçelerinde dahi söz sahibi olduğu düşünüldüğünde anlaşılabilir görünse de üye devletlerin de temsil edildiği kurumsal yapısı ve Avrupa halklarının temsil edildiği Parlamento, yürütme organı olan ve yasama faaliyetlerini başlatan ulus-üstü nitelikli Komisyon'dan oluşan AB temel kurumlarının üye devletleri ve halkları göz ardı etmeyen yapısı ile dengelendiği düşünülebilir. Ancak gene de AB'nin kurumsal yapısı, politikaları ve uygulamalarındaki sorunlar meşruiyet ve demokrasi açığı tartışmalarına yol açmıştır.[24] Antlaşmalara eklenen kimi araçlar, (örneğin Lizbon Antlaşması'nda yer alan Yurttaş Girişimi) ya da Avrupa halklarını temsil eden Avrupa Parlamentosu'nun Birliğin kurumsal yapısında giderek güçlenen yapısı ile demokrasi açığı sorunu giderilmeye çalışılsa da, seçilmemiş, atanmış AB bürokratları, ortak tarım politikası ve ekonomi politikaları gibi AB etkisinin azami olduğu politika alanlarıyla Birlik, bu tür tartışmalara konu olmaya devam etmektedir. Konunun AB aday ülke-

[24] AB'de demokrasi açığı tartışmaları için bkz: Sanem Baykal, "Avrupa Birliği'nin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasallaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine", *Uluslararası İlişkiler*, cilt 1, sayı 1, Bahar 2004.

lerini ilgilendiren kısmı, AB'ye katılım sürecinin son derece ayrıntılı AB müktesebatını (*Acquis Communautaire*) üstlenmek anlamına gelmesi ve Birlik içindeki mevcut sorunların genişleme sürecini doğrudan etkilemesidir.[25] Demokrasi açığı tartışmaları bağlamında da, Birlik özellikle Batı Balkan ülkeleri ile süreci yürütürken, üye ülke kamuoylarının AB genişlemesi aleyhine görüş bildirmesi ve aşağıda inceleneceği üzere süreçle ilgili olarak dikkate alınmaya başlanan bir faktör olmasıdır.

AB tarihinde ülke sayısı açısından en büyük ve etkileri bakımından zorlayıcı genişlemesi olan 2004-2007 genişlemesinin[26] sonuçları halen tartışılmaktadır. Bu genişlemenin AB açısından ekonomik maliyetlerine ve olumsuz kamuoyuna rağmen neden gerçekleştiği teorik literatürde de ele alınmıştır.[27] Bu genişleme süreci içinde yer alan ülkeler, söz konusu süreç içinde AB mevzuatını kâğıt üzerinde kendi hukuk düzenine aktarmış, ancak uygulamada sorunlar yaşanmıştır.[28] Paradoksal bir şekilde, AB'ye giriş sürecinde daha az sorunlu ülkeler olarak adlandırılan Macaristan ve Polonya, günümüzde AB değerlerini ihlal ettikleri yönünde eleştirilmekte ve ilgili AB yaptırım mekanizmaları kapsamında ele alınmaktadır. Doğu genişlemesi ülkelerinin ve AB'nin kurumsal olarak yaşadığı sorunlar, günümüzde genişleme sürecinde yer alan ülkelerin nasıl ele alınacağını da belirlemektedir. Nitekim Grabbe, bu genişlemeden önemli dersler çıkarılabileceğini belirtmiş, örneğin Birliğe üye olmak için aday ülkelerden talep edilen gerekliliklerin yerine getirilmesi için güçlü devlet yapılarına ve kuralları uygulayacak kapasiteye sahip olmaları gerektiğinin altını çizmiştir. Ancak özellikle Balkan ülkelerinde AB reformları kapsamında gerçekleşen mali ve teknik yardımları uygulayacak yapının olmadığı görülmektedir.[29] Ayrıca G.Kıbrıs örneğindeki gibi, statülerine yönelik ya da diğer ülkelerle

---

[25] Ekonomik krizin Batı Balkan ülkelerine etkileri için bkz: Hatice Yazgan, "Yugoslavya Nostaljisi ile Avrupa Birliği Süreci Arasında Batı Balkan Ülkeleri", V. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı, *Barış ve Güvenliğin Yeniden İnşası*, 2013, s. 359-375. Krizin AB Genişlemesine Etkileri için bkz. Seven Erdoğan ve Hatice Yazgan, "Avro Krizi, Siyasi Etkileri ve AB Genişlemesine Yansımaları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı*, Tuğrul Arat, Sanem Baykal, İlke Göçmen (ed.), Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2017.

[26] Doğu Genişlemesi olarak da adlandırılan bu genişleme kapsamında 2004 yılında Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, G. Kıbrıs ve Malta, 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan AB üyesi olmuştur.

[27] Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, "Theorizing EU enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research", *Journal of European Public Policy*, 9:4, 2002.

[28] Antoaneta L. Dimitrova, "The New Member States of the EU in the Aftermath of Enlargement: Do New European Rules Remain Empty Shells?" *Journal of European Public Policy* 17:1 Ocak 2010.

[29] Heather Grabbe, "Six Lessons of Enlargement Ten Years on: The EU's Transformative Power in Retrospect and Prospect", *JCMS*, cilt 52, 2014, s. 48.

çözüme kavuşturulmamış anlaşmazlıklar ya da çatışmaların olduğu ülkelerin AB üyeliğine kabul edilmesi yeni sorunlara yol açmaktadır. Bu nedenle Makedonya'nın Yunanistan ile olan isim anlaşmazlığı ya da Kosova'nın durumu çözüme kavuşturulmadan AB üyelik sürecinin devam etmesi tercih edilebilir bir durum değildir.[30] Nitekim AB bu konularla ilgili bazı adımlar atmıştır. Bu konularla ilgili gelişmeler makalenin son bölümünde ele alınmaktadır.

Geçmiş genişlemelerin etkisiyle AB genişleme stratejilerinde değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişiklikler AB müktesebatının, temel politikalar esas alınarak otuz beş fasla (başlığa) bölünmesi ve aday ülke tarafından üstlenilmesi olarak tarif edilebilecek AB müzakere sürecini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda dikkat çeken hususlardan biri, 2012 yılından itibaren hukukun üstünlüğü (*rule of law*) konuları katılım sürecinin merkezine oturtulmasıdır ve konuyla ilgili müzakere fasıllarının (23. Fasıl: "Yargısal ve Temel Haklar" ve 24. Fasıl: "Adalet, Özgürlük, Güvenlik) müzakere sürecinin en başında açılarak daha uzun zamanda ve sorunları asgariye indirecek şekilde ele alınmaları sağlanmaya çalışılmıştır. İlerleyen yıllarda temel hakların korunmasına yönelik vurgu (*Fundamentals first*) artmıştır. 2000'li yıllarda genişleme ile ilgili entegrasyonun hızının korunurken, yeni üyeleri kabul edebilme yeteneği olarak tanımlanabilecek "AB'nin yeni üyeleri entegre etme kapasitesi" de AB genişleme politikasında belirleyici bir etkendir.[31]

Genişleme sürecinin en önemli kısmını oluşturan üyelik müzakereleri, içerik itibarıyla teknik olarak tanımlanabilirse de, müzakere fasıllarının açılıp kapatılması kararlarının oybirliği ile verilmesi sürecin siyasi boyutunu ön plana çıkararak, üye ülkeleri sürecin temel belirleyicisi haline getirmektedir.[32] Ayrıca ülkelerin iç siyasetlerine ve uyum hızına bağlı olarak uzun yıllar sürebilen müzakere sürecinde, AB kamuoyunun giderek artan bir biçimde genişleme aleyhinde görüş bildirmesi de belirtilmesi gereken bir husustur. 2018 yılında gerçekleştirilen kamuoyu araştırması; Avrupa vatandaşlarının serbest dolaşım, dış politika, enerji politikası gibi AB politikalarına kıyasla AB'nin daha fazla genişlemesini destekleme oranının daha düşük olduğunu göstermektedir.[33]

---

[30] *Age.*, s. 50-51.

[31] AB Genişleme stratejilerinde değişiklikler için bkz. Hatice Yazgan, "Avrupa Birliği Genişleme Stratejileri", *Türkiye-AB İlişkileri Yeni Açılımlar*, Ankara Üniversitesi Jean Monnet Kürsüsü Konferans Dizisi-2014-1015, Belgin Akçay (ed.), Ankara Seçkin, 2015, s. 41-52.

[32] Genişleme politikasında üye devletlerin etkilerinin artması ile ilgili olarak bkz. Christophe Hillion, "The Creeping Nationalisation of the EU Enlargement Policy", *Sieps*, 10, 2010.

[33] Buna göre araştırmaya katılanların yüzde 45'i AB'nin daha fazla genişlemesini desteklemediklerini, yüzde 43'ü desteklediğini belirtmektedir, araştırmaya katılanların yüzde 12'si ise soruya cevap vermemiştir. European Commission, "Public Opinion in the European Union", *Standard*

AB üyelik sürecinin yapıtaşını, AB'ye üye olabilmek için kriterlerin karşılanması gereği olarak tanımlanabilecek "koşulluluk" ilkesi oluşturmaktadır.[34]AB genişlemesi kapsamındaki ülkelerin yerine getirmesi gereken temel kriterler ise Kopenhag kriterleridir. 1993 yılında kabul edilen Kopenhag kriterlerine göre; AB'ye üye olabilmesi için, aday ülkenin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarını sağlaması (*siyasi kriter*), işleyen bir piyasa ekonomisinin ve Birlik içinde rekabetçi baskı ve piyasa güçleri ile başa çıkma kapasitesine sahip olması (*ekonomik kriter*) ve siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçları da dâhil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenebilmesi gerekmektedir. 1995 yılında kabul edilen Madrid kriterleri ise, aday ülkelerinin AB sürecinde idari yapılarının oluşturulması gereğine işaret etmektedir.[35] AB üyelik müzakerelerine başlamak için Kopenhag siyasi kriterlerinin, müzakere sürecinde de ekonomik kriterlerinin sağlanması ve AB müktesebatının üstlenebilme yeteneğinin oluşturulması gerekmektedir.

Ancak genişleme tarihi boyunca edinilen tecrübelerle sözkonusu kriterlerin kapsamı genişlemiş ve daha sıkı kontrol edilir olmuştur. Üyelik gerçekleştikten sonra AB'nin ülke üzerindeki yaptırım gücü bir anlamda azaldığından, üyelik gerçekleşene kadar kriterlerin kesin şekilde karşılanması önem kazanmaktadır.[36] Nitekim Bulgaristan ve Romanya için üyelik sonrası dahi "İşbirliği ve Kontrol Mekanizması" ve katılım sonrası koşulluluk adı ile, ülkelerin üyelik sonrasında da takibi sağlanmıştır.[37] Batı Balkanlar özelinde bölge ülkelerinin savaş geçmişi, bu ülkelerin AB süreçleri bağlamında bir başka kriterle değerlendirilmelerine yol açmıştır. AB bu ülkelerin "Kopenhag artı" olarak ifade edilen Eski Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi ile iş birliği yapmasını, mültecilerin geri dönüşlerinin sağlanmasını, ikili anlaşmazlıkların çözülmesini ve uzlaşmanın sağlanarak bölgesel işbirliğinin sağlanmasını şart koşmuştur.[38] Bu durum ülkelerin iç siyasetlerinde de çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Bu koşul aslında

---

Eurobarometer 90, Güz 2018, s. 29. https://ec.europa.eu/finland/sites/finland/files/eb90_fir_en.pdf (Erişim Tarihi: 4.10.2019).

[34] Heather Grabbe, "European Union Conditionality and Acquis Communautaire", *International Political Science Review*, cilt 23, sayı 3, 2002.

[35] European Commission, Accession Criteria, Glossary, European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en

[36] Grabbe, "Six Lessons of Enlargement Ten Years on: The EU's Transformative Power in Retrospect and Prospect", *age*., s. 42.

[37] Eli Gateva, "Post-accession conditionality – translating benchmarks into political pressure?", *East European Politics*, 29:4, 2013.

[38] European Parliament, "The Western Balkans and EU Enlargement: Lessons learned, ways forward and prospects ahead", *In Depth analysis*, Directorate General for External Policies, 2015, s. 13.

bölge ülkelerinin "geçmişle yüzleşme" olarak adlandırılan süreçlerinin bir parçası olarak da düşünülebilir.

AB mevcut sorunlarına rağmen, sahip olduğu ekonomik ve siyasi güç ile önemli bir uluslararası aktördür ve genişleme politikası halen aday ülkelerin demokratik dönüşümünü sağlayan bir politika olma özelliğini korumaktadır. Brexit süreci ile AB'nin geleceği üzerinde daha fazla tartışılmaya başlanmış ve salt tek pazara odaklanma, bütünleşmede daha da ileri gitme ya da mutabık kalınan belirli politikalarda bütünleşme gibi seçenekleri de içeren senaryolar üzerinde tartışılmış ve Birliğin geleceği ile ilgili belirli politika öncelikleri saptanmıştır.[39] Batı Balkan ülkelerinin sözkonusu gelecek senaryolarında nerede yer alacağı konusu da, bu ülkelerin üyelik kriterlerini karşılama düzeyi kadar, AB'nin bu ülkelere yönelik taahhütlerini yerine getirme konusundaki kararlılıkları ve mevcut AB derinleşme ve genişleme sorunlarının çözümüne bağlı olacaktır.

Yukarıda üzerinde durulan derinleşme ve geçmiş yıllardaki genişleme sorunları, Batı Balkan ülkelerinin içinde yer aldığı yeni genişleme ülkelerini doğrudan etkilemektedir. AB'nin mevcut sorunları ve genişleme politikasının çerçevesi çizildikten sonra, bir sonraki bölümde genişleme gündeminde yer alan Batı Balkan ülkeleri ele alınacaktır.

BÖLGEDEKİ BAŞLICA SORUNLAR VE AB'NİN ÇÖZÜME ETKİSİ

Bölge ülkeleri arasındaki ikili anlaşmazlıklar, çoğunlukla Yugoslavya'nın dağılması ile ortaya çıkan sorunları kapsamaktadır. Bunlar; sınır anlaşmazlıkları, (Hırvatistan-Sırbistan ve Bosna Hersek sınır sorunları gibi) ulusal kimlik konuları ile ilgili siyasi çatışmalar (Sırbistan-Kosova ve Yunanistan-K.Makedonya gibi) ve azınlık hakları (akraba devletin komşu devletlerde azınlık kabul edilen akrabalarına koruma sağlamak istemesi) konularında yoğunlaşmaktadır.[40] Başta Bosna Hersek ve Kuzey Makedonya olmak üzere, ülkelerde etnik kimliklerin siyaseti belirleyen temel unsurlar olduğu ve savaş geçmişinin halen siyasi kararlardaki etkisinin devam ettiği görülmektedir. Bölge ülkelerinin süregelen devlet inşa süreçleri, piyasa ekonomisinin henüz kurumlarını oluşturamaması nedeniyle yaşanan ekonomik geçiş süreci ve savaş nedeniyle yerinden edilmiş göçmenler sorunu

[39] European Commission, "White Paper on the Future of Europe, Reflections and Scenarios for the EU27 by 2025", *COM(2017)2025*, 2017.

[40] Nikola Dimitrov, Marika Djolai, Natasha Wunsc, "Removing Obstacles to EU accession: Bilateral disputes in the Western Balkans", *Policy Brief*, Balkans in Europe Policy Advisory Group, s. 5-8.

bu ülkelerin yapısal zayıflıklarını ortaya koymaktadır.[41]

Sırbistan ve Kosova arasındaki anlaşmazlık, bölge güvenliği açısında taşıdığı önem nedeniyle Birliğin AB sürecinde çözüm için öncelik verdiği konulardan biri olmuştur. AB, aday ülke olan Sırbistan'ın Kosova ile ilişkilerinin normalleştirilmesini ve iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasını üyelik için şart koşmaktadır. Nitekim 2011 yılında AB girişimleriyle Sırbistan ile Kosova arasında ilişkilerin normalleştirilmesi için çoğunlukla teknik konuları kapsayan 33 anlaşma imzalanmış ve 2013 yılında imzalanan Brüksel Anlaşması ile her iki ülkenin birbirlerinin AB süreçlerini engellememe yönünde karara varılmıştır. Ancak başta Kosova'nın kuzeyindeki Sırp azınlığın sorunları olmak üzere, ticaret, enerji kaynakları ve seyahatler konusunda sorunlar devam etmektedir. Her iki taraf teknik konularda dahi birbirlerine taviz verme konusunda isteksizdir. Ağustos 2018 tarihinde Sırbistan ve Kosova arasında, Sırp ve Arnavut azınlıkların yaşadığı bölgelerin karşılıklı değişimi anlamında bir sınır düzeltme (*border correction*) önerisi kabul görmemiştir. 2008 yılından beri Kosova'da AB sivil misyonu (EULEX) bulunmaktadır ve AB Kosova'ya en fazla ekonomik yardım sağlayan uluslararası aktördür.[42] Kosova ile Sırbistan arasında süregelen sorun, Arnavutluk'un da etkisi ile bölgede istikrarı etkileyen durumunu korumaktadır. Ayrıca AB'ye aday ülke Sırbistan yanında, AB üye ülkeleri İspanya, Romanya, Slovakya, G. Kıbrıs ve Yunanistan Kosova'nın bağımsızlığını tanımamaktadır.

Bosna Hersek, bölgede AB süreci bakımından daha yavaş gelişme gösteren ülkelerden biridir. 1995 yılında imzalanan Dayton Anlaşması sonrası Bosna Hersek-AB ilişkileri gelişmeye başlamıştır. 2000 yılında potansiyel aday ülke kabul edilmiş, 2003 yılında da diğer ülkeler gibi Avrupa perspektifi verilmiş, 2016 yılında AB üyeliği için resmî başvurusunu yapmış, başvuru sürecinde resmî prosedüre göre gerekli olan Avrupa Komisyonu'nun görüşü, Mayıs 2019 tarihinde yayımlanmıştır. Buna göre Bosna Hersek'in özellikle Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirme konusunda sorunlarının olduğu, anayasal sisteminin ve kurumların işleyişinin Avrupa standartlarına getirmesi gereği vurgulanmış, seçim sistemi ve yargı organlarının işleyişinin iyileştirilmesi gereği belirtilmiştir. Yolsuzluk, organize suç, kara para aklama ve terörle mücadelede mesafe kat edilmesi gerekti-

[41] Birgül Demirtaş, "AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlarda Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarılamayanlar", *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri Ataum 30. Yıl Armağanı*, Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay, Çağrı Erhan (ed.), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2018, s. 194-195.

[42] European Parliament Briefing, "Serbia-Kosovo Relations, Confrontation or Normalisation", *EPRS | European Parliamentary Research Service*, 2019, s. 1-8.

ği, göç ve sığınma politikalarında reform gereği de geliştirilmesi gereken konular olarak belirtilmiştir. Kamu yönetimi reformu ve tüm vatandaşlar için temel hakların korunması konusu da Komisyon belgesinde belirtilen başlıca hususlardır. Neticede müzakerelerin açılmasının üyelik kriterlerini karşılaması sonucu gerçekleşebileceği belirtilmiştir.[43] Ülke anayasasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyumlu olmadığı ve seçim kanunlarında Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırplar dışındaki vatandaşların da haklarının garanti altına alınması gerektiği belirtilmiştir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) *Sejdić Finci*[44] davasında bu husus vurgulanmıştır. AB Bosna Hersek'in AİHM kararı gereğini yerine getirerek, vatandaşlar arasında eşitliği sağlaması ve ayırımcılığı önlemesi gerektiğini belirtmiştir.[45]

Makedonya'nın AB süreci ve NATO üyeliği, yaşadığı isim sorunu nedeniyle AB üyesi komşusu Yunanistan tarafından veto edilmiştir. Kuzeyinde aynı isimle bir bölge olan Yunanistan, bu isimde ayrı bir devletin olmasını toprak talebi olarak değerlendirmiştir. AB etkisiyle Haziran 2018 tarihinde Yunanistan ile isim anlaşmazlığının çözülmesi için Prespa Anlaşması imzalanmış, Eylül 2018 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonrası ülkenin ismi Kuzey Makedonya olarak değiştirilmiştir. Kuzey Makedonya 2005 yılında aday ülke olmuştur ve Avrupa Komisyonu müzakerelerin açılmasını tavsiye etmiştir. Hukukun üstünlüğü, yargı, yolsuzluk ve organize suçla mücadele gibi konularda AB mevzuatına uyum için reformlar gerçekleştirmiştir. Ohri Çerçeve Anlaşması ülkede 2001 yılındaki etnik çatışmaların sona ermesini sağlamıştır.[46]

Böylece AB, bölge ülkelerine Avrupa perspektifinin verildiği 2003 yılından beri, bölgede ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamak üzere attığı adımlardan sonuçlar almaya başlamıştır. Ancak 17-18 Ekim 2019 tarihinde gerçekleştirilen AB Zirvesinde Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'un üyelik müzakerelerinin açılması ile ilgili bir karara varılamamış, bu konunun 2020 yılında gerçekleştirilecek Zagreb Zirvesinde ele alınacağı belirtilmiştir. Fransa'nın Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'un henüz hazır olmadık-

[43] European Commission, "Commission Opinion on Bosnia and Herzegovina's application for membership of the European Union", *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*, 2019, s. 13-14.

[44] Bu dava, AİHM'nin Bosna Hersek vatandaşları olan Roman Dervo Sejdić ve Yahudi Jacob Finci'nin milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmalarını engelleyen anayasal düzenlemeler aleyhine açtıkları dava sonucu verilen karar ile ilgilidir. AİHM, 2009 yılında bu düzenlemenin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğuna hükmetmiştir.

[45] European Commission, "Commission Opinion on Bosnia and Herzegovina's application for membership of the European Union", *age.*, s. 7,15.

[46] European Commission, "North Macedonia 2019 Report", *Commission Staff Working Document*, 2019, s. 3.

larını belirterek, bu ülkelerle üyelik müzakerelerin açılmaması gerektiği yönündeki açıklamaları bu ülkelerde tepkiye neden olmuştur. Fransa'nın Batı Balkan genişlemesine olumsuz yaklaşımı Hollanda ve Danimarka tarafından da desteklenmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron Birliğin genişlemeden önce iç reformuna odaklanması gerektiğini savunmuştur. Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker ise kararı "tarihî bir hata" olarak değerlendirmiş, AB'ye olan güven kaybını vurgulamıştır. Konsey Başkanı Donald Tusk da Kuzey Makedonya'nın isim anlaşmazlığını çözmek için yürürlüğe giren Prespa Anlaşması'nın başarısını vurgulamıştır.[47] AB Zirvesinin bu iki ülkenin AB süreçlerine ilişkin kararından sonra, Kuzey Makedonya da gelecek seçimlerde Yunanistan ile ülkenin isminin değiştirilmesini öngören anlaşmaya karşı çıkan milliyetçi kesimin iktidara gelebileceğine yönelik görüşler tartışılmaya başlanmıştır.[48]

Bunun yanında Cumhurbaşkanı Macron'un kararının arkasında, Fransa'da aşırı sağcı, göçmen ve İslâm karşıtı kesimlerin kendi aleyhine kullanabileceği söylemlere engel olmak mı, yoksa bölgede herhangi bir siyasi çıkarı olmayan Fransa'nın reform önerilerine karşı çıkan Almanya'ya yönelik bir stratejisi mi olduğu konusu medyada yer almıştır.[49]

Bu karar, bir yandan Fransa kamuoyunun AB genişlemesine yönelik olumsuz bakışının da etkisini yansıtırken,[50] bir yandan da, AB kurumları ile üye devletler arasında AB genişlemesi konusundaki görüş ayrılıklarına işaret etmektedir. Bu bağlamda AB'ye yönelik eleştirilerde sıklıkla söz edilen elitler ve halk arasındaki iletişimsizliğin artık gözardı edilmediği ya da verilen kararlarda bu noktaya dayanılarak ya da sığınılarak karar verildiği görülmektedir. Fransa son dönemde sarı yelekliler olarak adlandırılan ve esas itibarıyla neoliberal politikalardan olumsuz etkilenen hareketin etkisinde kalmıştır.

AB bölgede ne kadar etkili olabilmiştir? AB sürecinin "dönüştürücü gücü" Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB üyelikleri süresince görülmüştür.[51] Her ne kadar günümüzde Birliğe 2004 yılında üye olan Macaristan ve Polonya gibi, AB değerleri ihlal edildiği için yaptırım mekanizmasına tâbi tutulsalar da, 2004 ve 2007 yılında AB üyesi olan Orta ve Doğu Avrupa

[47] European Parliament, "Outcome of the European Council of 17-18 October 2019", *Post-European Council Briefing*, PE 642.801, *EPRS*, Ekim 2019.

[48] The Economist, "At French insistence, the Macedonians are left out in the cold", 26 Ekim 2019, https://www.economist.com/europe/2019/10/26/at-french-insistence-the-macedonians-are-left-out-in-the-cold (Erişim Tarihi: 27.10.2019).

[49] *Age.*

[50] Vessela Tcherneva, Tara Varma, "After the French veto: The new scramble for the Western Balkans", *European Council on Foreign Relations ECFR*, 25 Ekim 2019.

[51] Tanja A. Börzel, and Thomas Risse, "The transformative power of Europe: the European Union and the diffusion of ideas", *KFG Working Paper Series*, 1, Berlin: Freie Universität Berlin, 2009.

ülkeleri AB sürecinde ekonomik ve siyasi olarak gözle görülür bir gelişme göstermişlerdir. Batı Balkanlarda ise AB'nin ne kadar etkili olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Kimi görüşlere göre, AB'nin bölge ülkeleri üzerinde demokratikleştirici etkisi görülmektedir. Bu ülkelerdeki siyasi partilerin programları AB'ye uyumlu hale getirilmiş, hükümetler süreçte ilerlemek için ve AB kriterleri gereklerini yerine getirmek için politikalar uygulamıştır. AB üye ülkelerinin Batı Balkanlar genişlemesini, bölgede istikrarın sağlanması ve jeopolitik ve ekonomik fayda amacı ile ulusal çıkar bağlamında değerlendirdikleri görülmektedir.[52] Bunun yanında AB politikasının çelişkiler barındırdığı, Birlik ile bölge ülkelerinin birbirlerinden beklentilerinin farklı olduğu, AB'nin güvenlik odaklı yaklaşımıyla, bölge ülkelerinin devlet ve ulus inşa sürecini merkeze koyan ekonomik kalkınma odaklı yaklaşımın çeliştiği yönünde görüşler vardır. Buna göre, uzun vadede AB'nin güvenliği sağlamasının yolu bu ülkelerin Birliğe tam üye olmasıdır, ancak AB bu ülkeleri "tam üye yapmadan, tam üyelik hedefini canlı tutarak" güvenlik sağlama amacına ulaşma yolunu seçmektedir. Bu görüşe göre, Berlin sürecinin demokratikleşme ve iyi yönetişim konuları yerine teknik konulara yönelmesi de AB'nin bu ülkelerin tam üyeliği konusundaki isteksizliğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Bir başka deyişle AB bölgede demokratikleşmeye değil istikrarı sağlamaya öncelik vermektedir.[53] Benzer bir şekilde, AB'nin bu ülkelere uyguladığı siyasi koşulluluğun kimi zaman sınırlılıklar gösterdiği, zayıf ve isteksiz ülkelere uygulanan kriterler sonucu, üyelik amacına değil sürece vurgu yapıldığını, bu durumun AB'nin güvenilirliğini zedelediği yönündeki görüşler de[54] AB sınırlılıklarına vurgu yapmaktadır. Grabbe'ye göre AB, Balkanlarda dönüştürücü etki yapmak istiyorsa taleplerinde tutarlı olmalı ve üyelik konusundaki güvenilirliğini ortaya koymalıdır.[55]

Tüm bu noktalardan hareketle, AB'nin Batı Balkanlar da benzer bir dönüştürücü etki yapıp yapmayacağının pek çok faktöre bağlı olduğu söylenebilir. Bunlar esas olarak AB, Batı Balkan ülkeleri ve uluslararası sistemden kaynaklanan faktörler olarak incelenebilir.

AB'nin Balkanlardaki etkisini belirleyen ve AB'nin kendisinden kaynaklanan hususlara bakıldığında, AB'nin derinleşme ve genişlemeden kaynaklanan sorunlarının bölge politikasına yansıdığı görülmektedir. Ekim

[52] Milada Anna Vachudova, "EU Leverage and National Interests in the Balkans: The Puzzles of Enlargement Ten Years On", *JCMS*, cilt 52, No.1, 2014.
[53] Demirtaş, *age*., s. 195-197.
[54] Anastasakis Othon, "The EU's political conditionality in the Western Balkans: towards a more pragmatic approach", *Southeast European and Black Sea Studies*, 8:4, 2008.
[55] Grabbe, "Six Lessons of Enlargement Ten Years on: The EU's Transformative Power in Retrospect and Prospect", *age*., s. 49.

2019 Zirvesi kararlarına yansıyan sonuçlar, yukarıda incelendiği üzere kamuoyu etkeni yanında, genişleme politikasında üye devletlerin etkisini göstermektedir. AB kurumlarının karara yönelik olumsuz tepkileri, AB kurumları ile üye devletler arasında görüş ayrılıklarına işaret etmektedir.

AB'nin ekonomik ve siyasi desteği ile aday ülkenin AB sürecinde ilerlemesi olarak tarif edilebilecek "dış teşvik modeli"nde, rasyonalist bir perspektifle AB üyeliğinin getireceği faydanın maliyeti geçmesi koşulluluğun etkililiğinde ya da ülkenin ekonomik ve siyasi anlamda AB üyeliğine hazır gelmesinde esas kabul edilir.[56] Ancak etnik çatışma unsurlarına neden olan ulusal kimlikle ilgili konular, AB sürecindeki ülkeler için söz konusu maliyeti arttırmaktadır. Bu durum özellikle Hırvatistan ve Sırbistan örneğinde görülmektedir. AB'ye katılma sürecinde olan ülke hükümetinin savaş suçlarının cezalandırılması gibi AB kriterlerini yerine getirmesi ve kimi ülke halklarının kahraman olarak kabul ettiği kişilerin, savaş suçu ile yargılanması gibi konular ulusal kimlik konusunun rol oynadığı bir örneği teşkil etmektedir.[57] Bu durum, koşulluluğun etkililiğini sınırlamakta ve belirlemektedir. Ulusal kimlik konuları ile çatışma yaratan AB kriterlerinin etkililiği tartışmalı hale gelmektedir. Hükümetler ulusal kimlik konuları ile çatışma yaratan koşulları uygulama konusunda istekli olmayacaktır. Bir başka deyişle, AB genişleme politikasının ana eksenini oluşturan koşulluluğun Batı Balkan ülkelerine uygulanması ile ilgili tecrübelere bakıldığında, koşulluluğun etkililiğinde aday ülkenin fayda-maliyet hesapları yanında "ulusal kimlik" unsurunun özellikle Batı Balkan ülkeleri genişlemesinde belirleyici olduğu vurgulanmalıdır. Batı Balkan ülkelerinin sınır ve azınlık sorunları ulusal kimlikle doğrudan bağlantılı konular olduğundan, koşulluluğun etkisi sınırlanabilmektedir.[58] Sırbistan ve Kosova ilişkileri, Kuzey Makedonya isim sorunu ya da Bosna Hersek'in etnik yapıya bağlı kırılgan yapısı AB etkisini sınırlandıran etkenlerdir. AB etkisinin yitirilmesi, sorunların bir anda çatışmalı hale dönmesine sebep olabilir.

Bölge ülkelerinin iç siyasi yapıları da AB etkisini sınırlandırabilir. Balkan ülkelerinde yolsuzluk karşıtı ve hukukun üstünlüğüne yönelik AB reformları bazı Balkan ülkelerindeki siyasi elitlerin çıkarlarına ters düşebi-

[56] Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, "Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe", *Journal of European Public Policy*, cilt 11, no: 4, 2004.

[57] Frank Schimmelfennig, "EU political accession conditionality after the 2004 enlargement: consistency and effectiveness", *Journal of European Public Policy* 15:6, Eylül 2008.

[58] Tina Freyburg & Solveig Richter, "National identity matters: the limited impact of EU political conditionality in the Western Balkans", *Journal of European Public Policy*, 17:2, 2010.

lir.[59] Siyasi sorunlar yanında, bu ülkelerin yapısal ekonomik sorunları da AB etkisini sınırlandırmaktadır.

Bölgede jeopolitik rekabet de AB etkisini sınırlandıran bir faktör olarak kabul edilebilir. Batı Balkanlar AB yanında Rusya Federasyonu, Çin ve Türkiye'nin etkili olduğu bir coğrafyadır.[60] Nitekim Rusya yanlılarının 2016 yılında Karadağ'da ülkenin AB ve NATO sürecini engellemek amacıyla darbe girişimi düzenlediği yönündeki tartışmalar, Kuzey Makedonya Başbakanı Zoran Zaev'in Yunanistan ile o sırada süregelen isim anlaşmazlığının halli için düzenlenen referandumun Rusya tarafından sabote edilmeye çalışıldığı yönündeki ifadeleri de Rusya'nın bölgede etki kurma çabalarının göstergeleridir.[61] Sırbistan tarihî, kültürel ve siyasi bağlar yönünden Rusya'nın etkisinin en çok görüldüğü ülkelerden biridir. Rusya Kosova karşısında Sırbistan'ın politikasını desteklemektedir. Ekonomik bakımdan da Sırbistan da Rus etkisi belirgindir. Rusya'nın enerji şirketi Gazprom Neft, Sırbistan'ın bu alandaki en büyük şirketini kontrol etmektedir. Rusya'nın Makedonya'da kurduğu dostluk dernekleri, kültür merkezleri bulunmaktadır ve haber ajansı Sputnik Sırbistan'da faaliyet göstermektedir.[62] Ancak ekonomik açıdan bakıldığında, Rusya'nın bölgedeki doğrudan yatırımları bölgedeki toplam yatırımların yüzde 70-80 kadarını oluşturan Avrupa ile karşılaştırıldığında oldukça azdır ve doğrudan yatırımlar Sırbistan ve Sırp Cumhuriyeti'nde (*Republica Srpska*) toplanmıştır.[63]

Ancak AB dış ve güvenlik politikasının yürütülmesinde, üye devletlerin ortak hareket edememesi gibi birtakım yapısal sorunlara sahip olsa da, AB diğer uluslararası aktörlerle karşılaştırıldığında, bölgedeki jeopolitik rekabette normatif bir fark yaratmakta ve ekonomik bakımdan bölgede etkili bir uluslararası aktör görünümü sergilemektedir.

Sonuç

AB'nin geçmişteki deneyimleri, genişleme gündeminde yer alan ülkelerin siyasi ve ekonomik dönüşümlerindeki olumlu etkisini göstermiştir. Ancak AB'nin mevcut genişleme gündeminde yer alan Batı Balkan ülkeleri ile ilgili politikası; bu ülkelerin savaş geçmişlerinden kaynaklanan etkiler,

[59] Grabbe, "Six Lessons of Enlargement Ten Years on: The EU's Transformative Power in Retrospect and Prospect", *age*., s. 49.

[60] Mark Galeotti, "Do The Western Balkans Face a Coming Russian Storm?, *Policy Brief*, European Council on Foreign Relations, no: 250, April 2018.

[61] Karadağ'da "Rusya yanlısı" darbe girişimcileri mahkûm edildi. 9 Mayıs 2019 https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48212817. (Erişim Tarihi: 5.10.2019).

[62] Galeotti, *age*., 8-16.

[63] European Parliament, "Countering hybrid threats: EU and the Western Balkans case", *PE 603.851* - Eylül 2018, s. 11.

AB'nin genişleme geçmişinin başarılarına rağmen süreçte ortaya çıkan sorunlar ve tartışılan gelecek senaryoları arasında çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır.

AB'nin derinleşme ve genişleme sorunları, Batı Balkan ülkelerinin içinde yer aldığı genişleme ülkelerini doğrudan etkilemektedir. AB genişleme politikası AB dış politikasının başarılı ve etkili bir aracıdır. Bununla birlikte yıllar içinde sürecin politikleşen yönlerinin olması ve üyelik koşullarının geçmiş genişlemelerin etkisiyle daha zorlayıcı ve kontrol edilir hale gelmesi gibi faktörler genişlemeyi aday ülkeler açısından zorlu bir sürece dönüştürmektedir. Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un Batı Balkanlar genişlemesi ile ilgili kararı gerek üye ülkelerin gerekse AB'nin derinleşme sorunlarının genişleme sürecini etkilerini göstermek bakımından dikkate değerdir. AB üyelik koşullarının etkili olması, bir başka deyişle bu ülkelerin ekonomik ve siyasi dönüşümlerinin sağlanması ve ikili anlaşmazlıkların çözülmesinin pek çok faktöre bağlı olması da belirtilmesi gereken bir başka husustur. Bölgede başta Rusya olmak üzere farklı uluslararası aktörlerin etkili olmak istemesi de, bölgede ekonomik ve siyasi rekabete sebep olmaktadır. AB yapısal birtakım sorunlarına rağmen, normatif yönü ile diğer uluslararası aktörlerden ayrılmaktadır.

AB'nin Brexit ve etkileri, demokrasi açığı ve AB değerlerinin kimi zaman üye devletler tarafından ihlali gibi sorunlarla da uğraşması AB'nin geleceği ile ilgili tartışmaların daha fazla gündeme gelmesine neden olmuştur. Başta Avrupa Komisyonu'nun ortaya koyduğu senaryolar, diğer kurumsal çabalar ve mevcut gelişmeler, gelecekte AB'nin esas olarak entegrasyonda daha hızlı giden ve belirli politikalarda ileri bütünleşme sağlayabilecek bir ülkeler grubunun olacağını, diğer üye ülkelerin entegrasyonu biraz daha geriden takip edebileceğini göstermektedir.

Batı Balkan ülkelerinin söz konusu gelecek senaryolarında nerede yer alacağı konusu da, bu ülkelerin üyelik kriterlerini karşılama düzeyi kadar, AB'nin bu ülkelere yönelik taahhütlerini getirme konusundaki kararlılığı ve mevcut AB derinleşme ve genişleme sorunlarının çözümüne bağlı olacaktır. Bu çerçevede, Batı Balkan ülkelerinin uzun vadede AB üyesi olsalar dahi, yapısal ekonomik ve siyasi sorunları nedeniyle bütünleşmede daha geriden gelen ülkeler grubunda yer alması olasıdır.

Bölge ülkelerinin zayıf ekonomik ve siyasi yapısı ile aralarındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin kırılganlığı ve eksikliği gibi sebepler AB etkisini azaltmaktadır. Asıl önemlisi, Sırbistan ve Karadağ'a kriterleri karşıladıkları takdirde AB üyeliğinin 2025 yılında gerçekleşeceği belirtilmesine karşılık, Fransa'nın Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'un müzakerelerinin açılmasına karşı çıkarak AB süreçlerini geciktirmesi, bölge ülkelerinin AB

süreçlerini farklılaştırarak mevcut sorunları derinleştirebilir. Ayrıca Sırbistan'ın AB süreci ilerlese de, Kosova'nın tanınması ve ilişkilerin daha sağlam bir zemine oturtulması gibi siyasi olarak önemli etkileri olan konuların nasıl çözümleneceği belirsizliğini korumaktadır.

Mevcut durumda Sırbistan ve Kosova arasındaki sorunlar ve Bosna Hersek ve Kuzey Makedonya'da oluşan göreli istikrar ortamı göz önüne alındığında, AB sürecinin etnik çatışmaların çözümlenmesi için bir zemin yaratabileceği ve demokratik koşulluluk yoluyla çıpa işlevi görebileceği düşünülebilir. Öte yandan, bu çatışmaların çözümlenmesi bölge ülkeleri kadar, Birliğin kendi güvenliğine yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi gereği nedeniyle gerekli görülmektedir. Ancak AB taahhütlerinin yerine getirilmemesi, bölgenin siyasi ve ekonomik olarak kırılgan yapısı nedeniyle AB süreci içinde gerçekleşen kazanımların tersine dönmesine neden olabilecektir.

KOSOVA ÖRNEĞİNDE RUMELİ OSMANLI MİRASINA BAKIŞ

Hasip Saygılı*

Balkan Bozgunu ile Doğu Trakya hariç Türkiye Rumeli'ye veda etmiştir. Osmanlı rejiminin sona ermesi *Avrupa-i Osmani* de denilen verimli ve insan sermayesi açısından da zengin geniş bir arazi kesiminin kaybından öte sonuçlar doğurmuştur. Türkler ve Türklüğü şemsiye üst kimlik olarak gören diğer Müslüman nüfus kesimleri için en hafif tabiriyle kesin erime sürecini başlatmıştır. Rumeli'de artık Sırp, Bulgar ve Yunan idareleri altında barınamayan Türkler ve umum Müslümanlar uzun yüzyıllar yaşadıkları toprakları terk etmek mecburiyetinde kalmışlardı. *Üç ayrı ülkede prenslik, krallık, faşist diktatörlük, askerî diktatörlük, sosyalizm, sosyalizm sonrası gibi birbirine karşıt görünen rejimlerde de Osmanlı bakiyesi nüfusun kader çizgisi çok fazla değişmemiştir.*

20. yüzyılın başlangıcından itibaren *Rumeli Türklüğünün* ana problem sahalarına temas etmek günümüzde mevcut durumu bütün çıplaklığı ile görmeyi kolaylaştıracaktır. Gerçekliği su götürür bir kısım anlatılar ve aktarımlar da maalesef meseleyi anlaşılmaz hale getirmiştir. Diğer taraftan hemen her şeyi baskın hamaset söylemi altında görme eğilimi köklü problemlerin gündeme gelmesi ve hal çarelerinin düşünülmesine engel olmuştur.

* Doç. Dr. Hasip Saygılı, FSMVÜ, Edebiyat Fakültesi.

Bu makalede imparatorluk idaresindeki *Rumeli*'nin son on yılından günümüze Osmanlı mirasının önemli kırılma noktaları üzerine değerlendirmeler ortaya konulmuştur.

RUMELİ'DE MÜSLÜMAN AHALİNİN OSMANLI'YA GÖNÜL BAĞLILIĞININ GEVŞEMESİ

93 Harbi de denilen 1877-1878 Rusya Savaşı'nın kaybedilmesi Osmanlı Devleti için *Rumeli* topraklarının sarsılması anlamına geldi. Başka bir ifadeyle *Balkanlar* denilince *Makedonya* meselesi akla gelir oldu. Savaş sonrası imzalanan *Ayastefanos Andlaşması* ile *Bâb-ı Âlî*, Avrupa topraklarının büyük kısmını terk etmiş, *Kosova* dâhil *Makedonya* "Büyük Bulgaristan" hudutları içerisinde bırakılmıştır. Ancak aynı yıl "düvel-i muazzama"nın *Berlin Konferansı* kararlarıyla *Ayastefanos Andlaşması* tadil edilmiştir. *Berlin Andlaşması*'na göre "Büyük Bulgaristan" küçültülmüştür. Osmanlı Devleti'nin *Tuna vilâyeti* üzerinde, merkezi Sofya olmak üzere İstanbul'a bağlı "Bulgaristan Emareti" kurulmuş ve anılan bu prenslikle Osmanlı toprakları arasında ise merkezi Filibe olan özerk "Şarkî Rumeli Vilâyeti" kurulmuştur. Makedonya toprakları ise Girit'te olduğu gibi reform yapması şartıyla, Osmanlı İmparatorluğu'na iade edilmiştir. 1885 yılında *Doğu Rumeli Vilâyeti*'nin *Bulgaristan*'la birleşmesi ve Girit'te isyancı Rumların elde ettiği başarıların bölgeyi kendi topraklarına katmak isteyen *Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan*'ın iştahını kabartması mezhepler, dinler, etnik gruplar mozaiği olan *Makedonya*'da mevcut gerginliği daha da artırmıştır.

Bâb-ı Âlî, reform taleplerinin gerçekleşmesinin bölgede hükümranlığının sonunu getireceği endişesiyle başından itibaren bu talepleri geçiştirmeye çalışmıştır. Ancak çeşitli komitelerin çete faaliyetleri 1900'lü yılların başında bölgeyi yaşanmaz hale getirir. 1902 yılında *İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan* bölgede bir reform planı üzerine müzakereye başlayınca *Rusya* da *Balkan Ortodokslarının* geleneksel hamisi olarak sahnede yerini alır. Aynı yılın yazında *Rusya ve Avusturya-Macaristan*, Sultan Hamid'i reformlar yapılmazsa dış müdahale ile tehdit ederler. Müşterek dış müdahaleden çekinen Sultan, Alman büyükelçisinin tavsiyesiyle Kasım 1902'de Rumeli Vilâyetleri için bazı "tedbirler" alır. Bölgedeki jandarma ve polis ile mahkeme memurlarının Müslüman ve Hıristiyanlardan teşkili ve *Selanik, Kosova ve Manastır vilâyetlerinde bir Umumî Müfettişlik kurulması* bu tedbirler arasındadır. Bu çerçevede Hüseyin Hilmi Paşa, Rumeli Umumî Müfettişliği'ne tayin edilir. "Vilâyât-ı Şâhâne Müfettişliği" 1902 yılı sonuna doğru *Selanik* merkezli olarak faaliyete geçirilir. Ancak *Makedonya*'da faaliyet gösteren Bulgar komiteleri Osmanlı programını kesin bir

dille yetersiz bularak reddederler. Diğer taraftan bu tarz reform girişimleri özellikle *Arnavut* ahali tarafından nefretle karşılanmaktadır.

Bölgede kiliseler, *Rum ve Bulgar mektepleri* ve diplomatik misyonlarla desteklenen komitecilik faaliyetleri hız kesmeden devam eder. Osmanlı idaresinin çatışmalar ve baskınlarda ele geçirdiği teröristleri dış müdahalelerle yargılayamaması, yargıladıklarının cezalarını infaz ettirememesi bölgede devletin nüfuzunu aşındırmaktadır. Yabancı konsoloslardan bir kısmı açıktan devlet memurlarına, askerlere ve Müslüman ahaliye açıktan hakaret etmekte sakınca görmemektedir.

Mitroviçe'ye tayin edilen *Rus konsolosu Şerbina*'ya doğal olarak Osmanlı Devleti'nin güvenlik sağlaması dış baskı ile başlatılan reformlar için dönüm noktası olmuştur. Binlerce silahlı *Arnavut, 18. Nizamiye Tümenine* hücum etmiş ve bu saldırının püskürtülmesi sırasında saldırganların birçoğu öldürülmüştür. Buna rağmen Arnavut tahrikçilerin kışkırtması ile bir nefer tarafından vurulan *Rus konsolosu Şerbina* 10 Nisan 1903 günü hayatını kaybetmiştir. Bu hadise üzerine alınan tedbirler Müslüman ahalinin devlete karşı kırgınlığını artıracaktır.[1]

Mitroviçe'de Rus konsolosunun öldürülmesinden sonra mahalli halkın Osmanlı rejimine gönül bağlılığını sarsan bir diğer hadise de 8 Ağustos 1903 günü *Manastır'da Rus konsolosu Rostkovski*'nin öldürülmesinden sonraki gelişmelerdir. Kabalığı ile tanınan *Rostkovski* sivil elbiseli olduğu için kendisini tanımadığından selam vermeyen karakol nöbetçisi jandarma neferine hakaret edip dövmeye yeltendiği için nöbet mahallinde vurularak öldürülmüştür.

Rusya'yı teskin etmek için askerlik şerefinin gereğini yapan jandarma neferi ve diğer nöbet arkadaşı idama mahkûm edilmiştir. Dahası *Manastır*'da görevli askerî ve mülki memurların haksız ağır yaptırımlara uğraması bölge halkında artık devletin ahalinin şeref ve haysiyetini koruyamaz hale geldiği kanaatini pekiştirmiştir.[2]

Onlarca sene hükümetten muntazam aylık alamayan memurların vatandaşı suiistimal etmesi devletin manevi şahsiyetini kemirirken *Balkan Harbi öncesinde Arnavutlara karşı isabetsiz bazı uygulamalar* da asırlar boyunca Müslüman ahalide kökleşmiş devlete karşı sadakat hislerini adam akıllı hasara uğratmıştır.

---

[1] Hasip Saygılı, *Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi*, Hacettepe Türkiyat Araştırmaları, 20 (2014 Bahar), s. 163-191.

[2] Hasip Saygılı, *1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli*, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 39 (2013), s. 69-94.

MÜSLÜMAN AHALİ BALKAN HARBİ'NDE SEYİRCİ GİBİ

Balkan Harbi'nde önemli bir kısmı Türk olan harekât sahasındaki Müslüman sivil halk, Osmanlı siyasi merkezinin kendilerinden beklediği "vatanseverlik ve sadakat"le bağdaştırılması pek de mümkün olmayan bir hareket tarzını tercih ederek yüzlerce yıllık Osmanlı beldelerinin düşmana mukavemet edilmeden teslim edilmesine neden olmuştur.[3]

Kosova vilayetinde Manastır, Üsküp, Kalkandelen ve Gostivar'da, Müslüman ahalinin de içinde bulunduğu mahalli halk, şehirlerinin düşmana harp yapılmadan teslim edilmesi taleplerini içeren mazbata tanzim edip yetkili makamlara takdim etmişlerdir.[4] Gene *Kosova*'da *Prizren, Yakova ve İpek* halkı da düşmana teslim olmayı tercih etmişler; hattâ yerel halk *İpek, Yakova ve Loma* civarında perakende halde bulunan bazı askerleri öldürmüştür.[5] Kırk bine yakın askerlik muharebeye henüz katılmamış taze bir kuvvetin bulunduğu *Selanik vilayetinin* düşmana mukavemet edilmeden teslimi için belediye başkanı ve müftü dâhil İl İdare Meclisi mazbata düzenleyerek 5 Ekim 1912 günü Garnizon Komutanlığına başvurmuştur.[6] *Arnavut* sivil halkın bazı yerlerde orduya ait silah depolarını yağmaladığı;[7] bazı yerlerde ise panik çıkartarak Türk köylerini yağmaladığı kaydedilmiştir.[8]

Cephe gerisindeki Müslüman halkın ise harbi genel olarak büyük bir kayıtsızlık ve ilgisizlik içinde takip ettiği anlaşılmaktadır. Harp muhabiri olarak İstanbul'a gelen *Fatih Kerimî* tüm halkın "vatanlarını savunma" gayreti içinde olacağını ummaktaydı. Ancak hayal kırıklığına uğradığını yazacaktır:

"... Sirkeci ve Babıâli caddeleri boyunca yürüyerek Meserret Oteli'ne giderken caddenin iki yanındaki sayısız kahvehanelerde o kadar çok insan oturmakta idi ki, hiç birisinde ayak basacak yer yok. Kahvehanelerin sadece içleri değil, önleri de dolu. Kaldırımlara iskemleler koyup oturmuşlar, âdeta geçilemiyor. Hepsi de gayet sağlıklı, genç, zinde Türkler, gayet düzgün giyinmişler. Hepsi de gayet mütekebbirane oturuyorlar. İhtimal ki bugün bayramdır da onun için böyle oturuyorlardır dedik. Lâkin her gün ve İstanbul'un her yerinde durumun böyle olduğunu gördük. Bunun sebebini sorduk: 'Ne olacak efendim, elhamdülillah bizim muntazam askerimiz

---

[3] Bekir Fikri Grebene, *Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla*, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s. LII.
[4] Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, haz. Ahmet Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. XIV-XV.
[5] Fevzi Çakmak, s. 87 ve Bekir Fikri s. XXIV.
[6] Mustafa Balcı, *İzhâr-ı Hakikat Hasan Tahsin Paşanın Selanik Hatıraları*, Tiran, 2006, s. 77-79.
[7] Fevzi Çakmak, s. 17.
[8] Fatih Kerimî, *İstanbul Mektupları*, haz. Fazıl Gökçe, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 59.

çoktur, eğer erzak yetiştirilirse onlar da iyi savaşabilirler' dediler. Vakıa itiraz edecek söz bulamadık..."[9]

Fatih Kerimî harbin hemen yanıbaşında Osmanlı payitahtındaki çeşitli sınıflara mensup insanların bakış açılarını da yansıtır. Kerimî'nin gözlemlerine bakıldığında son derece vurdumduymaz, gayretsiz, vatanî hisleri kalmamış, devlet ve milletlerinin şerefi için hiçbir fedakârlığa yanaşmayan insan tasvirleriyle doludur. Yabancı bir gazeteci de İstanbul'da gazetelerde harp haberlerini okuyanların vurdumduymazlığını anlatırken, *Kerimî*'nin işaret ettiği halktaki vurdumduymazlık ve kayıtsızlığı not etmiştir.[10]

Müslüman halkın zenginleri, çağdaş gözlemciler tarafından, genel olarak yardıma muhtaç insanlara ilgisiz davranmakla itham edilmişlerdir. *Tüccarzade İbrahim Hilmi* donanmaya 2 lira yardım etmeye yanaşmayan bir zenginin 40 bin lirasının Bulgar çeteciler tarafından nasıl elinden alındığını örnek vermektedir.[11] *Aram Andonyan* da zengin Müslümanların hasta muhacir ve askerlere kayıtsız kaldığını ifade etmektedir.[12]

Kerimî'nin sivil Müslüman halkın duyarsızlığına ise "Kesilecekleri zaman koyunlar bile biraz olsun çırpınırlar... Böyle fevkalâde zamanlarda niçin fevkalade fedakârlıklar göstermiyorsunuz?" şeklindeki isyanıyla ifade etmektedir.[13] Aynı çerçevede, dönemin tanınmış fikir adamı ve şairi *Mehmet Akif*'de Balkan faciasını tasvir ettiği mısralarından hemen sonra bu felâketin sorumlusu olarak görmekten kuşku duymadığı "*leşten daha hissiz*" insan tiplerini ve halkın kayıtsızlığını hakaret dolu çok ağır ifadelerle tenkit etmektedir.[14] İstiklal Marşı şairinin bozgun esnasında topluma "His yok, hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin?"[15] hitabı da, idealist aydın ile sıradan insan arasındaki zihnî ve manevi kopuşu dile getiren bir diğer örnektir. İlginç olan Mehmet Âkif'in dünya görüşünün zıddını temsil ettiği söylenebilecek pozitivist aydın Abdullah Cevdet'in de hemen hemen aynı retorikle harp öncesi ve esnasında toplumu ağır şekilde tenkit etmesidir.[16]

---

[9] Fatih Kerimî, s. 14.

[10] Stephan Lauzan, *Osmanlının Bozgun Yılları*, haz. Seyfettin Ünlü, Beyan Yayınları, İstanbul ty, s. 41.

[11] Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıraçan, *Osmanlı Devletinin Çöküş Nedenleri*, haz. Başak Ocak, Libra Kitap, İstanbul 2009, s. 139.

[12] Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, çev. Zaven Biberyan, Sander Yayınları, İstanbul 1975, s. 487.

[13] Fatih Kerimî, s. 170.

[14] Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, haz. Ertuğrul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 183.

[15] Mehmet Âkif, s. 189.

[16] Abdullah Cevdet, *İçtihadın İçtihadı: Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, haz. Mustafa Gündüz, Lotus Yayınevi, Ankara 2008, s. 99, 140, 160-162, 190.

"AMAN SULTAN REŞAD GEL BİZİ KURTAR" VE HAFIZ ÂRİF EFENDİ

Yukarıda tasvir edilen sosyal psikoloji altında Avrupa'da Osmanlı varlığının temeli olan *Kosova Vilayeti* de mahalli halkın düşmana karşı hemen hiçbir tepki göstermemesi ve bazen *Osmanlı Nizami kuvvetlerine* düşmanca eylemleri sonucu *Sırp ve Bulgar* işgaline uğramıştır. Ancak işgal idareleri mahalli Müslüman halkı tahammül edilmez baskı ve kıyımlarla baş başa bırakmıştır.

Osmanlı arşiv belgelerine göre,[17] bölgede *Sırp idaresi* mahalli Müslüman ahalinin gözünü kırmak için en basit kabahatler de dahi sık sık kurşuna dizme cezası uygulamakta, kiliselerde Sırp ordusunun zaferi için düzenlenen ruhani âyinlerde yapılan dualara müftü, hoca gibi din adamları ve Müslümanların önde gelenleri zorla iştirak ettirilmekte, hattâ "*amin*" demeye zorlamaktadır. Kosova'nın Mitroviçe kazasında I. Dünya Harbi'nin ilânı üzerine mahalli Müslüman halka Sırp ordusuna "gönüllü" olarak katılmaları için emir verilmiştir. Bu emre karşı cami imamlarından *Hafiz Ârif Efendi* ve iki arkadaşı "ecnebi bir hükümet olan Sırplara muavenet etmek mugayir-i diyanet"tir dedikleri için camiden çıkarılarak süngülerle parçalanarak vahşi şekilde öldürülmüş ve Stnitça nehrine atılmışlardır.[18]

Bölgede uzunca bir süre kalmış tanınmış bir İngiliz tarihçi yazar da Osmanlı arşiv belgelerini doğrulayacak sözler ifade etmektedir. Yazara göre Kosova'da "Sırplar, etnografik istatistiklerde kendi işlerine gelmeyen verileri düzeltme yönünde ulusal bir çabayla tamamen sistemli bir şekilde Müslüman nüfusu yok etmektedirler."[19] Gene Balkan Harbi'nin sebep ve sonuçlarını Amerikalı, Fransız, İngiliz, Alman, Avusturya ve Rus akademisyen, diplomat ve hukukçularından kurulu bir uluslararası komisyonun ya-

[17] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), HR. SYS. 2413/2 dosyasındaki belgeler.

[18] *Hafiz Ârif Efendi* ve iki meslektaşının 1914 yazında Sırplar tarafından katlini rapor eden Selanik Başkonsolosluğu'nun 2 Ağustos 1915 tarihli yazısının *Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiyye-i Müdiriyet-i Umumiyesi*'ne gönderilen sureti EK-A'dadır. Maktul din adamları Aralık 2012'de 2013'te *Karadağ'da İslâm Meşihatı Reisi Rifat Feyziç Hocaefendinin* delaletiyle *Başkent Podgariça'da Fatih Mehmed Medresesi, Osmanağiç (Osman Ağaoğlu) ve İskender Çavuş camileri ile Ulçin'in Denizciler Camii'nde* ayrı ayrı anılmıştır. Arnavut, Boşnak ve Türk tüm farklı etnik gruplardan Müslümanların *Hafiz Arif Efendi* ve arkadaşlarının hatırasına sıcak ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Gene bir Balkan ülkesinde de yeni yaptırılan bir *camiye Hafiz Ârif Efendi* adı verilmesi gündeme gelmişse de Sırbistan'ın muhtemel tepkilerinden çekinildiğinden şimdilik vazgeçilmiştir. Diğer taraftan şahsımızın 2012 yılında *Hafiz Arif Efendi*'nin hatırasının anılması yolundaki *Diyanet İşleri Başkanlığı'na* yaptığı yazılı başvuru da herhangi bir sonuç doğurmamıştır.

[19] Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak için* (çev. Ö. Arıkan), Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s. 311.

yınladığı raporda da Müslüman halkın harp sırasında *Bulgar ve Sırplardan* [tabiî Yunanlardan] gördüğü zulümleri ayrıntılarıyla ifade edilmiştir.[20]

İşgal idarelerinin gerek harp sırasında gerek daha sonraları aralıksız süren etnik homojenleştirme ve arındırma siyasetleri mahalli Müslüman ahali arasında Balkan Harbi ile son bulan Osmanlı idaresini hasretle aratır olmuştur. Kanaatimizce bu tebliğe konu olan türkü de Balkan Harbi'nden hemen sonra değil, birazdan temas edeceğimiz Osmanlı Devleti'nin bölgeden gönüllü asker topladığı I. Dünya Harbi yıllarında yakılmış olmalıdır. Bölgenin tanınmış sanatçısı ve kültür adamı İrfan Şekerci[21] tarafından derlenen "Sultan Reşad Türküsü" *Kosovalı Türkler* ve diğer Müslüman grupların *Balkan Harbi sonrası* dönemdeki his ve düşüncelerini yansıtmaktadır. Derlemeyi yapan sanatçı 1950'li yıllarda bahse konu türküyü annesinden dinlediğini ifade etmektedir. İrfan Şekerci'ye göre türkünün sözleri *Prizren*'deki bir Türk subayının kız kardeşi tarafından devrin Osmanlı hükümdarı Sultan Reşad'a hitaben mektup tarzında yazılmıştır. 2010 yılında *Sanatçı İrfan Şekerci Kosova Türk Temsil Heyeti Başkanlığının* talebi üzerine derlediği türküyü çalıp söyleyerek kayda alınmasına imkân sağlamıştır. Sultan Reşad türküsünün sözleri EK-B'de sunulmuştur.

Türküde Sırp işgalinin yarattığı hayal kırıklıkları ve haksızlıklar açık bir şekilde ifade edilmektedir. Kosova ovasına Sırp ordusunun yığıldığı, *Prizren*'in kuzey taraftan işgale uğradığı, düşmana mukavemet edilmediğinin terennüm edildiği ağıtta ayrıca halkın şaşkına döndüğü, işgal idaresi yüzünden "kurdun kuşun bozuldu yuvası" denilmektedir. Türküye göre Prizren'deki meşhur Sinan Paşa Camii'ndeki "mübarek bayrağımız" yerlere atılmış, mahalli ahali "yaşa Kral Petar yaşa.." diye Sırp hükümdarı lehine zorla bağırtılmıştır. Ağıtın nakaratı olan "Aman Sultan Reşad gel bizi kurtar, verdiğin idareyi vermiyor cüffar.." dizeleri ile parçada Sırp idaresinin baskıcı karakterine işaret edilerek Osmanlı hükümdarı Sultan Reşad'ın gelip kendilerini kurtarması dileği tekrarlanmaktadır.

Türkünün nakaratındaki Sultan Reşad'ın gelip kendilerini kurtarması dileği dönemin siyasi ve askerî şartları imkân vermediğinden gerçekleşmemiştir. Ancak ileride ayrıntılarını anlatacağımız şekilde I. Dünya Harbi sırasında duyduğu şiddetli insan kaynağı ihtiyacı sebebiyle Osmanlı İmpa-

[20] *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1914, s. 71-77, 148-207, 277-284.

[21] *İrfan Şekerci*, Balkanların Türk kültür merkezi sayılan *Prizren*'de doğmuş ve halen aynı şehirde yaşamaktadır. Bir dönem Kosova Türklerinin en köklü kültür sanat derneği olan *Doğruyol Türk Kültür Sanat Derneği*'nin başkanlığını da yapmıştır. "Rumeli, Kosova ve Prizren Türküleri" gibi özgün derlemelerin sahibidir.

ratorluğu Prizren'de askerlik şubesi tesis ederek bölgenin Müslüman ahalisini askere almıştır.

RUMELİ'DEN OSMANLI ORDUSUNA MÜSLÜMAN GÖNÜLLÜLER

I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Osmanlı İmparatorluğu şiddetli bir asker ihtiyacı ile karşı karşıya kalmıştır. Bölgeyi işgal altında tutan aynı ittifak içinde bulunulan *Bulgaristan*'a kuvvetle muhtemelen verilen önemli tavizlerle artık Osmanlı vatandaşı olmayan Türk ve diğer Müslümanlardan ordu için kayda değer sayıda asker toplanmıştır. Yaptığımız çalışmalar sonucunda *Osmanlı Ordusuna 50 bin kadar Rumeli'den gönüllü katılımın olduğu tespit edilmiştir. Bu gönüllülerin büyük çoğunluğunu Türkçe bilmeyen Arnavutların oluşturduğuna işaret edilmelidir.*

Toplanan gönüllüler *Makedonya, Romanya, Galiçya, Irak ve Azerbaycan* cephelerinde muharebeye katılmışlar. Ancak ne kadar zayiat verdikleri, harp sonrası ne oranda memleketlerine döndükleri maalesef meçhuldür. 2009-2010 döneminde Kosova Türk Temsil Heyeti Başkanı olarak görev yaparken 1917 yılında Prizren Ahz-ı Asker Şubesi tarafından askere alınmış iki gönüllünün aileleri tarafımıza terhis tezkerelerini getirmişlerdi. Bu belgelere dayanarak gönüllülerin ekber evlatlarına terhis tezkerelerinin resmî onaylı çevrim yazıları 19 Aralık 2009 günü Prizren Sultan Murat Kışlası ile 18 Mart 2010 günü Prizren Kültür Evi'nde mahalli halka merasimle verilmişti.[22] Bu terhis belgelerinden birisinin çevrim yazısı EK-C'de sunulmuştur.

Kosova ve Rumeli'nin diğer bölgelerinden mahalli halkın kayda değer sayıda gönüllüyle Osmanlı Ordusuna katılarak savaşmasının sebepleri ve bunun literatürde hak ettiği yeri alamaması tuhaf karşılanabilir. *Balkan Harbi*'ni ilgisiz seyirci gibi takip eden Müslüman nüfusun Osmanlı sonrası gayrimüslim idarelerin takip ettiği etnik arındırmacı ve baskıcı politikaların önemli bir rolü olduğunu kabul edebiliriz. *Balkan Harbi*'nden hemen sonra *Kosova*'da yakılan "Aman Sultan Reşad gel bizi kurtar..." türküsünün Müslüman ahalideki psikolojiyi yansıttığı söylenebilir.[23] 50 bin gibi önemli sayıda bir kitlenin beslenme, barınma ve teçhizat yetersizliği

[22] Bu törenlere dönemin yetkili askerî makamları basın mensuplarının alınmaması talimatı vermişlerdir. Bu örnek bile Türkiye'nin bölge ile ilgili siyaset ve uygulamalarında bakış açısı zafiyetini göstermektedir. Ayrıntılar için bkz. Hasip Saygılı, *Rumeli'de bizden ne kaldı?*, İlgi Kültür yayınları, 2. basım, İstanbul 2019.

[23] Balkan Harbi sırasında İzmir'de 1.000 kadar Giritli muhacirin "Lâ ilahe illallah" nidalarıyla Kışlaya yürümesi ve gönüllü olarak harbe sevklerini talep etmeleri (M. Özdemir, *Balkan Savaşı'nda Gönüllü Birlikler, Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri I* içinde, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı. 2005, s. 427) Rumeli'de de muhtemelen büyük bir kısmı Türkçe dahi

içindeki bir orduya gönüllü olarak gelmesinin ilgili literatürde yer bulmamasının muhtemel sebepleri ise şunlar olabilir.

Bunlardan birisi olarak, yukarıda işaret edilen *Balkan Harbi* esnasında mahalli halkın ülke savunmasına kayıtsızlığının ve yer yer menfi tutumunun sosyal hafızadaki izleri kabul edilebilir.

Diğer taraftan, Cumhuriyetle inşasına başlanan ulus devletin, kendi varoluşunun ontolojik gerekçelerinden birisi olarak gördüğü Halife sıfatını da taşıyan *Osmanlı Padişahının I. Dünya Harbi'nde Müslümanlara cihad çağrısının cevap bulmadığı* diğer taraftan son dönemde Türk olmayan Müslümanların yani Arap ve Arnavutların "ihanet ettikleri" kabulü, Rumeli'nden kritik zamanlarda orduya katılan unsurların bu önemli katkılarının resmî tarihyazımında öne çıkarılmamasının bir diğer sebebi olarak görülebilir. Kayda değer bir diğer sebep olarak da konuya ilişkin arşiv malzemesine akademisyen ve araştırmacıların erişim güçlüğü görülmelidir. Belgeye ulaşmak için gereken bürokratik işlemlerin fazlalığı yanında, bazı temel arşiv fonların nerede olduğunun dahi bilinmemesi bir diğer faktördür.[24]

Bir başka neden olarak, 20. yüzyıl tarih yazıcılığında da etkisi bilinen ideolojik tercihler görülebilir. Osmanlı İmparatorluğu'na son döneminde mücbir bir gerekçe yokken mahalli halkın önemli sayıda gönüllü muharip asker ile destek vermesi, Osmanlıların hemen bütün etnik gruplara zulüm ve baskıdan başka bir şey vermediğini ileri süren yerleşik paradigmanın tutarlı olarak izah edeceği bir olgu sayılmamalıdır. Bu yüzden *Balkanlar*daki geçmişi kurgulayan çağdaş milliyetçilikler de konuyu görmezlikten gelmeyi tercih etmiş görünmektedir.

Ardı Arkası Kesilmeyen Göçler

Rumeli denince akla hemen göç gelmektedir. Çünkü *Rumeli*'den göçler Türkler ve diğer umum Müslümanlar için Osmanlı sonrası kurulan rejimlerden canını, şeref ve namusunu kurtarma girişimleridir. Daha acısı Rumeli'yi terk eden kitlelerin bir kısmı *Kırım*'dan bir kısmı *Kafkasya*'dan bölgeye yerleştirilmiş eski *muhaceretzedeler* idi. Beş asırlık en verimli ve mamur vatan parçasını silahla savunulamamasının yarattığı mecburi çıkıştır göçler. Belki şunu söylemek gerekir. Türkler askerinin çekildiği, bayraklarının indiği toprakları süratle terk ediyorlar. 2000 sene kadar vatansız

bilmeyen bir kitlede cebri etnik arındırma politikalarının nasıl dinî bir hissiyat içinde tepki ve gayret meydana getirdiğine örnektir.

[24] Yukarıda işaret edilen, Osmanlı Devleti'nin askerlik şubesi göndererek asker topladığı iki ayrı terhis tezkeresi üzerinde görülmesine rağmen anılan bölgelerdeki asker alım faaliyetlerine ilişkin kayıtların nerede bulunduğuna ilişkin dilekçeme yetkili makamlardan olumlu cevap almak maalesef mümkün olmamıştır.

yaşamış *İsrailoğullarının* gösterdiği millet olarak erimeme sebatı maalesef herhalde Türklerde yoktur.

Silah tehdidi dışındaki diğer sebeplerin başında kendi inanç ve değerlerini artık askerin ve bayrağın olmadığı coğrafyada yaşamanın mümkün olmadığını gören insanlarımızın gözünde göç dışında bir çıkış yolu maalesef bulunamamıştır. Topraklarına el konulan, iş hayatında tutunmasına fırsat verilmeyen, tebaası olduğu rejimler tarafından sürekli hak kaybına uğratılan bir kitleden bahsediyoruz. Ama dinle ilgili hassasiyetlerin önde geldiğini kabul etmeliyiz. 105 yıl önce bugünkü *Kosova*'nın *Mitroviçe* şehrinde Müslüman eşrafın başta müftü ve diğer din hizmetlilerinin kiliselerde *Sırp Ordusu*'nun zaferi için dua etmeye zorlandıkları hattâ Müslümanlardan Sırp ordusuna gönüllü toplandığını yukarıda *Hafiz Ârif Efendi*'nin cami içinde şehadetini aktarırken söylemiştik.

Kendi bekâ kaygısını iliklerine kadar hisseden Osmanlı'nın artık siyasi hudutlarının dışında bıraktığı canlı parçaları için uygulanabilir siyasetler geliştirmekten uzak olduğuna da işaret etmeliyiz. Hudutlarımız dışında bıraktığımız Müslümanların hukuku da antlaşmalarla teminat altına alınmaya çalışıldıysa da yaptırım gücünden yoksun kalan devletimiz Müslüman ahaliye kapıyı açma dışında bir yol gösteremedi. Ancak Osmanlı dışarıdan gelen göçmenlere elinden gelen yardımı yapmaya çabaladı. Ama kabul etmek gerekir ki 19. yüzyıl boyunca ekonomik ve malî sıkıntılar içinde boğuşan devlet muhacirlerin ihtiyaç duyduğu sahaların hepsinde yeterli desteği gösteremedi. Aynı yüzyılın son çeyreğinde maliyesi *Düvel-i Muazzama*'nın denetimine giren bir devletten bahsediyoruz. Bu şartlarda bile hudutlarımız dışından gelen kardeşlerimizin ana dili Türkçe olmayanlar dâhil herhangi önemli bir uyumsuzluk yaşanmadı. Gelenleri bünye sıkıntısız kabul etti. Bu sayede eldeki topraklarda nüfus seyrekliğinden işletilemeyen araziler ziraata açıldı. Bahçecilik ve ziraatta muhacirler ülke ekonomisine anlamlı katkılar sağladılar.

Daha önemlisi asker ihtiyacı için muharipliğe yatkın bir insan kaynağı da elde edilmiş oldu. Ama en önemlisi gayrimüslim idarelerin ne demek olduğunu birinci elden yaşamış olan göçmen nüfus ayrılıkçı gayrimüslim eğilimlere karşı devletin elini güçlendirdi. Doğu Anadolu'da Çerkezler Ermenilere karşı dengeleyici ve caydırıcı bir rol oynarken ve Batı Anadolu'da Arnavut muhacirler aynı işlevi gördüler.

Belki şunu da söylemeliyiz. *Osmanlı'nın son iki neslinde Çerkezler ve Arnavutlar hamiyet, gayret ve vatanseverlikte toplum ortalamasının çok üzerinde bir varlık göstermişlerdir.* Elbette *Boşnak, Pomak* gibi nüfus gruplarını da unutmamak gerekir.

Balkanlar için konuştuğumuzda yakın geçmişte rejimlerin değişmesi Türklerin ve diğer Müslümanların vaziyetlerinde önemli bir değişiklik yaratmamış diyebiliriz. Krallık ve sosyalist rejim döneminde sıkıntılar aynıdır demek mümkündür. Diğer taraftan göç açısından Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi için belki şöyle bir tespit yapmak mümkün olabilecektir. Osmanlı idaresi kendisi ne kadar yetersizlik ve mahrumiyet içinde bulunursa bulunsun çaresiz kalan Müslümanları göçmen olarak kabul etmeyi, esas kabul etmiş gibi görünürken, Cumhuriyet idaresi 1950'li yıllara kadar Türkiye'nin nüfusunu artırma odaklı siyasetleri tercih etmiş olmalıdır.

Bu konuyu açarsak şunları ifade etmeliyiz. Cumhuriyet kurulduğunda yetersizlikler biliniyordu. Yetersizlikler sadece sermaye birikimi, yetişmiş insan gücü gibi sahalar için değildi. Nüfus ihtiyacımız da idarecileri endişelendiriyordu. Diğer taraftan Osmanlı'nın çekilmesi sonrası Balkanlardaki rejimlerin Türklere ve diğer Müslümanlara yönelik ayırımcı ve dışlayıcı politikaları mevcut nüfusu artırma çareleri arayan idarecilere aradıkları fırsatı sağlamış görünmektedir. Balkan ülkelerinden Türkiye'ye nüfus hareketlerinde, *Yunanistan'la Nüfus Mübadelesi Antlaşması* hariç ana faktör, ülkenin seyrek nüfusunu artırarak bekâ endişesini azaltmak olmuştur denilebilir. Erken Cumhuriyet devrinde ilgili mevzuatta ülke dışından gelenlerin ırken de Türk olmaları gibi bazı tahditler mevcut olmuşsa da uygulamada diğer Müslüman unsurlar için engelleyici bir siyaset takip edilmemiştir. Daha ilginci iç politikada sert bir laiklik anlayışı sürerken *Hamdullah Suphi Tanrıöver*'in büyükelçi olarak bulunduğu *Romanya'dan Türkiye'ye Gagavuz Türklerinin bir kısmının göç ettirilmesi* teklifi din farklılığından dolayı kabul görmemiştir.

Belki daha ilginç bir sonuç ise Rumeli'den göçlerle Anadolu ve tabiî Doğu Trakya tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar Türkleşmiş ve İslâmlaşmıştır. Ama unutulmaması gereken ülke kendi iç problemleri ile boğuştuğundan daha geniş bir bakış açısıyla meselenin ele alınmasının mümkün olamadığıdır. 1950'lerden sonra da baskıya maruz olan nüfusu Türkiye'ye davet etme dışında siyasetler geliştirme gibi bir bakış açısı olmamış gibi görünmektedir.

Necip Fazıl Kısakürek gibi bazı muhafazakâr şahsiyetlerin "*suyun öte tarafı*" ithamı ile tahkir edilen Rumeli Türkleri ve coğrafyası algısı epeyce zayıflamışsa da henüz ortadan kalkmış değildir. Diğer taraftan 1990'lı yılların sonlarına doğru bazı olumlu girişimlerin başlatıldığını da kabul etmek gerekir. Ancak problem sahalarının çözümüne katkı sağlayacak formasyonda kadroların bürokrasi, ordu ve hariciyede yetersizliği yapılan büyük masraflara rağmen ancak kısıtlı bir başarıya imkân vermiştir.

Bundan sonra Türkiye'nin hangi taraftan olursa olsun kitlesel göçü teşvik etmemesi gerekir. Kitlesel göçler çevremizde Türkiye'ye muhabbet ve sıcaklıkla bakan setlerin yıkılması anlamına gelir. Bu durum sadece uzun vadede değil, orta ve yakın vadede de maruz kalabileceğimiz zafiyetleri artıracaktır. Ekonomik külfet bir tarafa toplu göçlerin ciddi güvenlik riskleri ortadadır.

Bir de bunlar kadar önemli bir husus bölgeden Türkiye'ye 93 Harbi ile başlayan yoğun göçün artık çok gecikilmiş de olsa durdurulması zarureti vardır. Türkiye'nin Balkan politikasında artık *yerinde kal* prensibinin çok az istisna ile esas olması elzemdir.

KOSOVA'DA TÜRK BAYRAĞI NİÇİN ÇİĞNENİR?

Geçtiğimiz 2018'in Şubat ayında *Prizren*'de *Kosova*'nın bağımsızlığının yıldönümü dolayısıyla diğer ülke bayraklarıyla beraber şehre asılan Türk bayrağının bir saldırgan tarafından indirilerek çiğnendiği görüntüleri sosyal medyada yer aldı. Dost bir ülkeden bu tarz *Türkiye*'ye yönelik düşmanlık ilânı dışında bir izahı olmayan çirkin hadisenin maalesef münferit bir vaka olmadığı bilinmektedir. *Kosova* halkına zor zamanlarında maddi ve manevi her sahada yoğun destek sağlayan ve ülkenin bağımsızlığını ilk tanıyan *Türkiye*'ye yapılmakta olan hakaretler serisinin sonuncusu konunun kamuoyunda tartışılmasını gerektiriyor, sanıyoruz. *Biz büyük milletiz, bir iki kendini bilmezin münferit provokatif eylemlerini büyütmeye gerek yoktur, Arnavut dostlarımızı üzmeyelim* anlayışının yıllardır sürdürülen tahkirleri sıklaştırma ve yoğunlaştırma dışında bir sonuç vermemiştir. Bu çerçevede Kosova'daki gelişmeler konusunda sağlıklı bilgilendirme ve değerlendirmenin problemin hal yoluna konulmasına katkı sağlayacağı açıktır.

Önce son 20 yılı dikkate aldığımızda *Kosova*'da Türk karşıtı eylemlerin son birkaç yılda ortaya çıkmadığını söylemeliyiz. Daha bölgede *Sırp varlığına* karşı mücadele edilirken bile fırsat bulan fanatikler Türk mimari ve kültür eserlerini de imha etmeye başlamışlardı. Bu çerçevede *Prizren* merkezdeki Binbaşı Çeşmesi imha edilerek ortadan kaldırılmak istenmişti. Bu sevimli çeşme vandallık girişimine rağmen halen yerinde duruyorsa da *Kosova*'nın hemen her tarafındaki şirinlik timsali zarif cami, mescit, hamam, köprü ve çeşme gibi mimari eserlerinin birçoğu o kadar talihli olamadı. Çeyrek asır önce *Kosova*'da yaygın olan Türk mimari üslubunu yansıtan cami ve minareler artık yok olmaya yüz tutmuştur. Bu çerçevede Türk karşıtlığı söz konusu olunca bazı Ortadoğu ülkelerinin ileri karakolu olarak sahada çalışan bazı gruplar yanında *Arnavutların* bütün zafiyetlerinin sebebi olarak *İslâm*'ı ve Türkleri görenler ile halen yüksek dinî makamları işgal eden bazı şahısları saymamız gerekir. Ancak bu gruplar arasında pek önem-

li bir fark yoktur. Kayda değer fark ilk iki grubun, Türkiye düşmanlığını saklamaya gerek görmezken, diğerlerinin daha diplomatik bir yaklaşımı tercih etmeleridir. Bu son grubu temsil ettiğini düşündüğümüz şahıs, *Gilan*'ın Türk köyü *Doburçan*'da 19. yüzyıldan kalma Zekirler Camii 2010 yılında greyderlerle imha edilirken işin büyütülmemesi gerektiğini, yıkılanın bir *kümes* olduğunu söyleyebilmiştir. Bu şahsın Türkiye'de bazı yüksek makamların güvenini kazanabildiğini de ifade etmemiz gerekir.

Priştine kuzeyindeki Sultan Murad Meşhedi'nin yakınlarındaki Gazi Mestan Türbesi de sık sık saldırıya uğrayan bir mekân olmuştur. Kesin kimliği bilinmeyen Gazi Mestan'ın muharip gazi bir asker, hattâ *Kosova zaferinde* sancaktar olduğu rivayet edilmektedir. Anlaşılan Türk (ve İslâm) düşmanlığını bir din haline getirenler ile türbe ve mezar gibi kültür eserlerini putperestlik emaresi olarak gören bedevi çapul ve yağmacılığını dinî doktrin haline getiren gruplar kolayca bir araya gelebilmektedir. Diğer taraftan son senelerde *Kosova*'da Türk bayrağına yönelik saldırılar sıklaşma eğilimi göstermektedir. Üstelik bu saldırılar Türklerin en yoğun olduğu merkez olan *Prizren*'de, şehrin göbeğinde yapılmaktadır. Sinan Paşa Camii'nin önünde şadırvanda bayrağımız yakılmaktadır. *Prizren*'i bilmeyenler için anılan yerin *İstanbul* için *Sultan Ahmed Camii*n önü, *Ankara* için *Kızılay merkezi* gibi bir yer olduğunu hatırlatmak isteriz. İki yıl önce ise saldırganlar *Prizren*'de Türk Başkonsolosluğuna molotofla saldırma cüretinde bulunmuşlardı. Bu saldırıyı da bayrak yakma tahrikini yoğunlaştırdıkları 28 Kasım'da yani İskender'in dinden döndüğü varsayılan günün yıldönümünde yaptılar. Merak edenler için Arnavutluk'u işgal eden Mussolini'nin İskender Bey mitosunu yaygınlaştırdığını, Enver Hoca rejiminin de işgalci faşist İtalya bidatini şiddetle benimseyerek devam ettirdiğini söylemekle yetinelim.

Kosova makamları saldırıların münferit olduğunu tekrarlamakta ancak yakalanan faillere caydırıcı bir ceza vermeye de prensip olarak yanaşmamaktadır. Söylemek fazlalık olur ama ifade edelim. Türkiye Cumhuriyeti, talebini uygun bir dille bildirdiği takdirde Kosova'da dikkate alınır. Bunu Kosova yüksek makamlarını işgal edenlerin Cumhurbaşkanımıza "abi" diye hitap etmelerinden çıkarmıyorum. İki ülkenin mevcut konumları Türkiye'nin taleplerinin dikkate alınmasını gerektirir. Gelişmelerden devletin Kosova'daki diplomatik misyonunun şeref, itibar, hak ve çıkarlarımızı temsilde görevini tam yerine getirmediği izlenimi ediniyoruz. Prizren Başkonsolosluğu tahrip edilince Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi basına yansıdığı kadarıyla "İki ülke arasındaki ilişkilere bu ve buna benzer saldırılar zarar vermez" diyebilmiştir. Bu tarz bir ifade fikrimizce, temsil mevkiindeki bir kimsenin söylemi olamaz. Bu beyanı dinleyen *Türkiye* ve *Kosova*

konusunda bir fikri olmayan birilerine, *Türkiye*'nin alttan almaya mecbur bir konumda olduğu gibi isabetsiz bir kanaat verir. Buna gerek olmadığını düşünüyoruz. Tabiî diplomasinin sürekli aşağıdan almayı alışkanlık haline getirmesi muhataplarda temsil edilen devletin dikkate alınacak bir yaptırım gücü olmadığı mesajını da üretir. Bu da hak ve çıkarlarımızı baltalar.

Bu talihsiz ifadeden herhalde *Kosova yönetimi* de Türk karşıtı saldırganlar da caydırıcılık mesajı almamış olmalılar ki son saldırı vukua gelmiştir. Şimdi artık ifade edilen "menfur saldırıyı en şiddetli biçimde kınama"nın isabetsiz ilk mesajın gölgesinde etkisinden maalesef emin olamıyoruz.

Belki şunu da söylemeliyiz. Temsil makamını işgal edenler sadece günlük işleri yürüterek görevlerini yerine getirmiş olmazlar. Ülkelerinin hak ve çıkarlarını temin için ısrarla çalışmalıdır. Mesela *Kosova Büyükelçimiz, Sultan Abdülhamid*'in kendisine verdiği görevi yerine getirmek için bölgeye gelen ve Yakova'da boğazlanarak şehit edilen Müşir Mehmed Ali Paşa'nın (şehadeti 6 Eylül 1878) mezarının tanzimi için çaba gösterebilir mi? *Büyükelçi*'nin 8 yıl önceki selefi olan diplomatik misyon şefi epey uğraşmıştı. Ancak *Ankara*'nın desteğini sağlayamadığı için şehit mareşalimizin kabri tanzim edilememişti. Bugün konu yetkili makamlara aktarılırsa sonuç alınması kuvvetle muhtemeldir.

Priştine Büyükelçimiz, *Prizren*'de adını bir mahalleye veren Suzi Çelebi'mizi duymuş mudur? Asker, öğretmen, kadı, şair, tarihçi ve vakıf kurucusu Suzi Nakşibendî'nin, kendi tesis ettiği caminin haziresindeki ziyarete kapalı kabrinin metruk hali yetki sahibi olup da kılını kıpırdatmayan Türklerin hepsi için taşınamayacak ağır bir vebal olsa gerektir. 500 yıl önce "Türk azdır diye bulma bahane/ Odun bir şulesi bestir cihane" (Kimse Türklerin azlığını gerekçe göstermesin, ateşin bir kıvılcımı dünyayı yakmaya yeter) demişti. Yani Çelebi'nin Nakşibendîliği kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk'ten kaç yüzyıl önce Ne mutlu Türk'üm diyene demesine engel olmamıştı. Böylesi bir kimlik ve kişilik sahibinin kabrine el atılması isabetli olacaktır. Türk diplomatik misyonu bu konulara hakkıyla vâkıf mahallinden çok değerli kültür insanlarından görüş, tavsiye ve teklif almakta çekince duymamalıdır.

Diğer taraftan Kosova Türk nüfusu yok olmanın eşiğinde olmasına rağmen devletin büyük masraflar karşılığı bölgede idame ettirdiği kurumların halkla ilişkilerde istenilen başarıyı yakalayamadığını söylememiz gerekir. Bu kapsamda haber ajanslarına yansıyan görüntülere göre geçtiğimiz yıl Sinan Paşa Camii'nde Afrin şehitleri için yapılan duaya bölgede görevli askerlerimizi saymazsak mutad cemaat dışında pek fazla kimse katılmamış gibi görünmektedir. Türk büyükelçisinin camideki bu dayanışma faaliyetine şahsen katılması isabetlidir. Ama kurumsal olarak Kosova'da faaliyet

gösteren ve elbette bütçeden masrafları karşılanan TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü'nün halk nezdinde bir karşılığının da şehit askerlerimiz için düzenlenen bir faaliyette görülmesi gerekmez miydi? Tabiî bir de fotoğraflarda soydaşların kurduğu partilerin tanınmış simalarını aradık. Ama pek kimseyi çıkaramadık. Her iki Türk partisi onar kişi getirebilselerdi, sivil katılımcı sayısı mutad cemaat ile beraber 40-50 kişi olabilirdi. Bütün bunların ve benzeri faaliyetlerin Kosova'da ve tabii Ankara'da değerlendirilmesinin yapılması gerektiği açıktır.

Fikrimizce bu değerlendirmeler hakkıyla yapılmadığı için Kosova'da Türkler her geçen gün kan kaybetmekteler. Türk partilerinin aldığı oy sayısı azalma eğiliminde, mekteplerde Türkçe sınıflarının öğrenci sayısı her yıl dramatik olarak düşmekte. Üniversitede Türkler için ayrılan çok kısıtlı kontenjan asla doldurulamıyor. Güvenlik kuvvetleri ve poliste hemen hemen hiçbir soydaşımız yok gibidir. Gerçekler bu merkezdeyken içi boş *Evlad-ı fatihan* söylemi ile herkes birbirini memnun etmeyi tercih ediyor. Gerçeği olduğu gibi kabul etmek yerine, hemen herkesi mutlu edecek ve günü kurtaracak ancak geleceği düzeltmek için herhangi bir çaba yaratılmasına fayda sağlamayacak söylemler rağbet görmektedir.

Sonuç olarak itibar ve çıkarlarımıza zarar verecek benzeri çirkin eylemlerden sakınmanın yolu gerçek dışı hamaset söylemine teslim olmamak, ülkenin dışarıda temsil makamlarında yetkinlik, liyakat ve ehliyetin önceliklenmesi lüzumunu vurgulamak gerekir. Bir de Türk düşmanı fanatiklerin eylemlerinin kararlılıkla lanetlenmesinin samimi olarak Türkiye'ye muhabbet besleyen *Arnavutları* tedirgin edebilir şeklindeki naif endişenin terk edilmesi gerekir. Türkiye'de karar vericiler bölgeye ilişkin politikalar geliştirirken ilgili ülkelerde bürokrasi, kamuoyu ve iş hayatında ana akımın Türk karşıtlığı olduğunu görmeli, herkes bize hayran kolaycılığına kendini kaptırmamalıdır.

Sonuç yerine

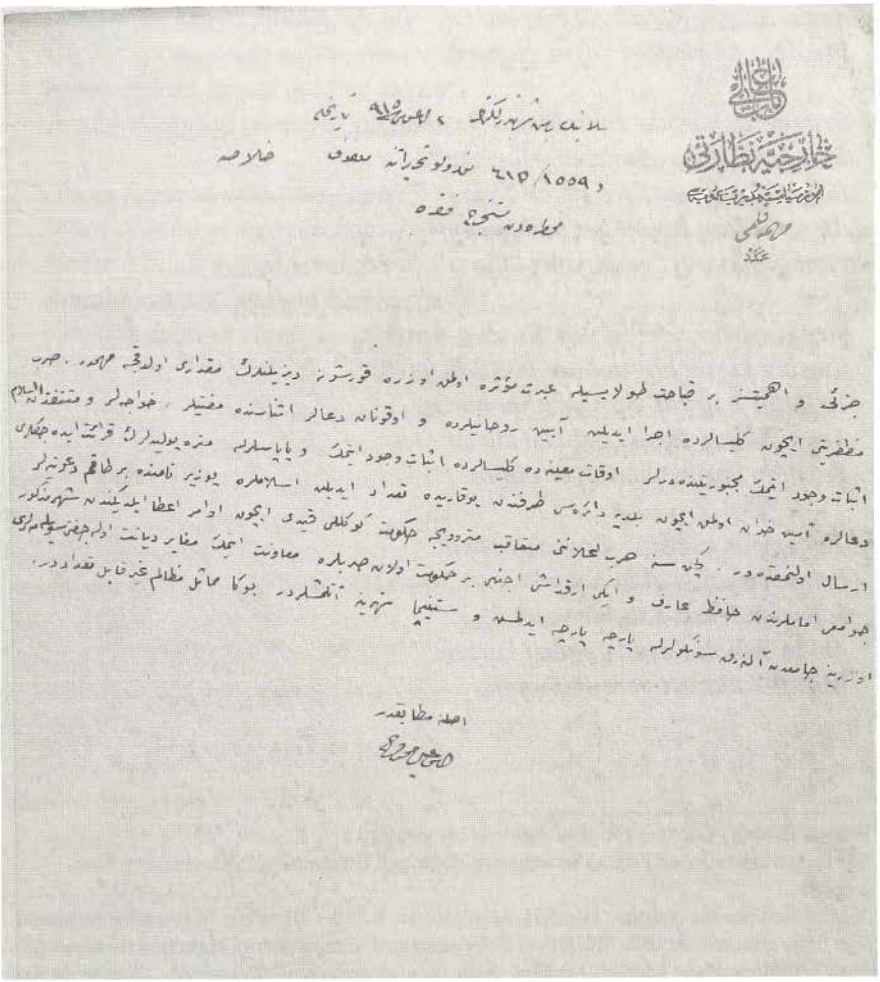
Ana çizgileri ile vurgularsak *Kosova* örneğinde *Balkan ülkelerindeki* Osmanlı mirası ile ilgili uygulamalarda hamaset dilinin resmin bütününü görmeye engel olduğu söylenebilir. *Evlad-ı fatihan* söylemi hakikatleri gölgede bırakmamalıdır. Bölgede Türk nüfus göçler ve asimilasyon ile silinme noktasına gelmiştir. Osmanlı kültür mirası olan tarihî cami, köprü, çeşme, mezarlıklar Türk düşmanlığını dünya görüşlerinin merkezine koymuş unsurlarla selefi Arapçılığın müşterek saldırısı karşısında 1918-1999 döneminde Yugoslav krallık ve sosyalist rejimlerinde görmediği kadar ağır tahribata maruz kalmıştır.

Türkiye 1999 yılından beri burada yoğun harcamalar yapmakta ve çok sayıda sivil ve askerî personel görevlendirmektedir. Ama buna rağmen soydaşlarımız her geçen gün siyaset ve kültür hayatında irtifa kaybetmektedir. Türk mekteplerine giden öğrenci sayısı her yıl azalmakta, üniversitedeki Türk kontenjanı boş kalmakta, *Kosova siyasetinde* Türklerin ağırlığı yasal azınlık kotası olmasına rağmen aşınmaktadır. Bölgede Türk nüfus özellikle önü arkası kesilmeyen göçlerle tükenme noktasına yaklaşmaktadır. Benzeri problemler *Makedonya* ve diğer Balkan ülkeleri için de rahatlıkla söylenebilir.

Problemlerimizi çözeceksek önce zafiyet sahalarımızı kabul edip sağlıklı bir teşhis yapmak gerekir. Retorikten öteye gidemeyen hamaset dilini Rumeli'de de hak ve çıkarlarımıza zarar vermeyecek bir seviyeye indirmek gerekiyor. Rumeli için içi doldurulmamış Evlad-ı fatihan söylemini eğitim, kültür, ticaret ve sosyal ilişkiler ağı ile elle tutulur hale getirmek hedeflenmelidir. Soydaşlar bulundukları ülkenin itibarlı vatandaşları olmayı hedeflemeli. Bunun için eğitim, kültür, kurs ve meslek kazandıran formasyonlar üzerinden beslenmelidir. Vatandaşı olduğu ülkenin dilini meramını anlatacak kadar konuşma ve yazma becerisi üzerinde durulmalıdır. Ülkenin dilini yeterli seviyede konuşamayan bir topluluğun hak ve çıkarını savunacak bir sosyal çevreye sahip olamayacağı açıktır.

Gene Rumeli'de yaşayan Türklerin iş ve sosyal hayatın her kesiminde bulunmaları için gereken yönlendirmeler yapılmalıdır. Asker ve polis olarak güvenlik güçleri içinde nüfusları oranında temsil edilmeleri için ikna edilmeleri de düşünülmelidir. İmam, hatip gibi din hizmetleri kadroları için soydaşlarımızın Türkiye'de eğitim görmeye teşvik edilmesi bir diğer zaruret olarak kendini hissettirmektedir. Bu yapılmadığı takdirde hutbe ve vaaz dili olarak Türkçemiz de Rumeli'de mabetlerden tamamen tasfiye edilmiş olacaktır.

EK-A (KOSOVADA SIRP ZULMÜ VE HAFIZ ARİF EFENDİ'NİN ŞEHİT EDİLMESİNE İLİŞKİN YAZIŞMA)

(BOA, HR, SYS, 2413/2 Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiyye-i Müdiriyet-i Umumiyesi'nin 2 Ağustos 1915 tarihli yazısı).

EK-B (SULTAN REŞAD TÜRKÜSÜ)

Karaağaç'tan[25] *gösterir Prizren kalası*
Kalanın dibinde suyun âlâsı[26]
Süngülerle doldu sokaklar varoş reayası[27]
Aman Sultan Reşad gel bizi kurtar
Verdiğin idareyi vermiyor çüffar[28]

Prizren'in meşhur cami Sinan Paşa
Mübarec[29] *bayrağımız atarlar aşa*[30]
Bağırdılar, yaşa Kral Petar Yaşa
Aman Sultan Reşad gel bizi kurtar
Verdiğin idareyi vermiyor çüffar

Sırp asçerlerinen[31] *doldu Kosova ovası*
Kurdun kuşun hayvanatın bozuldu yuvası
Tellallar bağırdı, Sırp'ın oldu burası
Aman Sultan Reşad gel bizi kurtar
Verdiğin idareyi vermiyor çüffar

Prizren'in cübeği[32] *Bayraklı cami*
Prizren ahalisi oldu acami[33]
Topsuz tüfeksiz sattılar vatani[34]
Aman Sultan Reşad gel bizi kurtar
Verdiğin idareyi vermiyor çüffar

---

[25] Prizren'in kuzeyinde Priştine yolu üzerinde bir mevki.
[26] Şar Dağlarından doğup Prizren'in ortasında doğu-batı istikametinde akan meşhur Aksu.
[27] Sırplar.
[28] Küffar kelimesinin Prizren Türkçesi ile söylenişi. Kâfirler demektir. Kastedilen Sırplardır. Bölge halkı günümüzde dahi Müslüman olmayanların dinî aidiyetlerini Katolik, Hıristiyan gibi bilinen terimlerle ifade ederken Sırplara cavur (gavur) demeyi sürdürmektedir. Bunun da dinî pejoratif bir atıf olması yanında Sırpların diğer etnik-dinî gruplar tarafından zalim görüldüklerine ilişkin bir algıyı yansıttığı da ileri sürülebilir. Sultan Reşad türküsünün kaydı sırasında sanatçı İrfan Şekerci türkünün yakıldığı dönemi anlatırken Prizren'i işgali müteakip mahalli halka "*Sırpların Sırp gibi zulmetmeye başladığını*" anlatmıştır.
[29] Mübarek.
[30] Aşağı.
[31] Askerleriyle.
[32] Merkezi, göbeği.
[33] Acemi, burada hamiyetsiz ve gayretsiz anlamında.
[34] Türkü, Sırp işgaline karşı ordunun muharebe etmediğini dile getiriyor.

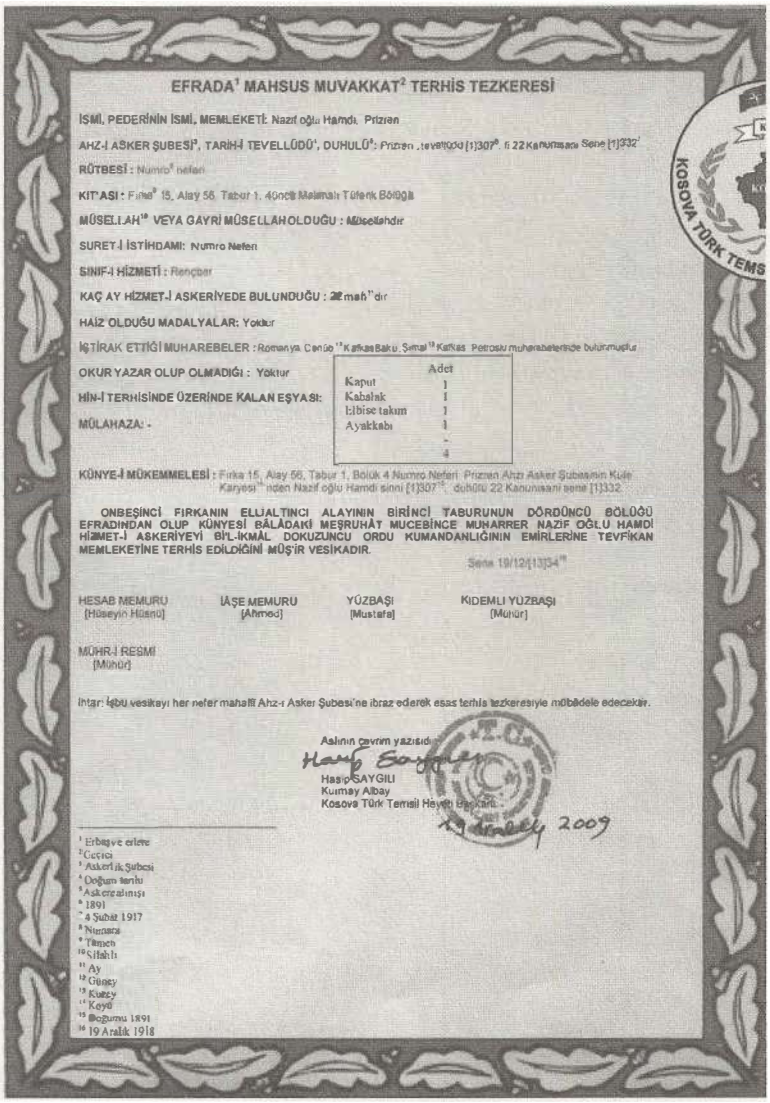
Baydarana'da[35] *teslim bayrağını astılar*
Ahalimiz teslim oldu, mühür bastılar
Aman Sultan Reşad gel bizi kurtar
Verdiğin idareyi vermiyor çüffar

Prizren'in kalası yüksek tepede
Çüffar kurmuş rakı takımı medresede
Aman Sultan Reşad gel bizi kurtar
Verdiğin idareyi vermiyor çüffar

Haçın kapandı hüçümet kapısı[36]
Maaş alanların mahzun hepisi
Haçın kanadı eytam sandığı[37]
Aman Sultan Reşad gel bizi kurtar
Verdiğin idareyi vermiyor çüffar

[35] Prizren'de Türk kışlasının olduğu semt.
[36] Osmanlı hükümet kapısı kapandığından.
[37] Yetimlerin aylık aldığı sandık yok oldu.

EK-C (PRİZREN'DE 1917'DE ASKERE ALINAN GÖNÜLLÜNÜN TERHİS BELGESİ ÇEVRİMYAZISI)

EFRADA[3] MAHSUS MUVAKKAT[2] TERHİS TEZKERESİ

İSMİ, PEDERİNİN İSMİ, MEMLEKETİ: Nazif oğlu Hamdi, Prizren

AHZ-İ ASKER ŞUBESİ[3], TARİH-İ TEVELLÜDÜ[4], DUHULÜ[5]: Prizren ,tevellüdü [1]307[6] fi 22 Kanunisani Sene [1]332[7]

RÜTBESİ : Numro[8] Nefer

KIT'ASI : Fırka[9] 15, Alay 56, Tabur 1, 4ncü Malmalı Türlenk Bölüğü

MÜSELLAH[10] VEYA GAYRİ MÜSELLAH OLDUĞU : Müsellahdır

SURET-İ İSTİHDAMI: Numro Nefer

SINIF-I HİZMETİ : Rençber

KAÇ AY HİZMET-İ ASKERİYEDE BULUNDUĞU : 2[11] mah[11]'dır

HAİZ OLDUĞU MADALYALAR: Yoktur

İŞTİRAK ETTİĞİ MUHAREBELER : Romanya Cenüb[12] Kafkas Bakü, Şimal[13] Kafkas Petrosu muharebelerinde bulunmuştur

OKUR YAZAR OLUP OLMADIĞI : Yoktur

HİN-İ TERHİSİNDE ÜZERİNDE KALAN EŞYASI:

	Adet
Kaput	1
Kabalık	1
Elbise takım	1
Ayakkabı	1
	-
	4

MÜLAHAZA: -

KÜNYE-İ MÜKEMMELESİ : Fırka 15, Alay 56, Tabur 1, Bölük 4 Numro Nefer, Prizren Ahzı Asker Şubesinin Kule Karyesi[14]nden Nazif oğlu Hamdi sinni [1]307[15], duhûlü 22 Kanunisani sene [1]332

ONBEŞİNCİ FIRKANIN ELİALTINCI ALAYININ BİRİNCİ TABURUNUN DÖRDÜNCÜ BÖLÜĞÜ EFRADINDAN OLUP KÜNYESİ BÂLÂDAKİ MEŞRUHÂT MUCEBİNCE MUHARRER NAZİF OĞLU HAMDİ HİZMET-İ ASKERİYEYİ BİL-İKMÂL DOKUZUNCU ORDU KUMANDANLIĞININ EMİRLERİNE TEVFİKAN MEMLEKETİNE TERHİS EDİLDİĞİNİ MÜŞ'İR VESİKADIR.

Sene 19/12/[1]334[16]

HESAB MEMURU	İŞE MEMURU	YÜZBAŞI	KIDEMLİ YÜZBAŞI
[Hüseyin Hüsnü]	[Ahmed]	[Mustafa]	[Mühür]

MÜHR-İ RESMİ
[Mühür]

İhtar: İşbu vesikayı her nefer mahallî Ahz-ı Asker Şubesi'ne ibraz ederek esas terhis tezkeresiyle mübâdele edecektir.

Aslının çevrim yazısıdır.
Hasip SAYGILI
Kurmay Albay
Kosova Türk Temsil Heyeti Başkanı
19 Aralık 2009

[1] Erbaşve erlere
[2] Geçici
[3] Askerlik Şubesi
[4] Doğum tarihi
[5] Askere alınışı
[6] 1891
[7] 4 Şubat 1917
[8] Numara
[9] Tümen
[10] Silahlı
[11] Ay
[12] Güney
[13] Kuzey
[14] Köyü
[15] Doğumu 1891
[16] 19 Aralık 1918

BALKANLARDA YENİ BİR REKABET MODELİ

Hasan Oktay*

Balkanları eski Yugoslavya sınırları olarak ifade etmek yaygın bir kanaattir. Buna Arnavutluk ve Yunanistan da eklenince Türkiye ile Avrupa Birliği arasında bir büyük mücadele alanı karşımıza çıkar.[1] Yugoslavya lideri Tito, "ülkemiz kristal bir küredir. Ben Tito, bu küreyi ellerimle değil alttan nefesimle üfleyerek havada tutuyorum. Umarım benim nefesim tükendiğinde birisi gelir ve bu görevi devralır. Yoksa kristal küre yere düşer ve tuz buz olur"[2] diyordu. Tito'nun nefesi yetmedi ve Yugoslavya darmadağın oldu. Bağımsız devletler savaşlar Balkanları AB ile Türkiye arasında rekabet çekişme alanı olmaktan kurtaramadı ve müthiş bir mücadele alanına dönüştü.

Rusya-ABD rekabeti Balkanları baştan sona sararken Almanya bölgedeki etkisini her geçen gün sessizce hissettirmektedir. Doğu-Batı Almanya bileşeninden sonra iki dünya savaşının başat rolünü oynamış bir devlet olarak tekrar tehlike sınırlarında gezinen Almanlar, Avrupa'nın süper gücü olma ve yakın gelecekte bölgesel dengeleri lehine çevirmeyi planlamaktadır. Geçen yüzyıldaki krizler, savaşlar toplumsal bunalımlar II. Dünya Savaşı'nın gururlu mağlubu Almanya'yı hedeflerinden şaşırtmamıştır. Almanya'nın bu gücüne rağmen etki alanında genişleme stratejisi bekleneni verememektedir.

---

* Prof. Dr. Hasan Oktay, Makedonya Uluslararası Vizyon Üniversitesi.

[1] Anıl Çeçen, *Türkiye ve Balkanlar*, Ankara 2016.

[2] Vehbiya Ramovic, *Dünyadaki Tek Gerçek Mareşal Tito*, İstanbul 2016.

2008 dünya ekonomik krizi ve ardından Arap Baharı ile birlikte Suriyeli mülteciler ile devam eden sıkıntıların Avrupa'da da ciddi anlamda etkili olduğunu görmek mümkünken bu durum Almanya'yı diğer ülkelere nazaran pek etkilememiştir.[3] Önce Brexit ile İngiltere'nin AB'den ayrılması,[4] ardından Polonya, Macaristan, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti'nin AB içinde ayrı bir oluşum ve yapılanmaya gitmeleri Avrupa Birliği'nde açık ve net olarak sıkıntıların varlığının ortaya koyarken Almanya'nın aşırı derecede güçlenmesinin kısmen ABD'yi de rahatsız ettiği söylemek mümkündür. Bütün bunlara rağmen gözden kaçan bir gerçek ise Doğu Alman ekolüne mensup Merkel ile Doğu Almanya'da görev yapan Putin arasındaki ince ve hassas stratejik ilişki, hattâ ortak hedefe doğru sessizce ilerlemeleridir.[5] Avrupa'da yaşanan bu siyasi sıkıntılar bir yanda askerî anlamdaki değişiklikler ve NATO'nun geleceği konusunda özellikle ABD başkanı Trump'ın ve ABD'nin Rusya'ya karşı anlamsız tutumu ve yaklaşımlarını birçok siyasi yorumcu tarafından AB'nin Rusya'ya yakınlaşma olasılığı gibi ileri sürerken Merkel-Putin postmodern ittifakı bu belirsizlik zemininde daha da artmış bulunmaktadır.[6]

Eski Sovyet etkisindeki Doğu Avrupa coğrafyası yeni Rus etkisinden ziyade Alman etkisine doğru hızla evrilmektedir. Rusya'nın bölgede etkin olması yeni nesli tedirgin ederken ABD'nin de dikkatini çekmekte ve bölgeye ABD'nin daha fazla politikalar geliştirmesinin önünü açmaktadır. Rusya bu durum karşısında çoğu zaman Almanya'nın bölgede tesirini yükseltmesine göz yummaktadır. Veya Almanya'nın yeni süper güç olma yolunda Doğu Avrupa'daki eski Sovyet etki alanında yaşayan devletleri toplumları kontrol etmesini yeni nüfuz alanını genişletme teorisi olarak görüyor Rusya. Böylece Almanya, Rusya-ABD rekabetinin boşalttığı alanları kontrol altına alırken aynı zamanda Rusya ile postmodern ittifakıyla yeni Rus hâkimiyetine de zemin mi hazırlıyor? Diğer bir soru ise Rusya mı Almanya'ya göz yummaktadır yoksa Almanya eski gücüne mi kavuşmaktadır?

Almanya'nın göz diktiği yeni alanlar diyebileceğimiz Balkan coğrafyasının yönetici sınıf rüşvet, yolsuzluk, mafya ve işsizlik sorununu aşmak için milliyetçilik ve popülerliğe başvurmaktadır. Zira AB'ye uyum konusu neredeyse hemen hemen durmuş bir vaziyette olduğunu belirtmek gerekir.

---

[3] Küresel kriz Almanya'yı da vurdu, https://www.dw.com/tr/k%C3%BCresel-kriz-almanyay%C4%B1-da-vurdu/a-3658684

[4] Dilek Yiğit, "Anti-Brexit İttifakı Ve Johnson'un Farage'a Yanıtı", https://kafkassam.com/anti-brexit-ittifaki-ve-johnsonun-faragea-yaniti.html

[5] M. Cem Oğultürk, Ferhat Dağıstan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Almanya'nın Balkanlara Etkisi", *Savunma Bilimleri Dergisi The Journal of Defense Sciences*, Mayıs 2017, Cilt 16, Sayı 1.

[6] Fuat Safarov, "Putin Merkel ittifakı sadece Doğu Almanya'ya dayanmıyormuş", https://kafkassam.com/putin-merkel-ittifaki-sadece-dogu-almanyaya-dayanmiyormus.html

2019 yılına kadar herhangi bir yeni üye alımı yapılmayacağı ifade edilmesi ve bu durumun kesinleşmesi Balkanların umutlarını ertelemiştir.

Böyle bir durumda Balkan ülkelerinde karamsar ve belirsizliğin içerisinde bunalım psikolojisinin yansımalarını görmek mümkündür. Avrupa'nın ortasında eski Yugoslavya'nın hâkim olduğu geniş arazi ve burada kurulmuş devletler artık etkiye açık bir coğrafyadır. Başta Hırvatistan ve Slovenya arasında yaşanan sınır anlaşmazlığı,[7] akabinde Kosova ile Karadağ arasında devam eden sınır anlaşmazlığı,[8] AB'nin tüm çabalarına rağmen bu konuda henüz bir neticeye varılamaması ve söz konusu ülkelerin alternatif ittifaklar edinme arayışları bu durumun bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır.

Şu âna kadar sadece AB ile ancak Sırbistan ve Karadağ ile diyalog faslı açılırken,[9] Arnavutluk bütün iç krizlerine rağmen bekleme sürecindedir ve sürecin yakında başlayacağını ummaktadır. Diğer yandan Makedonya, Yunanistan'la yaşadığı isim krizini çözmüş olmasına rağmen ilerleme kaydedemiyor. Hattâ bu gelişmeleri protesto etmek için erken seçim kararı alıyor.[10] Son olarak Kosova AB ilişkilerinde ise ne vize serbestiyeti ne de üye olma müzakereleri konusunda herhangi bir ilerleme söz konusu değildir.[11] Üstelik AB üyesi olan beş ülke Kosova'yı devlet olarak tanımamaktadır. Diğer yandan söz konusu ülkelerde gençlerin büyük bölümü hâlâ işsiz ve AB ülkelerinde iş bulmak amacıyla göçü bir çıkış yolu olarak görmektedir. Arnavutluk ve Kuzey Makedonya bu anlamda sürekli dış göç vermektedir.[12]

Balkanlardaki çatışmalardan yaklaşık yirmi yıl sonra henüz taze olan bu fay hattının yeniden kırılgan bir vaziyet almış olduğu dikkati çekmektedir. Bununla birlikte AB'nin bu çaresizliğini aşmak için, son birkaç yılda Balkanların geleceği ile ilgili konuşulan en önemli konuların başında eski Yugoslavya ve Arnavutluğu da içine alan 'Ortak Pazar' oluşturma fikri gelmektedir.[13]

---

[7] Slovenya ve Hırvatistan Arasındaki "Sınır" Sorunu, https://www.haberler.com/slovenya-ve-hirvatistan-arasindaki-sinir-sorunu-10365877-haberi/

[8] "Kosova ve Karadağ arasındaki kritik sınır anlaşması bugün görüşülecek", https://www.cnnturk.com/dunya/kosova-ve-karadag-arasindaki-kritik-sinir-anlasmasi-bugun-gorusulecek

[9] İbrahim Rüstemi, "Balkanlarda yeni Yugoslavya mı kuruluyor?", http://soyledik.com/tr/analiz/6269/balkanlarda-yeni-yugoslavya-mi-kuruluyor--ibrahim-rustemi.html

[10] "AB'nin tam üyelik müzakere kapısını kapattığı Kuzey Makedonya erken seçime gidiyor", https://tr.euronews.com/2019/10/21/ab-nin-tam-uyelik-muzakere-kapisini-kapattigi-kuzey-makedonya-erken-secime-gidiyor

[11] Agron Bajrami, "Avrupa yolunda Kosova şüpheciliği", http://www.aljazeera.com.tr/gorus/avrupa-yolunda-kosova-supheciligi

[12] "Balkanlarda Göç Raporu", https://insamer.com/tr/balkanlarda-goc-raporu_360.html

[13] Ömer Jashari, "Balkanlarda yeni Yugoslavya mı kuruluyor?" https://www.olay.com.tr/balkanlarda-yeni-yugoslavya-mi-kuruluyor-121868h.htm

Almanya'nın başını çektiği ve AB ülkelerin desteklediği bu oluşumun arka planında, Balkan ülkelerini AB'den ayrı olarak ancak AB'nin finansmanıyla destekleyeceği bir Ortak Pazar oluşturma düşüncesi yatmaktadır. Almanya AB üzerinden bölgede politikalar geliştirirken dikkatleri fazla üstüne çekmeden geçiş dönemi siyaseti uygulamaktadır. Görüntüde AB ama esas uygulamada ise Almanya'nın ileri sürdüğü ve de sürdürdüğü bu politika, Ortak Pazar düşüncesi, nihai anlamda, hem ekonomik hem de siyasal olarak uyumu, mal dolaşımı ve ulaşım serbestliğini sağlanmak hedefine yönelik olarak, eski Yugoslavya'nın farklı bir rejim ve sistem etrafında yeniden kurulması demektir.[14]

Almanya'nın çok istediği, İtalya'nın da desteklediği, İngiltere'nin ve Fransa'nın kısmen çekingen kaldığı bu proje için AB birçok zirve ve kongre düzenlemiştir. Son birkaç yılda Alman başbakanı Merkel, Balkan liderlerini Berlin'de birkaç defa ağırlamıştır.[15] Berlin Süreci'nin devamı olan Ortak Pazar projesi fikri AB yetkililerin Saraybosna'da gerçekleştirdikleri toplantıdan sonra kararlaştırılmıştır.[16] Buna göre zikredilen proje, Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova, Karadağ, Makedonya ve Sırbistan'ı kapsamaktadır. Berlin Süreci, AB tarafından başlatılan ve Batı Balkanların bölgesel bağlantısını sağlayan bir girişim olarak tanımlanmaktadır. Sürecin en somut adımı ise, geçen ayın ortasında İtalya'nın Trieste şehrinde altı Balkan ülkesinin liderleri ile Almanya, İtalya, Fransa liderlerinin ve AB yetkililerinin katılımıyla gerçekleşen bir toplantı olmuştur. Berlin 2014, Viyana 2015, Paris 2016 yıllarında gerçekleştirilen toplantılar ile olgunlaşmakta olan 'Berlin Süreci'nin dördüncü görüşmesi 2017'de Trieste'de yapıldı. AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Johannes Hahn, basına verdiği röportajda Trieste zirvesinden memnun kaldıklarını ve önümüzdeki süreçte Balkanlarda 1 milyar Euro tutarında yatırım yapılmasını planladıklarını beyan etmişti.[17] Bu yatırımın 80 bin kişiye iş imkânı oluşturacağını söyleyen Hahn, enerji ve ulaşımda 450 milyon Euro yatırım planlandığını açıkladı. Somut projeler arasında Doğu ve Batıyı birleştirecek, Bulgaristan'dan başlayarak Makedonya üzerinden diğer ülkeleri kapsayacak "Koridor 8" olarak adlandırılan demiryolunun inşası söz konusudur. Bunun yanında Arnavutluk ve Karadağ sahilini kullanarak yeni limanların

[14] M. Cem Oğultürk, Ferhat Dağıstan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Almanya'nın Balkanlara Etkisi" *Savunma Bilimleri Dergisi*, Mayıs 2017, Cilt 16, Sayı 1.

[15] "Berlin'de Batı Balkan Ülkeleri Zirvesi", https://www.amerikaninsesi.com/a/berlinde-bati-balkan-ulkeleri-zirvesi/4896034.html

[16] Hasan Oktay, "Balkanlarda Almanya-Türkiye Rekabeti", http://www.tr.besatime.com/index.php?newsid=41

[17] "Western Balkans Summit 2017: delivering for the region", https://ec.europa.eu/transport/themes/international/news/2017-07-12-western-balkans-summit-2017-delivering-region_en

inşası, Bosna Hersek-Hırvatistan otoyolu ve en önemlisi de 'Interconnector' adında Sırbistan-Bulgaristan arasında doğal gaz hattının inşası da bulunmaktadır.[18]

Hukuki anlamda AB'ye uyum sürecinin devam ettiği bir ortamda böyle bir birliğin kurulması fiilen AB'ye yeni üye alınamayacağının bir yansıması olarak görülmektedir. AB'nin bu aşamada yeni üyeleri bünyesine kabul edemeyeceği, Batı Balkanları kontrol altına tutmak için böyle bir yola başvurduğu gündeme getirilerek Almanya'nın AB uygulamaları üzerinden Balkanları kontrol etme arzusu ortaya çıkmaktadır. AB için ekonomik anlamda Balkanlar önemsiz gibi olsa da, Avrupa kimliği, tarihî ve coğrafi yakınlık göstermesi bakımından kilit noktadadır. Başka bir deyişle, yeni üyelere ihtiyacı olmadığı ifade edilen AB üzerinden hareket eden Almanya'nın bu tür bir oluşumla Balkanlardaki etkisini artırmaya devam edecektir. Almanya bir taraftan Balkanlarda Avrupa Birliği standartlarını oturtmaya çalışırken diğer taraftan da bölgedeki etkisini artıracaktır.

Ayrıca son zamanlarda istikrarsızlık, yolsuzluk, rüşvet, kayırma ve mafyatik sapmaların belirtileri ortaya çıkan Balkanlarda, AB istikrarın devamını sağlamaya çalışmaktadır. Bunun yanında gün geçtikçe artan Rus nüfuzuna karşı orta yollu bir formülü bulmaya gayret ederek AB'nin para ve ekonomik gücü ile istikrarsızlaşmanın önüne geçmeyi hedeflemektedir. Almanya'nın AB üzerinden diğer önemli bir amacı ise AB 'Balkanlaşmadan', Balkanları kontrol altına almaktır.

Daha çok Almanya'nın başını çektiği bu plan 'Merkel Planı' veya 'Berlin Planı' olarak tarif edilmektedir.[19] Bu noktada Almanya'nın tarihî bir perspektifle Balkanlara yönelik diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir vizyon ve projesine sahip olduğunu söylemek gerekir. Aynı vizyon ve yaklaşıma Avusturya'nın da sahip olduğu ve özellikle Bosna Hersek'te Avusturya'nın ciddi ekonomik yatırımlarının var olduğu bilinmektedir.[20] İlave olarak Almanya'nın eğitim ve ekonomik alanlarda başta Kosova olmak üzere Balkanlar genelinde çok etkili hamleler yapmaktadır.[21]

Almanya bu projeyi gerçekleştirmek için öncelikle Balkan ülkelerini birbiriyle ve sonra da Avrupa ile bağlayacak ulaşım projelerine odaklanmış durumda. Bu çerçevede, Almanya Dışişleri Bakanı Sigmund Gabriel

[18] Western Balkans Summit 2017: delivering for the region, https://ec.europa.eu/transport/themes/international/news/2017-07-12-western-balkans-summit-2017-delivering-region_en

[19] İbrahim Rüstemi, Merkel: "Tüm Batı Balkanlar için AB Perspektifi Var" http://soyledik.com/tr/analiz/7508/-merkel-tum-bati-balkanlar-icin-ab-perspektifi-var--ibrahim-rustemi.html

[20] "Batı Balkanlar Avusturya için önemli" https://www.trtturk.com.tr/haber/balkanlar/bati-balkanlar-avusturya-icin-onemli_4140

[21] "Almanya'dan Kosova'ya 17 milyon Avroluk yardım", http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/448900/almanyadan-kosovaya-17-milyon-avroluk-yardim.html

yaptığı açıklamada, ulaşım projeleri için Balkan ülkelerine yönelik ek bir fon ayrılmasını teklif etti. Balkanlara yönelik bir 'Marshal Planı' gibi düşünülen bu hedefi Almanya'nın Sırbistan, Kosova ve Arnavutluk üzerinde Adriyatik denizine inme projesi olarak görmek gerekir. Almanya AB'yi maskeleyerek adım adım hem AB üzerinde ve hem de Balkanlarda etkisini dikkatleri üzerine çekmeden artırmaktadır.[22]

Bu tür bir projeye yönelik Balkan ülkelerin tutumuna bakıldığı zaman, destekleyen ülkeler olduğu gibi, farklı tarihi, sosyal, egemenlik ve ekonomik endişelerden dolayı karşı çıkan ülkeler de mevcuttur. Yugoslavya'nın dağılmasının üzerinden yirmi yıl geçmeden ve insani ve sosyal yaralar devam ederken bu psikolojik travma üzerine böyle bir stratejiyi uygulamak pek de kolay görünmemektedir. Zira savaş esnasında Sırplar tarafından Boşnak ve Arnavutlara karşı işlenen insan hakları ihlalleri, gasp ve katliamlara karşı Sırbistan'ın katliamlardaki hesap vermeme ve umursamaz davranışları ilk akla gelen olumsuzluktur. Almanya'nın Sırplar konusundaki yumuşak davranışı akla Alman-Rus postmodern ittifakını getirmektedir.[23]

İddiamızı kuvvetlendirmesi açısından bu projeye Sırbistan'ın verdiği desteği iyi irdelemek gerekir. Almanya Sırbistan'ın AB'ye girmesini desteklemek yerine Balkanları kontrol etme yönteminde en önemli figür olarak kullanmaktadır.[24] Sırbistan Batı Balkanların ekonomik üretim anlamında en güçlü ülkesi konumundadır. Bölgenin en önemli ihracatçısı ve eski Yugoslavya sanayiin âdeta mirasçısıdır. Gıdadan askerî malzemelere kadar Sırbistan bölgenin en başat ülkesidir. Sırbistan cumhurbaşkanı yaptığı açıklamada AB'ye girmeden önce gümrük birliğinin iyi bir çözüm olabileceğini söylemiştir. Belki Sırbistan bu yolla geçmişini aklayacaktır ama diğer bir aklama yöntemi olan komşu devletleriyle sorunlarını birebir çözme yöntemi yerine gümrük birliği modeline sıcak bakması Alman-Rus ittifakının bir dayatmasını akla getirmektedir. Alman kontrolünün bölgede etkin olma harekâtının diğer bir ayağı olarak Arnavutluk görülmektedir.[25] Arnavutluk Başbakanı da her platformda bu tür bir birliğe destek olabileceklerini açıklamıştır. Eski Yugoslavya'nın en sorunlu bölgesi olarak kabul edilen ve üzerinde birçok devletin açıktan iddiası olan Makedonya da isim

[22] Die Welt: Batı Balkan ülkelerine üyelik sözü vermek hataydı, https://www.dw.com/tr/die-welt-bat%C4%B1-balkan-%C3%BClkelerine-%C3%BCyelik-s%C3%B6z%C3%BC-vermek-hatayd%C4%B1/a-42474616

[23] "Almanya-Rusya ilişkilerinin tarihsel arka planı", https://www.dw.com/tr/almanya-rusya-ili%C5%9Fkilerinin-tarihsel-arka-plan%C4%B1/a-4491082

[24] Sırbistan'ın AB adaylığına Almanya engeli, https://www.dw.com/tr/s%C4%B1rbistan%C4%B1n-ab-adayl%C4%B1%C4%9F%C4%B1na-almanya-engeli/a-15580902

[25] Almanya, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'un AB üyelik müzakereleri için 'zaman' istedi, http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/almanya-kuzey-makedonya-ve-arnavutlukun-ab-uyelik-muzakereleri-icin-zaman-istedi-41248922

sorunundan dolayı böyle bir gelişmeyi AB'ye yönelik bir adım olabileceği gerekçesiyle desteklemektedir. Makedonya Yunanistan ile isim sorununu bütün muhalefete rağmen çözerek Kuzey Makedonya adını almış olmasına rağmen beklediği şekilde AB'ye üyeliği henüz gerçekleşmediği gibi erken seçim kararı alarak bir anlamda bu süreci protesto etmektedir. Fakat bunun yanında Kuzey Makedonya en büyük korkusu olan toprak bütünlüğünü koruyabileceğine inanmaktadır. Aynı şekilde Bosna Hersek de farklı ekonomik ve siyasal sebeplerden dolayı süreci destekleme emareleri göstermiştir.

Bu süreci destekleyen ülkeler olduğu gibi karşı çıkan devletlerin argümanları da oldukça güçlüdür. Bu itirazların başında 'yeni Yugoslavya'nın kurulabileceği endişesi gelmektedir. Her ne kadar siyasal anlamda bir birliktelik söz konusu değilse de gümrük birliği ile güçlü ülkeler genç ve zayıf ülkelerin egemenliğini çiğneyebileceği tehlikesi bugüne kadar yaşanan tecrübelerle sabittir. Kosova ve Karadağ Balkanlarda gümrük birliğine itiraz eden ülkelerdir.[26]

Kosova, Sırbistan'dan bağımsızlığını kazanmasının üzerinden daha yirmi yıl geçmeden yeni bir Yugoslavya'da birleşmenin olması noktasında, 1999 yılındaki savaşın da mânâsız görüleceği endişesini taşımaktadır. Diğer yandan ekonomik üretim ve ihracat konularında çok gerilerde olan Kosova, ekonomik anlamda daha da sıkıntılı hale düşebileceğini düşünmektedir. Her ne kadar Kosova yetkilileri itiraz etseler de bu sürece çok fazla direnç gösteremeyecekleri tahmin edilse de ABD bölgedeki bu oluşumu kendi çıkarları açısından tehlikeli görürse Kosova üzerinden bir hamle yaparak engellemeyi deneyecektir. Bu da sık sık Kosova-Sırbistan gerginliği şeklinde tezahür etmektedir.[27]

Karadağ bölgenin en göze değmeyen, yapılan değerlendirmelerde dikkate alınmayan bir ülkesi olarak ekonomik itirazlarının yanısıra yeni bir oluşumda tamamen eriyebileceği endişesini taşımakta olup iki ülkenin diğer bir endişe kaynağı ise bir birliğin kurulması halinde AB'ye girme müzakerelerinin hayalden öteye geçmeyeceğini düşünmektedir.[28]

Almanya'nın bir ara formül olarak geliştirdiği ve bu formül üzerinden bölgede aktifleşmeye çalıştığı zemin eski Yugoslavya'nın en zengin ülkeleri Hırvatistan ve Slovenya'nın olmadığı bir gümrük birliği ve Yugoslavya'nın Sırbistan dışındaki daha fakir ülkelerini kapsadığı bir yapıya dönüşecek gibi gözükmektedir. Almanya eski yayılmacı gücünü denemeye

[26] "Batı Balkanlar Stratejisi: AB katılım için net bir yol belirliyor", https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/bati-balkanlar-stratejisi-ab-katilim-icin-net-bir-yol-belirliyor-7425

[27] "Kosova ile Sırbistan arasında gerginlik", https://www.ntv.com.tr/dunya/kosova-ile-sirbistan-arasinda-gerginlik,NHLlPDXxgEOtOHgo4Ci0oQ

[28] 'Karadağ ve Sırbistan 2025'ten önce AB üyesi olmalı', https://www.timeturk.com/karadag-ve-sirbistan-2025-ten-once-ab-uyesi-olmali/haber-1230913

çalışırken bu yeni oluşacak dengede Sırbistan ekonomik, toplumsal ve siyasal anlamda göreceli olarak daha güçlü olduğu bu ülkelerle bir oluşumda kendini görmek isteyecektir. Böylece Almanya üzerinden legal zemine çok daha rahat çıkabilecektir. Ancak her ne kadar Almanya'nın bu ısrarı sürse de, halklar arasında mevcut ihtilaf ve anlaşmazlıklar devam ettiği sürece, böyle bir birliğin uzun vadede istikrarlı bir yapıya dönüşmesi söz konusu olmadığı gibi Almanya'nın emperyal duygularla böyle bir girişimde bulunacağı savını ileri sürüldüğünde bölgede daha büyük gerginlikler ortaya çıkabilir.

Mesela Arnavutluk'un Kosova ve Arnavutça konuşan diğer coğrafyaya daha fazla yakınlaşması ve bir araya gelme arzusunu uyandırabilir. Diğer yandan Sırbistan cephesinde Bosna Hersek'teki Sırp bölgelerini ilhak etme arzusu da doğabilir.

Sonuç olarak her ne kadar AB, içine düştüğü parçalanma ve dağılma belirtileri eşiğinde şu anki statükoyu korumaya çalışsa da ABD, Rusya, İngiltere ve Türkiye'nin kararları bu sürecin devamında etkili olacaktır. Nitekim Kosova Dışişleri Bakanı verdiği beyanatta, 'Kosova Balkanlarda gümrük birliğini engelledi' diyerek açık bir şekilde muhtemelen ABD'nin böyle bir planı onaylamadığını ifade etmeye çalışmıştır.[29] Almanya'nın adım adım Balkanları AB maskesi adı altında kontrol etmeye çalışması hattâ Türkiye ile eski Yugoslavya projesi arasına Yunanistan gerilimini devreye sokarak Türkiye'yi bölgeden uzaklaştırmaya çalışması ters etki yapabileceği gibi Türkiye'nin bu gelişmeleri yakından takip etmesi gerekir. Türkiye-Sırbistan ilişkileri şimdi çok daha önemli hale gelmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın son bir yılda iki sefer Sırbistan ziyareti[30] Almanya'nın Balkanlarda sürdürdüğü politikaları dengelemek açısından son derece önemli görülmüştür. Türkiye bir taraftan ABD'nin Arnavutluk'ta yaygınlaşan Katolik ve Ortodoks Arnavutlar üzerinden oluşturulmaya çalışılan baskı lobi gruplarının tesirini kırmıştır. Balkanlarda ileride olası yeni projelerin ortaya çıkması ihtimalini yeni imkânlar yeni fırsatlar hattâ yeni gerginlikleri de içinde barındırmaktadır. Almanya-Türkiye, ABD-Türkiye, Rusya-Türkiye rekabeti her alanda olduğu gibi Balkanlarda da artarak devam etmektedir.

---

[29] "ABD ve Kosova: ABD'nin Kosova Aşkı", http://www.transanatolie.com/Turkce/Turkiye/AB Gercekleri/abd_kosova.htm

[30] "Cumhurbaşkanı Erdoğan Sırbistan'da", https://www.sabah.com.tr/galeri/aktuel/cumhurbaskani-erdogan-sirbistanda

EDEBİYAT

Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891)

KAYIP ZAMANIN PEŞİNDE: KONSTANTIN NIKOLAYEVIÇ LEONTYEV'İN KURMACA METİNLERİNDE BALKANLAR TAHAYYÜLÜ

Pınar Üre

"Uzun zamandır Türkiye'de, Doğu'da yaşamayı hayal ediyordum ve işte rüyalarım gerçek oldu: Gerçekten de Türkiye'deydim. Servi ağaçlarını, minareleri, sarıkları görme hasreti içindeydim; işte şimdi bunları görüyordum. Petersburg'un çirkin, düz, geniş caddelerinden mümkün olduğunca uzakta olmak için yanıp tutuşuyordum."[1]

Bu satırlar, Konstantin Nikolayeviç Leontyev'in (1831-1891) 1881'de yayımlanan romanı *Mısır Güvercini*'nde geçer. Bu heyecanlı cümleleri kuran kişi, yazarın kendisiyle benzerlikler gösteren bir karakterdir: Söz konusu roman kahramanı, güzelliği ve şiirselliği her şeyin üstünde tutan, ahlâki ve siyasi fikirlerini estetik temeller üzerine inşa eden bir Rus diplomattır. Ne yazık ki güzelliğin yeryüzünden silinmeye başladığı bir dönemde, 19. yüzyılda dünyaya gelmiştir ve estetik heyecanlarını paylaşabileceği pek az dostu vardır. Modern dünyada geçmişe özlem duyarak, Balkan coğrafya-

[1] Konstantin Nikolayeviç Leontyev, "Egipetskiy Golub," *Sobraniye Soçinenii K. Leontyeva, Cilt 3: İz Jizni Hristiyan v Turtsii* (Moskova: Izd. V. M. Sablina, 1912), s. 330. [Bundan sonra SSKL].

sında güzelliği ve aşkı arayarak yalnız ruhunu teskin etmeye çalışır. *Mısır Güvercini*, yarı otobiyografik bir eserdir: Kahramanımızı Balkanlara sürükleyen güzellik arayışı, Leontyev'in hayatından izler taşır.

Çevresi tarafından tuhaf bulunan düşünceleri ve davranışları nedeniyle özellikle yaşamının son yıllarına doğru– biraz da kendi isteğiyle – yalnızlığa çekilen Konstantin Leontyev'in 19. yüzyıl Rusya edebiyatında ve düşünce hayatında tartışmalı bir yeri vardır. Leontyev, hayatını her anlamda Âraf'ta geçirmekle kalmamış, ölümünden sonra da Rusya'nın içinden geçtiği toplumsal ve siyasi çalkantılar arasında fikirlerinin pek fazla taraftarı da olmayınca ülkesinde büyük ölçüde unutulmuştur. Bu unutuluş, Leontyev'in pek az eserinin Rusça dışındaki dillere çevrilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Rusya dışındaki dünyada Leontyev'in unutulmak şöyle dursun, zaten hiç tanınmadığını söylemek daha yerinde olacaktır.

1863'ten 1873'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli şehirlerinde diplomatik görevlerde bulunan Leontyev'i Türkiye okuru için ilginç kılan, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşadığı süre içerisinde, hem de Rusya'ya döndükten sonra kaleme aldığı düşünce yazıları ve kurmaca metinlerdir. Bu metinlerin neredeyse hepsinde Balkanlarda yaşayan Osmanlı halkları –Rumlar, Bulgarlar, Arnavutlar ve Türkler– Leontyev'in ilgisinin odağında yer alır. Roman ve öykülerinin hepsinde temel mesele, Balkan halklarının birbirleriyle ve Avrupalı diplomatlarla olan ilişkileri ve dünyanın baş döndürücü bir hızla değiştiği 19. yüzyılda Balkanlardaki geleneksel yaşam tarzının yavaş yavaş ortadan kayboluşudur.

Leontyev'in siyasi görüşünü düşünce yazılarına dayanarak inceleyen ayrıntılı bir araştırma daha önce kaleme alınmıştı.[2] Bu makalede, Leontyev'in düşünce yazıları değil, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunduğu dönemde kaleme aldığı ve Osmanlı yönetimi altındaki Balkanları mekân olarak kullandığı kurmaca metinler incelenecektir. İncelenecek öykü ve romanların hepsi ilk önce 1867-1871 yılları arasında *Russkii Vestnik* (Rus Ulağı) dergisinde yayımlanmış, 1876 yılında da *İz Jizni Hristiyan v Turtsii* (Türkiye'deki Hıristiyanların Yaşamı) adı altında üç ciltlik bir seri halinde bir araya getirilmişti. Leontyev'in 1912 yılında dokuz cilt halinde basılan külliyatı, anılarını, kurmaca eserlerini ve düşünce yazılarını kapsamakta ve bu külliyat içinde ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltler, *İz Jizni Hristiyan v Turtsii* (Türkiye'deki Hıristiyanların Yaşamı) adını taşımaktadır. 1876 basımından farklı olarak, 1912'deki baskıya Leontyev'in Osmanlı İmparatorluğu'nu terk ettikten sonra yazdığı, ancak yine Osmanlı halklarını konu edindiği öykü ve romanlar da eklenmiştir. Bu makale, 1912 tarihli külliyatı

[2] Pınar Üre, *Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891), Bizansçılık ve Şark Meselesi* (İstanbul: Libra, 2015).

referans alarak, yukarıda sözü edildiği gibi Leontyev'in Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşarken kaleme aldığı altı kurmaca metni inceleyecektir. Yazılış tarihine göre ele alınacak metinler şunlardır: *Girit Yazıları* (1867), *Hrizo* (1868), *Pembe* (1869), *Hamid ve Manoli* (1869), *Palikar Kostaki* (1870) ve *Aspasia Lampridi* (1871). Bu eserlerden bir tek *Aspasia Lampridi*'yi karakterlerin çeşitliliği açısından roman olarak değerlendirebiliriz. Teknik açıdan, anılan diğer eserleri öykü olarak sınıflandırmak daha uygun olacaktır.[3]

Leontyev'in Rusya ya da dünya edebiyatı içerisinde nerede durduğunu tartışmak, yazarı etkileyen muhtemel edebî akımları ele almak ya da Leontyev'i çağdaşı Rus ve Avrupalı yazarlarla karşılaştırmak başlı başına ayrı makalelerin konusu olmalıdır. Bu makalenin amacı çok daha sınırlı bir biçimde, Leontyev'in yukarıda sözü edilen eserlerini belli temalar üzerinden incelemek, buradan hareketle yazarın Osmanlı toplumu ve modernleşme hakkındaki düşüncelerini anlamaya çalışmaktır. Bu nedenle, Leontyev'in yaşam öyküsü kısaca aktarıldıktan sonra, yazarın Osmanlı toplumunun çeşitli katmanlarına, Tanzimat reformlarına, reformlar sonucunda yaşanan toplumsal değişime ve Rusya'nın Osmanlı halkları ile olan ilişkisine bakışı ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Huzursuz bir ruh

Konstantin Leontyev, 1831 yılında Kaluga şehri yakınlarında aristokrat bir ailede dünyaya geldi. Dindar bir Ortodoks olan annesi, Leontyev'in siyasi fikirlerini ve dine yaklaşımını etkileyen güçlü bir karakterdi.[4] 1849'da Moskova'da tıp eğitimine başlayan Leontyev, Kırım Savaşı'nın (1853-1856) patlak vermesi üzerine askerî doktor olarak hizmet etmek amacıyla gönüllü olarak orduya yazıldı. 1860'larda edebiyat çevrelerinde kendisine yer edinme umuduyla imparatorluk başkenti St. Petersburg'a yerleşen Leontyev, kısa süre içinde büyük bir hayal kırıklığı yaşadı. 1860'lar, Çar II. Aleksandr'ın reformlarının etkisiyle Rusya İmparatorluğu'nun ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan kökten dönüşümüne sahne olmuştu. Bu yıllar, bir yandan üniversiteli gençler arasında devrimci hareketlerin örgütlendiği bir dönemdi. Diğer yandan, Kırım Savaşı'nda yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, aynı zamanda İngiltere ve Fransa'yı da karşısında bulmak, Rusya kamuoyunun bir kısmında Batı karşıtı bir milliyetçiliği körüklemiş-

[3] Leontyev'in Rusça yazıma uygun biçimde kullandığı Yunanca ve Türkçe özel isimler, makale boyunca Türkçede yaygın söylenişleri göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmiştir. Örneğin, Leontyev'in Aspaziya, Aleksandr, Gayrettin, Feym olarak yazdığı isimler Aspasia, Aleksandros, Hayrettin, Fehim olarak değiştirilmiştir.

[4] Leontyev'in yaşamı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için, bkz. Nicolas Berdyaev, *Leontiev* (Orono, ME: Academic International, 1968), s. 1-34.

ti. 1860'lar ve 1870'ler, Pan-Slav ve Pan-Ortodoks eğilimlerin kimi zaman birbirine paralel, kimi zaman da çatışma içinde güçlendiği bir dönem oldu.[5]

Edebiyat çevrelerinde aradığını bulamayan ve hem devrimci hem de muhafazakâr çevrelerce dışlanan Leontyev, 1863 yılında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Asya Şubesi'nde çalışmaya başladı. Bundan sonraki on yıl boyunca Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli temsilciliklerinde diplomatik görevlerde bulundu. 1863 yılında Girit'e konsolosluk sekreteri olarak atanmasının ardından 1864-66 arasında Edirne'de, 1866-67'de İstanbul'da, 1867-68'te Tulça'da, 1869-1871'de Yanya'da ve nihayet 1871'de kısa bir süre Selanik'te görev yaptı. Leontyev, aynı zamanda Makedonya krizinin alevlendiği, Tanzimat reformlarının uygulanmasında yaşanan aksaklıkların büyük çaplı etnik-dinî çatışmaları körüklediği bir dönemde Osmanlı topraklarında bulundu. Bu siyasi krizlerin en önemlilerinden birine, 1870 yılında Abdülaziz'in fermanıyla özerk bir yapıya sahip olan Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması neden olmuştu. Ortodoks kilisesi içindeki Rum hâkimiyetini hedef alan ve Bulgar milliyetçiliğinin açık bir göstergesi olan bu adım sonucunda, 1872 yılında Rum Ortodoks Patrikhanesi Eksarhlık ile ilişkilerini kesti. Bulgar-Rum anlaşmazlığı Rusya'yı zor duruma düşürse de, imparatorluk diplomasisi sonunda Bulgar milliyetçilerine destek olmaya karar vermişken Leontyev'in Patrikhanenin tarafını tutması ve Bulgar milliyetçilerini oldukça ağır şekilde eleştirmesi, diplomatik çevrelerde dışlanmasına neden oldu. Diplomatik görevinin son yıllarında geçirdiği ağır bunalım sonucu giderek münzevi bir dindarlığı tercih etmesi de diplomasiden uzaklaşmasının nedenleri arasındaydı. Leontyev, 1873 yılında Dışişleri'ndeki görevinden istifa ettikten sonra Rusya'ya döndü ve çeşitli gazetelerde yazmaya devam etti. 1891 yılındaki ölümünden kısa bir süre önce keşiş yemini ederek Kliment adını aldı ve Moskova yakınlarındaki Troitskie-Sergiyeva Manastırı'nda hayatını kaybetti.

Leontyev'i okurken Edward Said'in Şarkiyatçılık tanımını coğrafi ve kavramsal açıdan genişletmek gerekiyor. Zira Batı Avrupa'nın (özellikle Fransa ve İngiltere'nin) Müslüman-Arap kültürü ve tarihi üzerine ürettiği külliyata odaklanan Said, tartışmasını bir Doğu-Batı ikiliği üzerine oturtmuştu. Dolayısıyla Said'in çalışması hem Rusya'yı hem de Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkanları tartışmanın dışında bırakmıştı.[6] Ancak dünyayı Batı ve Doğu olarak ayıran bu mekânsal kurgu, Rusya İmparatorluğu'ndan bir yazarın Osmanlı Balkanları üzerine yazdığı metinleri ele alırken ge-

[5] Denis Vovchenko, "Containing Balkan Nationalism: Imperial Russia and Ottoman Christians (1856-1912)" (Doktora Tezi, University of Minnesota, 2008), s. 1-6.

[6] Derek Bryce, "The Absence of Ottoman, Islamic Europe in Edward W. Said's *Orientalism*," *Theory, Culture & Society*, cilt 30, No. 1 (Ocak 2013), s. 100.

çerliliğini tamamen yitirmektedir. Leontyev'in metinlerinde Doğu, Müslümanlıkla ilişkilendirilmediği gibi, yazar, kendi kültürünü yani Rusya kültürünü gözlemlediği yerel kültürün karşıtı olarak da konumlandırmıyordu. Leontyev Balkan halklarını, özellikle Rum ve Arnavut köylülerini durağan bir geçmişte donup kalmış, şiirsel ve çok renkli bir topluluk olarak tasvir ederken, bu durağanlığın karşısına kendi Rusyası'nı değil, yine aynı Balkan toplumunun Tanzimat sonrası değişen orta sınıflarını koyuyordu. Dolayısıyla Leontyev'in metinlerinde ikilik Doğu ve Batı ya da Hıristiyan ve Müslüman arasında değil, köylü ve kentli, yaşlı ve genç, eski ve yeni ve nihayet Avrupa ve Rusya arasındaydı. Leontyev için sorun Doğu'nun durağanlığı değil, renksiz ve şiirsiz Avrupa modernitesinin kalın bir duman gibi bütün dünyayı kaplamasıydı. İncelenen bütün metinlerde Avrupa devletleri, konsolosları aracılığıyla geleneğe karşı moderniteyi savunan güçler olarak karşımıza çıkarken, Rusya da eski düzenin savunucusu olarak kendine yer bulmaktadır. Dolayısıyla Leontyev'in aslında Doğu'dan ziyade Batı'yı alabildiğine indirgemeci bir şekilde ele aldığını söylemek çok da yanlış olmaz.

Bununla birlikte, Leontyev'in zihninde şüphesiz kurgulanmış bir Balkan imgesi vardı. Eserlerinin hepsinde Balkan halklarının egzotik bir kartpostalı anımsatan bir arka planda ve âdeta belirsiz bir zamanda donup kalmışlar gibi tarif edilmesi, ister istemez aklımıza Pierre Loti gibi Leontyev'in çağdaşı olan *fin-de-siècle* yazarlarını getiriyor.[7] 19. yüzyılın ikinci yarısında seyahat imkânının da artmasıyla pek çok maceracı Avrupalı entelektüel, zihinlerindeki Doğu imgesinin peşine düşmüş, şiirsel ve egzotik bir güzellik bulmak umuduyla Osmanlı İmparatorluğu'nu ve diğer "Doğu" ülkelerini ziyaret etmişti.[8] Bu ziyaretler, esasında Avrupa'da üretilen imgelerin gerçek hayattaki yansımalarını görmeyi amaçlıyordu, fakat en azından Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek hayat ve Avrupa'daki egzotik imge arasındaki fark yüzyıl sonunda iyice büyümüştü. 19. yüzyıl sonlarında 'egzotik Osmanlı' imgesi yalnızca edebiyatın değil, görsel sanatların da iştahını kabartan bir konuydu. Egzotik "Doğulu" tiplerin fotoğraf ve kartpostallarının popülerleşmesi, bu merakın sonucuydu. Ancak bu fotoğraflardaki egzotik imgeler, çoğunlukla stüdyo ortamında kurgulanmış, toplumsal

[7] Pierre Loti gibi egzotik diyarlar peşinde koşan yazarlara ek olarak, Leontyev'in estetik kaygıları 19. yüzyıl sonlarında Avrupa edebiyatında gelişen dekadan akımı da hatırlatıyor. Leontyev'in sanata ve topluma bakışının Avrupa'daki entelektüel akımlar bağlamında bir değerlendirmesi için bkz. Üre, s. 10-12.

[8] Robin Anita White, "19th and 20th Century French Exoticism: Pierre Loti, Louis-Ferdinand Céline, Michel Leiris, and Simone Schwartz-Bart" (Doktora Tezi, Lousiana State University, 2004), s. 11-12.

gerçekliği yansıtmaktan uzak tasvirlerdi.[9] Avrupalı gözlerin aradığı Doğu imgeleri, turistik bir tüketim malzemesine dönüşmüştü. Modernitenin nüfuz ettiği sokaktaki gerçek hayat, bu imgelerle gitgide daha uyumsuz hale geliyordu.

Leontyev'i Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden ve gözlemlerini aktaran Batı Avrupalı çağdaşlarından ayıran en büyük fark, Leontyev'in modern dünyayı gecikmeli ve eksik olarak yakalamaya çalışan bir imparatorluğun, Rusya İmparatorluğu'nun tebaası olmasıydı. Serfliğin kaldırılmasına karşı çıkacak ölçüde eski dünya özlemi içinde olan Leontyev, sadece Osmanlı halklarını egzotik bir nesne gibi, muğlak bir geçmiş zamanda hapsetmeyi arzulamakla kalmıyor, aynı durumu kendi ülkesinin tebaası için de arzuluyordu. İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı görüleceği gibi Leontyev, modernitenin tektipleştirici etkisinden şikâyetçiydi. Bu nedenle hedef tahtasında modernitenin kaynağı Avrupa ve Avrupa kültürünün Osmanlı topraklarındaki taşıyıcısı orta sınıflar vardı.

Orta Sınıfların Sıkıcılığı ya da Masallardaki Kahramanlar Nereye Kayboldu?

Leontyev'in düşünce dünyasında 19. yüzyılın en sıkıcı ve renksiz insanları, Avrupa orta sınıflarıdır. Avrupalı orta sınıfların değer yargılarını Balkanlarda temsil edenler, gayrimüslim tüccarlar ve Tanzimat reformlarının heyecanlı uygulayıcısı olan bürokratlardır. Bu makalede ele alınan eserler, orta sınıflar ile köylüleri karşılaştıran referanslarla doludur. Leontyev her iki toplumsal grubu da tektipleştirerek belirli normların taşıyıcısı olarak resmetmiştir. *İz Jizni Hristiyan v Turtsii* (Türkiye'deki Hıristiyanların Yaşamı) derlemesinin önsözünde Leontyev, öykü ve romanlarının konularının Osmanlı Rumlarının yaşamlarından devşirildiğini ve Balkan Slavlarının ancak yan karakterler olarak öykülere girdiğini belirtmektedir.[10] Zira Leontyev'e göre gündelik yaşamlarında bütün Osmanlı Hıristiyanları oldukça benzer olsa da Rum kültürü çok daha renkliydi. Aynı önsözde Leontyev, Osmanlı Hıristiyanlarının 'epik' olan yarısının eğitimsiz halk olduğunu vurgulamakta ve bu kitlenin, Rusya köylüsünden çok daha "pitoresk" olduğunu yazmaktadır.[11]

Aspasia Lampridi, orta sınıf-köylü karşıtlığını merkezine alan, hatta bu karşıtlık üzerine kurgulanmış bir romandır. Romanın merkezinde Korfu

[9] Edhem Eldem, "Görüntülerin Gücü: Fotoğrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması ve Etkisi, 1870-1914," *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite, 1840-1914* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), s. 108-111.

[10] Leontyev, "Predislovie Avtora," *SSKL, Cilt 2: İz Jizni Hristiyan v Turtsii*, s. 3.

[11] Agm., s. 4.

kökenli, Atina'da hukuk öğrenimi gören ve siyasete atılma hayalleri kuran Alkiviadis Aspreas karakterinin geçirdiği ideolojik dönüşüm vardır. Atina'da orta sınıf bir yaşantı sürdüren Alkiviadis, Osmanlı topraklarında Epir bölgesinde yaşayan akrabası Hristo Lampridi ve ailesini ziyaret etmeye karar verir. Bu ziyaret, Osmanlı zaptiyelerinin peşine düştüğü Salayani adlı bir eşkıyanın kent halkını dehşete düşüren cinayetleriyle aynı zamana denk gelir. Alkiviadis seyahatleri esnasında, varlıklı ve nüfuz sahibi Osmanlı Rumlarını, yoksul Rum köylülerini, Müslüman Arnavutları, Türkleri ve hatta eşkıya Salayani'yi yakından tanıma fırsatı bulur. Bu tanışıklık, Alkiviadis'in Osmanlı toplumu hakkında önceden sahip olduğu düşüncelerin sarsılmasına neden olurken, başkarakterin Avrupa kültürüne, Rusya'nın Osmanlı Hıristiyanları üzerindeki etkisine dair düşünceleri de kökten değişir.

Roman, Yunanistan vatandaşları ile Osmanlı Rumlarını da belirli tipler üzerinden karşılaştırır. Örneğin, Alkiviadis'in Atina'dan tanıdığı gazeteci Aleksandros Astrapidis, Yunanistan orta sınıfının temsilcisi olarak tasarlanmıştır. Astrapidis'in gelecek tahayyülünde, antik Yunan kültürünün demokrasi ideali kilisenin bağnazlığını yenecek ve Yunanistan Avrupa'da hiçbir ülkenin erişemediği bir eşitlik ve özgürlük idealine ulaşacaktı. Yunanistan, Bizans kültürünün ışığında değil, antik kültürün ışığında yeniden can bulacaktı.[12] Maddi gücü sayesinde yerel siyaseti manipüle eden, amacın yöntemi meşrulaştırdığını savunan ve Yunanistan-Osmanlı sınırındaki haydutları himaye eden İngiltere yanlısı Astrapidis'in romana olumsuz bir tip olarak yerleştirildiğini söyleyebiliriz. Zira Astrapidis'in haydutlarla olan ilişkilerine ve haydutlar aracılığıyla yerel siyaseti ve seçimleri etkilemesine birinci elden tanıklık eden Alkiviadis'in zihninde ilk soru işaretleri bu şekilde belirmiştir.[13]

Alkiviadis'in Yanya yakınlarındaki Trapeza köyünde yaşayan akrabası Hristo Lampridi ve oğulları ise Osmanlı Rum orta sınıfını temsil ederler. Hristo Lampridi, hem Hıristiyan hem de Müslüman ahali tarafından sevilen, vilayet meclisinde görev alan ve mülki amirlerle, hatta geçmişte Tepedelenli Ali Paşa'yla yakın ilişkiye sahip birisi olarak tarif edilir.[14] Alkiviadis, Trapeza'daki akrabalarının kalabalık evini ve gündelik yaşantılarını gözlemlerken, Hristo Lampridi'nin genç yaşta dul kalan kızı Aspasia ile de sonu hüsranla noktalanacak bir duygusal yakınlaşma yaşar. Ticaretle uğraşan bu saygın ailenin yaşam tarzına belli bir mesafeden yaklaşan Alkiviadis'in misafirliği sırasında Osmanlı Rumları ile ilgili görüşleri de şekillenir.

[12] Leontyev, "Aspaziya Lampridi," *SSKL*, s. 247-248.
[13] Agm., s. 258-263.
[14] Agm., s. 263.

Osmanlı toprakları Alkiviadis için hem "memlekettir hem de değildir."[15] Ailenin yaşamı, bir yandan evin ortasında her daim yanan ve bütün aileyi bir araya getiren ocağın temsil ettiği bir sıcaklıkla anılır, bir yandan da buna tezat olarak yüzeysel bir Batılılaşmanın sakilliğini taşır.[16]

Anayasal bir krallık olan Yunanistan'dan gelen ve eşit vatandaşlık ilkesine gönülden inanan Alkiviadis'in dikkatini çeken noktalardan biri, Osmanlı Rumları arasında eşitliğin değil, sınıfsal hiyerarşinin önemsenmesidir. Alkiviadis'in akrabası Hristo Lampridi eşraftan saygın bir insan olduğu için ahali, zaman zaman arabuluculuk yapması ricasıyla kendisine gelmektedir. Farklı dinlerden ya da aynı toplumsal sınıftan insanlar arasındaki sorunlarda son derece adil olan Lampridi, farklı sınıfları temsil eden iki kişi sorun yaşadığında üst sınıfların hiyerarşik üstünlüğünü korumaya özen gösterir. Yani Hristo Lampridi'nin sınıfsal düzeni koruma kaygısı etnik ve dinî kimliğinin önüne geçmektedir.[17]

Alkiviadis hem Rumların Osmanlı toplumunda tebaa statüsünde olmalarından hoşlanmaz hem de bu toplumun önde gelenlerini, onların "tüccar ruhunu" ve bu toplumun patriarkal yapısını bir türlü sevemez.[18] Yaşamlarında şiirsel bir kahramanlık ve tutkulu bir canlılık bulduğu Rum köylülerin orta sınıf Rumlar tarafından küçümsenmesini de rahatsız edici bulur.

Leontyev, orta sınıfların hesaplı ve kahramanlık hikâyelerine imkân bırakmayan yaşamlarının karşısına âdeta bir panzehir olarak modernitenin daha az dokunduğu toplumsal sınıfların yaşamlarını koyar. Örneğin, *Aspasia Lampridi* romanında Alkiviadis'e gezilerinde eşlik eden uşak Todori, bütün yalınlığı ve dobralığıyla romandaki eğitimli ya da varlıklı karakterlerin karşıtıdır. Todori ile sohbet etmek Alkiviadis için büyük bir zevktir, zira Todori eğitimli ve varlıklı Osmanlı Rumlarından çok daha fazla yaşama enerjisine sahip ve cesaret dolu birisi olarak tarif edilir.[19] Eşkıyaların Trapeza kasabasına inecekleri haber alındığında, eşraf korku içindeyken bir tek Alkiviadis ve Todori durumdan memnundur: Todori doğuştan sahip olduğu cesaretinden, Alkiviadis de tehlikenin şiirselliğinden aldığı zevkten ötürü.[20] Romanın bir başka bölümünde bir keşişi kaçırarak fidye isteyen eşkıya Salayani'nin karşısına cesaretle çıkan da Todori olur, üstelik bu fedakârlığının karşılığında maddi bir ödül de kabul etmez.[21]

---

[15] Agm., s. 300.
[16] Agm., s. 304.
[17] Agm., s. 320-321.
[18] Agm., s. 324.
[19] Agm., s. 332.
[20] Agm., s. 365.
[21] Agm., s. 378.

Leontyev, orta sınıf Rumları ne kadar sönük ve cesaretsiz tasvir ediyorsa, Rum köylülerini de tam tersine lirik bir coşkuyla ele alır: Girit köylerindeki yaşama dair kısa anekdotlardan oluşan *Girit Yazıları* öyküsünde yazar, Girit'in dağlarının yoksulluğunda bile şiirsel bir güzellik bulur. İnsanların cesareti, temizliği, sağlıklı, dinç bedenleri bu yoksulluğu "çirkin" bir gerçek olmaktan çıkarmaktadır.[22] Öyküde kısaca değinilen küçük çocuk Manoli de yoksulluğuyla tezat oluşturan bir güzelliğe, temiz ve sağlıklı bir görünüme sahiptir.[23] Hayatında ilk kez bir Rus diplomatın evinde ayna görünce korkan Manoli, babasıyla yaşadığı bir anlaşmazlıktan sonra dağlara kaçıp günlerce dağlarda kalmaktan çekinmez. Burada ayna, yabancıların etkisiyle köye gelen yabancı bir nesnedir ve modern dünyanın nimetlerini temsil eder. Aynadan, dolayısıyla modern dünyanın getirdiği yeniliklerden korkan küçük bir çocuğun dağlarda günlerce kalmaktan çekinmemesi, yazara göre umut vericidir, çünkü modern hayatın dokunmadığı saf bir cesaretin bir yerlerde hâlâ var olduğuna işaret eder.[24] Güzellik, cesaret, heyecan ve bozulmamış bir imanın bir arada bulunduğu yer, Girit'in köyleridir.

Modern kaygıların şekil verdiği orta sınıf yaşamlar, kadınları cesaretsiz, aşkı da olanaksız kılmaktadır. *Aspasia Lampridi* romanının sonunda Aspasia'nın ve ailesinin evlilik için onca zaman misafir ettikleri, tutkulu âşık Alkiviadis'i değil, heyecandan yoksun bir tüccarı tercih etmeleri hem ailenin paraya verdiği önemi gösterir hem de Aspasia'nın aşka olan cesaretsizliğini.[25] Aspasia, evliliğe son derece pragmatik yaklaşan, geleneksel toplumun kalıplarını sorgusuz sualsiz kabul etmiş bir genç kadındır.[26] Eşe karşı duyulan sevgi ve saygıyı romantik bir heyecan olarak değil, kuru bir görev olarak görür.

Oysa köylü Rum kadınları böyle değildir: *Aspasia Lampridi* romanında cesareti, özgürlüğüne düşkünlüğü ve tutkusu yüceltilen tek kadın, eşkıyalara yardım ettiği söylenen bir Rum köylüsüdür.[27] *Girit Yazıları* öyküsünde de Girit'in Rum köylerinde kız kaçırmanın yaygınlığından bahsedilir. Aile otoritesiyle aşk ve tutkunun karşı karşıya geldiği pek çok durumda köylüler, aşkın güçlü sesine kulak vermeyi tercih ederler.[28]

Orta sınıflar ile köylüler arasında kültürel farklılaşmaya yol açan modernleşme süreci, kuşkusuz Tanzimat reformlarının sağladığı kanuni, siyasi ve kültürel koşullar sayesinde gerçekleşmişti. Haliyle, Leontyev'in eleş-

[22] Leontyev, "Oçerki Krita," *SSKL*, s. 20.
[23] Buradaki Manoli karakteri, daha sonra *Hamid ve Manoli* öyküsünde tekrar karşımıza çıkacaktır.
[24] "Oçerki Krita," s. 21-24.
[25] "Aspaziya Lampridi," s. 329-332, 393.
[26] Agm., s. 311-312.
[27] Agm., s. 343.
[28] "Oçerki Krita," s. 16.

tiri oklarından Tanzimat zihniyetini temsil eden Osmanlı bürokrasisi de nasibini almıştır.

Bir Tanzimat Muhalifi

Tanzimat reformlarına ve bu reformların yarattığı bürokrasiye yöneltilen eleştiri, Leontyev'in metinlerinde karşımıza sıkça çıkan temalardan biridir. Leontyev'in Tanzimat eleştirisi, reformlara Batı Avrupa'dan yöneltilen bazı eleştirilere benzemekle beraber temelde farklıydı. Doğulu-Türk kimliği ile Batılı-Avrupalı kimliğini öz itibarıyla uzlaşmaz gören ve bu nedenle Tanzimat reformlarının ancak yüzeysel olarak Batılılaşmış bir kültürel melez yaratacağını savunan Batı Avrupalı Tanzimat muhaliflerinden farklı olarak Leontyev, sorunu sadece Batılılaşmanın yüzeysel oluşunda görmez.[29] Leontyev'e göre modern giysiler, geniş yollar, gelişmiş bürokrasi ve herkesin hayatına nüfuz eden kanunlarla temsil edilen modernitenin eksik ya da Doğu'ya özgü uygulanışı değil, bizatihi kendisi sorundur.

Aspasia Lampridi romanında başkarakter Alkiviadis, Epir bölgesinin köylerini ve kasabalarını gezerken farklı toplumsal sınıflardan birçok Rum'la tanışır. Tanıştığı insanların bir kısmı, Tanzimat reformlarının güvenlik ve düzen getirmekle beraber Osmanlı Hıristiyanlarının özgürlüklerini kısıtladığından dert yanar.[30] Burada özgürlükle kast edilen, bireysel hakların güvence altına alındığı, eşitliğe dayalı bir toplumun vaat ettiği özgürlük değil, daha ziyade masallara yaraşan kahramanlık hikâyelerinin ortaya çıkmasına olanak sağlayan bir kanunsuzluktur. Nitekim Alkiviadis'in söz konusu insanlarla sohbeti ilerledikçe, büyük kahramanların ancak büyük tehlikeler altında ortaya çıkabileceği konusunda bir fikir birliğine ulaşılır. Kanunları ve bürokrasisi ile insanların her adımını izleyen modern devlet otoritesi, masallara özgü kahramanların ortaya çıkmasının önünde bir engeldir.

Leontyev'in özgürlük tanımı, bir başka öyküde, *Girit Yazıları*'nda daha açık bir şekilde karşımıza çıkar. Bu öyküde, diplomat olduğunu anladığımız anlatıcı, bir arkadaşıyla birlikte seyis Nikola ve Elena'nın düğünlerine katılır. Söz konusu arkadaş, Rum düğünlerindeki havaya ateş açma geleneğinin Tanzimat kanunlarıyla engellenmesinden dert yanar. Her aklı başında insanın savunacağı bu düzenleme, anlatıcının arkadaşına göre "Avrupaî bir

[29] Avrupa Oryantalizminde Osmanlı imgesi için bkz., Edhem Eldem, "The Ottoman Empire and Orientalism: An Awkward Relationship," *After Orientalism: Critical Perspectives on Western Agency and Eastern Re-appropriations*. ed. François Pouillon ve Jean-Claude Vatin (Leiden: Brill, 2015), s. 91-92.

[30] "Aspaziya Lampridi," s. 354-355.

despotizmdir," zira az sayıda insanın güvenliği için çoğunluğun zevk ve eğlencesine engel olunmaktadır.[31]

Tanzimat öncesi ve sonrasında yetişen devlet adamlarının karşılaştırması, *Palikar Kostaki* öyküsünde çok açık şekilde karşımıza çıkar. Öyküde ismi belirtilmeyen, ancak Epir bölgesinde olduğu anlaşılan şehrin ilk mutasarrıfı, köklü bir Arnavut ailesinden gelen ve bölgenin yerlisi olan Abidin Paşa'dır.[32] Abidin Paşa, bölgeyi köy köy bilen, herkesin tanıdığı ve saygı duyduğu biri olarak anılır. Paşa yalnızca Avrupalıları sevmez ve Osmanlı devletinin Fransızlara boyun eğmesinden duyduğu rahatsızlığı dost meclislerinde dile getirir. 1866'da Girit'te isyan patlak verince şehirdeki Yunanistan vatandaşlarının sınırdışı edilmesi kararını uygulamakta isteksiz davranan Abidin Paşa görevden alınır, yerine Tanzimat ruhunu yansıtan Ârif Paşa getirilir. Abidin Paşa'dan farklı olarak Ârif Paşa, şampanya içen, Fransızca konuşan, gündelik yaşamında Avrupa kültürünü benimsemiş bir bürokrattır.[33] Şehir ahalisiyle duygusal bağları zayıf olduğundan, sınırdışı etme emrini çok daha acımasızca hayata geçirir. Ârif Paşa şehri Avrupaî bir görünüme kavuşturacak ve ulaşımı kolaylaştıracak yol yapım çalışmalarına da öncelik verir. Ancak anlatıcı, bu yolların esas amacının asker taşımak ve vergi toplamak olduğunu, merkezîleşen devletin halka iyilik getirmek şöyle dursun, insanları bilinmeze sürüklediğini belirtir. Sorunlar, Abidin Paşa zamanında, gayriresmî bir içtenlikle, kişiler arasında halledilirken, Tanzimat sonrası rasyonelleşen devlet her şeyi kanunlar çerçevesinde ve şahsi ilişkileri hesaba katmadan çözmektedir.

Palikar Kostaki, Sulili[34] bir köylü olan Kostaki'nin varlıklı tüccar Pilidi'nin kızı Sofitsa'ya olan aşkını anlatır. İlk başta hem baba hem kız, Kostaki'yi giyiminden ötürü küçümserler, ancak öykünün sonunda baba Pilidi bütün malvarlığını kaybedip yoksul düşünce kızının Kostaki'yle evlenmesine çaresizce razı olur. Sofitsa'nın babasının her şeyini kaybetmesine neden olan ve böylece Kostaki'nin sevgilisine kavuşmasını sağlayan yangın da bizzat Ârif Paşa'nın icraatıdır. Kalabalık pazar yerini ilkel bulan, Avrupa'daki örnekleri gibi taştan bir pazar yeri inşa edilmesini buyuran Ârif

[31] "Oçerki Krita," s. 13.

[32] Leontyev, "Palikar Kostaki," SSKL, s. 213-214.

[33] Agm., s. 217.

[34] Suli, Epir bölgesinde bir kasabadır. 18. yüzyıl sonlarından itibaren önce Tepedelenli Ali Paşa'ya, daha sonra da merkezî Osmanlı idaresine karşı güçlü bir direniş sergileyen Suli halkının 18. ve 19. yüzyıllarda oldukça güçlü bir yerel kimlik geliştirdiği görülüyor. Ortodoks oldukları için Osmanlı idaresi tarafından Rum olarak tanımlanmakla beraber, Sulililer ağırlıklı olarak Arnavutça konuşmaktaydılar. Sulililer, 1820'lerde Yunan isyanında önemli görevler üstlendikleri için Suli'nin hem Filhelen Avrupa edebiyatında hem de Yunan tarihyazımında önemli bir yeri vardır. Ewa Róża Janion, *Imaging Suli: Interactions between Philhellenic Ideas and Greek Identity Discourse* (Frankfurt: Peter Lang, 2015), s. 11-17.

Paşa'nın emri, böyle bir projenin masraflı olacağını ve şehrin ihtiyaçları için uygun olmadığını düşünen şehir eşrafının muhalefetine takılır.[35] Bu görüşmeden bir hafta sonra pazar yeri alevler içinde kalır. Ârif Paşa yangını söndürmek için hiçbir şey yapmadığı gibi, yangın sonrasında memnuniyetle Avrupalı bir mimarı şehre davet ederek geniş yollar ve meydanlar açılması için planlar çizdirir.

Pembe öyküsü, Tanzimat'la birlikte kaybolmaya yüz tutan geleneksel Arnavut yaşamından bahseder. Bu öykü, Epir'in eski ailelerinden Delvineli Arnavut Beyi Hayrettin'in 16 yaşındaki Manastırlı Çingene dansçı Pembe'ye olan aşkını ele alır. Pembe'yi haremine almak isteyen ama eşini ikna edemeyen Hayrettin, bu yasak aşktan ötürü boşanmanın eşiğine gelir. Oysa Pembe, Hayrettin'in kendisine sağladığı maddi imkânlarla daha fazla ilgileniyor gibidir. Sonunda Pembe, Hayrettin'den aldığı altınlarla şehri ve Hayrettin'i terk eder. Diğer taraftan, milliyetçi Rumlara yardım ettiği söylentisi, Hayrettin'in vilayet meclisindeki görevini zora sokar. Öykünün sonunda, ismini temize çıkarması için vali tarafından başıbozuk birliklerini kumanda etmekle görevlendirilen kalbi kırık Hayrettin, dağlarda bir çatışma esnasında hayatını kaybeder.

Pembe'nin başkarakteri Hayrettin Bey'in vilayet meclisi toplantısında şahit olduğu tartışmalar, Tanzimat reformlarına Müslüman tebaa arasından getirilen eleştirilere değinir. Tartışma sırasında meclisteki ulemadan biri, padişahın artık "gâvur" olduğunu söyler ve ecnebiler gibi doğum gününü kutlamasından, işlerin Fuat ve Ali Paşa'nın elinde olmasından dert yanar.[36] Vilayet meclisinin başında Ali Paşa ve Fuat Paşa tarafından uzaklaştırılmış Çerkes Fehim Paşa vardır. Tanzimat reformlarından ve artan Fransız etkisinden rahatsız olan Fehim Paşa'ya göre II. Mahmud "İstanbul'un taşlarını yeniçerilerin kanlarıyla kirlettiğinden beri" her şey ters gitmektedir.[37]

Büyünün, Şiirin ve Güzelliğin Ölümü

Leontyev bir Tanzimat muhalifiydi, çünkü Tanzimat dönemini dışarıdan ihraç edilen ürünlerin, fikirlerin, zevklerin ve gündelik alışkanlıkların geleneksel Osmanlı yaşamının ahengini bozduğu bir süreç olarak görüyordu. Leontyev'in siyasi fikirlerine yön veren, Makedonya krizi, milliyetçilik ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkındaki görüşlerini belirleyen, estetik kaygılardı. Milliyetçiliği orta sınıfların başını çektiği bir ideoloji olarak gördüğü için eleştiren Leontyev, orta sınıfların siyasi ve kültürel yükselişine de yine estetik kaygılarla karşı çıkıyordu. Leontyev'e göre, de-

[35] "Palikar Kostaki," s. 220-222.
[36] Leontyev, "Pembe," *SSKL*, s. 106.
[37] Agm., s. 108-109.

miryolları doğanın el değmemiş, vahşi güzelliğini nasıl tehdit ediyorsa, Avrupaî giysiler ile somutlaşan Avrupa kültürü de modernitenin henüz nüfuz etmediği toplumların gündelik yaşayışındaki şiirselliği aynı şekilde yok etmekteydi. Özünde Leontyev, yaşamdaki büyünün ve şiirin kaybolmasından, yalnızca akla dayalı bir düzenin hayatın her alanını ele geçirmesinden şikâyetçiydi.

Moderniteyle geleneğin çatışmasını somut bir şekilde yansıttığı için giyim-kuşam meselesi, Leontyev'in gözünde neredeyse ahlâki bir anlam taşımaktaydı.[38] Yerel giysiler ruhani saflığı ve şiirsel güzelliği temsil ederken, Avrupa redingotu tektipleşmenin ve yeryüzündeki büyünün kaybolusunun üzücü bir işaretiydi. Derlemeye yazdığı önsözde Leontyev, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan orta sınıfların Rusya'daki orta sınıflardan bile daha sıkıcı ve tekdüze olduğunu belirtmekte, bu insanların tek ayırt edici özelliğinin Doğu giysilerini bırakıp "kötü dikilmiş ucuz Avrupa redingotları" giymeleri olduğunu yazmaktadır.[39] Avrupa giysileri, Müslüman ya da Hıristiyan Osmanlı tebaasının üzerinde eğreti duran Avrupa kültürünün somutlaşmış hâlidir.

Yazar, Müslümanlar arasında da giyim-kuşamın sınıf ve kuşak ayrımını belirgin hale getirdiğinin farkındadır. Örneğin, *Aspasia Lampridi* romanında Alkiviadis'in Preveze'de tanıştığı Arnavut kökenli mutasarrıf İzzet Paşa, modern giysileri içindeki kâtibini beğenmez, giysilerini "maymun kostümü" olarak niteler.[40] İzzet Paşa, geleneklere bağlı ve din adamlarına saygılı bir bürokrattır: Yalnızca haham, piskopos ve kadıyı karşılamak için yerinden kalktığı özellikle belirtilir. Eski kafalı İzzet Paşa, moda denilen şeyin herkes için felaket olduğunu düşünmektedir.

Genç seyis Nikola ve Elena'nın düğün sahnesiyle açılan *Girit Yazıları* öyküsünde Nikola, tipik Doğulu giysileri ve fesi sayesinde fiziksel görünümüyle dikkat çeken bir genç olarak tarif edilmektedir. Düğün sahnesinin arka planındaki zeytin ağaçları, uzaktan görünen deniz, rengârenk Doğu giysileri, bitmeyen müzik ve neşeli danslar, sınırsız bir güzelliğe ve ahenge işaret eder. Bu ahengi bozan tek şey, beceriksizce Avrupaî elbiseler giymeye çalışmış genç kadınlardır.[41] Oysa yerel giysiler, doğanın vahşi güzelliğini tamamlamaktadır. Bu nedenle, Leontyev'e göre Avrupaî giysiler yalnızca uygunsuz değil, aynı zamanda çirkindir. Leontyev için en büyük sorun tam da budur, güzelliğin yok oluşu.

[38] Henrietta Mondry, "In Praise of Ethnic Dress: Konstantin Leontyiev's Politics of Diversity," *The Slavic and East European Journal*, cilt 58, No. 1 (Bahar 2014), s. 58-59.
[39] "Predislovie Avtora," s. 5.
[40] "Aspaziya Lampridi," s. 272.
[41] "Oçerki Krita," s. 11.

Giysiler üzerinden yapılan sınıf karşılaştırması *Palikar Kostaki* öyküsünde de karşımıza çıkar. *Palikar Kostaki*'nin sonunda tüccar Pilidi, her şeyini pazar yerinde çıkan yangında kaybedince kızı Sofitsa'yı "fustanella" giyen bir köylü olduğu için ilk başta küçümsediği Kostaki'yle evlendirmeye mecburen razı olur.[42] Bu öyküde Leontyev, Epir ve Teselya bölgelerinin ticaretle zenginleşen Yanya, Zagora gibi şehirlerinde yaşayan orta sınıflar ile onların küçük gördüğü, ancak 1821 isyanı sırasında gösterdikleri cesaret nedeniyle Lord Byron'a ilham kaynağı olan Sulili köylüleri karşılaştırır.[43] Kostaki'nin temsil ettiği Sululiler, yoksulluklarının yanında her daim gösterişli ve tertemiz giyimleriyle öne çıkarlar. Bununla beraber, orta sınıflar, Avrupa taklidi giysileri içinde kirli, dağınık ve pejmürdedir.[44] Avrupa kültürü üzerlerinde nasıl eğreti duruyorsa, bu giysiler de öyle durmaktadır.

Pembe öyküsü de yaşamın kaybolan büyüsüne yakılan bir ağıt gibidir. Öykü, yeşil tepeleri ve dağlarıyla şiirsel bir güzelliğe sahip olan Delvine'nin tasviriyle açılır.[45] Yazara göre, savaşmak için yaşayan, ölümden korkmayan Arnavut aileleri arasında yüzlerce yıldır süregiden çatışmaların izleri, bu manzaraya vahşi bir güzellik katmaktadır. Sefalet içindeyken bile güzel giyinen Arnavut savaşçıların yerel giysileri, manzaranın şiirselliğini tamamlar. Öykünün başkarakteri Hayrettin Bey, İstanbul'da eğitim almış olsa da, memleketine döndükten sonra yeniden fustanellasını giyinmeye başlar. Hayrettin Bey'in Avrupa'da öğrenim görmüş olan yakın dostu Petropulaki, Hayrettin'i eğitimli biri olduğu halde bu "barbar" giysiyi çıkarmadığı için yadırgar.[46]

Pembe'nin göz alıcı dansını ilk defa izlediklerinde iki arkadaş birliktedirler. Hayrettin, bu andan itibaren Pembe'den başka bir şey düşünemez hale gelirken, Petropulaki ancak yanlarında bulunan Fransız dostunun onayından sonra Pembe'nin dansını beğendiğini söyleyebilir. Avrupaî giysileri içinde Petropulaki, âdeta kendi kimliğini ve iradesini de Avrupalılara teslim etmiş gibidir. Nitekim öykünün ilerleyen bölümlerinde Petropulaki'nin evinde düzenlenen bir eğlence, yaşamdan zevk almayı bilenlerin yalnızca

[42] "Palikar Kostaki," s. 210, 227. Fustanella, Arnavutlara özgü, diz boyuna yakın, eteğe benzer ve erkeklerin giydiği bir halk giysisidir. Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında isyana destek veren Ortodoks Arnavutlar tarafından giyildiği için dönemi anlatan edebiyat eserleri ve resimler aracılığıyla popülerleşmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrasında Kral Otto tarafından resmî törenlerde kullanılmak üzere seçilmiş ve bağımsız Yunan devletinin askerî simgesi haline gelmiştir. Leyla Belkaïd, "Greece," *Encyclopedia of National Dress: Traditional Clothing Around the World*, Cilt. I, ed. Jill Condra (Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2013), s. 273-274.

[43] Agm., s. 184.

[44] Agm., s. 187-189.

[45] "Pembe," s. 94.

[46] Agm., s. 100.

Avrupa'nın kültürel etkisinin dışında kalanlar olduğunu ortaya koyar.[47] Pembe'nin baştan çıkarıcı bir gösteri sunduğu bu gecenin sonunda Hayrettin, duygularını şiire döker. Şiir merakı, Hayrettin'in Avrupalılaşmamış ruhunun ispatıdır.

Max Weber, moderniteyi tarif ederken toplumun ve devletin rasyonelleşmesi ve sekülerleşmesi, böylece gizemli ve mistik yaklaşımların ortadan kalkması anlamına gelen '*entzauberung*' (büyünün bozulması) kavramını ilk kez 1918 yılında yaptığı bir konuşmada kullandı.[48] Tanzimat reformlarıyla rasyonelleşen devlete, ticaretle zenginleşen ve kültürel hegemonya kuran orta sınıflara ve Avrupa modernitesinin nüfuz ettiği Osmanlı toplumuna yönelttiği eleştirilerle Leontyev aslında Weber'in yıllar sonra tanımladığı bir durumu dile getirmiştir.

Bir Arada Yaşamak Mümkün Mü?

Osmanlı İmparatorluğu'nun çokkültürlü yapısının sürdürülebilirliği, Leontyev'in eserlerinin hepsinde bir soru olarak asılı durur. Çağdaşı Avrupalı yazarlardan farklı olarak Leontyev Müslüman ve Hıristiyan cemaatler arasında derin bir ayrım gözlemlemez. Zaten ona göre Osmanlı toplumu, etnik ya da dinî kimliklere göre değil, Avrupa modasına uyanlar ve uymayanlar, redingot giyenler ve giymeyenler arasında bölünmüştür.

Farklı dinlerin ve kültürlerin birlikteliği, metinlerin arka planına bir çeşit şiirsellik katmaktadır: Örneğin, *Aspasia Lampridi* romanında başkarakter Alkiviadis Preveze şehrine ayak basar basmaz Müslüman ve Hıristiyan yaşamına dair simgelerin bir arada bulunduğu bu şehrin sakinliğini mutlulukla inceler.[49] Bu kültürel zenginlik, masmavi deniz, zeytin ve çeşitli meyve ağaçlarıyla kaplı dağlar ve çiçek kokularıyla betimlenen peyzajla bir bütün oluşturmaktadır.

Bektaşî kültürünün farklı inançlara saygılı yaklaşımı da metinlerde kendine yer bulur. Örneğin Alkiviadis, ahbap olduğu Harbiyeli Vehbi Bey'in Bektaşî inancına sahip amcasının misafiri olduğu bir akşam, bu inanç hakkında ayrıntılı bilgi edinir. Bektaşîlerin Hz. Ali inancını Hıristiyanlıktaki Hz. İsa inancına benzeten Alkiviadis, Bektaşîlerin Hıristiyanların en büyük dostu olduğunu, tarih boyunca hep yan yana barış içinde yaşadıklarını hayranlıkla tespit eder.[50] Vehbi Bey'in babacan amcası, aynı zamanda yazarın Tanzimat öncesine duyduğu özlemi yansıtır. Alkiviadis, yabancı dil bilme-

[47] Agm., s. 111-116.
[48] Gilbert G. Germain, *A Discourse on Disenchantment: Reflections on Politics and Technology* (Albany: State University of New York Press, 1993), s. 28.
[49] "Aspaziya Lampridi," s. 266.
[50] Agm., s. 360-362.

yen, eğitimsiz amcanın bilgisizliğinde ve doğallığında şiirsel bir güzellik bulur.

Pembe öyküsü de *Aspasia Lampridi* gibi Epir bölgesinin çokkültürlülüğünü yansıtır. Çingene kızı Pembe'ye âşık olan Hayrettin Bey, Rumlar, Çingeneler, Arnavutlar ve Türklerin bir arada yemek yediği büyük bir evde büyümüştür. Hayrettin Bey'in annesi Rum, babası Arnavut'tur. Hayrettin, Pembe'yi de ilk defa Yahudi bir dostunun düğününde görmüştür.[51] Öyküde adı sık sık geçen Yanya Valisi Çerkes Fehim Paşa, Arnavutların hem kilisede mum yaktıklarını hem de Ramazan'da oruç tuttuklarını hem de içki içtiklerini anlatır.[52] Yerli halkların kültürleri, birbirinden ayrılamayacak kadar iç içe geçmiştir.

Bir arada yaşama kültürüne yönelen en büyük tehdit, Leontyev'in belirgin şekilde nefret ettiği milliyetçiliktir. Leontyev'in en sıradışı öykülerinden olan *Hamid ve Manoli*, çokkültürlülüğe dair ipuçları sunar. Öykü, Hanya'da tütün dükkânı işleten Hamid ile yakışıklılığı herkesin dilinde olan genç Manoli'nin aşkını Manoli'nin ablası Katerina'nın gözünden anlatır. Şaraba, müziğe ve yaşamın bütün zevklerine delice tutkun olan Hamid, Manoli'nin güzelliğine çılgınca vurulur.[53] Ne var ki bu tutkulu aşk, 1866'da patlak veren Girit isyanının gölgesinde filizlenmiştir. İsyan günlerinde Manoli, Mora'dan gelen ve isyancılara destek veren sicili kabarık Hristo isimli bir gençle arkadaşlık etmeye başlayınca Hamid kıskançlıktan deliye döner. İlginç olan, ne Manoli'nin ablası Katerina ne de Katerina'nın evinde çalıştığı dinî bütün Müslüman Selim Ağa, Manoli ve Hamid'in eşcinsel ilişkisini yargılamaz. Bunun yerine, Manoli'nin isyan çıkarmaya meyilli bir Yunanistan vatandaşı olan Hristo ile arkadaşlığını engellemeye çalışırlar. Hamid, kalbi kırık, kıskanç sevgili olarak belli ölçüde anlayışla karşılanır.[54] Bütün Hanya halkının bildiği bu eşcinsel ilişkiyi yargılayanlar yalnızca Manoli'nin arkadaş olduğu Moralı milliyetçilerdir. Öykünün sonu trajiktir: Manoli, Hamid'le olan ilişkisini uygunsuz bulan yeni arkadaşlarının yönlendirmesiyle Hamid'i öldürür. İsyanın körüklediği toplumsal gerilimin etkisiyle kızgın Müslüman ahali de Manoli'yi linç eder.[55] Anlatıcı, yaşanan bu felaketten ötürü ne yerli Müslümanları ne de Rumları suçlar. Suçlu, müdahaleleriyle ada halkının uyumlu yaşayışını bozan Avrupalı konsoloslar, İngiltere konsolosuyla kol kola yürüyen ve "gerçek bir Frenk gibi" davranan Tanzimat valisi[56] ve Yunanistan'dan gelen milliyetçilerdir.

---

[51] "Pembe," s. 99.
[52] Agm., s. 111.
[53] Leontyev, "Hamid i Manoli," *SSKL*, s. 161-162.
[54] Agm., s. 169.
[55] Agm., s. 176-177.
[56] Agm., s. 164.

Giritli Yorgo Nikolaidis ve Moskovalı Aleksandr Petroviç isimli iki arkadaş arasındaki mektuplaşmalar şeklinde kaleme alınmış olan *Hrizo*, Yorgo'nun kız kardeşi Hrizo ve Müslüman genç Hafız'ın mutsuz sonla biten aşk hikâyesini bu mektuplar aracılığıyla okuyucuya aktarır. Öykünün başında el değmemiş Girit doğasının şiirsel güzelliği, şalvarlı, fesli Giritlilerin yaşamı ile birlikte betimlenir.[57] Özgürlüğüne düşkün, savaşçı ve gururlu Giritliler, bu doğa tasvirinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yorgo, mektubunda Girit'teki yaşamını anlatırken "halkların kutsal ittifakından" söz eder: Bu mutlu tabloda amca diye hitap ettiği Rüstem Efendi, en yakın çocukluk arkadaşı ve Rüstem Efendi'nin oğlu Hafız ve Yorgo'nun âşık olduğu İstanbullu Yahudi Rebeka vardır.[58] Rüstem Efendi, 1821 isyanı sırasında Yorgo'nun babasına yardım etmiş, iki adam bu olaydan sonra kardeş gibi yakın olmuşlardır.[59] Yorgo, Girit'te farklı dinlere mensup bütün bu insanların bir aile gibi yaşadığını belirtir. Devlet onları kavgaya sürüklemediği sürece herkes dosttur, ta ki siyasetin kızıştığı dönemlerde korkunç şeyler yaşanana kadar.

Yorgo'nun ahbaplık ettiği Rus diplomat Rosenzweig –kulağa Almanca gelen ismine tezat oluşturacak şekilde Slavofil fikirlere sahip dindar bir Ortodoks– Hrizo ile evlenme isteğini belirtince, genç kızın aslında Hafız'a âşık olduğu ortaya çıkar.[60] Ailesinin baskısı sonucu bir süre için bu sevdadan vazgeçmiş görünse de, öykünün sonunda Hrizo ağabeyinin gözü önünde –aslında ağabeyinin çaresiz onayıyla– bir Osmanlı paşasına sığınarak Müslüman olur ve Hafız'la evlenir. Ne var ki bu trajik aşk, 1866'da başlayan Girit isyanının gölgesinde yeşermiştir. Hafız, isyan sırasında Hrizo'nun amcası tarafından öldürülür, Hafız'ın ölümünü haber alan Hrizo da düşük yaparak hayatını kaybeder. Rebeka da isyandan ötürü İstanbul'a dönmüştür. Kız kardeşinin kaçmasına göz yumduğu için ailesinin sırt çevirdiği Yorgo, ismini temizlemek ve Rum cemaati tarafından tekrar kabul edilmek için isyana katılır.[61] Girit'in bir arada yaşama kültürü, bir daha geri dönmemek üzere kaybolmuştur.

AVRUPA'YA KARŞI KURTARICI RUSYA ANA

Leontyev'in metinlerinde Rusya, eski düzeni temsil eden bütün karakterlerin dilindedir. Neredeyse bütün Rum köylüleri, kurtarıcı Rusya'yı bekler haldedir. *Aspasia Lampridi*'de Alkiviadis'in Korfu'daki köyünde yaşayan

[57] Leontyev, "Hrizo," *SSKL*, s. 35-36.
[58] Agm., s. 34-35.
[59] Agm., s. 40-44.
[60] Agm., s. 53-54, 59.
[61] Agm., s. 86-91.

ihtiyar babası, "kızıl şeytanlar" dediği İngilizlerin 1864'te adayı terk etmesini sevinçle karşılayan,[62] Rusya'dan ise hep hayranlık ve saygıyla bahseden dindar bir Ortodoks'tur.[63] Alkiviadis, Atina'da geçirdiği yılların, aldığı eğitimin ve genç Yunan devletinin başkentinde dâhil olduğu sosyal çevrelerin etkisiyle babasının bitmek tükenmek bilmeyen Rusya sevgisine eleştirel, hatta küçümseyici bir şekilde yaklaşsa da, romanın sonunda "doğru yolu" bulur. Alkiviadis'in Atina'daki tanıdıklarının temsil ettiği orta sınıf karakterler, anayasal düzene ve kişisel özgürlüklere verdikleri önem nedeniyle despotik Rusya'ya mesafeli yaklaşırlar. Osmanlı topraklarını ziyareti öncesinde benzer kaygılarla Yunanistan'ın yüzünü İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerine dönmesi gerektiğini düşünen Alkiviadis, ideolojik dönüşümünü tamamlayınca babasına hak vererek Rusya'nın bütün Ortodokslar için önemini ikrar eder.

İdeolojik dönüşümünü tamamlamadan önce, Alkiviadis'le Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan akrabaları arasında büyük bir uçurum vardır. Osmanlı tebaası olan akrabalar Rusya'ya derin bir muhabbet duyarlar ve otokratik Rusya'yı Yunanistan'a tercih ederler. Özgürlük ve gelenek arasındaki terazide, Alkiviadis özgürlüğe büyük önem atfederken, Osmanlı Rumlarına göre gelenek ve sınıfsal düzen her şeyden önemlidir. Akrabası Hristo Lampridi ile özgürlük üzerine giriştikleri bir tartışmada Alkiviadis, "sizin anarşi olarak adlandırdığınız şeye biz özgürlük ve yaşam diyoruz" diye itiraz edince, baba Lampridi, "Bizanslılar da Rum'du, ancak özgürlüğe fazla önem vermiyorlardı" diye cevap verir ve devam eder: "Yalnızca çift başlı kartal, çocuğum, kanatlarını barışçıl bir şekilde Yunan haçı ve İslâm'ın ayı üzerinde açabilir."[64]

Rum köylülerini temsil eden bir karakter olarak *Aspasia Lampridi* romanına yerleştirilen uşak Todori'nin gözleri de Rusya'dan bahsederken ışıldar. Kırım Savaşı'ndan sonra Bizans İmparatorlarının bütün gücünü simgeleyen kutsal bir haçın Çar'ın ailesinden bir prens tarafından Rusya'ya götürüldüğüne dair, halk arasında itibar gören bir hikâyeyi aktaran Todori, Rusya'nın bütün Ortodoksların koruyucusu olduğundan ve sınırsız güç sahibi bir devlet olduğundan emindir.[65]

Girit Öyküleri'nde şiirsel bir dille tasvir edilen Nikola ve Elena'nın düğününe davet edilen yabancılar, yalnızca Rus diplomatlardır: Anlatıcı,

[62] Korfu, Napolyon Savaşları sonrasında, 1815'te İngiltere hâkimiyetine girdi ve 1864'te Yunanistan'a katıldı. Peter Mackridge, "Introduction," *The Ionian Islands: Aspects of Their History and Culture*, ed. Anthony Hirst ve Patrick Sammon (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014), s. 6-7.
[63] "Aspaziya Lampridi," s. 237-238.
[64] Agm., s. 323.
[65] Agm., s. 285-286.

Avrupalıların zaten hiçbir ortak noktaları olmayan Rumların düğününe gelmeyeceğini düşünmektedir.[66] Osmanlı halklarına üstten bakan Avrupalılar teması, *Aspasia Lampridi*'de de karşımıza çıkar: Alkiviadis, Preveze'de dolaşırken şehrin sokaklarında kibirli bir şekilde yürüyen Avrupalı bir diplomatın korumasının bir Türk askerini ve Rum tatlıcıyı kabaca iterek düşmelerine neden olduğunu görür. Avrupalı diplomatın kayıtsız ve üstten bakan tavrı, Alkiviadis'in canını sıkar ve ileride yaşayacağı ideolojik dönüşüme işaret eder.[67]

Hamid ve Manoli öyküsünde ise Manoli'nin ablası Katerina, eşini kaybedip varlıklı evlerde hizmetçi olarak çalışmak zorunda kalınca ilk tercihi Avrupalı bir ailenin evi olur, ancak bu evde o kadar çok aşağılamaya ve nihayet tacize maruz kalır ki, kaçarak kurtulabilir. Katerina'ya yerli bir Müslüman olan Selim Ağa sahip çıkar.[68] Katerina, Selim Ağa'nın hareminde hiçbir zorlukla karşılaşmadığını ve ailenin kızı olarak görüldüğünü minnetle hatırlar. Girit'te isyan patlak verdiğinde İngiltere konsolosluğu kapılarını yerli Rumlara açmazken, Selim Ağa'nın ailesi Katerina'yı korumak için kendilerini riske atarlar.

Hrizo'da öykünün anlatıcısı Yorgo'nun en yakın arkadaşlarından biri olan Rus diplomat Rosenzweig, Leontyev'e benzerliğiyle dikkat çekmektedir. İnsanların ve doğanın güzelliğine vurgun olan bu diplomat, çağının Avrupa kültüründen nefret eder, hatta Avrupaî bir şehir olarak tarif ettiği, Fransızca konuşan bir valinin, Avrupalı diplomatların, tüccarların ve eğitimli memurların yaşadığı Hanya'dan "Girit'in kanseri" diye bahseder.[69] Nitekim Yorgo da Avrupalıların "Doğulu" olarak gördükleri Türklere ve Rumlara tepeden baktıkları bu şehre gitmeyi tercih etmez. Öte yandan Girit köylülerinin kalbindeki Rusya sevgisi sonsuz olarak tarif edilir: Yorgo, mektuplarının birinde Kırım Savaşı yıllarında Rusya'ya dua ettiği için hapis yatan bir din adamından bahseder.[70]

Geleneksel düzen içinde büyüyen Müslümanlar da Rusya'ya büyük saygı duymaktadır. Örneğin *Pembe* öyküsünde adı geçen vali Çerkes Fehim Paşa, Avrupalı konsoloslarla resmî bir nezaket çerçevesinde ilişki kurar, ancak kendi Kafkasyalı kökenlerini de vurgulayarak Rusya konsolosuyla dostane bir ilişki kurar ve Ruslarla Türklerin çok daha iyi anlaştığını dile getirir.[71] Tanzimat öncesi düzeni temsil eden herkes Rusya'ya saygı

[66] "Oçerki Krita," s. 15.
[67] "Aspaziya Lampridi," s. 266-267.
[68] "Hamid i Manoli," s. 167-168.
[69] "Hrizo," s. 33.
[70] Agm., s. 37.
[71] "Pembe," s. 109.

duyarken, yeni düzende güç ve mevki sahibi olanların yüzü İngiltere ve Fransa'ya dönmüştür.

Sonuç

Leontyev'e göre Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkanlar, büyülü bir gerçekliğin modern yaşamın kuşatıcı etkisine direndiği yerlerden biriydi. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bu direniş, gerek Tanzimat reformlarının etkisi, gerek Avrupa ile ilişkiler sonucunda zayıflamaya başlamış, modern dünyaya dair unsurlar geleneksel yaşamın çatlaklarından sızarak Balkanların kültürünü değiştirmeye başlamıştı. Leontyev'in sık sık Avrupa giysilerinin ve kültürünün Osmanlı tebaası üzerinde ne kadar eğreti durduğunu vurgulamasına bakarsak, yazarın Osmanlı halkları içerisindeki yenilikçilerin modernleşmeyi gerçek anlamda içselleştirebileceklerine, Avrupa'nın baskısı sonucu değil de kendi iç dinamiklerinin etkisiyle modern dünyanın bir parçası olabileceklerine ve kendi özgün modern kimliklerini inşa edebileceklerine inancı olmadığını söyleyebiliriz. Ancak Leontyev'in metinlerinde tartışmaya açtığı temel sorun, Osmanlı halklarının modernleşmesinin eksik ya da yüzeysel olması değildi. Leontyev, modernitenin bizzat kendisini estetik açıdan bir tehdit olarak görüyor, dolayısıyla da Avrupa modernleşmesini Osmanlı modernleşmesinden üstün tutmuyordu.

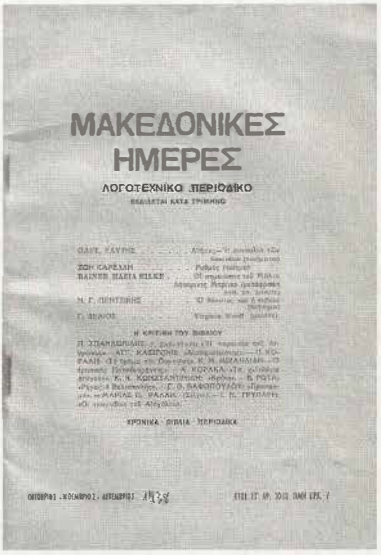
Ele aldığımız edebî metinlerde Leontyev, geleneksel yaşam ve modernite karşıtlığını vurgulamak için toplumsal grupları belirli normların taşıyıcısı olarak kullanmıştır. Örneğin, Rum toplumu içerisindeki köylüler ve orta sınıf tüccarlar abartılı bir biçimde farklı resmedilmiş, aynı şekilde Tanzimat öncesinde ve sonrasında yetişen Osmanlı bürokratları arasında keskin bir karşıtlık yaratılmıştır. Dolayısıyla yazar, söz konusu metinlere konu olan karakterlerin bireysel özgünlüklerine odaklanmak yerine onları belirli grupların temsilcisi rolüne indirgemiştir. Leontyev'in eserlerinde, 19. yüzyıl sonlarında Rusya edebiyatında pek çok başarılı örneği olan ayrıntılı karakter analizlerini ve psikolojik incelemeleri göremiyoruz. Bununla birlikte, Leontyev'in yarattığı tipler, Müslüman-Hıristiyan, Batılı-Doğulu gibi etnik ya da dinî boyutu olan ikilikler üzerine de kurgulanmamıştı. Leontyev tam tersine, modern öncesi toplumun birlikte yaşama kültürüne duyduğu özlemi dile getirmek suretiyle dine ya da etnik kökene dayalı ikilikleri geçersiz kılmıştır. Leontyev'in insanları, modern dünyayı benimseyenler ve benimsemeyenler olarak ikiye ayrılmakta ve bu ayrım etnik ve dinî sınırların ötesine geçmektedir.

Leontyev, gözlemlediği ve eserlerine konu ettiği Osmanlı halklarını, zamanın olmadığı tarihsiz bir boşlukta hayal ediyordu. İncelenen eserlerde Rumlar, Arnavutlar ya da Türkler Tanzimat başlayana kadar âdeta hiç-

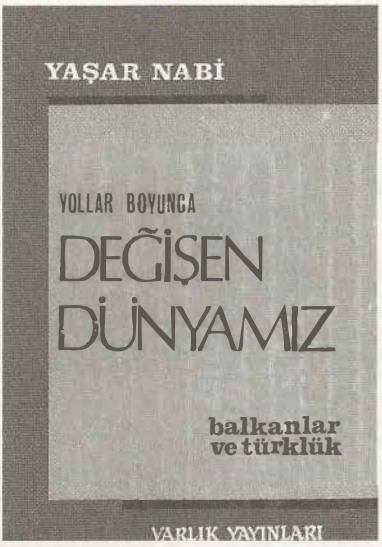
bir değişime maruz kalmamış, zamanın durduğu bir boşlukta havada asılı kalmış gibi tarif edilirler. Balkanlarda zaman sanki 19. yüzyılda akmaya başlamış gibidir: Sadece dışarıdan gelen bir etkiyle değişime mecbur kalan Balkan halkları, zamanın çizgisel akışına Leontyev'in yaşadığı çağda dâhil olmuşlardır. Yazar, Tanzimat reformlarını ve gelişen bürokrasiyi eleştirirken de Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunu tarihsizleştirmektedir. Leontyev'in metinlerinde Tanzimat öncesi Osmanlı toplumu, Antik Çağın destanlarını hatırlatacak biçimde, yazılı kuralların değil, kahramanlığın ve gücün yön verdiği bir toplum gibi betimlenmektedir.

Leontyev, eserlerinin satır aralarında Rusya'nın kurtarıcılık görevini vurgulamayı da ihmâl etmez, ancak çağdaşı Rus entelektüellerin pek çoğundan farklı olarak Rusya'nın Slavların koruyucusu olmasıyla da ilgilenmez. Ona göre geleneksel bir imparatorluk olarak Rusya'ya düşen görev, belirli bir etnik grubun savunuculuğunu yaparak milliyetçiliğe hizmet etmek değil, modernitenin yok ettiği büyülü dünyayı ve güzelliği kurtarmaktır.

Modernleşme, giyim-kuşamdan kanunlara, Balkanlardaki gündelik hayatın her alanına nüfuz etmeye başladıkça, Leontyev'e göre çok renklilik, güzellik ve cesaretin hüküm sürdüğü eski dünya silinmeye başlarken, orta sınıfların temsil ettiği tekdüze, tutkusuz ve heyecansız bir dünya eskisinin yerini almaya başlamıştı. Gerçekte, Leontyev'in özlediği, yok oluşuna isyan ettiği, kahramanlık hikâyeleriyle dolu şiirsel geçmiş, hiçbir zaman yaşanmamış olsa da, bu sıradışı yazarın yönelttiği sorular, Balkan tarihinin de ötesine geçerek genel anlamda modernleşmeye dair kavramları tartışmak için eşsiz bir olanak sunuyor.

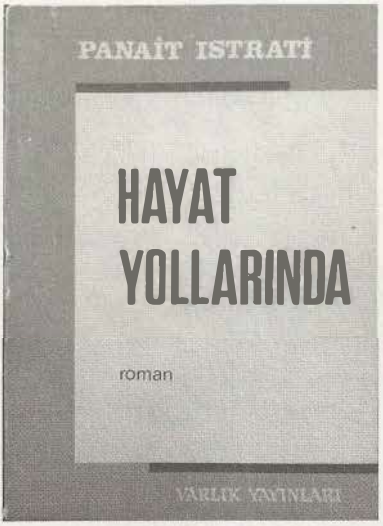
1

2

3

4

1- *Makedonikes İmeres* dergisinin bir sayısı.

2- Yaşar Nabi'nin *Yollar Boyunca Değişen Dünyamız Balkanlar ve Türklük* kitabı.

3- Panait İstrati'nin *Perlmutter Ailesi* romanı.

4- Panait İstrati'nin *Hayat Yollarında* romanı.

Cumhuriyet Döneminde Balkan Edebiyatlarından Yapılan İlk Tercümeler*

Saadet Çetin**

Giriş

Türkiye'de 1940'tan itibaren Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde dünya edebiyatlarından tercümeler serisi başlatılmış Yunan, Alman, Rus, Fransız, İngiliz klasikleri Türkçeye kazandırılmıştı. Bir program dâhilinde yapılan edebiyat-sanat ve düşünce hayatında büyük yankılar uyandıran faaliyetler sırasında bakanlığın bir de *Tercüme* dergisi yayımladığı görülmektedir. Bu tercümeler Dünya edebiyatlarının Türkçeye kazandırılması bakımından son derece önemli bir yere sahiptir.

İlgili programın kıymeti ortada olmakla birlikte, 1940'lardan önce de onun kadar kapsamlı ve planlı olmasa bile daha farklı çeviri faaliyetlerinin varlığı göze çarpmaktadır. Sözü edilen çeviriler, 1930'lu yıllarda Balkan edebiyatlarından yapılan hikâye ve şiir tercümeleridir. Belli başlı bazı dergi ve yayınevlerinin üstlendiği bu tercüme faaliyeti, ilgili yılların süreli

* Bu çalışma, 2017 yılında savunulan "Balkan Antantı ve Türk Edebiyatı: Cumhuriyet Devrinde Balkanlara Dönük Edebiyatın Doğuşu ve Gelişmesi" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden hareketle hazırlanmıştır.

** Saadet Çetin, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkçe Öğretim, Uygulama ve Araştırma Merkezi.

yayınları gözden geçirildiğinde hemen dikkati çeken bir husustur. *Varlık* dergisinin başını çektiği bazı süreli yayınlarda, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Balkan edebiyatlarından şiir ve hikâye çevirileri yapıldığı, o kadar ki bu durumun zaman zaman dergilerde müstakil bölümlemeler seviyesine kadar yükseldiği görülmektedir. Bu çalışmada, Cumhuriyetin ilk yıllarında Balkan edebiyatlarından yapılan çevirileri güdümleyen faktörler ve tercümelerin kapsamı üzerinde durulacaktır.

TERCÜMELERİN ARKA PLANI

Balkan edebiyatlarından yapılan tercümelerin yoğunluğunun sebeplerine bakıldığında, 1930'larda yalnızca tercümelerde değil telif eserler bağlamında da Balkanlara dönük büyük bir ilginin olduğu görülmektedir. Bu yıllarda haber, makale, gezi yazısı, şiir, hikâye ve roman gibi edebiyatın pek çok dalında, Balkanlar temalı eserlere rastlanmaktadır. 1930'lar civarında Balkanlara yönelik bu ilgi ve dikkatin temelde iki sebebi olduğu anlaşılır. İlki 1930'da gerçekleştirilen ve her yıl tekrar edilen konferanslar sonucunda, 1934 yılında Balkan Antantı'nın imzalanması ve bununla bağlantılı olarak üye ülkelerin Antant'ın uzun ömürlü olmasını sağlamak adına siyasi anlamda başlatılan bu birlikteliğin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlara da yayılmasını arzu etmeleridir.[1] Bu amaçla konferanslara gönderilen heyetler yalnızca siyasetçilerden oluşturulmamış gazeteci, akademisyen, sanatçı ve yazarlar da bu heyetlere dâhil edilmişlerdir. Bu gelip gitmeler sırasında heyetlerin nasıl bir dostluk havası ile karşılaştıklarını ve bundan duyulan memnuniyeti, 31 Teşrinievvel 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan "Gazi Hazretleri Misafir Yunan Gazetecilerine Beyanatta Bulundular" başlıklı haberde de görmek mümkündür:

> Matbuat, hükümetlerin siyaseti üzerinde vâsi mikyasta icra-yı tesir eden büyük bir kuvvettir. Atina'da Balkan Konferansı'na giden Türk murahhasları avdetlerinde Yunan ahalisi ve matbuatı tarafından ne kadar hararetli bir istikbâle mazhar olduklarını bana söylediler. Memleketinize

[1] Balkan Antantı konusuna bu yazının kapsamı dışında kalması sebebiyle ayrıntılı olarak yer verilmeyecektir. Daha ayrıntılı bilgi için şu eserlere bakılabilir: Mustafa Türkeş (1994). "The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34". *Middle Eastern Studies* January 30(1): 123-144.; Mustafa Türkeş (1998). "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938)". *Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye* içinde, 129-142. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.; Dilek Barlas (1999). "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası". *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* içinde, editör İsmail Soysal, 361-373. Ankara: Türk Tarih Kurumu; Barış Ertem (2010). "Atatürk'ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye Balkan Devletleri İlişkileri", *Akademik Bakış Dergisi* Temmuz-Ağustos-Eylül 21. Erişim tarihi: 15 Mart 2016 http://www.akademikbakis.org/eskisite/21/12.pdf

> avdet ettiğiniz zaman burada gördüğünüz Türk milletinin hissiyatı ve Türk milleti tarafından Yunan murahhaslarına yapılan hüsn-ü kabul ve hüsn-ü istikbal hakkındaki intibâlarınızı yazmanızı rica ederim. İki millet arasında vâsi bir teşrik-i mesâi sahası vardır. Ben şahsen bu iki millet arasında teşrik-i mesâiye tamamen taraftarım. Nasıl ki siz de bizzat buna şahit oldunuz. Türk milleti de aynı arzu ve telâkkiye iştirak etmektedir.

Bu ifadeler Balkan Antantı çatısı altında oluşturulmaya çalışılan dostluğun sırf devlet adamlarının gayretiyle sınırlı kalamayacağını, bu noktada basının yapacağı katkıların önemini de vurgulamaktadır. Buradan yola çıkılarak Balkanları hedef alan sanatsal ve kültürel yönelmenin, Mustafa Kemal başta olmak üzere devletin siyasi-resmî kadrolarınca da teşvik edildiği söylenebilir.

Bu yıllarda Balkan Antantı'nın yanısıra Rumeli'den yapılan kütlevi göçler de Balkanlara dönük ilginin bir diğer sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülke nüfusunu artırmak ve homojenleştirmek amacıyla Balkan ülkeleriyle yapılan göç anlaşmaları sonucunda yüz binlerce nüfusun Türkiye'ye göç ettiği bilinmektedir.[2] Her yıl Rumeli'den göç eden kafileler Türkiye kamuoyunu ziyadesiyle meşgul eden konuların başında geliyordu. Bu gelişmelerin gazete ve dergi yayınlarını etkilediği, Balkan ülkelerini siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönleriyle ele alan yazıların çoğaldığı ve bununla ilgili ülkelerin fikir ve edebiyatlarını tanımaya dönük makaleleri beraberinde getirdiği görülmektedir.

Buradan harekete 1930'larda Yunan, Rumen ve Bulgar edebiyatlarından gerçekleştirilen tercümelerin Balkan Antantı'nın kültürel derinliği ve göçlerle oluşan kamuoyu göz önünde bulundurularak anlamlandırılması gerekmektedir. Balkan edebiyatlarından yapılan tercümeler, ülkelerin birbirlerini daha iyi tanıma arzusunun bir ürünüdür. Türkiye'de doğrudan devlet eliyle olmasa bile, Balkan davasına hizmeti amaç edinmiş dergi ve yayınevlerinin, kalem sahiplerinin Balkan edebiyatlarından yapılan tercümelere büyük bir önem verdikleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde *Varlık* dergisi sahibi Yaşar Nabi Nayır'ın da konuya önem verdiği ve gerek dergisi gerekse kaleme aldığı eserler vasıtasıyla bu hususta bir sorumluluk üstlendiği bilinmektedir.[3] Nitekim kendisi de Rumeli göçmeni olan Yaşar Nabi'nin Balkan ülkeleriyle kurulmaya çalışılan dostluğun siyasi sahaları

[2] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: H. Yıldırım Ağanoğlu (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*. 8. basım. İstanbul: İz Yayıncılık ve Nurcan Özgür Baklacıoğlu (2010). *Dış Politika ve Göç Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*. İstanbul: Derin Yayınları.

[3] Yaşar Nabi Nayır'ın öncü rolüne ilişkin bkz. Saadet Çetin (2018. "1930'lu Yıllarda Türk Edebiyatında Balkan İlgisi ve Bir Yol Açıcı Olarak Yaşar Nabi Nayır". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi ASEAD*, 5(1): 12-31.

aşarak fikrî bir muhteva kazanması gerektiğini ve bu noktada matbuatın taşıdığı sorumluluğun altını çizerek: "Balkan milletlerinin bu kültürel sahada birbirlerini daha yakından tanımalarına hizmet etmek, bugün, bütün Balkan entelektüelleri için, ehemmiyetli bir vazife olarak ortada durmaktadır" (1938: 705) ifadeleri dikkat çekicidir.

Balkan edebiyatlarından yapılan tercümelerinin ne kadar bir yekûn teşkil ettiğine bakılacak olursa, 1930-1950 yılları arasında dönemin edebiyat-kültür-sanat dergilerinde altmışın üzerinde edebî metin tercümesiyle karşılaşılır. Bu tür çevirilerin 1933 yılından itibaren başladığı ve 1947 senesi hariç olmak üzere, hemen her yıl düzenli olarak sürdürüldüğü görülmektedir. Tercümelerin özellikle 1933-1939 yılları arasında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Bu tarih aralığı, çeviri faaliyetine fırsat veren Balkan Antantı'nın yürürlükte bulunduğu yıllar olması bakımından dikkate değer bir nitelik arz etmektedir. Aynı şekilde *Varlık* dergisinde 1939 yılından sonra da tercüme hikâyeler yayımlanmaya devam etmekle birlikte, bu çevirilerin daha aralıklı ve sayıca sınırlı kaldığı tespit edilebilmektedir. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve ilerleyen dönemde ilgili ülkelerin işgale uğraması sebebiyle, herhangi bir resmî açıklama yapılmadan Antant'ın fiilî olarak geçerliliğini yitirdiği bilinmektedir.

Yapılan tercümeler dergi bazında değerlendirildiğinde, on dört farklı dergide Balkan edebiyatlarından çeviriler yapıldığı görülecektir. Bunların arasında tercüme işini bilinçli ve yoğun bir faaliyet olarak sürdüren dergi, kırk iki edebî metin çevirisi ile Yaşar Nabi Nayır'ın *Varlık* dergisidir. Dergide Yunan, Bulgar ve Rumen edebiyatlarından yapılan çeviriler, 1933 ile 1938 yılları arasında oldukça sistemli bir şekilde yürütülür. Nitekim Yaşar Nabi "Balkanlarda Sevgi ve Kardeşlik Tezahürleri" başlıklı yazısında, Balkan konferansları bağlamında oluşan dostluğun kıymetini ortaya koymakta ve *Varlık* dergisinin bu dostluğun en büyük destekçisi olduğunu ifade etmektedir. Nayır, bu desteğin bir yönünü de çevirilerin meydana getirdiğini şu şekilde açıklar:

> Balkanlılar arasında birlik ve yakınlaşmanın en samimi bir taraftarı olan, bu temayülünü de sayfalarında kardeş memleketler edebiyatına geniş bir yer ayırmakla ispat eden mecmuamız, büyük bir idealin tahakkuku yolunda şahit olduğu bu kuvvetli cereyan karşısında ancak en samimi bir sevinç duyabilir. (1938: 705)

Balkanlar ve Türklük adlı eserin de sahibi olan Yaşar Nabi'nin bu ifadeleri Balkan edebiyatlarından yapılan tercümelerin rastgele yapılmadığını, bilakis bir misyon etrafında bilinçli bir şekilde gerçekleştirildiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Varlık dergisinde yayımlanan çevirilerin, yirmi iki hikâye ile en fazla Yunan edebiyatından yapıldığı görülmektedir. Bunu on beş hikâye ile Bulgar edebiyatı ve beş hikâye ile Rumen edebiyatı takip etmektedir. Bu verilere bakıldığında Yugoslav edebiyatından herhangi bir edebî metin tercümesi yapılmazken, Balkan Antantı'na mesafeli davrandığı bilinen Bulgar edebiyatından çok sayıda tercümenin yapılmış olması manidardır. Bulgar edebiyatından yapılan çevirilerin çokluğunu Behçet Necatigil, "Balkan Ülkeleri Edebiyatından Türkçeye Çeviriler"[4] başlıklı makalesinde şu şekilde izah etmektedir:

> Bu yaygınlığın oluşmasında iki ülke arasındaki çeşitli bağların payı olduğu bir gerçektir. Komşu kapısı Bulgaristan'a gidip gelen edebiyatçılarımızın çokluğu, Bulgaristan'da Bulgarca ve Türkçe basılan Türkiye edebiyat ürünlerinin diğer Balkan ülkelerinde olduğundan daha kabarık sayıda bulunuşu, Bulgar edebiyatından Türkçeye çevirilerin de çoğalmasına yol açıyor diyebiliriz. (1978: 128)

Behçet Necatigil'in yorumuna ek olarak, Balkan Antantı'na dâhil olmasa bile Bulgaristan'dan Türkiye'ye vuku bulan yoğun göç dalgaları ve Bulgar hükümetinin Antant'a zaman içinde katılabileceği umudu, yapılan tercümelerin sayısına tesir etmiş olabilir.

Yugoslav edebiyatından yapılan çeviriler Behçet Necatigil'in de işaret ettiği gibi, çok daha sonraki yıllarda, 1950'lerin ortalarından itibaren başlar (1978: 142). Balkanlara ilginin yoğunlaştığı böyle bir ortamda, Antant üyesi Yugoslavya'dan herhangi bir çeviri yapılmamış olması, Sırpçaya yeteri derecede vakıf kişilerin mevcut olmamasından kaynaklanabilir. Zira ileride ele alınacağı üzere, bu yıllarda Balkan edebiyatlarından tercüme yapan kişilerin isimleri sayıca fazla değildir. Nitekim dergilerde yayımlanan çevirilerin belli diller ve bu dillerden çeviri yapabilen belli başlı isimlerle sınırlı olduğu görülmektedir. Tercümelerde dikkati çeken bu boşluğa rağmen, dergilerde Yugoslav edebiyatına dair herhangi bir ilgisizlik de söz konusu değildir. Kendisi bir Boşnak olan Mehmet Süleymanpasiç'in *Varlık* dergisinde yayımladığı inceleme yazıları, Yugoslav edebiyatını Türkiye kamuoyuna tanıtma hususunda önemli bir hizmet görür.

Varlık dergisinden sonra çeviri işine önem veren *Yücel*, *Yurd* ve *Gündüz* dergileridir. *Resimli Şark*, *Resimli Ay*, *Çığır*, *Yarım Ay*, *Yeni Mecmua*, *Değirmen*, *Yürüyüş*, *İnsan*, *Damla*, *Seçilmiş Hikâyeler* gibi dergiler ise, dönemin modasına uyarak birkaç çeviri ile yetinmek durumunda kalmışlardır.

[4] Behçet Necatil'in 1978 yılında, *Türki Dili* dergisinin *Çeviri Sorunları Özel Sayısı*'nda yayımladığı bu yazısı, daha sonra *Düzyazılar 2: Konuşmalar, Konferaslar* (YKY, 1999) kitabına dâhil edilmiştir.

Gündüz dergisinde yayımlanan tercümelerin tamamının 1937, 1938 ve 1939 yıllarında Yunan edebiyatından yapıldığı görülmektedir. *Yücel* dergisi 1939'dan sonra başladığı tercümeleri Yunan, Rumen ve Bulgar edebiyatlarından gerçekleştirir. *Yurd* dergisi ise 1944 ve 1945 yıllarında Enver Esenkova'nın Rumen edebiyatından yaptığı tercümelere yer verir.

Toplam olarak bakıldığında dönem içinde, Yunan edebiyatından yirmi sekiz, Bulgar edebiyatından yirmi ve Rumen edebiyatından on beş civarında hikâye metninin tercüme edildiği görülmektedir. Bu bilgilerin ışığında, ilgili ülke edebiyatlarından yapılan tercümeleri kendi aralarında gruplandırmak ve onların üzerine ayrıca eğilmek faydalı olabilir. Bu bakımdan Yunan, Bulgar ve Rumen edebiyatlarından yapılan tercümelerin ayrı başlıklar halinde ele alınması uygun olacaktır.

AVRAM N. PAPAZOĞLU VE YUNAN EDEBİYATINDAN YAPILAN TERCÜMELER

İlgili dönemde Yunancadan yapılan çevirilerin yirmi altısının Avram N. Papazoğlu tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Diğer iki tercümeyi ise A. Nevzat Hotko *Gündüz*'de, Üner Y. Cemil *Damla*'da yayımlamışlardır.

1910 ile 1941 yılları arasında yaşamış olan Avram N. Papazoğlu'nun İstanbullu bir Rum olduğu, hem Yunan hem de Türk edebiyatına vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Yunanistan'da "Türkçü" töhmetiyle suçlanacak kadar Türkiye sevdalısı biri olan Papazoğlu'nun yaşadığı dönem içinde Türk edebiyatının Yunanistan'da, Yunan edebiyatının da Türkiye'de tanınması noktasında pek çok katkıları söz konusudur. Papazoğlu Gerek Yunan edebiyatı üzerine kaleme aldığı yazıları gerekse tercümeleriyle, Yunan edebiyatının Türkiye'de tanınırlığını sağlamayı kendisine görev edinmiş birisidir. Aynı şekilde Türkiye konusunda Yunanistan'da yapılan yayınlarla ilgili de bilgiler veren Papazoğlu, bu dönemde farklı farklı Yunan dergilerinde Türkiye ve Türk edebiyatı hakkında yazılar da yayımlamaktadır. Atina'da çıkan *Nea Estia*, Selanik'te yayımlanan *Makedonikes İmeres* dergisiyle *Makedonya* adlı gazetesinin değişik sayılarında sık sık Türk edebiyatından çeviriler yayımladığını, "Güllü Ev" hikâyesinin sonuna kaydettiği bir nottan öğrenmekteyiz (1937: 364). Yazar, iki ülkede de yapılan karşılıklı yayınların aradaki dostluğu sağlamlaştıracağını, "Türkiye ile Yunanistan Arasında Fikrî Münasebetler" başlıklı yazısında (1939: 397) şu sözlerle vurgulamaktadır:

> Şüphe yok ki, iki millet arasında mevcut dostluk bağlarını, diplomatlardan ve devlet adamlarından fazla, münevverler ve muharrirlerin çalışmaları, teşriki mesâileri ve birbirlerini anlamak uğrunda sarf ettikleri gayret ve hüsnüniyet çoğaltacaktır. Biz iki dost ve komşu memleketin

> münevverleri, üzerimize düşen bu mukaddes ve yüksek vazifeyi deruhte ederek, milletimize en büyük ve değerli borcu ifa etmekle iftihar etmeliyiz.

Avram Papazoğlu bu yönde çaba gösteren herkesi takdir eder. Bu açıdan *Varlık* dergisinin ve Yaşar Nabi'nin gayretlerini, bu yolda atılmış önemli adımlar olarak kabul eder. Onun önemsediği bir başka isim ise Mahmut Ragıp Kösemihal'dir. "Bir Kitap" isimli yazısında, Kösemihal'in *Balkanlarda Musiki İlerleyişi* adıyla yayımlanan kitabını, Balkan halkları arasındaki yakınlığı meydana çıkaran nadide eserlerden biri olarak ziyadesiyle takdir eder. "Bu, yeni kurulan Balkan medeniyeti binasının, ilk temel taşı olduğu gibi, muharririn de geniş fikir ve görüşünün bir örneğidir" (1938: 700) ifadeleri, 1930'lu yıllarda ortaya çıkmaya başlayan Balkanlılık düşüncesinin ne derecede yankı bulmuş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Otuz bir yıllık kısa ömründe Yunancadan Türkçeye, Türkçeden Yunancaya ilk çevirileri gerçekleştirmiş olan Papazoğlu, bu edebiyatın Türkiye'de tanınmasında çok önemli bir yere sahiptir. Yunancadan yaptığı yirmi altı çeviriyle, Balkan dillerinden tercüme yapan kişiler arasında ilk sırada yer almaktadır. Yunanca metin tercümesinde adeta bir tekel oluşturan Papazoğlu'nun metinlerine *Varlık*, *Yücel* ve *Gündüz* dergilerinde sık sık rastlanmaktadır.

Behçet Necatigil, onun ilk çevirisinin Stratis Mirivilis'in *Mezarda Hayat* romanının bir bölümü olduğunu ve *Varlık* dergisinin dokuzuncu sayısında yayımlandığını söylemektedir (1978: 149). Nitekim Necatigil'in işaret ettiği romanın bölümü, *Varlık*'ta *Asker Anaları* başlığı altında yayımlanmıştır. Avram N. Papazoğlu'nun *Varlık*'ta gerçekleştirdiği diğer çeviriler şöyle sıralanabilir: Traso Kastakinas'tan "Dansöz Kontesina Felicita", "Ana" (hikâye) ve Yorgo Vafopulos'tan "Keman", "Mükâfat" (hikâye-şiir), Grigoryos Ksenopulos'tan "Ölüm Karşısında" (tiyatro), Tationa Stavru'dan "Ne Hale Gelmişti?" (hikâye), Aleksandros Baras'tan "Yüzük" (hikâye), Lukianos'tan "Rüya" (hikâye), Katina Papa'dan "Dünya" (hikâye), Kostis Bastyas'tan "Deniz" (deneme), Petros Haris'ten "Beklenilmeyen Kitap" (hikâye), K. Kavafis'ten "Üç Şiir" (hikâye), Dimostenis Vutiros'tan "Hırsız" (hikâye), Glafkos Alitersis'ten "Cellat" (hikâye), Yanis Sfakanakis'ten"Güllü Ev" (hikâye), Angelos Terzakis'ten "Ferdi Çavuşun Nöbetçiliği" (hikâye), Satos Hondropulos'tan "Deli" (hikâye), İlias Venezis'ten "1934 Senesinin Masalı" (hikâye), Stratis Dukas'tan "Maymunun Ağzından" (hikâye), Lilika Naku'dan "Analık" (hikâye), Georgiyos Dorsinis'ten "Çirkin Kız" (hikâye), Andras Karkavisas'tan "Deniz" (hikâye), Kostas Kristalis'ten "Muallime" (hikâye), Eli Aleksiu Daskalaki'den "Üç Kardeş" (hikâye) ve Yanopulos'tan "Bir Küçük Şehirde Üç Genç Kız" (hikâye).

Avram Papazoğlu'nun yaptığı çevirilere bakıldığında yalnızca bir iki isimle sınırlı kalmayarak çok farklı kişilerden hikâyeler tercüme etme yoluna gitmesi, onun Yunan edebiyatını Türk entelektüellerine topluca tanıtmayı amaç edindiğinin başka bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Papazoğlu yaptığı çevirilere başlamadan önce yazarlar hakkında tanıtıcı kısa bilgiler vermeyi de ihmal etmemektedir. Yazarların kısa hayat hikâyesi, önemli eserleri, Yunan edebiyatındaki yerleri üzerine özet değerlendirmeler yaparak, çevirilerinin okurun zihninde yer etmesini istediği anlaşılmaktadır.

Bulgar Edebiyatı Tercümeleri

Bulgarcadan yapılan çeviriler Yunan edebiyatı tercümelerine göre daha geniş bir mütercim ağına sahiptir. Bu çevirilerin dokuzunu Türker Acaroğlu, üçünü Hayri Rüştü Akyürek, üçünü de Mustafa Şerif Alyanak'ın gerçekleştirdiği görülmektedir. Bulgarcadan diğer çevirileri ise Adem Şakar (2), Ali Haydar (1), Rüştü Şardağ (1), Behçet Necatigil (1) ve Oğuz Peltek (1) yaparlar.

Bu durumda Avram Papazoğlu'ndan sonra en çok çeviri yapan kişi Türker Acaroğlu olmaktadır. Türker Acaroğlu'nun (1915-2016) Razgrad doğumlu olup, sonradan Türkiye'ye göç ettiği bilinmektedir. Derlemecilik ve kütüphanecilik alanında kendine önemli bir yer edinmiş olan Acaroğlu'nun araştırma, inceleme yazılarının yanısıra antoloji, sözlük ve bibliyografya çalışmaları da vardır. 1930'lu yıllarda on beş civarındaki yazısıyla Bulgar edebiyatını Türkiye'ye tanıtan önemli bir kalem olarak dikkati çekmektedir. Modern Bulgar edebiyatı üzerine yazı serileri hazırlayan Acaroğlu, Bulgar edebiyatındaki Türk imgesini araştırır ve Türklerle alâkalı Bulgarca neşriyat hakkında da yeni bilgiler üretir.

Türker Acaroğlu'nun, *Yarım Ay* ve *Yücel* dergilerinde birer tane olmak üzere *Varlık*'ta yedi edebî tercümesi, 1936-1943 yılları arasında yayımlanmıştır. Acaroğlu hikâye ve şiir tercümelerini Panço Mihaylov, V. L. Azov, G. P. Domusçiev, Konstantin N. Pektanov, Stamatov, Hristo Botef, Lüdmir Stonayof, Elin Pelin ve Yordan Yovkov'dan[5] yapmıştır.

1890 yılında Vidin'de doğan Mustafa Şerif Alyanak ise, Bulgar edebiyatından tercüme yapan diğer bir isimdir. 1930'lu yıllarda Türkiye'ye göç eden şair, gazetecilik ve öğretmenlik yapmaktadır. Bulgaristan Türklerinden olması itibarıyla Bulgarcayı çok iyi bilen Mustafa Şerif *Varlık*, *Çığır*

[5] Acaroğlu, çevirisinde Yordan Yovkov üzerine notlar da düşüyor. Hayatı ve eğitimi hakkında bilgi verdiği Yordan Yovkov'un Dobruca doğumlu birisi olduğunu kaydediyor. "Asiye" başlıklı hikâyesinin yazarın büyüdüğü Çıfıtköy'de geçtiğini ve Rumeli Türklerinin hayatını anlattığını ifade ediyor. Yordan Yovkov. "Hikâye: Asiye". *Yücel*. İkincikânun/Şubat 1943 16(95-96): 158-163.

ve *Resimli Ay* dergilerinde Tzonka Slavkova Nikolova ve Elin Pelin'den yaptığı tercümeleri 1937, 1938 ve 1940 yıllarında yayımlanmıştır.[6]

Dönem içinde Bulgar edebiyatından çeviri yapan bir diğer isim ise Hayri Rüştü Akyürek'tir. Akyürek'in 1937 yılında *Varlık* dergisinde üç ayrı tercümesi yayımlanmıştır. Yazar bu tercümeleri Dobri Demirof, Kostantin Kostantinof ve Elin Pelin'den yapmıştır.[7]

Bulgar edebiyatından yapılan diğer tercümeleri ise Ali Haydar, Rüştü Şardağ, Behçet Necatigil, Adem Şakar ve Oğuz Peltek gibi isimler yapar. Ali Haydar'ın 1933 yılında *Varlık*'taki çevirisi, bu yıllarda modern Balkan edebiyatlarından yapılan tercümeler arasında bir ilk olma özelliği göstermektedir.[8] Rüştü Şardağ 1938 yılında *Varlık*'ta, Behçet Necatigil 1942'de *Değirmen*'de, Adem Şakar 1946'da *Varlık*'ta ve Oğuz Peltek[9] de 1949'da *Seçilmiş Hikâyeler* dergisinde çevirilerini yayımlamışlardır.[10]

RUMEN EDEBİYATINDAN YAPILAN TERCÜMELER

1930 sonrasında Rumen edebiyatından çevirilerin de gene çeşitli isimler tarafından yapıldığı görülmektedir. Bunların başında da beş çevirisi ile Enver Esenkova gelmektedir. Silistre doğumlu muhacirlerden olan Esenkova Romanoloji bölümü mezunudur. Çevirileri 1941'de *Yücel*'de, 1944 ve 1945 yıllarında "üniversiteliler dergisi" olarak kendini takdim eden *Yurd*'da yayımlanır. Lucian Blaga'dan şiir ve Viktor Eftimiu'dan hikâye çevirileri yapan Esenkova,[11] *Yurd* dergisinde "Şimali Şarkî Bulgaristan'da

[6] Tzanka Slavkova Nikolova, "Bulgar Edebiyatından Örnekler: Yemin". *Çığır*. İlkkânun 1937 5(57-60): 95.; Tzanka Slavkova Nikolova. "Bulgar Edebiyatından Örnekler: Serseri". *Resimli Ay*. Şubat 1938 24: 52-54.; Elin Pelin. "Bulgar Hikâyesi: Cinayet". *Varlık*. 1 Eylül 1940 11(172): 93-96.

[7] Elin Pelin. "Bulgar Hikâyesi: İhtiyar Öküz". *Varlık* 1 İkincikânun 1937 4(84): 190-191.; Kostantin Kostantinof. "Bulgar Hikâyesi: Vukuat". *Varlık* 15 Mart 1937 4(89): 269-272.; Dobri Nemirof. "Bulgar Hikâyesi: En Fakir". *Varlık* 15 Mayıs 1937 4(93): 332.

[8] L. Nikolova, "Kurban". *Varlık*. çev. Ali Haydar. 15 1. Teşrin 1933, 1(7): 108-110(12-14).

[9] Mustafa Halim Oğuz Peltek, 1908'de Bulgaristan'ın Rodop şehrinde doğmuştur. Eğitimine Kırcaali'de başlayan Peltek, 1925'te Türkiye'ye göç etmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu, 1940 yılında kurulan Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosunda da çalıştı.

[10] Valdas, "Bulgar Hikâyesi: Bir Misafir". *Varlık* çev. Rüştü Şardağ. 15 Mayıs 1938 5(117): 717.; Swetoslov Minkov. 1942. "Bir Bulgar Hikâyesi: Kaknüs". *Değirmen* çev. Behçet Necatigil Temmuz 1942 2(10): 122-123.; Elin Pelin. 1946. "Bulgar Edebiyatı: Yaban Gülü." *Varlık* çev. Âdem Şakar Temmuz 1946 312: 9.; Elin Pelin. 1946. "Bulgar Edebiyatı: Küçük Hikâye." *Varlık* çev. Âdem Şakar Aralık 1946 317: 8.; Elin Pelin. 1949. "Andreşko." *Seçilmiş Hikâyeler* çev. Oğuz Peltek 2(13-14): 70-80.

[11] Viktor Eftimiv, "Ateşten Pulluk", *Yücel*, Temmuz 1941 13(77): 231; Viktor Eftimiv, "Rumen Edebiyatından: Prometenin İzdivacı", *Yurd* Haziran-Temmuz 1944 4(5/23): 18-20; Lucian Blaga, "Yeni Rumen Şiirinden: İnkârlar/Okuyuculara Mezmur", *Yurd*, Temmuz-Ağustos 1945 5(6/30): 12; Lucian Blaga,"Dünkü Işık", *Yurd* Temmuz-Ağustos 1945 5(6/30): 16; Enver Esen-

ve Dobruca'da Türk Unsurunun Eskiliği" ve "Besarabya Toponomisinde Türk Unsurları" adlı iki makaleyi de çevirmiştir.

Esenkova'yı dört tercümesi ile Zahit Boztuna takip eder. Saliha Reşit, Rıdvan Nafiz, Salah Birsel, Cavit Yamaç ve Yaşar Nabi Nayır ise birer tercüme ile yetinmişlerdir. Rumen edebiyatından yapılan tercümeler 1934 yılında Saliha Reşit'in *Resimli Şark*'ta yayımladığı "Leylâ" hikâyesiyle başlar. Bunu 1937 ve 1938 yıllarında Zahit Boztuna'nın *Varlık*'ta yayımladığı çeviriler takip eder. Zahit Boztuna'nın Rumenceden yaptığı çeviriler Çezar Petresko, İ. Adnan ve N. Filimon'un hikâye ve romanlarından bazı bölümler olmaktadır. Bu arada *Varlık* dergisinde Rumenceden yapılan çevirilerin, Zahit Boztuna ile başladığını da kaydetmek gerekir. Derginin, Zahit Boztuna'nın ilk tercümesinin başına koyduğu sunuş metnindeki "Komşu Balkan milletlerinin edebiyatlarını okurlarına tanıtmayı vazife bilen *Varlık*, bu sefer de Rumen edebiyatının yüksek şöhretlerinden birini takdim ediyor" (1937: 297) ifadesi, Balkan edebiyatlarından yapılan tercümelerin bilinçli bir faaliyet olduğu özellikle vurgular.

Zahit Boztuna bu tercümelerinin yanısıra *Varlık*'ta, Gagavuz halk edebiyatından örnekler de sunmaktadır. Yaşar Nabi "Gagauz Halk Edebiyatı" isimli yazısında onun Besarabya'nın Komrat şehrine, Hıristiyan Türk çocuklarına Türkçe öğretmek amacıyla gittiğini söylemekte ve Boztuna'nın oradan derlediği halk edebiyatı örneklerini yayına hazırladığı bilgisini vermektedir (1937: 429). 1937 yılında *Varlık*'ta yayımlanan bu derlemelerde, Gagavuz türküleri ve manilerinden örnekler verilmektedir.[12]

Gene *Çığır*'da Rıdvan Nafiz 1937'de, Şevket Rado 1941'de *Yeni Mecmua*'da ve Salah Birsel 1942'de *Yürüyüş* dergisinde Rumen edebiyatından metinler yayımlarlar.[13]

Varlık dergisinin 1942 yılı Birinci kanununda verdiği habere göre, Rumenceden Türkçeye iki eser daha çevrilmiştir. Livin Rebreanu tarafından yazılan *Asılmışlar Ormanı*'nın, İnsel Yayınevi'nin "Cihan Edebiyatı Serisi" arasından çıkar. Eserin çevirisini Romanyalı Türklerden Ziya Yamaç yapmıştır.[14] Diğeri de, *Söz Müdafaanın* isimli romandır. Fransızca olarak yazılan ve Panait İstrati'nin önsözüyle yayımlanan eserin müellifi Petre

---

kova, "Rumen Edebiyatından Örnekler", *İstanbul*, 15 Ağustos 1945 4(42): 5; Enver Esenkova, "Rumen Edebiyatından Örnekler", *İstanbul*, 15 Ağustos 1945 4(42): 5.

[12] Zahit Boztuna, "Gagauz Halk Edebiyatından Örnekler", *Varlık*, 1 İlkteşrin 1937 5(102): 472.

[13] "Rumen Edebiyatından: Yolcu", *Çığır*, çev. Rıdvan Nafiz Şubat 1937 4(47): 99-100; Terville, "Haydut Aşkı." *Yeni Mecmua*, çev. Şevket Rado, 24 İkincikânun 1941 5(91): 12-13; Panait İstrati, "Baraga'nın Devedikenleri", *Yürüyüş*, çev. Salâh Birsel, 5 Sonteşrin 1942 10: 20-22.

[14] 1914 doğumlu olan ve ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç eden Ziya Yamaç, 1920 Silistre doğumlu olan, modern Rumen edebiyatı üzerine yazılar da kaleme alan çevirmen Cavit Yamaç'ın kardeşidir.

Bellu'dur. İnsel Yayınevi'nde basılan eseri Fransızcadan Türkçeye Fikret Adil çevirmiştir (1942: 220).

Rumen edebiyatından tercümeler söz konusu edildiğinde, hatıra gelmesi gereken ilk isim Panait İstrati'dir. Rumen bir anne ile Rum bir babanın çocuğu olan Panait İstrati, ünlü Fransız edibi Romain Rolland'ın keşfi ile edebiyat dünyasına girmiş, on beş yıllık sanat hayatında da yirmi bir eser ortaya koymuştur. Eserlerini Fransızca yazdığı için Fransız edebiyatına mensup addedilmekle birlikte, Yaşar Nabi'nin ifadesiyle "şarklı bir Balkanlı" olan İstrati'nin, hiç kuşkusuz Rumen edebiyatçısı olarak değerlendirilmesi gerekecektir.

1930 sonrasında Türkiye'de Balkan edebiyatlarından çok sayıda çeviriler yapılmış olmakla birlikte, onlar daha ziyade dergi ve gazete sayfalarında kalmış, kitaba dönüşmemiş müstakil hikâyeler, romanlardan seçilmiş parçalar ve bazı şiir örneği niteliğinde tercümelerdir. Bu bakımdan Panait İstrati'den yapılan çeviriler, Balkan edebiyatlarından kitap olarak yapılmış ilk tercüme yayınlar olmak niteliğini taşımaktadır. 1939 yılında İstrati'den *Kira Kiralina* ile başlayan tercümeleri Yaşar Nabi Nayır gerçekleştirir. Üstelik birer yıl arayla eserlerinin hemen çoğunun çevrilmiş olması, Panait İstrati üzerine yoğunlaşan ilginin açık bir göstergesidir.

1939 yılında *Kira Kiralina* romanının tercümesiyle işe başlayan Yaşar Nabi, sırasıyla *Angel Dayı* (1940), *Akdeniz* (1942), *Baraga'nın Dikenleri* (1943), *Minka Abla* (1945), *Sünger Avcısı* (1946), *Kodin* (1946), *Sokak Kızı* (1948), *Mihail (Arkadaş)* (1949), *Hayat Yollarında* (1950), *Uşak* (1951), *İş Bulma Kurumu* (1952), *Perlmutter Ailesi* (1953) gibi eserlerini peyderpey tercüme ederek yayımlar. Sistemli tercümeleriyle İstrati'nin Türk edebiyatında tanınırlığını sağlayan Nayır'ın *Kodin*'e kadar yaptığı tercümeleri, Remzi Kitabevi tarafından yayımlanır. Daha sonra Varlık yayınevini kuran Yaşar Nabi, *Kodin* ve sonrakileri kendi yayınevinden çıkarır. Ayrıca *Varlık* dergisinde İstrati'nin romanlarının çıkışıyla ilgili çeşitli duyurulara da yer verilir. Bazen de Yaşar Nabi yaptığı çevirilerden bölümler aktararak, *Varlık*'ta ilgili eserin yakında basılacağını duyurur.

İlgili yıllarda edebiyat dünyasında büyük ilgi gören İstrati ve eserleri hakkında çeşitli dergilerde eleştiri yazıları da yayımlanır. Rüştü Şardağ, Ceyhun Atuf Kansu, Osman Turgut Pamirli, İstrati üzerine değerlendirme yazıları yayımlayan kalemlerden yalnızca birkaçıdır. Öyle ki çeşitli ülkelerde İstrati hakkında yazılmış yazılar da dergilerde tercüme edilerek yayımlanır. "Panait İstrati'ye Dair" adı altında yayımladığı bir yazısında Yaşar Nabi, onun Türkiye'de bu derece sevilmesinin sebeplerini şöyle açıklamaktadır:

> İstrati'nin diğer Batılı yazarlara nazaran bize daha yakın, daha candan gelişinin sebebi, anlattığı vakaların ve yerlerin kendi hayatımıza ve üzerinde yaşadığımız yerlere şaşılacak derecede benzeyişidir, ama neden şaşmalı? Bütün o yerler, daha yakın bir tarihe kadar müşterek bir imparatorluğun, bizim imparatorluğumuzun muhtelif vilâyetlerinden başka bir şey miydi ki! Onun için, o eserleri biz, hayatları bizden çok farklı olan Garplilerden daha iyi anlıyor ve seviyoruz" (1947: 10).

Gene 1942 yılında İstrati'nin *Akdeniz*'inin çıkışını haber verdiği bir duyuruda eserin muhtevası hakkında bilgi veren Yaşar Nabi, onun büyük bir kısmının Osmanlı imparatorluğunun eski parçalarında geçmesi bakımından alâkamızı çekecek bir eser olduğunu kaydeder (1942: 159)

Panait İstrati ile ilgili değerlendirmeler bunlarla da sınırlı kalmaz. 1948 ve 1949 yıllarında *Varlık*'ın hemen birçok sayısında, "Panait İstrati'den Düşünceler" başlıklı bir köşeye yer verilir. Bu köşede yazarın eserlerinden fikrî, edebî bazı alıntılar seçilerek yayımlanır. Bunlar genellikle İstrati'nin sanatı ve yazma tutumu ile ilgili pasajlardan oluşur.

Bu dönemde İstrati'den tercümeler yapan bir isim daha vardır, o da Salah Birsel'dir (1919-1999). 1942 yılının son aylarında *Yürüyüş* dergisinde, önce İstrati üzerine değerlendirmeler yayımlayan Salah Birsel, daha sonra "Baraga'nın Devedikenleri" adlı eserden bir bölüm tercüme eder. 1943 yılının başında A. B. Neşriyat adına aynı eserin tamamını yayımlar. Fahri Önger'in *İnsan* dergisinde yayımladığı tanıtma yazısında, övgü ile bahsettiği bu tercüme üzerine Yaşar Nabi de bir eleştiri yazısı kaleme alır. 19 İkincikanun 1943'te *Tercüme* dergisinde yayımladığı yazısında Yaşar Nabi, Salah Birsel'in tercümesindeki hatalara dikkati çeker. Örnekler üzerinden gösterdiği hataların fahiş boyutlara ulaştığını ve tercüme işinin ehil kişilere bırakılması gerektiğinin altını çizer (Nayır, 1943: 362). Yaşar Nabi'nin yazısından öğrendiğimize göre Salah Birsel, ilgili eseri Yaşar Nabi'den daha önce yayımlamıştır. Nitekim Nayır da *Baraga'nın Dikenleri*'ni aynı yıl içinde yayımlayacaktır. Silistre doğumlu Ziya Yamaç da, Panait İstrati'nin *Dünyaya ve İnsanlara Dair* aldı eserini, 1945 yılında Türkçeye tercüme ederek Yokuş Kitabevi'nde yayımlamıştır.

Sonuç

Bütün bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Türkiye'de Balkan Antantı çalışmalarının başladığı 1930'lu yıllardan sonra, Balkan edebiyatlarını tanımak ve tanıtmak amacıyla çeşitli tercüme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. 1930'lardan itibaren, Balkanları etkisi altına alan yayılmacı Alman ve İtalyan politikalarına karşı bir tür savunma zaruretinden doğan Balkan Antantı, bu çerçeve ile sınırlı kalmamış, Türk ve çeşitli Balkan milletlerinin

birbirini tanımaları amacıyla ilişkilerin artırılması, karşılıklı ziyaretlerin teşviki ve kültür-sanat faaliyetlerinin önünün açılması yolunda ilerlemeler göstermiştir. İşte bu atmosferin önemli açılımlarından birini teşkil eden tercümeler kimi zaman eski klasik edebiyat dönemlerinden, kimi zaman ilgili ülkeler üzerine hazırlanmış eserlerden yapıldığı gibi, en önemli kısmını da Balkan edebiyatlarının modern zamanlarına ait çeviriler teşkil etmektedir. Dergilerde parça parça yayımlanan hikâye ve şiir tercümelerinin yanısıra, doğrudan kitap olarak çeviriler yapıldığı da görülmektedir. Türkiye'de tercüme faaliyetlerinin geçirdiği tarihe bakıldığında, 1940'lı yıllarda Hasan Ali Yücel'in başlattığı tercüme programı bundan daha kapsamlı olmakla birlikte, Balkan edebiyatı çevirilerinden daha sonra gerçekleştiği görülmektedir.

Yapılan çevirilerin sayısı ve kapsamı dikkate alındığında, bu faaliyetin tesadüf eseri olmadığı açıktır. Burada işe önem veren siyasi sınıfların ve Balkanlar etrafında oluşan atmosferin verdiği motivasyon, Türkiye'nin tarihen ilişkili olduğu Balkan açılımına öncülük eden fikir adamı, sanatçı, yayıncı ve entelektüel kadroların topluca rolü bulunmaktadır. Üstlenilen bu sorumlulukta *Varlık* dergisinin öncü rolünün hakkı teslim edilmelidir. *Varlık*'ın açtığı yoldan ilerleyen diğer dergiler de sayfalarında Balkan edebiyatlarına yer vererek bu tanışıklığa destek olmuşlardır. Bu noktada şunu da tekrar vurgulamak gerekir ki bu tercümelerin belirli bir plan ve program dâhilinde gerçekleştirildiğini iddia etmek sınırları zorlamak olur. Ancak bu çevirilerin belli bazı koşulların sonucunda oluşan bir farkındalığın ürünü oldukları da aşikârdır. Bu sebeple Balkan edebiyatlarından yapılan tercümelerde bir arzu ve amacın bulunduğu ifade edilebilir. Bu anlamda bir amaca hizmet etmek üzere gerçekleştirilmeleri bakımından, 1940 sonrasında devlet eliyle bir program çerçevesinde başlatılan klasikler serisi ile benzerlik taşımaktadır. Bu benzerlik 1930'larda süreli yayınlarda gerçekleştirilen çevirilerin, 1940 sonrası tercümelerin bir anlamda öncülü olabileceğini düşündürmektedir. Programsız da olsa belli bir amaç etrafında şekillenmiş olan böylesi bir faaliyet alanının, sonradan devlet tarafından desteklenecek olan tercüme sahasına bir örnek teşkil etmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu düşünceden yola çıkılarak, Cumhuriyet dönemindeki tercüme faaliyetleri zikredilirken 1940'lara yapılan vurgunun, bu öncü çeviriler de göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

"Gazi Hazretleri Misafir Yunan Gazetecilerine Beyanatta Bulundular". *Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930.

"Kitaplar: Akdeniz". *Varlık*. 15 Birinciteşrin 1942. 13(223): 159.

"Kitaplar: Asılmışlar Ormanı". *Varlık*. 1 Birincikânun 1942. 13(226): 219-220.

"Kitaplar: Söz Müdafaanın". *Varlık*. 1 Birincikânun 1942. 13(226): 220.

Ağanoğlu, H. Yıldırım (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*. 8. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık.

Barlas, Dilek (1999). "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası". *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. ed. İsmail Soysal. 361-373. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çetin, Saadet (2017). "Balkan Antantı ve Türk Edebiyatı: Cumhuriyet Devrinde Balkanlara Dönük Edebiyatın Doğuşu ve Gelişmesi". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.

Çetin, Saadet (2018). "1930'lu Yıllarda Türk Edebiyatında Balkan İlgisi ve Bir Yol Açıcı Olarak Yaşar Nabi Nayır". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi(ASEAD)*. 5 (1): 12-31.

Ertem, Barış (2010). "Atatürk'ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye Balkan Devletleri İlişkileri". *Akademik Bakış Dergisi*. Temmuz-Ağustos-Eylül 21. Erişim tarihi: 15 Mart 2016 http://www.akademikbakis.org/eskisite/21/12.pdf

Nayır, Yaşar Nabi (1943). "Baraga'nın Devedikenleri". *Tercüme*. 19 İkincikânun. 3(17): 362-365.

Nayır, Yaşar Nabi (1937). "Gagauz Halk Edebiyatı". *Varlık*. 15 Ağustos. 5(99): 429.

Nayır, Yaşar Nabi (1938). "Konuşmalar: Balkanlarda Sevgi ve Kardeşlik Tezahürleri". *Varlık*. 15 Mayıs. 5(117): 705-706.

Nayır, Yaşar Nabi (1947). "Panait İstrati'ye Dair". *Varlık*. 1 Ocak. 318: 9-10.

Necatigil, Behçet (1978). "Balkan Ülkeleri Edebiyatından Türkçeye Çeviriler". *Türk Dili Çeviri Sorunları Özel Sayısı*. 1 Temmuz. 322: 126-154.

Özgür Baklacıoğlu, Nurcan (2010). *Dış Politika ve Göç Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*. İstanbul: Derin Yayınları.

Papazoğlu, Avram. N. (1938). "Bir Kitap". *Varlık*. 1 Mayıs. 5(116): 699-700.

Papazoğlu, Avram N. (1939). "Türkiye ve Yunanistan Arasında Fikri Münasebetler". *Varlık*. 1 Temmuz 7(144): 395-397.

Petresko, Çezar (1937). "Rumen Edebiyatı: Hücum". *Varlık*. çev. Zahit Boztuna. 15 Nisan. 4(91): 297-298.

Sfakânakis, Yanis (1937). "Yunan Hikâyesi: Güllü Ev". *Varlık*. çev. Avr. N. Papazoğlu. 15 Haziran 4(95): 362-364.

Türkeş, Mustafa (1994). "The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34". *Middle Eastern Studies*. Ocak 30 (1): 123-144.

Türkeş, Mustafa (1998). "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938)". *Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye* içinde, 129-142. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Göç

Balkanlardan gelen mülteciler, İstanbul, 1913.

Balkan Savaşlarından dönen bir Türk askeri.

BULGARİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLERİN DEMOGRAFİK VERİLERİ VE ANALİZİ (1877/78-1989)

Bülent Yıldırım*

GİRİŞ

Bulgaristan, Osmanlı Devleti tarafından 14. yüzyılda fethedilmesinin asırlarca öncesinden Karadeniz'in kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlara gelen Türk boylarının yerleşim alanı ve uğrak noktası olmuştur. Hunların 378 yılında Tuna'yı geçerek Trakya'ya kadar ilerledikleri bilinmektedir.[1] Hunlardan sonra Balkanlar ve Bulgaristan'da varlığı görülen diğer Türk kavimleri, Avarlar, Ogurlar (Bulgarlar), Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) ve Kumanlardır.[2] Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyılda bölgeyi fethetmeleri ile de Bulgaristan Anadolu'dan getirilen Yörük-Türkmen grupların yoğun yerleşimlerine sahne olmuştur. Bulgaristan, Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye

* Doç. Dr. Bülent Yıldırım, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı.

[1] Ali Ahmetbeyoğlu, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", *Türkler*, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), c. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 523.

[2] Ahmetbeyoğlu, "Türkistan'dan...", s. 523-527.

geçişinden sonra fethedilen ilk ülkelerden biri olmuştur. 1389'daki I. Kosova Savaşı ile Sırpların temsil ettiği Balkan devletlerinin direnişi tamamen kırılmış, Tuna ve Vidin'e kadar bütün Bulgaristan Osmanlı hâkimiyetine girmiş, fetihle birlikte bölgenin Türkleşme süreci de başlamıştır.[3] Bulgaristan sınırlarına yönelik ilk Osmanlı fütuhatı I. Murad döneminde gerçekleşmiştir. Edirne'nin fethi sırasında Edirne'nin savunulması bakımından stratejik bir konumda bulunan Çirmen fethedilmiştir. Daha sonra Timurtaş Paşa tarafından Yanbolu, Lala Şahin Paşa tarafından ise Zağra ve çevresi ele geçirilmiştir. Fethedilen yeni bölgelere Anadolu'dan çok sayıda Müslüman Türk göçmen getirilerek nüfus arttırılmıştır. Bölge idari bakımdan Rumeli Eyaleti'ne bağlanmış, Çirmen, Hasköy, Çırpan, Akçakızanlık, Yeni Zağra ve bugünkü Trakya'nın Ergene bölgesi ile Eynepazarı ve Tekfurdağ'ını içine alan bölgede ise Osmanlı Devleti'nin ilk sancaklarından biri olan Çirmen Sancağı oluşturulmuştur. 16. yüzyılda, 1530'da sancak nüfusunun yüzde 88'inin Müslüman Türklerden, yüzde 12'sinin ise Bulgar, Rum ve diğer gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir. Bulgaristan'ın kesin olarak fethi 1393'te Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi komutasındaki kuvvetlerin Bulgar krallığının başkenti Tırnova'yı alarak Bulgar krallığına son vermesiyle tamamlanmıştır.[4]

Bulgaristan'ın ve Balkanların fethi tamamlandıkça bu bölgelere yoğun bir Türk-İslâm nüfus akışı olmuştur. Osmanlıların Balkanlara geçip ilerlemeye başlamalarından itibaren Türkmenlerin de o bölgelerde yerleşmeye başladıklarını görüyoruz. Bu iş ilerledikçe Türkmen taifelerinin sayıları ve önemleri artmış, daha sonra da bunları askerî bir teşkilata bağlamak, kendilerine mahsus bir nizam ve kanun oluşturma gereği ortaya çıkmıştır. Bulgaristan ve Balkanlarda yerleşen Türkmen grupları Osmanlı Devleti tarafından şu adlarla tahrir defterlerine kaydedilmiştir: Naldöken Türkmenleri, Tanrıdağı Türkmenleri, Ofcabolu Türkmenleri, Vize Türkmenleri ve Kocacık Türkmenleri. Bu Türkmen taifeleri dışında onlarla aynı hukukî ve malî statüye sahip Tatarlar da bulunmaktadır. Rumeli'ye geçen önemli miktardaki bir Türk-Tatar grubu Timur istilası (1400) esnasında Kıpçak (Kuman) beylerinden Aktay Han'ın Eflak ve Tuna üzerinden gelerek Edirne ve Filibe çevresine yerleşen yüz bine yakın halkıdır.[5] Tapu Kadastro ve Başbakanlık Arşivlerinde bulunan 16. ve 17. yüzyıllara ait mevcut tahrir defterlerine göre başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlarda bulunan Türkmenlerin nüfusunun asgari 500.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[6]

---

[3] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, TTK. Yay., İstanbul 1992, s. VII.

[4] Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan" Maddesi, *DİA.*, c. 6, İstanbul 1992, s. 396-397.

[5] M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fâtihân*, İşaret Yay., İstanbul 2008, s. 15-17.

[6] Yaşar Yücel, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Türk

Özellikle 14. yüzyıl sonlarına doğru Timur'un Anadolu seferlerinden sonra Istranca Dağları, Balkan dağ silsilesi, Deliorman ve Dobruca bölgelerine Yörük gruplarının gelip yayıldığı arşiv belgeleriyle saptanmıştır. Zamanla Vize'den Tuna'ya Trakya'dan Selanik bölgesine kadar Yörükler yerleşmiştir.[7]

Balkanlarda Türk-İslâm nüfusunun yerleşimini hızlandıran diğer bir etken de buralardaki şehir ve yerleşim birimlerinin yeni yapılar etrafında oluşan Müslüman mahalleler yoluyla yeniden iskânı ile tekke ve zaviyelerin nüfus çeken merkezler olarak belirmesidir. Bu olgunun delillerine Bulgaristan tahrir defterlerinde sıkça rastlanmaktadır.[8]

1878'e kadar bir bütün olarak beş yüz yıl Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalan Bulgaristan'da belirtilen iskân politikaları sonucunda 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar Müslüman Türk nüfus Bulgar kaynaklarına göre de nüfusun çoğunluğunu oluşturmuştur.[9]

Bulgaristan günümüzde de Avrupa'da yerli unsur olarak en fazla Türk nüfusun bulunduğu ülke olma özelliğini korumaktadır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşıyla birlikte fiilen bağımsız olan komşumuz Bulgaristan'daki Türk varlığı hem Osmanlı Devleti döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerde her zaman en önemli gündem maddelerinden birini teşkil etmiştir. Bu savaşla birlikte başlayan ülkedeki Türklerin Türkiye'ye göçleri günümüze kadar devam etmiştir.

I. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDEKİ GÖÇLER

A) 93 HARBİ (1877-1878) VE SONRASI GÖÇLER

Rusların Osmanlı topraklarında ilerlemeye başlamasıyla özellikle Türklere yönelik katliam ve saldırılar sebebiyle göçler daha savaş esnasında başlamıştır. Dobruca bölgesine Rusların girmesi ve Tuna Nehri'nin hemen güneyindeki Silistre'ye ulaşmaları üzerine bu bölgedeki sivil Müslüman Türk halkı Varna, Şumnu ve Osmanpazarı tarafına kaçmaya başladı. General Gurko kontrolündeki Rus birliklerinin 1878 Ocak ayından itibaren Balkan dağlarındaki Şıpka ve Hainboğazı geçitlerini ele geçirerek Güney Bulgaristan'a inmeleri üzerine Kızanlık, Eski Zağra, Yeni Zağra İslimiye ve bu bölgedeki diğer yerleşim yerlerindeki Müslümanlar Filibe'ye doğru göç etmeye başladılar. Filibe'de toplanan göçmenler buradan trenlerle Edirne'ye

---

Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 73-75.

[7] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, S. 3, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yay., Prizren Eylül 2005, s. 32-33.

[8] Yücel, "Balkanlarda Türk...", s. 75.

[9] G. Th. Danailof, *Bulgaristan Nüfus İstatistiklerine Ait Tetkikler*, (çev. İbrahim Darcan), Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937, s. 26.

taşındılar. Kuzeydeki Lofça'nın Rusların eline geçmesiyle ise buradaki halk da Orhaniye ve Plevne tarafına çekildi. Daha sonra Sofya'ya doğru büyük bir göçmen akını gerçekleşti. Eylül 1878'de Sofya'nın işgali üzerine Samakov ve Köstendil'e doğru kaçışlar devam etti. Köstendil civarındaki Müslümanlar da Kumanova ve Üsküp'e doğru çekildiler. Bu göçler esnasında birçok göçmen Bulgar gönüllüleri ve Rus Kozak süvarileri tarafından katledildi. Filibe ve Edirne'de bulunan İngiliz konsoloslarının raporlarında özellikle Bulgarların ve Rus ordusundaki Kozak birliklerinin Müslümanlara karşı hattâ bazı yerlerde Rumlara karşı uyguladığı öldürme, yağma ve tecavüzlerle ilgili pek çok bilgi mevcuttur.[10]

Tuna ve Edirne Vilayetlerinde yaşayan Türklerin 500 bini 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında katliam, açlık ve hastalık sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Bu katliam ve hastalıktan kurtulmayı başarabilen bir milyonu aşkın Müslüman Türk ahali canlarını kurtarmak için göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçmenlerin önemli bir bölümü de İstanbul'a gelmiştir. Rumeli'den İstanbul'a Eylül 1879'a kadar 387.804 muhacir gelmiştir. Resmî istatistiklere göre 1877-1891 yılları arasında 767.339 Bulgaristan muhaciri daimi olarak iskân edilmek üzere Anadolu ve Trakya'ya sevk edilmiştir.[11] 1893 ve 1902 yılları arasında resmî Bulgar istatistiklerine göre ise 70.603 kişi Bulgaristan'dan Osmanlı topraklarına göç etmiştir.[12] Göçün yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Yıllar	***Göç Eden Kişi Sayısı***
1893	11.460
1894	8.837
1895	5.095
1896	1.946
1897	2.801
1898	6.640
1899	7.354
1900	7.417
1901	9.339
1902	9.717
Toplam	70.603

[10] Mehmet Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, Bağlam Yay., İstanbul 2008, s. 44-46.
[11] Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yay., s. 40-41, 227. Bu göçlerle ilgili yerli ve yabancı belge ve dokümanların neşredildiği en kapsamlı çalışma için bkz. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I-III, TTK. Yay, Ankara 1989.
[12] Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu" *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, TTK. Yay., Ankara 1987, s. 52.

Bu göçlerle Bulgaristan sınırları içinde Türkler azınlık durumuna düşürüldüyse de gene de büyük bir Türk kitlesi ülkede kalmıştı. Özellikle Kuzeydoğu Bulgaristan'da Türkler ezici bir çoğunluğa sahipti. Bunun sebebi bölgenin merkezî konumundaki Şumnu'nun Osmanlı Üçüncü Ordusu'nun karargâhı olması sebebiyle savaş esnasında Rusların bu bölgeye girememeleri idi. Bu nedenle bölge Rus kozakları ve Bulgar çetelerinin yağma ve katliamlarından kurtulmuştu. Ocak 1880'de yapılan ilk nüfus sayımına göre bu bölgede Türkler hâlâ üçte iki çoğunluğa sahipti. Müslüman nüfus Eskicuma'da yüzde 82, Pravadı'da yüzde 62.3, Razgrad'da yüzde 68.2, Rusçuk'ta yüzde 52.4, Silistre yüzde 71 ve Şumnu'da yüzde 67.9 oranında çoğunluktaydı.[13]

B) BALKAN SAVAŞLARINDA YAŞANAN GÖÇLER

Balkanlardan, İstanbul ve Anadolu'ya ikinci büyük göç dalgası Balkan Savaşlarında[14] olmuştur. Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti Doğu Trakya hariç Balkanlardaki bütün topraklarını kaybetmiş ve buradaki Müslüman-Türk nüfus korkunç katliamlara uğramış ve çok büyük bölümü de topraklarını terk ederek göç etmek zorunda kalmıştır.[15]

Demografi ve tarih profesörü Justin McCarthy'nin verdiği sonuçlara göre Balkan Savaşı sırasında katliamlar ya da göç yollarındaki imkânsızlıklar sonucu ölen Müslümanların sayısı 632.408 kişi olarak çıkmaktadır. Bu rakam Balkan Savaşlarında ele geçirilen Osmanlı Rumelisi'nin toplam nüfusunun yüzde 27'sine denk düşmektedir. Bütün bu veriler bölgede eşine az rastlanır bir etnik temizlik yapıldığının da kanıtıdır. Balkan Savaşlarından önce Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Rumeli topraklarında Müslüman nüfus 2.315.293 kişi idi. Ancak savaştan sonra Yunan, Bulgar ve Yugoslavya kaynaklarında bu devletlerce Balkan Savaşlarında ele geçirilen topraklarda kalan Müslüman nüfusa bakıldığında bu nüfusun toplam 870.114 kişi olduğu görülmektedir. Bu durumda fark 1.445.179 kişidir. Yani toplam Müslüman Türk nüfusun yüzde 62'si eksilmiştir. Bu nüfusun ne kadarının göç ettiği, ne kadarının katliamlarda ya da göç yollarında

[13] Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç..." s. 49. Savaştan Sonra Bulgaristan'da kalan Türklerin durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler", *Turkish Studies*, C. 1, S. 2, 2006, s. 237-272.

[14] Balkan Savaşları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı" maddesi, *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 23-25; *Balkan Harbi Kronolojisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1999; Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası* (çev. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

[15] Balkan Savaşları esnasında Müslüman-Türk halkının maruz kaldığı katliam ve göçlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

öldüğünü hesaplamak için Türkiye'ye göç eden 812.771 kişi 1.445.179 kişiden çıkarıldığında hayatını kaybeden Müslüman Türk nüfusun 632.408 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır.[16]

Bu savaşta Bulgaristan Türk nüfusun yoğun bulunduğu Kırcaali, Paşmaklı (Smolyan), Cuma-i Bala (Blagoevgrad) gibi şehirlerin bulunduğu Rodoplar bölgesini, Batı Trakya'nın tamamını, Doğu Trakya'nın da Çatalca hattına ve Gelibolu Yarımadası'na kadar olan tüm bölümlerini işgal etmiştir. Savaş esnasında özellikle Bulgar ordusunda bulunan komitacı ve çetecilerden oluşan milis güçleri yabancı konsolosların raporlarına da yansıyan sistematik katliamlar gerçekleştirmiştir.[17] Bu durum zikredilen bölgelerden büyük bir göç hareketinin başlamasına sebep olmuştur.

II. Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması[18] ile Bulgaristan'da kalan Türk azınlığın Bulgarlarla eşit medeni ve siyasi haklara sahip olmaları güvence altına alınmış, Müslüman Türk azınlığı, okullar, vakıflar, cemaat teşkilatlanmaları, müftülükler, dil, din, örf ve âdetler konusunda hak ve menfaatlere sahip olmuşlardı.[19] Antlaşmaya ek olarak nüfus mübadelesi ile ilgili bir protokol de hazırlanmıştır. Buna göre Türk-Bulgar sınırı boyunca on beş kilometrelik mıntıka dâhilindeki Müslüman Türk ve Bulgar ahali karşılıklı olarak mübadele edilebilecekti. Bu kapsamda 48.750 Müslüman Türk ile 46.764 Bulgar yer değiştirmiştir.[20]

İstanbul Antlaşması'na ek protokolle gerçekleştirilen Türk-Bulgar mübadelesi ile gelen 48.750 kişi haricinde Balkan Savaşları sırasında ve hemen akabinde Türkiye'ye göç eden 812.771 kişiden ne kadarının Bulgaristan'dan geldiğini tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak Savaş sırasında Bulgarların işgal ettiği ve daha sonra da Bulgaristan sınırlarında kalan Kırcaali, Mestanlı (Momçilgrad), Koşukavak (Krumovgrad), Eğridere (Ardino), Paşmaklı (Smolyan), Cuma-i Bala (Blagoevgrad), Nevrekop (Gotse Delçev) Ropçoz, Dospat gibi Türk-İslâm nüfusun çok yoğun oldu-

[16] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün* (çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 186-192; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul 2001, s. 93-94.

[17] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Yıldırım "Balkan Savaşlarında Bulgar Ordusu ve Komitacıların Batı Trakya'daki Faaliyetleri", *History Studies*, *Special Issue on From Past to Present The Turks in Greece*, cilt 6, sayı 2, Şubat 2014, ss. 143-160.

[18] İstanbul Antlaşmasının hükümleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. 2, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 482-491.

[19] Hamza Eroğlu, "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 29.

[20] Abdülmecid Nuredin, *Balkanlardan Türkiye'ye Göç ve Etkileri*, Çağla Yay., Ankara 2011, s. 143-152.

ğu yerleşim birimlerinden,[21] özellikle Bulgar komitacı ve çetecilerin savaş esnasında yaptığı katliam ve saldırılar sebebiyle önemli bir göç hareketi olmuştur. Bu nedenle yüz elli bin kadar kişinin de zikredilen bu bölgelerden göç etmiş olması muhtemeldir. Türk-Bulgar Mübadelesi ile gelen yaklaşık elli bin kişiyi bu rakamla topladığımızda Balkan Savaşları esnasında ve hemen akabinde sadece Bulgaristan'dan 200 bin Türk'ün Türkiye'ye geldiğini söyleyebiliriz. Ayrıca Bulgaristan'la müttefik olduğumuz halde, I. Dünya Savaşı esnasında da Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığı bazı baskılar ve sıkıntılarla karşılaşmış, bu sebeple çok az sayıda da olsa Türkiye'ye göç devam etmiştir.[22]

II. CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ GÖÇLER

A) 1951'E KADAR GERÇEKLEŞEN GÖÇLER

Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında müttefik olmaları ve Bulgaristan ordusunda çok sayıda Müslüman Türk azınlığa mensup askerin de Bulgarlarla birlikte savaşıp birlikte ölmeleri savaş sonunda Bulgaristan'ın ülkedeki Türklere karşı tutumunu değiştirmesinde önemli bir etken olmuştur. Savaş sonunda iktidara gelen ve 1923 yılına kadar başta kalan Aleksandr Stamboliyski liderliğindeki Çiftçi Partisi döneminde Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığı biraz rahat nefes alabilmiştir.[23] Ancak bu dönemde de çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır.[24]

18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması ve İkâmet Sözleşmesi cumhuriyet döneminde Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığın hakları ve Türkiye'ye göçleri ile alâkalı ilk antlaşmadır. Türkiye ve Bulgaristan arasında yapılan İkâmet Sözleşmesi'nin ikinci maddesi doğrudan doğruya Bulgaristan'daki Türkler ile ilgilidir. Bu maddeye göre:

---

[21] Balkan savaşları öncesi bu bölgenin demografik durumu ve idari yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Yıldırım, Haluk Kayıcı, "Balkan Savaşları Öncesi Batı Trakya'nın İdari ve Demografik Yapısı", *Dünden Bugüne Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu (23-24 Ekim 2014) Bildiriler Kitabı*, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayın No: 9, İstanbul 2016, s. 42-63.

[22] I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Bulgaristan'da Türklere yönelik baskılar ve yaşanan göç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Bozkurt, "I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Bulgaristan'dan Göçler Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tutumu", *Balkanlar ve Göç*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür AŞ Yay., Bursa 2013, s. 341-358.

[23] Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yaymevi, 3. basım, İstanbul 2012, s. 65-68.

[24] Gerçekte yapılan bazı düzenlemelerle Müslümanların dinî haklarına darbe indirilmiştir. Örneğin 1919 yılında hazırlanan "Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniyye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi'nde kulağa hoş gelen ifadeler kullanılmasına karşın Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı denetimi ele geçirmiş oldu. Nizamnamede Başmüftünün, atanmış müftüler tarafından seçileceği öngörüldüğünden seçim gerçek mânâda işlevini yitirmiştir (Emine Bayraktarova, "Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919)", Marmara Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2009, s. 163-165).

"Taraflar Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının isteğe bağlı göçlerine hiçbir engel çıkarılmamasını kabul ederler. Göçmenler yanlarında taşınır mallarını ve hayvanlarını götürmek ve taşınmaz mallarını serbestçe tasfiye etme hakkına sahip olacaklardır. Taşınmaz mallarını kesin gidişlerinden önce tasfiye etmemiş olanlar göç gününden başlamak üzere iki yıllık bir süre içinde bu tasfiyeyi yapmak zorundadırlar. Malların tasfiyesinden elde edilen paraları ilgililerin dışarı çıkarma biçimi konusunda iki hükümet arasında bir antlaşma yapılacaktır."[25]

Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığı için özellikle Türkiye ve Bulgaristan arasında imzalanan Türk-Bulgar İkâmet Sözleşmesi hayati bir öneme sahiptir. Bu antlaşma ile ilk defa Bulgaristan'da yaşayan Türklerin anavatana göçleri bir düzene bağlanmıştır. Atatürk döneminde bu antlaşma oldukça dürüst ve düzgün bir biçimde uygulanmış, 1930'lu yıllarda her yıl Türkiye'ye ortalama 17 bin göçmen gelmiştir.[26] 1925 tarihli İkamet Sözleşmesi'nin hükümleri 1944 yılında Bulgaristan'daki rejim değişikliği sebebiyle askıya alınmış ve bu tarihten itibaren Bulgar makamları sağlıklı bir göç anlayışını terk etmişlerdir.[27]

Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1923-1939 yılları arasında toplam 198.688 kişi göç etmiştir.[28] Cumhuriyet'in ilk döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin yıllara göre dağılımı ise şöyledir:[29]

Yıllar	***Göçmen Sayısı***
1923-1933	101.507
1934	8.682
1935	24.968
1936	11.730
1937	13.490
1938	20.542
1939	17.769
1923-1939 Toplamı	198.688

[25] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, c. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 260-263; Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Sarıkoyuncu Değerli, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askerî Ataşeliğinin Türk-Bulgar İlişkilerine Yansımaları (1913-1938)*, ATASE Yay., Ankara 2006.

[26] Şimşir, *Bulgaristan....*, s. 225, 229.

[27] İbrahim Kâmil, *Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1989, s. 28.

[28] Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete...*, s. 310.

[29] Şimşir, *Bulgaristan....*, s. 229. Bu dönemdeki göçler ve Türkiye'de iskânları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Öksüz, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskan Meselesi (1923-1938)", *Atatürk Dergisi*, c. 3, S. 1, s.169-188, Erzurum 2000.

II. Dünya Savaşı yıllarında ve savaştan hemen sonra Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk göçleri azalmıştır. 1941-1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 14.930 göçmen gelmiştir.[30] Bu durumda 1923'ten 1950 yılına kadar toplam 213.618 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.

B) 1950-1951 GÖÇÜ

10 Ağustos 1950'de Bulgar Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti'ne sert bir nota vererek Bulgaristan Türklerinden 250.000 kişinin üç ay içinde Türkiye'ye göçmen olarak alınmasını istemiştir. Bu nota üzerine Türkiye-Bulgaristan ilişkileri gerginleşmiş ve yeni bir göç sorunu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde Bulgaristan'da "Vatan Cephesi" adıyla komünist bir rejim kurulmuş, bu yeni yönetim ağır vergiler almaya başlamış ve büyük çoğunluğu köylü olan Türklerin ürünlerinin önemli bir bölümünü devlete vermeleri için baskı yapmaya başlamıştı.[31] Türk gençleri "Trudovak" denilen işçi asker taburlarına alınıp ağır işlerde çalıştırılıyor, okul çağındaki Türk çocukları da "Brigadir" adı verilen kısa süreli işçi taburlarında çalıştırılıyordu. 1947'den itibaren Türk azınlığının ileri gelenlerine karşı tutuklamalar da başlamıştı. Baskılar giderek arttı ve 1946'da Türk azınlık okulları devletleştirildi. 1949'dan itibaren ise Türklerin tarlaları ellerinden alınıp kooperatifleştirilmeye başlandı. Bu sebeplerden dolayı Türk azınlığı 1947-1948 yıllarında göç için Türk yetkililere başvurmaya başladı. Bulgar Hükümeti ile yaşanan pek çok soruna rağmen Türkiye sınırı açtı ve 1950 yılı Ocak ayından 1951 yılı Kasım ayına kadar 154.397 kişi Türkiye'ye göç etti. Nisan 1951 yılında Türkiye aldığı kararla 1 Ocak 1950'den itibaren Türkiye'ye gelen ve gelecek olan bütün göçmenler "iskânlı göçmen" statüsüne alındı.[32]

1950-1951 göçü Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin en planlısı olmuştur. Göç, Bulgaristan'dan çıkış aşamasından Türkiye'de göçmenlerin iskânı ve istihdamına kadar planlı ve programlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. İskânlı göçmen statüsündeki bu göçmenler iskân defterlerine kayıt edilmişlerdi. Göçmenler ilk olarak geçici misafirhanelere alınmış, burada vatandaşlığa alım işlemleri, sağlık kontrolü ve diğer resmî işlemleri yapıldıktan sonra uzmanlar tarafından Türkiye'de yerleştirilecekleri bölgelerin Bulgaristan'da yaşadıkları yerlere en uygun bölgeler olması için kısa anketler yapılmıştır. 8 Kasım 1951'e kadar gelen 37.351 aileden 32.000'i

[30] Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete...*, s. 310.

[31] Türk azınlığa yönelik Bulgaristan Komünist Partisi'nin uygulamaları ve göçün nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kâmil, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c. 5, S. 2, Edirne, Aralık 2016, s. 31-65.

[32] Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete...*, s. 312.

iskân edilmek için müracaatta bulunmuş ve müracaat edenlerin tamamı iskân hakkına sahip göçmen olarak tespit edilmişlerdir. 14 Kasım 1952 tarihi itibarıyla göçmenler için 29.084 ev inşaatına başlanmış ve 19.293 ev tamamlanmıştır. Göçmenlere 703.962 dönüm tarım arazisi, 5.770.000 kilo tohumluk ve 18.288.935 lira donatım ve işletme kredisi verilmiştir.[33]

1950-1951 göçünde İskân hakkına sahip olduğu tespit edilen 33.595 ailenin illere göre yerleştirme planı:[34]

İller	**İskân Planına Göre Yerleştirilecek Aile Adedi**	**Çiftçi**		**Esnaf ve Sanatkâr**	
		Aile Adedi	Nüfus	Aile Adedi	Nüfus
Afyon	269	265	1.225	4	11
Amasya	131	129	329	2	8
Ankara	3.417	897	3.697	315	1.114
Antalya	1.188	445	2.136	24	90
Aydın	902	700	3.030	58	213
Balıkesir	1818	1.565	6.905	563	2.445
Bilecik	265	206	938	11	226
Bolu	280	197	1.004	11	33
Burdur	176	431	1.983	22	104
Bursa	949	1.991	9.105	1.075	4.024
Çanakkale	564	590	2.647	32	180
Çankırı	218	42	155	13	58
Çorum	1282	400	1.838	5	25
Denizli	865	340	1.445	93	362
Diyarbakır	23	23	23	-	-
Edirne	903	567	2.492	111	342
Elazığ	129	85	323	2	9
Erzincan	255	74	328	-	-
Eskişehir	732	979	3.933	848	3.254
Hatay	65	65	240	-	-
İçel	1.004	607	-	11	49
Isparta	197	162	715	8	28

[33] Recep Murat Geçikli, "Bulgaristan Türklerinin Göçü (1950-1951) ve ABD Yardım Programına Yansıması", *Atatürk Dergisi*, c. 5, S. 1, Erzurum 2016, s. 25-26.

[34] Ali Tunaoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 14, İstanbul Ekim 1952 - Temmuz 1953, s. 155.

İstanbul	222	471	2.283	2.806	10.522
İzmir	638	1.102	4.879	614	2.476
Kastamonu	311	101	469	14	45
Kayseri	998	283	1.228	75	285
Kırklareli	508	1.452	6.486	253	1.027
Kırşehir	945	491	2.013	-	-
Kocaeli	452	391	1.900	61	242
Konya	2.683	1.006	4.193	13	55
Kütahya	438	360	1.526	39	136
Malatya	118	50	245	1	4
Manisa	1.139	997	4.411	142	606
Maraş	454	235	1.105	5	18
Muğla	505	484	2.236	21	96
Niğde	1.134	400	1.807	3	17
Samsun	502	475	2.117	28	113
Seyhan	1.455	1.506	6.521	23	91
Sinop	250	50	209	-	-
Sivas	2.474	431	1.749	4	15
Tekirdağ	1.036	1.361	6.057	203	709
Tokat	211	202	970	6	35
Yozgat	1.316	730	3.379	65	244
Zonguldak	121	74	321	46	176
TOPLAM	**33.595**	**-**	**100.739**	**-**	**28.429**

Yukarıdaki tabloda 1 Ağustos 1952'ye kadar tespit edilen vaziyet görülmektedir. Büyük ölçüde bu plana göre 1950-1951 Bulgaristan göçmenlerinin yurda dağılışları ve iskânlarının gerçekleştirildiği değerlendirilmektedir. Nihai iskân aşamasında da konut ve işyeri temini için projeler hazırlanmış, bu amaçla çiftçi göçmenler için köylerde, sanatkâr göçmenler için şehirlerde inşa edilmek üzere iki tip konut belirlenerek hemen inşaata başlanmıştır.[35]

Bu tarihe kadar Bulgaristan'dan gelen göçmenlerde dikkat çeken bir husus da Bulgaristan Türklerinin Türkiye'deki okuryazar oranından daha yüksek bir okuryazar oranına sahip olmaları ve göçmen kadınlar arasında da okuryazarlığın Türkiye'deki kadın nüfusa göre daha yaygın olmasıdır.

[35] Tunaoğlu, "Bulgaristan Türklerinin...", s. 156.

Gene 1950-1951 yıllarında gelen göçmenlerin yüzde 97,5 gibi çok yüksek bir oranının anadillerinin Türkçe olduğu tespit edilmiştir.[36]

C) 1969-1978 GÖÇÜ

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç 1951'de durdurulunca bu defa parçalanmış aileler sorunu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, 22 Mart 1968 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İvan Başev resmî adı "Yakın akrabaları 1952 yılına kadar Türkiye'ye göç etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmeleri hakkında Antlaşma" olan göç antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye Büyük Millet Meclisi 17 Mart 1969'da onaylamış, beş ay sonra 19 Ağustos 1969'da antlaşma Sofya'da teati edilerek yürürlüğe girmiştir. İlk göçmen kafilesi Edirne'nin Karaağaç İstasyonu'na 8 Ekim 1969 Çarşamba günü ulaşmış ve 1978 yılı sonuna kadar 130.000 kişi göç etmiştir.[37]

Kendi ailemin de göç ettiği bu dönemde Türklerin göç edebilmesi için Türkiye'de bulunan akrabalarından resmî kanallar yoluyla bir istek belgesinin gelmesi gerekmekteydi. Ayrıca Bulgaristan'da meslek lisesi mezunu olan Türkler, eğer Bulgaristan'da birkaç yıl bir fabrikada çalışmadıkları takdirde göç edebilmek için Bulgar Devleti'ne diploma parası ödemek zorundaydılar. Gene göç etmenin en önemli şartlarından biri de Bulgaristan'da bulunan evlerini satmak zorunda olmalarıdır. Bu durum zaten her zaman Türkiye'ye göç etmeye meyilli olan Türk nüfustan bir alıcı bulunabilmesini güçleştirmekteydi. Ayrıca komünist rejim dolayısıyla her ailenin en fazla bir evi ve bir arabası bulunabileceğinden talep durumu da ciddi şekilde kısıtlanmaktaydı. Bu nedenlerden dolayı Türkiye'ye göç edebilmek için insanlar kendi evlerini değerinden çok az bir fiyata satmak zorunda kalmışlar, hattâ tapu masraflarını dahi kendi ceplerinden ödeyerek evlerini Bulgarlara devreden örneklere bile rastlanmıştır. Göç esnasında istedikleri ev eşyalarını getirme hakkı bulunan göçmenlerin yanlarında nakit para, döviz veya altın getirmeleri yasaktı. Bu dönemdeki göçmenlere kendi arzularıyla Türkiye'yi Bulgaristan'a tercih ettikleri için Bulgaristan'daki haklarından vazgeçtiklerine dair bir belge de imzalatılmıştır. Bu hususlara ilaveten Türkiye'ye göç edenlerin Bulgaristan'a geri dönmeleri de yasaklanmıştı.

1968-1978 göçüyle Türkiye'ye gelen Bulgaristan Türkleri "iskânlı göçmen" statüsünde bulunmayıp "serbest göçmen" statüsündeydiler. Bu ne-

[36] Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, c.1, sayı 1-4, Aralık 1970, s. 16.
[37] Şimşir, *Bulgaristan...*, s. 336-349-350, 361.

denle doğrudan doğruya Devletten herhangi bir yardım almamışlardır. Ancak Türkiye'den kendilerine istek yapan akrabaları bu göçmenlere beş yıl süreyle bakmakla mükelleftiler.

D) 1989 GÖÇÜ

1985 yılına gelindiğinde Türk ve Dünya kamuoyu Bulgaristan'ın ülkedeki Müslüman-Türk azınlığa yönelik yeni bir yok etme ve asimilasyon politikasıyla karşılaştı. Müslüman Türk adları silah zoruyla Bulgarca isimlerle değiştiriliyor, köyler, kasabalar ve hattâ mezarlıklar yıkılıyor ve direnenler acımasızca öldürülüyordu. 1985 Mart ayına kadar iki bin beş yüz Türk'ün öldürüldüğü tahmin edilmekteydi. 1989 yazında başlayan zorunlu göç 23 Ağustos 1989'da 310.000 kişiye ulaşmıştır.[38]

Bulgaristan 1984 yılı Aralık ayından itibaren ülkede yaşayan Türk azınlığı asimile etmek ve homojen bir Bulgar ulusu yaratmak amacıyla başlattığı, zorla Türk isimlerinin değiştirilerek yerlerine Bulgar isimlerinin konması politikasını her alanda genişletmiştir. Bulgar Komünist Partisi bu politikaya "Yeniden Doğuş" adını vermiştir. Bu bağlamda Türkçe konuşmak yasaklanmış, dinî vecibelerin yerine getirilmesi de sert önlemlerle engellenmeye çalışılmıştır. Özellikle Türk çocuklarının sünnet edilmesi yasaklanmış, evlerinde Türkçe kitap ve Kuran'ı Kerim bulunduranlar gözaltına alınarak bilinmeyen yerlere götürülmeye başlanmıştır. Hattâ ölen Türklerin cenazelerinin İslâmî usullere göre defnedilmeleri engellenmiş, Hıristiyan mezarlıklarına defnedilmeye çalışılmıştır. Bu insanlık dışı uygulamalara direnenler farklı yerlere sürgün edilmiş, birçoğu da tutuklanarak Belene gibi toplama kamplarına gönderilmiş, bir kısmı da öldürülmüştür. Türk gençlerine ve aydınlarına yönelik sıkı takipler başlatılmış, Türk çocuklarının çok küçük yaşta zorunlu olarak kreşe gönderilerek Bulgarca öğrenmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.[39]

Türkiye Cumhuriyeti de soydaşlarına yönelik bu akıl almaz baskılara karşı harekete geçmiş 1985 yılı Ocak ayında baskı politikalarının durdurulması için en üst düzey girişimlerde bulunmuştur. Aynı zamanda İstanbul, Edirne, Bursa gibi illerde yürüyüşler ve protesto mitingleri düzenlenmiştir. Üniversiteler, dernekler, meslek kuruluşları bildiriler yayınlamışlardır. Sofya Büyükelçisi de Ankara'ya çağrılarak kendisinden bilgi alınmış, 20 Şubat 1985'te TBMM gizli bir oturumda Bulgaristan'daki Türkler sorununu görüşmüş ve 22 Şubat 1985'te Bulgaristan'a bir nota verilmiştir. Konunun müzakereler yoluyla çözülmesi istenmiş ve geniş kapsamlı bir göç

[38] Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete...*, s. 314-316.

[39] Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, ATAM Yayınları, Ankara 2012, s. 47-66.

antlaşması yapılabileceği de bildirilmiştir. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ise Türkiye'nin ülkesindeki Türklerle ilgilenmesini "içişlerine müdahale" olarak yorumlamış ve göç antlaşmasını da reddetmiştir. Bu durum üzerine Türkiye konuyu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, İslâm Konferansı Örgütü, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumlara götürerek Bulgaristan'ın haksız ve çağdışı tutumunu protesto etmiştir.[40]

Bütün bu insanlık dışı uygulamalara karşı Bulgaristan'daki Türk toplumu, 1985-1990 yılları arasında "Uzun Kış" Derneği, "Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi" (BTMKH), "Bulgaristan Bağımsız İnsan Hakları Derneği" (BBİHD), "İnsan Haklarının Savunulması Demokratik Birliği Derneği" (İHSBD), "1989 Viyana Destek Derneği" (VDD 89) adları altında oluşturdukları Derneklerle asla silaha başvurmadan demokratik yollar ve gösterilerle haklarını aramaya başlamışlardır.[41]

Bulgaristan Türklerinin direniş hareketi 21 Mayıs 1989'da hızla yayılarak Kırcaali, Razgrad ve Hasköy'de büyük yürüyüş ve gösterilere dönüşmüş, 23 Mayıs günü dönemin Bulgar yönetimi göstericilere ateş açılmasını emretmiş ve bu esnada 3 Türk öldürülmüş, 30'dan fazla da yaralı verilmiştir. Bu olayların ardından 2 Haziran 1989'dan itibaren o tarihe kadar II. Dünya Savaşından sonra yaşanan en büyük kitlesel göç hadisesi cereyan etmiştir. Mayıs 1990 tarihine kadar vizeli ve vizesiz 345.960 kişi Türkiye'ye giriş yapmıştır.[42]

Mayıs 1990 sonu itibarıyla Bulgaristan'dan zorunlu göçe tâbi tutularak gelen soydaşlarımızın Bulgaristan'dan geldikleri bölgelere göre dağılım aşağıdaki gibidir:[43]

Razgrad	57.623
Kırcacali	55.151
Şumnu	20.543
Haskova	21.772
Silistre	14.428
Varna	11.667
Rusçuk	7.128
Filibe	6.829
Tolbuhin (Dobriç)	4.887

[40] R. Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, Ankara 1990, s. 56.

[41] Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yay., Bursa 2011, s. 161-179.

[42] Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında...*, s. 58-60.

[43] Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında...*, s. 81.

Eski Cuma (Tırgovişte)	9.553
Pazarcık	1.755
Burgaz	896
İslimiye (Sliven)	232
Gabrova	141
Veliko Tırnova	48
Plevne	35
Toplam	**212.688**

Bulgar istatistik verilerine göre 1960-1993 yılları arasında 469.146, sadece 1989 göçünde ise 214.902, sonrasında da 1993 yılına kadar 140 bin Türk Türkiye'ye göç etmiştir.[44] Bu durumda 1989-1993 yılları arasında 354.902 kişi göç etmiştir. Bu sonuçlar Bulgar resmî verileri olduğundan, 1989 büyük göç hareketinden sonra Bulgaristan'da totaliter yönetim sona erip Türklerin haklarının iadesi de gündeme gelince dönen soydaşlarımız göç rakamlarından çıkarıldıktan sonra elde edilen rakamlardır. Ancak 1993'ten sonra da özellikle Bulgaristan'da yaşanan ekonomik sıkıntılar, Türkiye'de bulunan akrabaların yanına yerleşmek gibi sebeplerle Türkiye'ye vize ile gelip belli bir süre sonra da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmek suretiyle göç örtülü bir şekilde Bulgaristan'ın AB'ye üye olduğu 2007 yılına kadar devam etmiştir.

III. GÖÇLERİN TOPLU VERİLERİ

Her göç döneminde Bulgaristan Türklerinin öncelikle aydın ve tahsilli kesimi ile ekonomik olarak varlıklı sınıfı göç ettirilmeye çalışılmıştır.[45] Böylece Türk azınlığı kendi haklarını korumak için mücadele edebilecek ve organize hareket etmesini sağlayacak önderlerden mahrum kalmıştır. Bu durum, azınlığı Bulgar yönetimlerinin bazı dönemlerde uyguladığı asimilasyon politikalarına karşı da savunmasız bırakmıştır.

Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin anadillerinin Türkçe olması, her dönemde Türkiye'de hayata hızla adapte olabilmelerini ve ülkeye uyumunu kolaylaştırmıştır. Gene okuryazar oranlarının ve eğitim-öğretim seviyelerinin Türkiye'deki ortalamanın üzerinde olması da ekonomik bakımdan kısa sürede toparlanabilmelerini sağlamıştır. Ayrıca Cumhuriyet döneminde gerçekleşen göçlerde, özellikle Bulgaristan'da komünist idare döneminde lise seviyesindeki meslekî eğitimin yaygınlaşması sonucu, gelen göçmen-

[44] Petır Lozanov Slaveykov, *Etnogeografiya*, Universitetsko İzdatelstvo Sv. Kliment Ohridski, Sofya, 2006, s. 104.

[45] Bulgaristan'da Türk aydınlara karşı yapılan saldırılarla ilgili bir örnek için bkz. Bülent Yıldırım, "Bulgaristan'da Türk Azınlığa Yönelik Unutulmuş Üç Büyük Siyasi Suikast", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, cilt 16, S. 3, Temmuz 2017 s. 864-877.

lerin çok büyük bölümünün teknisyen, tekniker, hemşire, sağlık memuru gibi mesleklere sahip olması, Türkiye'nin bu alandaki ara eleman ihtiyacına büyük katkı sağlamıştır. Bunun yanısıra özellikle 1989 göçünde doktor, mühendis, veteriner, öğretmen gibi yüksek tahsilli kesim de hatırı sayılır bir orana sahiptir.

Göç Dönemi	*Göç Eden Kişi Sayısı*
1877-1891	767.339
1893-1902	70.606
1912-1913	200.000
1923-1949	213.618
1950-1951	154. 393
1969-1978	130.000
1989-1993	354.902
Toplam	1.736.465

Aşağıdaki tabloda her göç döneminde Türkiye'ye gelen nüfus, göç döneminin son tarihinden itibaren yıllık yüzde 1.5'lik bir nüfus artış oranı ile arttırılarak 2017 itibarıyla hangi rakama ulaşacağı nüfus projeksiyonu yöntemiyle ortaya konmuştur. Sadece 1989-1993 göç döneminde Türkiye'ye gelenlerin nüfus artış oranı yıllık yüzde 1.3 oranından arttırılmıştır. Türkiye'nin nüfus artış hızı 1990'lı yıllara kadar ortalama yüzde iki oranında seyretmiş olduğundan ve Bulgaristan nüfus sayımlarından 1956 ve 1965 sayımları arasında Türk nüfusun artış oranının da yuvarlak hesapla yüzde iki gibi bir orana sahip olması dolayısıyla projeksiyon nüfus hesaplamasında yüzde 1,5'lik bir artış hızı baz alınmıştır. 1956-1965 yılları arasında Bulgaristan Türklerinin bir göç hareketinde bulunmaması ve tarih aralığı olarak da 1878'den günümüze kadar kısmen ortalama bir zaman diliminde yer alması dolayısıyla bu dönemdeki artış hızı önemli bulunmuştur. Ancak Bulgaristan'ın fiilen bağımsızlığından sonraki süreçte yaşanan Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Kurtuluş Savaşı döneminde kayıpların fazla olması ve gene II. Dünya Savaşı yıllarında nüfus artış hızlarının düşmesi dolayısıyla temel olarak aldığımız ortalama yüzde iki artış oranı yüzde 1.5'e düşürülmüştür. Sadece 1989-1993 aralığında göç eden nüfus oldukça yakın bir tarihte bulunduğundan ve bu yıllardan itibaren nüfus artış oranları da düştüğü için yüzde 1,3'lük bir oranda arttırılmıştır.

Göç Dönemi	*Göç Eden Kişi*	*Projeksiyon Nüfus*
1877-1891	767.339	5.006.300
1893-1902	70.606	391.233
1912-1913	200.000	940.802
1923-1949	213.618	587.934
1950-1951	154. 393	412.464
1969-1978	130.000	232.337
1989-1993	354.902	483.877
Toplam	1.736.465	8.054.947

Nüfus projeksiyonuyla ortaya çıkan tablo Bulgaristan'ın bugünkü toplam nüfusunun yaklaşık olarak bir milyonun üzerinde olması, Bulgar yönetimlerinin neden 140 yıllık tarihî süreç içerisinde sık aralıklarla Türklerin Türkiye'ye göçünü sağlamaya çalıştığının da cevabı niteliğindedir. Üstelik bu kadar göçe rağmen günümüzde de Bulgaristan'ın yaklaşık yüzde 10'unun Türklerden oluşması dikkat çeken diğer bir husustur.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından itibaren neredeyse her dönemde Türklere yönelik çeşitli baskı ve sindirme politikalarının mevcut olması Türklerde daima Türkiye'ye, anavatana yönelik göç olgusunu canlı tutmuştur. Bulgaristan'dan Türkiye'ye en büyük göç akınının 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ve hemen akabindeki yıllarda gerçekleştiği görülmektedir. Bu savaşla birlikte Bulgaristan'daki Müslüman Türk nüfusun oranı en büyük düşüş ivmesini yaşamıştır. Balkan Savaşları ile birlikte Güney Bulgaristan'da Türk-İslâm nüfusunun çok yoğun olduğu Paşmaklı ve Kırcaali gibi illerin bulunduğu Rodoplar bölgesinin de Bulgaristan'ın eline geçmesi bu yörelerden de önemli miktarlarda göçün yaşanmasına sebep olmuştur. Ulaşılabilen verilere göre 1878-1913 tarihleri arası bir milyonun üzerinde (1.037.939) bir Türk-İslâm nüfusu Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun miktarı ve buna karşılık Türk nüfusunun sayısı ve oranı düşünüldüğünde Bulgaristan'dan gelen Türk-İslâm nüfusunun Anadolu'daki Türk-İslâm nüfusa çok önemli bir katkı yaptığı ve yaşanan sancılı savaşlar sürecinde gerek asker kaynağı ve gerekse iş gücü olarak önemli bir destek sağladığı da ortaya çıkan sonuçlardandır.

Bulgaristan'ın 14. yüzyılda fethi ile Anadolu'dan Rumeli'ye iskân edilen Türk nüfus beş asırdan daha fazla bir zaman sonra büyük kayıplar vere-

rek 1877-1878'den itibaren yaşanan büyük göçlerle birlikte geri dönerek bu defa Anadolu'nun kurtarılması için rol oynamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte daha çok iki ülke arasındaki antlaşmalar yoluyla gerçekleşen göçlerle de bir milyona yakın (852.913) göçmenin Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç ettiği görülmektedir. Bu dönemdeki göçler içerisinde en kapsamlı ve zorlu olanı şüphesiz 1989 yılında gerçekleşmiştir. O dönemde Bulgaristan'da hüküm süren totaliter komünist rejimin eşine rastlanmamış bir asimilasyon politikası takip etmeye başlaması sonucu yüzbinlerce Türk Türkiye'ye doğru zorla yola çıkarılmıştır. Bulgaristan'da totaliter rejimin çökmesiyle birlikte Türklerin haklarının geri verilmeye başlanmasına rağmen bu defa daha çok ekonomik sebeplerden Türkiye'ye göç azar azar devam etmiştir. Bulgaristan'ın AB'ye üye olduğu 2007 yılından itibaren ise bu göçün AB üyesi Batı Avrupa ülkelerine kaydığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul 2001.

Ahmetbeyoğlu, Ali, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", *Türkler*, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), c. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

Atasoy, Emin, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yay., Bursa 2011.

Balkan Harbi Kronolojisi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1999.

Bayraktarova, Emine, "Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919)", Marmara Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2009.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. 2, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Bozkurt, Abdurrahman, "I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Bulgaristan'dan Göçler Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tutumu" *Balkanlar ve Göç*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür AŞ Yay., Bursa 2013.

Danailof, G. Th., *Bulgaristan Nüfus İstatistiklerine Ait Tetkikler*, (çev. İbrahim Darcan), Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askerî Ataşeliğinin Türk-Bulgar İlişkilerine Yansımaları (1913-1938)*, ATASE Yay., Ankara 2006.

Eroğlu, Hamza, "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987.

Geçikli, Recep Murat, "Bulgaristan Türklerinin Göçü (1950-1951) ve ABD Yardım Programına Yansıması", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 1, Erzurum 2016.

Geray, Cevat, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, c. 1, S. 1-4, Aralık 1970.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, Bağlam yay., İstanbul 2008.

Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994.

Halaçoğlu, Yusuf, "Bulgaristan" Maddesi, *DİA*., c. 6, İstanbul 1992.

Hall, Richard C., *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası* (çev. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

İnalcık, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, S.3, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yay., Prizren Eylül 2005.

İnalcık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, TTK. Yay., İstanbul 1992.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994.

Kâmil, İbrahim "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c. 5, S. 2, Edirne, Aralık 2016.

Kâmil, İbrahim, *Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1989.

Kemaloğlu, Ayşegül İnginar, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, ATAM Yay., Ankara 2012.

Konukman, R. Ercüment, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, Ankara 1990.

Köse, Osman, "Bulgaristan Emareti ve Türkler", *Turkish Studies*, C. 1, S. 2, 2006.

Küçük, Cevdet, "Balkan Savaşı", Maddesi *DİA*., c. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992.

Mccarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.

Nuredin, Abdülmecid, *Balkanlardan Türkiye'ye Göç ve Etkileri*, Çağla Yay., Ankara 2011.

Öksüz, Hikmet, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskan Meselesi (1923-1938)", *Atatürk Dergisi*, c. 3, S. 1, Erzurum 2000.

Slaveykov, Petir Lozanov, *Etnogeografiya*, Universitetsko İzdatelstvo Sv. Kliment Ohridski, Sofya, 2006.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, c. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

Şimşir, Bilal N., "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu" *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, TTK. Yay., Ankara 1987.

Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, 3. basım, İstanbul 2012.

Şimşir, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I-III, TTK. Yay, Ankara 1989.

Tunaoğlu, Ali, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950- 1951)", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 14, İstanbul, Ekim 1952 - Temmuz 1953.

Yıldırım, Bülent, & "Balkan Savaşlarında Bulgar Ordusu ve Komitacıların Batı Trakya'daki Faaliyetleri", *History Studies, Special Issue on From Past to Present The Turks in Greece*, cilt 6, Sayı 2, Şubat 2014.

Yıldırım, Bülent, "Bulgaristan'da Türk Azınlığa Yönelik Unutulmuş Üç Büyük Siyasî Suikast", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 16 S. 3, Temmuz 2017.

Yıldırım, Bülent, KAYICI, Haluk, "Balkan Savaşları Öncesi Batı Trakya'nın İdari ve Demografik Yapısı" *Dünden Bugüne Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu (23-24 Ekim 2014) Bildiriler Kitabı*, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayın No: 9, İstanbul 2016.

Yücel, Yaşar "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987.

SİNEMA

"Manaki Kardeşlerin çektiği II. Meşrutiyet kutlamaları filminden bir kare: Özgürlük Faytonu'ndaki kız çocukları. Her kız omuzu üzerinde Birlik, Kardeşlik, Özgürlük, Eşitlik ve Adalet yazan bir şerit taşıyor"

(Manaki Kardeşler Facebook Sayfası).

Balkanlarda Erken Dönem Osmanlı Aleyhtarı Propaganda Filmleri (1903-1916)

Ali Özüyar

Giriş

28 Aralık 1895'te Paris'te Capucines Bulvarı'ndaki Grand Café'nin Hint Salonu'nda özel bir gösteri yapıldı. O gün 1 Frank karşılığında bu gösteriye katılanlar, Lumière Kardeşlerin icat ettikleri "sinematograf (cinématograph)" adlı cihazdan perdeye yansıyan hareketli görüntülere tanık oldular. Bu özel gösteriyle birlikte çağımızın en güçlü ve etkili sanat dalı olan sinemanın tarihsel serüveni başlamış oluyordu. Sinemanın görsel, işitsel ve kurgusal yapısının kitleler üzerindeki yönlendirici etkisi, bu sanatın bir düşünceyi, öğretiyi, ideolojiyi ve inancı, yayma, benimsetme ve kamuoyu oluşturmada etkili bir propaganda aracı olabileceğini gösterdi. Bu bağlamda gerek Avrupa devletleri gerekse Balkan ulusları, sinemayı erken sayılabilecek bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı siyasi bir propaganda aracı olarak kullanmaya başladılar. Bu ulusların başında Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi bağlarını bir türlü koparamamış olan Bulgarlar

geliyordu. Sinemanın Balkan devletleri üzerindeki asıl etkisi ise I. Dünya Savaşı yıllarında oldu. Özellikle İtilaf Devletleri, Balkan devletlerini kendi saflarında savaşa sokabilmek için sinemayı siyasi bir propaganda aracı olarak kullandı.

MAKEDONYA SORUNU

Bulgarlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla bağımsızlığa giden yolda önemli bir adım atmışlardı. Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti'ne vergi bağıyla bağlı büyük bir Bulgar Prensliği kuruluyor; Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya[1] bu prensliğin sınırları içinde kalıyordu. Bulgarlara bu siyasi statüyü kazandıran Rusya da bu coğrafya üzerinden Ege Denizi'ne ulaşmış oluyordu. Ancak Avrupa devletleri Akdeniz'deki güvenlik ve çıkarlarının Rus tehdidi altına girmiş olmasından dolayı bu antlaşmaya itiraz ederek Berlin Antlaşması'nın imzalanmasını sağladılar. İmzalanan bu yeni antlaşmayla Bulgarların siyasi statüleri değişmedi ancak Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya toprakları geri alınarak sınırları küçültüldü. Bulgaristan'ın sınırlarının küçültülmesi, özellikle de Makedonya ve Ege'den uzaklaştırılması, Rusların ileride bu yerlere hâkim olmasını engelledi.[2] Ancak Bulgarlar, bu antlaşmayı hiçbir zaman kabul etmediler ve Ayastefanos ile belirlenmiş sınırlara ulaşmak ve bağımsızlıklarını elde etmek için yoğun bir mücadele içerisine girdiler.

1887'de Bulgaristan Prensliği'ne getirilen Ferdinand'ın amacı, Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya topraklarının Bulgaristan'a ilhakını gerçekleştirmekti. Bu konuda Rusya'ya dayanmak istediyse de Rusya'nın, Avusturya ile beraber, Balkanları "dondurma" politikasına yönelmesi, Uzak Doğu sorunlarına öncelik vermesi ve Japonya ile yaptığı savaşı (1904-1905) kaybetmesi, buna izin vermedi. Ferdinand bu durum üzerine Avusturya'ya yöneldi. Avusturya da Sırbistan'ın, Bosna-Hersek ve Yeni Pazar'ı hedef alan "Büyük Sırbistan" politikasına karşı, Bulgaristan'ı bir denge unsuru olarak gördü. Bu ortak çıkarlar iki ülke arasındaki ilişkileri ittifak boyutuna taşıdı.[3]

Ferdinand, önceliği Doğu Rumeli'ye verdi. 8 Eylül 1885'te Doğu Rumeli vilayetini Bulgaristan'a ilhak ederek Makedonya ve Trakya'ya yöneldi. Bu bağlamda Bulgar Prensliği'nin himayesinde Selanik'te Makedon-

[1] *Makedonya* adı, 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Balkanlılar tarafından ortaya atıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu toprakların adı "Rumeli" olup, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden meydana geliyordu. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 580.

[2] Armaoğlu, *age.*, s. 522-526.

[3] *Age.*, s. 625-626.

ya-Edirne Bulgar İhtilalci Komitesi kuruldu (1893). Bu teşebbüste Bulgar din adamları, öğretmenler, danışmanlar, doktorlar vb. aydın kişiler önemli rol oynadılar. Makedonya'yı ve Trakya'yı Osmanlı Devleti'nden ayırdıktan sonra Bulgaristan'a ilhak etmeyi amaçlayan bu komiteyi, 1893-1908 yılları arasında, Türk Makedonyası'nın hemen her yerinde başka komiteler takip etti.[4]

"OSMANLI MEZALİMİ" FİLMİ

Söz konusu komite, Makedonya'yı Üsküp, Selanik, Manastır, Serez ve Ustrumca olmak üzere beş bölgeye ayırdı. Bu bölgeleri nahiyelere ayırarak her nahiyede komiteler ve çeteler kurdu.[5] Bulgar çeteleri, Müslüman-Türk nüfusu azaltıp Makedonya'nın Bulgaristan Prensliği'ne ilhakı için bölgede terör eylemleri düzenlediler. Müslüman-Türkleri hedef alan bu terör eylemleri, dışarıya farklı gösterilerek Avrupa kamuoyunun desteği alınmak istendi. Bunun için de başta basın olmak üzere sinemadan, çok erken bir tarihte, propaganda aracı olarak faydalanma yoluna gittiler. Bulgar Prensliği, bu bağlamda 1903 yılında Fransız Pathé yapım şirketine *Osmanlı Mezalimi* ya da *Makedonya'da Katliam* (Massacres de Macedonie) adlı bir film yaptırdı.

Yönetmenliğini Fransız Lucien Nonguet'in yaptığı ve aktüalite filmi olarak gösterilen bu yapım, gerçek mekânlarda değil Pathé'nin Paris yakınlarındaki platolarında ve oyuncularla çekildi. Filmde gösterilen Osmanlı askerleri ile halk arasındaki çatışmaları birer mizansenden ibaretti. Filmde Makedonya ve Bulgaristan'daki Müslüman-Türkler, gerçekte Bulgar çetelerin işledikleri cinayetlerden sorumlu tutuluyor ve cinayetlerin faili oldukları iddia ediliyordu.[6]

İngiltere'de *Türk Mezalimi* adıyla gösterilen ve *Pusuya Düşen Asiler, Türk Köleliğine Başkaldıran Lider* ve *Doğu Ekspresi'nin Bombalanması* adlarıyla dönemin basınına yansıyan film Avrupa'da büyük bir ilgi gördü.[7]

Filmin gösterileceği şehirlerden biri de Barcelona idi. Filmin Barcelona'da gösterilecek olmasından son derece rahatsızlık duyan Osmanlı'nın Barcelona Başkonsolosu durumu bir yazıyla bizzat sadrazama bildirdi. Yazıda, Bulgar eşkıyası tarafından yapılan zulüm ve cinayetlerin bütün dünya tarafından bilindiği halde İspanya'da bu mezalimin İslâm halkına ait gibi gösterilmesinin hem garip hem acı hem de hayret verici olduğu belirtilerek

[4] Yusuf Hamzaoğlu, Balkan Türklüğü, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 200, s. 208-210.
[5] *Age.*, s. 209.
[6] BOA. İ.HUS. 110/1321 B-075, 16 Receb 1321 (8 Ekim 1903).
[7] Özgür Şeyben, "Makedonya Sinemasının İlk Dönemlerine Kronolojik Bir Bakış ve Manaki Kardeşler", *Sinematürk*, sayı: 1, 15 Ekim 2006, s. 60.

filmin gösterilmesini engellemek için Madrid Sefareti'ne gerekli tebligatın yapılması isteniyordu.[8] Osmanlı Hariciyesi, Barcelona örneğinde olduğu gibi, bu filmin gösterimini engellemek için kimi diplomatik girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı.

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla ortaya çıkan Bulgar Prensliği, Makedonya topraklarını her ne kadar ilhak edemese de 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilân etti.[9] Ancak Makedonya'dan hiç vazgeçmedi ve bu konudaki mücadelesini Balkan Savaşlarının sonuna kadar sürdürdü.

RUMELİ MUHACİRÎN-İ İSLÂMİYE CEMİYETİ'NİN FİLM TEŞEBBÜSÜ

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti için tam bir yıkım olmuştu. Toprak kaybetmekten öte geride Balkan devletlerinin her türlü insanlık dışı muamelelerine maruz kalan ve azınlık durumuna düşen büyük bir Müslüman-Türk nüfus kalmıştı. Savaş sonunda yapılan ikili antlaşmalarda Müslüman-Türklere tanınan haklar ise uygulanmıyordu.[10] Hakları verilmeyen, baskı ve şiddete maruz kalan halk, Balkan devletleri tarafından göçe zorlanıyordu. Bu politika sonucunda Balkanlardan Anadolu'ya yoğun bir göç başladı.

Göçmenlerin mağduriyetlerini gidermek için İstanbul'da başta Müdafaa-i Milliye Cemiyeti olmak üzere çeşitli yardım cemiyetleri kuruldu. Balkan Savaşları'ndan önce kurulan kimi cemiyetler de faaliyete geçti. 1909 yılında kurulan Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti bunlardan biriydi. Osmanlı topraklarına göç etmiş muhacirlerin ve göç etmeyerek Osmanlı sınırları dışında kalmış Müslümanların haklarını müdafaa etmek; muhacirlere ziraat, sanayi, ticaret ve maarif konularında yardımcı olmak amacıyla kurulan Cemiyet'in 'Muhacir' adlı bir de yayın organı bulunuyordu.[11]

---

[8] BOA. İ.HUS. 110/1321 B-075, 16 Receb 1321 (8 Ekim 1903).

[9] Armaoğlu, *age*., s. 626.

[10] II. Balkan Savaşı'nı bitiren Bükreş Antlaşması'ndan sonra Osmanlı, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan devletleriyle barış antlaşmaları yaptı. Bu antlaşmalarda Osmanlı ile Balkan devletleri arasındaki sınırlar ve bu ülkelerde kalan Müslüman-Türk halkının siyasi, sosyal ve kültürel hakları da bir karara bağlandı. 29 Eylül 1913'te Bulgaristan ile imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre: Bulgaristan'da kalan Türkler, dört yıl içinde Osmanlı Devleti'ne göç etme hakkına sahip olacaklar; kalmak isteyenler ise her türlü din ve mezhep hürriyetinden tam olarak yararlanacaklar, mülkiyet haklarına saygı gösterilecek, ayrıca Bulgar hükümeti, masrafları kendisine ait olmak üzere Türkler için ilk ve orta dereceli okullar açacak ve bu okullarda Türkçe öğretim yapılacak, Bulgarcada mecburi dil olarak öğretilecekti. İstanbul Antlaşması'nda yer alan bu hükümler Osmanlı'nın Sırbistan ve Yunanistan ile yaptığı antlaşmalarda da küçük farklılıklar dışında aynen yer almıştır. Armaoğlu, *age*., s. 689.

[11] Züriye Çelik, Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi "Muhacir" Gazetesi (1909-1910), Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 28, 2010, s. 408.

Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti, sinemanın kitleler üzerinde ne kadar etkili olduğunun farkındaydı. 1913 yılının sonbaharında Balkan Savaşları'nda ve sonrasında yapılan mezalim ve işkenceleri unutturmamak, insanlık dışı bu eylemleri Türk ve dünya kamuoyuna en etkili bir biçimde duyurmak için istilaya uğrayan mahallerde çekilecek bir filmin hazırlıklarına başladı. Öncelikle Osmanlı'nın ilk sinemacılarından olan Sigmund Weinberg ile bir anlaşma yapıldı.[12] Geriye söz konusu mahallerde çekim yapılabilmesi için gerekli iznin alınması kalmıştı.

Cemiyet, kendi imkânlarıyla çekeceği filmin ön yapım çalışmalarını kısa sürede tamamladı. Dâhiliye Nezareti'nden gerekli izin alınabilirse çekimlere hemen başlanacaktı. Cemiyet bu talebini 13 Aralık 1913 tarihli bir mektupla Dâhiliye Nazırı Talât Bey'e bildirdi. Mektupta, Balkan Savaşı'nda Türk milletinin maruz kaldığı mezalimden bahisle şöyle deniliyordu: "(...) Çağdaş ilerlemenin ve uygarlığın en yararlı buluşlarından olan sinematografın her ülkeden her birey üzerinde bıraktığı duygusal etkilere, olayları betimleme yeteneğine, temsildeki mükemmelliğe ve şehirlerde, kasabalarda hattâ ufak köylerde bile gösterilebilmesinin kolaylığı ortadadır. Dolayısıyla Balkan mezalimini gösteren sinematograf şeritleri imal edilirse o vahşet ve faciayı bütün şiddet ve dehşetiyle sinemalarda yer yer göstererek genel uyanış adına emin ve metin bir adım atılmış olacağını düşünen Cemiyetimiz Mösyö Weinberg ile sinematograf şeridi imalatının olanağını hazırlamıştır. Bu tür şeritlerin imali için yerinde araştırma ve incelemelerde bulunmak için izin ve vatanperver yardımlarınızı esirgemeyeceğinizi umarız. İstilaya uğrayan yerlerde serbestçe gezip, gereken yerlerde fotoğraf çekilmesine velhasıl şerit hazırlanması için gereken düzenin sağlanması ve işin açık olan önem ve büyüklüğünü kabul ederek, yerel hükümetlerin her türde yardımda bulunmalarını sonsuz vatanperver lütuflarından istirham ederiz. Bu amacın kutsallığına ve yüceliğine ve vatanın kurtuluşu işindeki gerekliliğine dayanarak bu ulusal gereksinimin yerine getirilmesi konusunda yardımlarını esirgememelerini dileriz."[13]

Cemiyet, Bulgarların 1903 yılından itibaren sinemayı kullanarak Osmanlı aleyhine yaptıkları propagandaya aynı yöntemle karşılık vermek istiyordu. Ancak durum Bulgarların yaptığı propagandadan nitelik olarak oldukça farklıydı. Cemiyet, Balkan devletlerinin buradaki Müslüman-Türklere yaptıkları zulmün, geride bıraktığı kanıtlarını kullanarak bu vahşeti Türk ve dünya kamuoyunun bilgisine sunacaktı. Ancak Cemiyet'in bu talebi Dâhiliye Nazırı Talât Bey'den karşılık bulmadı.

[12] BOA. DH. KMS. 63/49, 14 Muharrem 1332 (13 Aralık 1913).
[13] Aynı dosya.

EDİRNE MUHTACÎNİ İÇİN SİNEMATOGRAF

Sinema, Balkan Savaşlarının mağdur ettiği ve göçe zorladığı aileleri, yaşadıkları maddi zorluklardan kurtarmak için önemli bir araç oldu. Kimi cemiyet ve komisyonlar bu bağlamda göç mağdurlarına iane (yardım) toplamak için film gösterimleri düzenlediler. Kimi sinema işletmecileri de haftada bir ya da birkaç günlük hâsılatlarını bu cemiyet ve komisyonlara bıraktılar.

Edirne, I. Balkan Savaşı'nın öncesinde ve savaş sırasında bir hayli zor ve sıkıntılı günler yaşamıştı. Savaşın hemen öncesinde başlayan Balkan göçü sonucunda şehre çok sayıda göçmen gelmişti. Bu kalabalık nüfusun iskân ve iaşe sorunu devam ederken başlayan Bulgar kuşatması ve ardından gelen işgalle birlikte gerek yerli halk ve gerekse göçmenler çok kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmışlardı. 21 Temmuz 1913'te Edirne'nin geri alınmasıyla işgal sona ermiş ancak göç bitmemişti. Balkan mezaliminden kaçan göçmenlerin şehre adeta akın etmesiyle yaşam neredeyse durma noktasına gelmişti.

Eski başkentin içinde bulunduğu bu durumuna Osmanlı toplumu ilgisiz kalmadı. Yardım cemiyetleri harekete geçti ve birçok iane komisyonu kuruldu. Sinemacılar ellerinden geldiğince iane toplama işine katkı sundular. Darülfünun Hukuk Şubesi öğrencileri öncülüğünde "Edirne muhtacîni" için yakalara rozet takılarak iane toplanmaya başladı. Bu girişime hukuk şubesi hocaları ile Mekteb-i Mülkiye öğrencileri ve hocaları da destek verdi.[14] Edirne Mebusu ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in taht-ı himayesinde "Edirne Muhtacîni İâne Komisyonu" oluşturularak iane toplanılmasına başlanıldı. Komisyonun teşvikiyle Beyoğlu ve civarındaki sinemalar haftada bir günlük hâsılatlarını muhtacîne terk etme kararı aldılar. Bu sinemalardan biri 1910 yılı sonlarında hizmete giren ve işletmeciliğini Georges Champsoor'un yaptığı Şark (Oryanto/Orientaux) Sineması'ydı. Sinemanın Edirne muhtacîni için düzenlediği 10 Ocak 1914 tarihli programı şöyleydi:

> "Birinci kısım: Musiki, *Venedik'te Bir Seyahat* (renkli panaroma).
> İkinci kısım: Musiki, *Kısık Ses* 2.800 metrelik bir dram.
> Üçüncü kısım: Musiki, Gomon Gazetesi (ahval-i hâzıra)
> *Oskar taht-ı hacizde*
> İlave: Napolyon'un muharebatından biri."[15]

[14] Emre Dölen, "Darülfünun Öğrencilerinin Balkan Savaşı Eylemleri ve Edirne Seyahati", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 4, sayı: 1, 2004, s. 69.
[15] *Tanin*, 9 Kânunusani 1329 (22 Ocak 1914).

RUS CASUS KOMİTESİ'NİN ROMANYA'DAKİ SİNEMA FAALİYETLERİ

Sinemanın propaganda aracı olarak Balkan ulusları üzerindeki asıl etkisi I. Dünya Savaşı yıllarında oldu. Balkan coğrafyası stratejik açıdan hem İtilaf hem de İttifak devletleri için oldukça önemliydi. Savaşın başlarında, Sırbistan hariç, bu coğrafya üzerindeki genç devletler, tarafsızlıklarını koruyorlardı. Bu durum, her iki taraf için de savaşın gidişatını zorlaştırıyordu. Çözüm, zaman kaybedilmeden bu devletlerin savaşa taraf olmalarını sağlamaktı. Bu konuda baskın çıkan taraf İtilaf Devletleri oldu. İtilaf Devletleri, siyasi baskılarla birlikte kamuoyunun desteğini kazanmak için yoğun bir uğraş verdi. Kamuoyu, zaferin yakın olduğuna inandırılırsa, devletlerin tarafsızlık politikaları değişebilirdi. İtilaf Devletleri, bu konuda sinemanın kitleler üzerindeki propaganda gücünden yararlanma yoluna gitti. Özellikle Romanya ve Yunanistan üzerinde etkili oldular.

Berlin Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan Romanya, savaştan önce İttifak Devletleri'ne bağlanmış ve savaş başladığında da tarafsızlığını ilân etmişti. Romanya'nın savaşa taraf olması iki blok açısından da önemliydi. Bunun için her iki taraf da Romanya'yı kendi saflarına çekebilmek için yoğun bir çaba harcıyordu. Romanya, Avusturya-Macaristan'ın elinde bulunan ve Rumen nüfusun çoğunlukta olduğu Transilvanya ve Arat üzerinde öteden beri hak iddia ettiğinden İtilâf Devletleri'ne meyilliydi.[16] Romanya'nın bu durumu, İtilaf Devletleri'nin işini kolaylaştırıyordu. Rusya, Romanya'nın tarafsızlığını bozup kendi taraflarına geçmesinde etkin bir rol oynadı. Öncelikle Romanya kamuoyunu, zafere inandırdı ve bu gücü hükümet üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmayı denedi. Propaganda filmleri bu konuda etkili bir rol oynadı. Rus Casus Komitesi tarafından Bükreş'te hazırlanan propaganda filmleri 1915 yılı baharından itibaren sinema salonlarında gösterilmeye başlandı.[17]

1915 yılı, Rusya ve müttefikleri için hayati derecede önem taşıyordu. Bu yılda Almanya'nın mevzi savaşına dönen Batı Cephesi'ndeki üstünlüğü devam ediyordu. Bu durum karşısında İngilizler, bütün kuvvetlerini Batı Cephesi'ne yığmaktansa Çanakkale ya da Balkanlarda ikinci bir cephe açarak mevzi savaşlarındaki Alman üstünlüğünü kırmayı planladılar. Böylece Rusya'ya lojistik destek sağlanabileceği gibi İstanbul'un alınmasıyla da Osmanlı, İttifak grubundan ayrılacak ve birçok cephe kapanacaktı. Ayrıca tarafsızlığını korumakta olan Bulgaristan'ın İttifak grubuna katılması-

[16] Cemalettin Taşkıran, *I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri "Ana Ben Ölmedim"*, İş Bankası Yay., İstanbul 2001, s. 39.
[17] BOA, DH. EUM. 5. Şb. 13/24 C, 16 Recep 1333 (24 Mayıs 1915).

nın da önüne geçilmiş olacaktı. İtilâf Devletleri bu planı hayata geçirmek için Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalıştılar. İtilâf donanmasının Boğazı geçmek için düzenlediğini büyük harekât, 18 Mart 1915'te başarısızlıkla sonuçlandı. Boğazı geçemeyen İtilâf güçleri 25 Nisan'da Gelibolu Yarımadası'na kara harekâtı düzenlediler.

Rusya, müttefiklerinin Gelibolu harekâtı devam ederken Rus Casus Komitesi aracılığıyla Romanya sinemalarında Gelibolu'nun düştüğünü haber veren ve gösteren propaganda filmlerini kamuoyuna göstermeye başladı. Perdeye yansıyan zafer görüntüleri ayrıca sahte belge niteliğindeki telgraflarla da destekleniyor ve yabancı dildeki telgrafların anlaşılması için de Rumence ara yazılar kullanılıyordu.

Komite, ayrıca filmlerin seyirciler üzerindeki etkisini daha da artırmak için etkili bir yönteme başvurdu. Romanya'daki Osmanlı tebaasından olan Ermeni ve Rum asıllı kişilere para dağıtarak İtilaf güçlerinin başarılarını gösteren görüntüler perdeye yansıdığında büyük tezahürat yaparak alkışlamalarını sağladı.[18] Birçok sinemada gösterilen bu filmlerle Romanya kamuoyu zaferin İtilaf Devletleri tarafından kazanılacağına inandırıldı.

Rus Casus Komitesi'nin Romanya'daki propaganda merkezi, Rum ve Ermeni asıllıların yoğun oldukları Köstence'ydi. Aynı tarihlerde Ermeniler de İstanbul hükümetinin soydaşlarına uyguladığı politikayı protesto için büyük bir mitinge hazırlanıyorlardı.[19] Dolayısıyla da Komite'nin Köstence'deki Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanması çok da zor olmadı.

Romanya sinemalarında Gelibolu'nun düştüğünü gösteren filmler dışında Almanya ve Avusturya güçlerinin İtilâf güçleri karşısında yenildiklerini gösteren görüntüler de yer alıyordu. Gerçekte ise bu filmler, 1913'te Avusturya ve Almanya arasındaki askerî manevralara aitti. Ancak Rus Casus Komitesi, bu görüntüleri Rumence ibarelerle devam etmekte olan savaşa ait gibi gösteriyordu.[20]

Romanya'daki bu durum Köstence başkonsolosu tarafından 18 Mayıs 1915 tarihli bir yazıyla Bükreş Sefareti'ne bildirildi. Söz konusu yazıda "bu durumun gerek memurlar gerek subaylar ile belde sakinlerinin yüksek tabakası tarafından hoş görülmediği hattâ onların bu durumun devam etmesinden rahatsız oldukları" belirtiliyordu.[21] Bükreş Sefareti, başkonsolosun bu yazısını zaman geçirmeden Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirdi.

---

[18] Aynı Belge.
[19] BOA. HR. SYS. 2880/16, 7 Teşrinievvel 1915.
[20] BOA. DH. EUM. 5. Şb. 13/24 C, 16 Recep 1333 (24 Mayıs 1915).
[21] Aynı Belge.

Rus Casus Komitesi'nin gösterdiği propaganda filmleriyle Romanya kamuoyunu yavaş yavaş savaşa hazırladığının farkında olanlar, yazıda da belirtildiği gibi, bu durumdan endişe duyarak şikâyetçi oluyorlardı. Sonuçta korkulan oldu ve Romanya kamuoyu, İtilaf Devletleri'ne meyletmeye başladı. Zafere ortak olmanın tarafsızlıktan evla olacağı kanaati kamuoyunda güçlendi. Nitekim Romanya'nın 17 Ağustos 1916'da İtilaf Devletleri'ne katılması ve 27 Ağustos'ta da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş ilân etmesi, kamuoyunda ciddi bir tepkiye yol açmadı.

PROPAGANDA FİLMLERİNİN YUNAN KAMUOYUNDAKİ ETKİLERİ

Rusya'nın Romanya'da yaptığının bir benzeri de İngiliz ve Fransızlar tarafından, Yunanistan'da yapılıyordu. İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'ı kendi saflarına çekmek istemesinin en büyük nedeni kuşkusuz Bulgaristan'ın 23 Eylül 1915'te İttifak Devletleri'ne katılmış olmasıydı. Almanya ve Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile karadan bağlantı kurmak için Sırbistan'a saldırmaları ve Belgrad'ı ele geçirerek Niş doğrultusunda ilerlemeleri, Bulgarların da Niş-Üsküp hattına doğru harekete geçmeleri üzerine İtilaf Devletleri Yunanistan ile anlaşarak Selanik'e asker çıkardılar.[22] İtilaf Devletleri'ne göre, Yunan kamuoyunun desteğini almak, askerî ve siyasi çıkarların devamlılığı için oldukça önemliydi. İtilaf Devletleri bunun için, Rusya örneğinde olduğu gibi, sinemadan faydalanma yoluna gittiler. Kendi zafer görüntülerini, törensel nitelikteki organizasyonlarla Yunan kamuoyuna ve ordusuna göstermeye başladılar. Bu sinema gösterilerinden en etkilisi 1915'in son ayında Selanik'te yapıldı.

Selanik Başkonsolosluğu'ndan Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Aralık 1915 tarihli bir yazı sinemanın Yunan ordusu ve kamuoyu üzerinde nasıl bir tesir yarattığını gözler önüne seriyordu. Yazıda belirtildiğine göre 28 Aralık günü Selanik'te Olimpiya Sineması'nda Fransız, Yunan ve İngiliz ordusuna mensup yüksek rütbedeki askerler için özel bir film gösterimi yapıldı. Yunan subayları arasında Albay Metaxas ve Messalas da bulunuyordu. Sinemanın rıhtıma nazır kapısının iki tarafında elli kadar süngülü Fransız askeri nöbet tutuyordu. Başkonsolosun ifadesine göre Olimpia Sineması'ndaki bu gösteri ilk değildi. Bu ve benzeri gösteriler, Yunan kamuoyunda İngilizlere ve Fransızlara olan güveni fazlasıyla artırmış ve kamuoyunda bu devletlerin lehine konuşulmaya başlanmıştı. Özellikle 28 Aralık günü düzenlenen sinema gösterisi büyük yankı uyandırmış ve basında geniş yer bulmuştu.[23]

---

[22] Taşkıran, *age*., s. 41.

[23] BOA. HR. SYS. 2389/3, 29 Aralık 1915.

Fransızca yayımlanan *Opinion* gazetesi söz konusu film gösterisini 29 Aralık tarihli sayısında "Tezâhürât-ı Sâmîmânenin Bir Güzel Misali (Une belle manifestation de sympathie)" başlığıyla okuyucularına duyurdu: "Dün, Olimpia Sineması, kırsalda Fransız ordusunu gösteren özel film gösterisi başlattı [...] Fransız bölüklerinin geçişi seyirciler ve Yunan subaylarınca dakikalarca alkışlandı. Üç renkli, özgürlüğün ve ihtişamın bayrağı çıktığında coşku zirveye ulaşıyordu. Yunan subayları, Fransız ve İngiliz subayları tek bir sevgi ve saygı çatısı altında birleşiyorlardı. Yunanistan'ın sadık evlatları Fransa'ya minnettarlık borçlarını unutmuyorlardı. Üç ulusun subayları, refah ve gelişme arzuları için kenetlenip kardeşlik duygularına bürünüyorlar ve şüphesiz ortak gelecekleri için kader birliğinde birleşiyorlardı. Film çıkışlarında Fransız, Yunan ve İngiliz subaylar fotoğraf çektiriyorlar ve Fransız Savunma Bakanlığı yetkililerince filme alınıyordu."[24]

Söz konusu film gösterileri Selanik Başkonsolosu'nun da belirttiği üzere İtilaf Devletleri lehine Avrupa ülkeleri ve tarafsız ülke kamuoyları üzerinde önemli etkiler yaratıyordu. Film gösterileriyle yapılan bu ve benzeri faaliyetler Osmanlı devletine de önemli katkılar sağlayabilirdi. Bunun için Osmanlı ordusunun yenilmezliğini gösteren ve seyredenleri buna ikna edici filmlerin elçilik ya da konsolosluklar aracılığıyla Avrupa sinemalarında gösterilmesi gerekiyordu. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı diplomatlarının Hariciye'ye gönderdikleri birçok yazıda bu konuya dikkat çekiliyordu. Bu diplomatlardan biri de Stockholm Maslahatgüzarı Manyasizade Feridun Bey idi.

Feridun Bey'in Hariciye Nazırı Halil Bey'e gönderdiği 14 Kasım 1915 tarihli yazısına göre İsveç'in diğer şehirlerinde olduğu gibi Stockholm'de de yüzlerce sinema salonunda her hafta birbirleriyle savaşan devletlerin (düvel-i mütehâribenin) o hafta zarfındaki savaşlarına dair uzun filmler gösteriliyordu. Söz konusu savaş görüntüleri İsveç'te büyük bir ilgiyle izleniyor ve kamuoyunda büyük bir etki yaratıyordu. Ancak gösterilen bu filmler arasında Osmanlı ordusunun durumunu gösterenlere pek ender tesadüf ediliyordu. Feridun Bey'e göre "yiğitlik ve kahramanlıklarını hayret ve takdirle karşılayan İsveç kamuoyunda; her gün yeni bir zafer tacı giyen muhterem ordumuzu yakından tanıtmak suretiyle yüce bir şeref kazandırmak" mümkündü. Maslahatgüzar buna o kadar inanıyordu ki söz konusu filmlerin, zaman kaybedilmeden, iade edilmek üzere, gönderilmesini istiyor ve filmlerin Stockholm sinemalarında gösterilmesi için bizzat mesai yapacağını ifade ediyordu.[25] Ancak Harbiye Nezareti'nin elinde konuyla ilgili yeterli sayıda film bulunmuyordu. Harbiye Nazırı ve Başkumandan

[24] Aynı dosya, Opinyon gazetesi, 29 Aralık 1915.
[25] BOA. HR. SYS. 2415/44, 14 Kasım 1915.

Vekili Enver Paşa'nın imzasıyla Hariciye'ye gönderilen 25 Aralık 1915 tarihli cevap yazısında "harice teşhir için kâfi miktarda askerî şerit" bulunmadığından söz konusu filmlerin gönderilmesinin mümkün olmadığı belirtiliyordu.[26]

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun filme çekilmesi Harbiye Nezareti'nin tasarrufundaydı. Ancak savaşın başlarında Nezaret bünyesinde bu işle ilgili bir kurum bulunmuyordu. Ordunun filme alınması Nezaret'in izni ve onayıyla İstanbul'daki Alman İstihbarat Dairesi'nin ya da bazı nezaretlerin görevlendirdiği kameramanlar tarafından yapılıyordu. Görevlendirilen kişiler çoğunlukla Osmanlı azınlıklarına mensuptu. Feridun Bey'in bildirdiğine göre Osmanlı basınında ordunun muhtelif görüntülerinin Harbiye Nezareti'nce filme çekileceğiyle ilgili bazı haberler yayımlanmıştı. Ancak Harbiye Nezareti'nin bu konuda somut bir adım attığı söylenemezdi. Feridun Bey, bu durumdan hareketle Hariciye Nezareti'ne bir teklifte bulundu. Teklifte "Osmanlı ordusunun dışarıda iyi etki bırakacak olan bazı görüntülerini filme almak ve müttefiklerimizin buna benzer görüntülerini İstanbul'a getirmek ve kamuoyunda göstermek" hususunda Resne Fotoğrafhanesi sahibi Bahaeddin Bey'in teklif edeceği hizmetlerin sefaret tarafından kabul edilmesine izin verilmesi bildiriliyordu.[27]

İtilaf Devletleri'nin kendi ordularının yenilmezliklerini gösteren görüntülerin Avrupa sinemalarında arzıendam ettiği bir sırada "kâfi miktarda askerî şerit" olmadığından dolayı Osmanlı ordusu yeterince temsil edilmiyordu. Bu durum elbette ki Osmanlı ordusunda bu alanda faaliyet gösteren bir kurumun olmamasından kaynaklanıyordu. Harbiye Nezareti, bu konuyla ilgili olarak ancak 1916 yılının sonlarına doğru harekete geçebildi ve İstanbul Merkez Kumandanlığı bünyesinde Merkez Sinema Dairesi kuruldu.[28]

Sonuç

Güçlü, etkili ve özgün bir dile sahip olan sinema, örneklerde de görüldüğü gibi, icadından itibaren bazı devletler tarafından propaganda aracı olarak kullanılmaya başlandı. Balkan ulusları içerisinde, belki de dünyada, sinemanın bu özelliğini ilk keşfeden ve kullananlar Bulgarlar oldu. Kendi yarattıkları Makedonya sorunun lehlerine çözülmesi için "Osmanlı Mezalimi" adlı bir propaganda filmi yaptılar. Avrupa ülkelerinde gösterilen söz konusu film ile dikkatler bu soruna çevrildi ve Avrupa kamuoyunun desteği

[26] BOA. HR. SYS. 2416/52, 25 Aralık 1915.
[27] Aynı dosya.
[28] Ali Özuyar, *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi* (1895-1922), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 253.

kazanıldı. Ayrıca Osmanlı aleyhtarı bu ve benzeri filmler ile ulusal bilincin güçlenmesi sağlandı.

Sinemanın Balkan devletleri üzerindeki asıl etkisi I. Dünya Savaşı yıllarında oldu. İtilaf Devletleri Balkan devletlerini kendi saflarında savaşa dâhil edebilmek için sinemayı etkili bir propaganda aracı olarak kullandı. Özellikle de Romanya ve Yunanistan'da. Her iki devletin savaşa girmesinde propaganda filmleriyle zafere inandırılan kamuoyunun desteği etkili oldu. Sinema, siyasi bir propaganda aracı olarak İttifak Devletleri'nce de kullanıldı. Özellikle de Almanya, bu alanda etkin bir rol oynadı. Ancak gerek Almanya gerekse müttefikleri, sinemayı daha çok kendi kamuoyları üzerinde bir propaganda aracı olarak kullandılar.

BALKAN TARİHYAZIMI

Maria Todorova
Balkanlar: Keşiften İcada

Mehmet Hacısalihoğlu
Geçmişle Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarihyazımı

Ema Miljković
Balkanlardaki Osmanlı Mirası: Sırbistan'daki Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sırbistan

Emrah Özdemir
Balkanlarda İsyan Hareketleri ve Osmanlı Devletinin Tutumu

MİLLET, MİLLİYETÇİLİKLER VE DİN

Çağla D. Tağmat
19. Yüzyıl Sonlarında Balkanlarda Yunan Milliyetçiliği: "*Şehit ve Kahramanların Kanı*" [Μαρτύρων και ηρώων αίμα]

Caner Sancaktar
Sırp Milliyetçiliği: Merkeziyetçilik ve İrredentizm Siyaseti

Kadir Albayrak
Balkanlarda Gnostik ve Düalist Heretik Bir Dinî Akım: Bogomilizm

SİYASET

Hatice Yazgan
Yugoslavya Nostaljisinden Avrupa Birliği Sürecine: Batı Balkanlar ve Avrupa Birliği İlişkileri

Hasip Saygılı
Kosova Örneğinde Rumeli Osmanlı Mirasına Bakış

Hasan Oktay
Balkanlarda Yeni Bir Rekabet Modeli

EDEBİYAT

Pınar Üre
Kayıp Zamanın Peşinde: Konstantin Nikolayeviç Leontyev'in Kurmaca Metinlerinde Balkanlar Tahayyülü

Saadet Çetin
Cumhuriyet Döneminde Balkan Edebiyatlarından Yapılan İlk Tercümeler

GÖÇ

Bülent Yıldırım
Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçlerin Demografik Verileri ve Analizi (1877/78-1989)

SİNEMA

Ali Özuyar
Balkanlarda Erken Dönem Osmanlı Aleyhtarı Propaganda Filmleri (1903-1916)

ISSN 1303-72420-0